

Athanasiana

36

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

36

Nyíregyháza
2013

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Orosz Atanáz, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.atanaz.hu
atanaz@atanaz.hu

Postacím
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó: Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2013

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

Obbágy László: A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században. Harmadik közlemény.....	7
Forgó András: Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében.....	69
Kárpáti Lászlóné: Demkó Kálmán (1852–1918) élete és munkássága.....	82
Dobos András: Beavatási modellek. A keresztény iniciáció formái és problematikája Keleten és Nyugaton.....	116
Vincze Krisztián: Megjegyzések a tudományok természetéről.....	133
Marosi István: Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása.....	153
Puskás Bernadett: Az egész alakos Krisztus-ábrázolások egyik sajátos változata: a Megváltó dicsősége.....	174

SUMMARIA

Krisztián Vincze: Bemerkungen zur Natur der Wissenschaften.....	188
Bernadett Puskás: Une version spécifique des représentations de la figure assise du Christ: la gloire du Sauveur (Maestas Domini – Спас в славе).....	188

RECENZIÓK

Obbágy László – Verdes Miklós (szerk.): Katekumenátus tegnap, ma és holnap (<i>ism. Lukács Imre</i>).....	190
Ruzsa György két kézikönyve (<i>ism. Puskás Bernadett</i>).....	194
Janka György: A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története (<i>ism. Véghseő Tamás</i>).....	199

KRÓNKA

Beszámolók a 2013. év első félévének eseményeiről.....201

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2012–2013.....217

OBÁGY László

A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században

Harmadik közlemény

TARTALOM: 1. Timkó Imre (1975–1988); 2. Keresztes Szilárd (1988–2008); 3. Befejezés; 4. Függelék: Hitoktatás a Miskolci Exarchátusban az elmúlt ötven év során; 5. Részletek papok visszaemlékezéseiből.

1. Timkó Imre (1975–1988)

Timkó Imre püspökké történt kinevezéséig Budapesten élt: a Hittudományi Akadémia professzora volt, s emellett 1969 februárjától szórványhelynök. Püspökké szentelésére hosszú széküresedés után 1975. február 8-án került sor.¹

¹ Hollós János szerint a hosszúra nyúlt széküresedés tükrözte az akkori hazai egyházpolitikai állapotokat. Az ÁEH „tudtára adta a káptalan, a tanári kar és esperesek gyűlésén a két egyházkormányzati egységhez tartozó görögkatolikusságnak: Kelet-Európában nincsenek működő görög katolikus egyházmegyék. A szocialista állam számára mi csak akkor vagyunk elfogadhatóak, ha jelöltjüket támogatjuk a püspöki szék betöltésében... Timkó Imre püspöki kinevezése politikai alku eredménye volt. Róma csak annyit érhetett el, hogy mellé állította segédpüspökként saját emberét is”. HOLLÓS JÁNOS, „A főiskola és a Papnevelő Intézet létesítése és működése”, in JANKA GYÖRGY (szerk.), *Örökség és küldetés*, Nyíregyháza 2001, 136–137. – Kiszely még kritikusabban úgy fogalmaz, hogy Timkó „afféle »csereobjektum« volt. A rendszer túlságosan is feltűnően ragaszkodott személyéhez – beleegyezéséért a Szentszék más területen tett szert engedményekre”. KISZELY GÁBOR, *Állambiztonság 1956–1990*, Budapest 2001, 128. – Az több iratból is nyilvánvaló, hogy az ÁEH folyamatosan igyekezett elősegíteni Timkó püspök elfogadását a papság körében. Feljegyzés a püspökszentelés előkészületeiről: „Miklós Imre elvtárs referensével beszéltem, aki úgy informált, hogy a Hivatal elnöke részt vesz az ünnepségen, ezzel is demonstrálandó, hogy Timkó Imre püspök jelentős és nemzetközileg is elismert békemozgalmi személyiség, aki őszinte híve a szocialista állammal való pozitív együttműködésnek.” (Buhalla István, 84.009/1975.) – Beszámoló a Végrehajtó Bizottsághoz a VB Egyházügyi Titkárának tevékenységéről: „Az elmúlt évek egyik legjelentősebb egyházpolitikai eredménye, hogy az egyház élére olyan személy került, akivel államunk jól együtt tud működni.” (1978. május 2.) – Részlet egy későbbi, 1981. január 7-i egyházpolitikai koordinációs értekezlet határozatából: „Körültekinően kell foglalkozni a görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatóival... Fokozni kell az együttműködést Timkó püspökkel...”

A Dudás püspök halála után káptalani helynökként írt első körlevelében (1972. december 6.) annyiban esik szó katekéziszről, hogy „tájékoztató-sul közli”, az egyházmegyei irodában milyen hittankönyvek, hitoktatási vázlatok kaphatók.²

A katekézis területén komoly előrelépést jelent a templomi hitoktatás egységes szabályozásával kapcsolatban megjelent és kiküldött püspökkari körlevél.³ Ennek kapcsán Timkó Imre káptalani helynökként levelet ír a hitoktatásról:

„Felelős kötelességemnek tartom, hogy szeretettel és kiemelten felhívjam Főtisztelendő Oltártestvéreim figyelmét az új tanévvel megkezdődő hitoktatásra. Kérem Mindnyájukat, hogy fokozott buzgalommal, pontosan és lelkiismeretesen lássák el lelkipásztori munkájuknak ezt az igen fontos feladatát. A hit igazságainak, az erkölcsi élet törvényeinek és a megszentelődés kegyelmet árasztó szentségeinek oktatását következetesen és szervesen állítsák be a közösségi istentisztelet: az eucharisztikus áldozat és az imaszolgálat éltető keretébe. Gondjuk legyen a hitoktatóknak arra, hogy a rájuk bízottakat üdvösségünk titkaiba úgy vezessék be, hogy a vasárnapok és az egyházi év ünnepeinek közösségi élményeit a gyermekek bontakozó lelke továbbra is igényelje. Tanítsák meg őket a hagyományokban megszentelt ősi rítusunk olyan ismeretére, és ébresszenek szertartásaink iránt olyan ragaszkodó szeretetet, hogy felnövekedve hitünk és szentségi életünk gyakorlásában – más szertartási környezetben is – igényeljék a sajátjukat. Neveljék arra a növekedő ifúságot, hogy latin szertartású testvéreikkel ők egy és oszthatatlan, katolikus családot alkotnak; hogy saját hitük

Oda kell hatni, hogy a görögkatolikus papság többsége sorakozzon fel Timkó püspök mögé. Elő kell segíteni az ordinárius egyházvezetői tekintélyének növelését, vezetői stílusának további javítását. Fel kell lépni minden olyan támadás ellen, amely a püspök személye ellen irányul... Meg kell ismerni a Hittudományi Főiskola vezetésének, tanári karának tevékenységét, az oktató-nevelő munka helyzetét; amennyiben indokolt, kezdeményezni kell egyes tanárok elmozdítását.” (0096/1981. Tisza László tanácselnök)

- 2 A közlést a későbbi években is megismétli; ebből is következtethetünk arra, hogy a könyvek nem fogynak eléggé, vagyis a hitoktatás nincs a csúcson.
- 3 A templomi hitoktatás lehetőségével kapcsolatban egyetértőleg idézzük Mészáros István vélekedését: „Az iskolai hitoktatás, amely komoly állami ellenőrzés és megfigyelés alatt állt mindvégig, 1975 után már a templomokban is engedélyezett volt. Ez valóban több lehetőséget adott, de teljesen abszurd, hogy a jogfosztás enyhítését kedvezményként értékeljük. A hatalom egyébként a hetvenes évekre már azért tehetett ilyen »engedményeket», mert az ötvenes-hatvanas évek nagy egyház- és hitellenes offenzívája eddigre megtette a hatását, és akik a hetvenes-nyolcvanas években gyermekek voltak, azoknak a szülei már teljesen hitellenes légkörben nőttek fel.” MÉSZÁROS ISTVÁN, „Ostpolitik”, in *Magyar Nemzet* 2002. február 16. 23.)

csorbíthatlan megőrzésével tisztelni tudják azokat, akik más hitet vallanak, és hogy minden embertársuk irányában múlhatatlan kötelességük marad az, hogy szóban, magatartásban a szeretet és az igazságosság cselekedeteivel kell bizonyítaniuk hitvallásuk igazságait.²⁴

1975 szeptemberétől a Hittudományi Főiskolán Oláh Miklós tanítja a kateketikát. Ez év őszén országos felmérés zajlik a katolikus egyházban a hitoktatás helyzetéről. Timkó püspök – akárcsak a többi ordinárius – az espereseken keresztül kéri a tájékoztatást. A levél – amelyet egyébként a püspök távollétében, megbízásából az irodaigazgató fogalmazott – igen csak ambivalens. Egyrészt bátorít az őszinte szóra, másrészt szigorúan figyelmeztet. (Nyilvánvaló, hogy a felmérés mögött az ÁEH áll, hiszen a templomi hitoktatás valós helyzetét jóval kevésbé tudták nyomon kísérni, mint az iskolai hittant.)

„Felkérem Nagyontisztelendőségedet, hogy kerülete papjaitól a csatolt kérdőívre válaszolva szíveskedjen pontos és őszinte tájékoztatást adni az egyes parochiákon folyó templomi hitoktatásról. Figyelmeztetésül közlöm: 1. A templomi hittanórákat más célra (játék, szórakozás, zene stb.) felhasználni nem szabad. 2. A vasárnapra eső templomi hitoktatásnak hétköznapra való áttételét csak súlyosan indokolt esetben kériék az Egyházmegyei Hatóságtól, mert a Püspöki Karnak az a szándéka, hogy az egyik oktatás a vasárnapi ifjúsági szentmisével legyen kapcsolatos. 3. A templomi hitoktatással kapcsolatos minden javaslatot, észrevételt és kívánságot a Nt. Esperes Urak gyűjtsék össze és jelentsék nekem.”²⁵

A levélben említett „csatolt kérdőív” – amely az egész országban azonos szöveggel küldetett szét – az alábbi kérdéseket tartalmazza:

„1. Hány gyermek kötelezett a hitoktatásra? 2. Mennyit oktat az iskolában? 3. Mennyit oktat a templomban? 4. A templomi hitoktatást milyen

- 4 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (továbbiakban GKPL) I-1-a. 1852/1974. – A templomi hitoktatás szabályozása eleinte sokak számára nem egyértelmű, itt-ott meg bizonyára tudatosan is félreértik. 1974 decemberében Vajdácskáról panaszkodik Papp Zoltán parókus, hogy a párttitkárnő arra akarja rávenni, hogy a templomi katekézisre ne engedje be a hitoktatásra iskolában beírt tanulókat, mert az törvénysértő. Papp Zoltán a Járási Hivatal Oktatási Osztálya vezetőjéhez és a megyei egyházügyi titkárhoz is elmegy panaszával, akik neki adnak igazat, így a katekéziseket tovább folytatja. – Hogy a templomi hitoktatással kapcsolatban is sok probléma adódik, az az alábbiakban a főhatóság, illetve a püspök jelentéséből is kitűnik.
- 5 GKPL I-1-a. 2001/1975. – Elgondolkodtató, hogy miközben ez a levél elküldetik október 12-i dátummal, másnap megy az espereseknek egy távirat is ezzel a szöveggel: „Azonnal értesítse kerülete papjait, hogy a templomi hitoktatás október 15-ig írásban bejelentendő a helyi tanácsnál. Püspök.”

csoportbeosztással szervezte meg? 5. Megosztás nélkül vagy milyen megosztással kívánja oktatni az egyes csoportokat, illetve azok részleteit? 6. Amennyiben vasárnap egyéb pasztorációs elfoglaltság miatt hitoktatást nem tud végezni, milyen hétköznapon, milyen beosztással kívánja a hitoktatást elvégezni? 7. Minden rendkívüli esetről (ellenőrzés stb.) a felelős lelkipásztor azonnal teygen jelentést az Ordináriusnak.”

A beérkezett – nem túl rózsás – adatokat az irodaigazgató december 8-i dátummal összegzi.⁶ A jelentésben az alábbiak olvashatók:

„Az Egyházmegye mintegy 116 parochiájából 76 egyházközségben nincsen iskolai hitoktatás. Ennek okai egyrészt ismeretlenek, különösen ha arra gondolunk, hogy ezek némelyike eléggé népes és buzgó közösség. Több helyen arra hivatkoztak a parochusok, hogy már előttük több éve nem volt iskolai hitoktatás. Jelenleg két lelkész (Rojkovich Sándor, Rudabányácska és Ihnátth János, Lácacséke) jelentette, hogy nem kapott hitoktatási engedélyt, habár jelentkező van. Sajnos olyan értesítés is érkezett, hogy beírátták a gyermekeket, de azok ténylegesen nem járnak az oktatásra. – Sokkal örvedetesebb a számszerű részvétel a templomi oktatásokon. A parochusok által megadott, hozzávetőlegesen huszonegyezer vallásoktatásra kötelezett gyermekből 2.717 vesz részt iskolai hitoktatásban, 3.842 pedig templomi katekézisen, azaz ezerrel többen. Ez a templomi oktatás fontosságára utal. Sajnos van olyan hely, ahol templomi oktatás nincs. Azzal a megokolással, hogy csaknem minden gyermek jár iskolai hitoktatásra. Ténylegesen ezidőben tíz parochián nincs templomi katekézis. Négy parochián pedig csupán elsőáldozásra való előkészítést tartanak. Igaz, a jelzés szerint a szokásosnál nagyobb intenzitással. Ezek a parochiák: Pocsaj, Nyírtass, Bodrogkeresztúr, Nyírábrány. Olyan egyházközség, amelyikben semmiféle hitoktatás nem volna, nincs. *(De az esperesi jelentések szerint olyan igen, ahol a vasárnapi mise keretében van az oktatás – vagyis a hittanóra mindössze a vasárnapi prédikáció... /Obbágy László!)* Meg kell említeni a részvétel szempontjából, hogy több olyan egyházközség szerepel a beküldött jelentésekben, ahol a résztvevők száma erősen hullámzik. Nagy eltérés mutatkozik abban is, ha összevetjük az egyes egyházközségeket. Van olyan, ahol csaknem száz százalékos az oktatandó gyermekek részvétele, de van olyan is, ahol egy-két tanuló vesz részt, jóllehet maga az egyházközség nagyszámú: Debrecen. Aránytalanul gyenge a templomi hitoktatásban résztvevők száma Hajdúdorogon. – Százalékban kifejezve ilyen kép alakul ki: a Hajdúdorogi Egyházmegyében az oktatandóknak 13%-a vesz részt iskolai hitoktatásban, 19%-a pedig templomi oktatásban.

⁶ 1975. dec. 8.

Természetesen itt figyelembe kell venni az átfedéseket, mert bizonyos, hogy többen az iskolaiak közül elmennek a templomi katekézisre is. Az Adminisztratívában az oktatáskötelezettek 17%-a jár iskolai, 60%-a pedig templomi katekézisre. A vikariátusban 0% iskolai, 7% templomi oktatásra jár. – Összesítve az egész ország területén az oktatásköteles görögkatolikus gyermekek 13%-ban vesznek részt iskolai és 24%-ban templomi vallásoktatásban.”

Az észrevételek, javaslatok között csak néhány megjegyzés szerepel.

„Abaújszolnokról és Selyebről jelentették: »A községtanács azt kérte, hogy amíg iskolai hitoktatás van, ne tartson templomi oktatást, mert a gyermekeket túlságosan lekötne.« Néhány egyéb nehézséget is említettek: 1. Nagyon jó volna – főleg télen, a fűtetlen templom mellett – , ha egyéb egyházi épületben oktathatnának. Ezt úgy a gyermekek, mint az oktató egészsége követelné. 2. Egyes helyeken a körzetesítés miatt szinte lehetetlen a hétköznapi iskolai oktatás. 3. Nálunk görögkatolikusoknál többen nem a sztmisével, hanem a vecsernyével kapcsolatban tartják a templomi katekézist. 4. Volt olyan panasz, hogy a hittanbeíratásnál nagy a tantesület ellenhatása.”

Bacsóka Béla irodaigazgató azzal zárja a jelentést:

„A beküldött kérdőívek tanulmányozása közben folyton az a gondolat járt az eszemben, hogy ha a lelkipásztorok nagy odaadással és szorgalommal látják el a hitoktatás munkáját, ennél nagyobb eredményeket érhetnek el.”⁷

A kritikus mondat nem minden alapot nélkülöző megjegyzés, a hitelessége azonban azért kérdőjelezhető meg, mert nyilvánvaló, hogy a katekézis siralmas helyzete nem kis részben az ÁEH kívánalmait (túl)teljesítő aula – és összességében az akkori katolikus egyházvezetés – hozzáállásának következménye is volt.

December 11-én viszont Cserháti József pécsi püspök (a püspöki kar titkára) és Íjjas József kalocsai érsek megbeszélést folytat Miklós Imrével, amely után Pécsről levél küldetik szét az ordináriusoknak, miszerint az ÁEH elnöke

„hangsúlyozottan és sürgetően kívánja: jelezzék a plébánosok és hitoktatók... hol, mikor, milyen visszaélések, külső beavatkozások, sérelmes közbelépések... fordultak elő. Miklós Imre Elnök, Államtitkár Úr ünnepélyesen kijelentette azt, amit két hónappal ezelőtt Rómában Msgr. Casaroli

7 Uo.

Érsek Úrnak mondott: a Magyar Kormány eltökélt szándéka, hogy a hitoktatás körüli nehézségeket, problémákat végképp megszüntesse. - Causa urgentissima! A templomi hitoktatási szabályzat általános keretéből ki kell lépünk és mindenütt el kell jutnunk a konkrét helyzet megállapításáig és megvédéséig.”⁸

Timkó püspök december 15-i keltezéssel bátorító, sőt a nehézségek megírására felszólító levelet intéz a papokhoz.

„Minden lelkipásztor és hitoktató köteles jelentést küldeni arról, hogy hol, mikor és milyen visszaélések, külső beavatkozások, sérelmes közbelépések, nemkívánatos ellenőrzések – ezek kiknek részéről és milyen formában –, továbbá a szülőknek lakásukon vagy munkahelyükön történő lebeszélése, a hittanra járó gyermekek megszegyenítése, kipellengérezése vagy megfélemlítése előfordult-e. – Amikor az állami hatóság ezen információk sürgetésével azt a határozott szándékát nyilvánítja ki, hogy a templomi hitoktatás körüli mindenfajta feszültséget, félreértést és visszaélést meg akar szüntetni, a Ft. Papság részéről bűnös magatartás lenne, ha ezeket a tényleges problémákat elhallgatnák, jelentésükkel késlekednének vagy annak beküldését elmulasztanák. Ezen hibájuk folyományaként megakadályoznák Ordináriusukat abban, hogy a kétoldali rendezés során kellő információval rendelkezék, és a kibontakozásban hatékonyan közreműködjék. – Aki jelentését személyesen vagy postán december 31-ig nem juttatja el hozzám, a tényleges nehézséget elhallgatja vagy igaztalan és valótlan dolgot jelent, fegyelmi vétséget követ el, mert a templomi hitoktatás ügye kibontakozásának ártalmára van.”⁹

A papok túlnyomó többségben szinte azonnal válaszolnak. A problémás helyekről, helyzetekről a püspök konkrét, helyre-névre vonatkozó jelentést küld 1975. december 31-én az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének:

„1. A lelkipásztorok döntő többsége jelentéseikben arról számoltak be, hogy 1975. október 1-től a templomi hitoktatással kapcsolatban nem tapasztaltak semmiféle zavaró, gátló vagy akadályozó jelenségeket. 2. Néhány parochus azonban zavaró tényezőként említette a múltban, az iskolai hitoktatásra való beiratkozásoknál olykor tapasztalt külső beavatkozásoknak jelenleg is érezhető – a templomi hitoktatásra kiható – következményét. A régebbi időkben alkalmazott pressziók nyomot hagytak a hívek lelkében. Sokan ma is félelemben vannak a régi rosszallások miatt, és aggodalommal küldik gyermekeiket a templomi hitoktatásra. 3. A jelentésekben feltüntetett konkrét nehé-

8 A pécsi püspöktől 939/1975.

9 GKPL I-I-a. 2409/1975.

zségeket legyen szabad az alábbiakban taxatívén felsorolni: – Bodroghalom: B. G. (*teljes név mindenütt kiírva*) pedagógus kipellengérezzi, gúnolja az óráin a hittanra járó gyermekeket. Vasárnap kötelező jelleggel matinét rendez, hogy ezzel is akadályozza a templomi oktatást. Még az egyházközség pénztárosánál is agitált, hogy az ne küldje gyermekét a templomba. – Biri: K. G., jelenleg már nyugalmazott pedagógus »teljes félelemben tartotta az iskolai tanulókat« a hitoktatás miatt. Ugyanezt folytatja P. M.-né nevelő is. – Csegöld: NY. J.-né pedagógus megtiltotta a gyermekeknek, hogy templomi hitoktatásra menjenek. Állandóan gáncsoskodik és kirohanásokat intéz a hitoktatás ellen. – Dámóc: Iskolai, rendkívüli rendezvények alkalmával nincsenek tekintettel a hitoktatásra. – Hajdúböszörmény: Tanító néni megkérdezte az órán: ki jár templomba? Megfenyegette a gyermekeket, hogy megszegyeníti az úttörőcsapat előtt azokat, akik templomba járnak. – Kokad: G. P. T.-né órán folyton hangoztatja, hogy a gyerekek ne járjanak templomba, mert akik járnak, azokat nem veszik fel felsőbb iskolába; a templom ajtónál leskelődik, eljár a szülői házakhoz, hogy lebeszélje őket a templomi hitoktatásról. N. P. pedagógus felállította a hittanra járókat és figyelmeztette őket, hogy csak az iskolai hitoktatás engedélyezett. – Létavértes: A Tanács a templomi hitoktatáson résztvevők névsorát kérte Virányi György lelkésztől. – Nyírvasvári: Az egyik pedagógus megkérdezte, hogy ki szokott templomba és hittanra járni. – Nyíregyháza: Az a hír terjed az iskolás gyermekek között, hogy aki hittanra jár, nem lesz módja továbbtanulásra. A tanyákon megtörtént, hogy a gyermekektől megkérdezték és válaszaikat le is kellett írniuk: imádkozol-e, jársz-e templomba, ha igen, kivel jársz? A napközis gyermekeknek többször kijelentették: vagy hittan, vagy napközi. – Pátyod: Egy ember nem lehet kétféle: kisdobos és hittanos egyszerre – mondta a II–IV. osztály tanítónője. – Szerencs: Az iskolában az osztályfőnöki órákon nehezményezik a tanulók hittanra járását. Ennek folytán sokan félnek elmenni a hitoktatásra. – Ura: Vasárnapi iskolai rendezvények akadályozzák a templomi hittan megtartását. – Vajdácaska: T. I. tanácselnök figyelmeztette a parochust, hogy reméli, hogy csak az iskolai hittanra beiratkozottakkal foglalkozik a templomi hitoktatáson. – A Miskolci Apostoli Exarchátus területén: Rakaca: Nagyon sokszor a hittanórák idejére szerveznek rá iskolai rendezvényeket, és ezért szinte lehetetlen megtartani azokat. – Szuhakálló: A hitoktatásra megjelölt és bejelentett időt figyelmen kívül hagyják a különböző rendezvényeknél vagy az azokra való előkészületeknél. – A Szórvány-Vikariátus területén: Pécs: Négy gyermek jelentkezett hittanra és ezeket megfenyegették az iskolában, hogy majd megnézhetik a bizonyítványukat, és ezen túl meg is szégyenítették őket.”¹⁰

¹⁰ GKPL I-I-a. 2464/1975.

A jelentésből kimarad Dudás Bertalan anarcsi parókus levele, aki 25 év erőszakos adminisztratív intézkedései és a nevelők hit- és vallásellenes megnyilatkozásai mellett a közömbössé váló szülőket is hibáztatja a hitoktatás leépülésében, ugyanakkor beszámol néhány hétköznapi „trükkről” is, amivel az iskola lehetetlenné teszi a hittanórák megtartását.¹¹ ()

Miklós Imre válaszol: a legtöbb panasz „a Hivatalunk által kezdeményezett kivizsgálás előtt megnyugtatóan rendezést nyert”, illetve „a jelzett panaszok hitelt érdemlően nem igazolódtak”, avagy „a panaszok tényeszerűségéről, igazságtartalmáról nem tudunk meggyőződni”. Egyetlen helyen fordul elő (Biri), hogy „a templomi hitoktatás időpontjának tiszteletben tartására, a törvényes előírások pontos és maradéktalan betartására felhívtuk az illetékes állami szervek figyelmét”.¹² Mindenesetre a panasz a későbbiekben egyre ritkább; beáll egy *modus vivendi*, egy konszolidált állapot.¹³ Kifelé – persze megfelelő szigorral – láthatólag az Egyházi Hivatal legfőbb vezetése is erre törekszik.¹⁴

11 Az Anarcsi Gör. Kat. Lelkészi Hivataltól 58/1975.

12 Állami Egyháziügyi Hivatal Elnök, 25-1/d/1976. – A püspök 1975. december 31-i keltezésű jelentésére ez a válasz 1976. június 25-én (!) datálódik.

13 Néhány panasz azért akad. Szaplóczay György Alsózsoltán a gondnok lakásán kénytelen tartani a hittant – de inkább ritusközi gondok miatt. (Vö. Az alsózsoltai gör. kat. Szervező Lelkészségtől 17/1977.) – Egy problémás eset: Nyíregyházán 1978-ban egy szociológiai felmérést írni készülő egyetemi hallgató jelenik meg rendszeresen a gyerekek és a fiatalok hittanóráin, akinek a „jelenléte zavarólag hat és létszámsökkenéssel jár”. (Nyíregyházi Lelkészi Hivataltól, 23/1978.) – A kevés későbbi panasz egyike dr. Kiss Andor hajdúdorogi parókus levele, aki arról panaszkodik, hogy – főként a Tokaji úti iskolában – a pedagógusok rendszeresen kérdeztetik a gyerekeket, hisznek-e Istenben, járnak-e templomba, szüleikkel járnak-e stb. A parókus összefüggést lát a hitoktatásra járó gyerekek csökkenő száma és a kérdésfeltevések között. (Hajdúdorogi Gör. Kat. Lelkészi Hivatal 57/1982.) – Mindkét esetben a megyei ÁEH titkárig megy az ügy.

14 Ezt jelzi Miklós Imrénének a püspökökhöz írt levele, amelyben – az új szabályozás engedményének jelzése mellett – a megfogalmazás háttérében szinte minden szóban érződik a fenyegető szigor is: „A legutóbbi püspöki konferencia ülésén elhangzott észrevételek alapján dr. Íjjas József érsek úr, a Katolikus Püspöki Kar elnöke arról tájékoztatott, hogy egyes egyházmegyék területén helyenként nem pontosan értelmezik a templomi hitoktatásra vonatkozó szabályozást. Az elmúlt hetek során hasonló észrevételeket tettünk egyes ordinárius uraknak azokról a tapasztalatokról, amelyek szerint ugyancsak néhány egyházmegyében egyes lelkészek nem értették meg a templomi hitoktatás új szabályozásának lényegét és jelentőségét. Megítélésem szerint a problémák méretüket és jellegüket tekintve nem jelentősek, mint ahogy az bármely ügy országos rendezése után felmerülhet. Arra kérem Püspök Urat, ha előfordulnak konkrét észrevételek a templomi hitoktatás szabályozásának értelmezése körül, szíveskedjék erről közvetlenül tájékoztatni, mint ahogy hasonló esetben mi is megtesszük. Bízom abban, hogy amint a templomi hitoktatás új szabályozásának kialakításában a kölcsönös bizalom, türelem és higgadság jellemezte tevékenységünket, úgy

Mindez azonban csak a kéreg, a lényeket sokkalta inkább megsejthetjük a megyei ÁEH titkár 1975. évi munkatervéből:

„Fő célkitűzésem az egyházi vezetők pozitív irányú politikai befolyásolása, különös tekintettel a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyére, ahol az évtizedek alatt kialakult gyakorlat vár megváltoztatásra. Az új helyzet, mely szerint egy minden téren haladó megyéspüspök és egy kiforratlan segédpüspök van az egyházmegyében, új feladatokat ró ránk... Figyelemmel kísérem és rendszeresen ellenőrzöm a római és görög katolikus hitéleti és politikai tevékenységet, valamint e tevékenység hatását a hívekre... A haladó lelkészek segítségével elérem, hogy minden fontos kérdésben a haladó vonal érvényesüljön... A hitéleti kereteket csak az eddig meglévő szinten engedélyezzük. Mindazokkal szemben, akik e kereteket legálisan vagy illegálisan szélesíteni akarják, politikai eszközökkel kívánok eljárni, esetenként alkalmazva a személyes figyelmeztetést és az egyházi vezetők által történő elmarasztalást. Fokozott mértékben kívánom ellenőrizni a templomi katekézis oktatás új rendjének bevezetését, s a túlzásokat egyházi úton szorítjuk vissza.”¹⁵

Az ÁEH-archívumban pedig természetesen évről évre fellelhetők a hittanbeíratások adatai, alsós-felső, járásonkénti, számszerű és százalékos bontásban. Külön számszerűsített adatként szerepel, hogy hány olyan gyermeket írtattak be hittanra, ahol a szülők párttagok, illetve állami alkalmazottak.¹⁶

Ugyanebben az esztendőben az ÁEH megyei főelőadója a Papnevelő Intézetet már úgy ismeri, mintha csak előljárója lenne: az archívumban

a megvalósítás időszakára is ez lesz a jellemző.” (1975. március 19.)

- 15 Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB. Egyházügyi Titkár, *Munkaterv 1975. I. félévre, Szolgálati használatra*, 84.048/75. A munkaterv szól még a reakciók papokról szóló kimutatás felülvizsgálatáról, e papok befolyásolásáról (görögkatolikus papok közül csak Dudás Bertalan anarcsi lelkészt sorolja ide), a „haladó” papok további buzdításáról, aktivitásuk erősítéséről, a fiatal papok megkörményezéséről stb. Megkülönböztetett érdeklődést tanúsít a munkaterv a görögkatolikus püspökség vezető papjai, valamint a teológiai főiskola belső helyzete, az I. és V. éves hallgatókkal való találkozás iránt. – Meg kell jegyeznünk, hogy az évről évre, sőt félévről félévre elkészített munkatervet az ÁEH országos vezetése minden alkalommal megkritizálta, kiegészítette stb. A megyei titkárok ezért láthatóan egy kicsit „kirakatba” készítették a munkaterveket.
- 16 1975. június 27-én Nagyállóban Egyházpolitikai Koordinációs Értekezletet tartanak, ahol Buhalla egyházügyi titkár a járási párt- és tanácsi-, valamint népfrentvezetők előtt többek között ismerteti a templomi katekézis új szabályait. Az egyházzal kapcsolatos magatartás kettősségére jellemző, hogy elhangzik az értekezleten az is: „ahol a feltételek megfelelnek, meg lehet hívni papokat a rendezvényeinkre”, meg az is: „a reakciók tevékenységet helyben kell azonnal leleplezni!”

megtalálható a főiskola óra- és a szeminárium napirendje csakúgy, mint az aulisták, teológiai tanárok, papnövendékek összes adata, múltja, nyári elérhetősége stb.¹⁷ Április 4-én a szeminárium megünnepeli a felszabadulás 30. évfordulóját.¹⁸ A papnövendékeknek a megyei békegyűléseken való részvétele megkérdőjelezhetetlen, ez magától értetődően kötelező.¹⁹

Püspöki körlevél nem születhet az egyházügyi előzetes jóváhagyása nélkül.²⁰

Mindszenty bíboros halálát követően,²¹ 1975 júliusában megbeszélések kezdődtek a Vatikán megbízottja és a magyar állam képviselői között.²² Központi téma volt a hitoktatás ügye. „A vatikáni megbízottak a hitoktatás kérdésének január 15-én kihirdetett »rendezését« elfogadhatatlannak mondták. Teljesen jogosan, hiszen ez a katolikus egyház hitoktatási munkáját az állam engedélyétől teszi függővé, és a hitoktatást csak erősen korlátozva engedi meg, továbbá lehetővé teszi a templomi hittantanítás állami felügyeletét. Ez utóbbi a kommunista kormányzatnak számos visszaélési lehetőséget nyújtott, és előmozdította az iskolai hitoktatás teljes felszámolását. A visszaélési lehetőségek között a legsúlyosabb az volt, hogy a kommunista helyi szervek képviselői erősödő nyomást gyakorolhattak, csökkenthették a templomi hittanórákra járók számát. Miklós Imre végül is kénytelen volt elismerni, hogy a templomi hitoktatásra vonatkozó megállapodást felül kell vizsgálni, mivel ez erősen korlátozza a szülők nevelési jogát, és akadályozza az egyházat fő hivatásának, az evangélium hirdetésének gyakorlásában.”²³

17 GKPL I-1-a. 84.007/1975., illetve 84.008/1975. alatt. (Erre persze – hasonló részletességgel – korábban is volt már példa, lásd fentebb, vö. Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltár, 1064/1959.)

18 Az ünnepségen a fiatal előljáró, P. I. mond visszafogott hangú beszédet.

19 Ez a gyakorlat – amelyre egyébként már 1958-ban, Liki rektor idején is láttunk példát (vö. ÁEH 0035/-/1958.) – mindvégig, egészen a rendszerváltásig fennmaradt.

20 Hogy a püspöki körlevelek ellenőrzését és engedélyezését – még Timkó Imrével szemben is! – milyen megalázó kisstílűséggel végezték, arra álljon itt egy példa: „Kedves Buhalla Elvtárs! Dr. Timkó Imre hajdúdorogi megyéspüspök úr III. sz. körlevelének szövegtervezetével kapcsolatos észrevételeidet figyelembe véve javasoljuk, hogy az első lap 11-ik sorától a 13 sor végéig tartó mondat kivételével, valamint a 6-ik és 7–12 lapokon észrevételezett helyek javításával a körlevelek sokszorosítását engedélyezd. Elvtársi üdvözzettel Bugár Péter főosztályvezetőh.”

21 A bíboros 83 éves korában, május 6-án hunyt el Bécsben. Földi maradványait május 15-én helyezték el a mariazelli bazilika Szent László-kápolnájában.

22 A Vatikán részéről az eszmeceserét Luigi Poggi utazó nuncius vezette.

23 SZÁNTÓ KONRÁD, *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991*, Miskolc 1992, 90–91. – A szerző nem közli a forrását. Mindenesetre ha Miklós Imre belátta is a felülvizsgálat szükségességét, ez a belátás a gyakorlatban hosszú ideig nem mutatkozott meg...

Timkó Imre megyéspüspök 1976-ban a következő buzdítást írja papjainak:

„Nagy szeretettel és különös gonddal kérem a Nt. Lelkipásztor Testvéreket: minden figyelmükkel azon legyenek, hogy a hitoktatást és a katechézist a szabályozott keretek figyelembe vételével, azokat felhasználva és teljesen kitöltve, buzgón és hiányoktól mentesen végezzék. Azt oktassák a hitoktatók, amit Isten kinyilatkoztatott, azzal a meghatározott tartalommal, mellyel az Egyházi Tanítóhivatal élénk adja, és úgy, hogy azt a mai gyermek felfogja, megértse, megszeresse és elfogadja. Nehézségeink nem mentségek a hanyagságok és mulasztások elfedésére és igazolására, hanem azok inkább odaadásunk, pontosságunk, ügyszeretetünk és lelkiismeretünk serkentői legyenek.”²⁴

Az 1976/77. tanévre Borsod megyében 24, Szabolcs-Szatmárban 71, Hajdú-Biharban 17 pap számára kér az Egyházmegyei Iroda hitoktatási engedélyt.²⁵ Az azonban nyilvánvaló, hogy ezeknek az engedélykéreseknél egy része blöff, hiszen általános iskolában sem folyt ennyi helyen iskolai hitoktatás, gimnáziumban pedig sehol – miközben az engedélyek általános iskolákra és általános gimnáziumokra szólnak. A sablon levelekben a helységnevek éveken keresztül szinte teljesen változatlanok.²⁶ Talán egyedül az feltűnő, hogy két nagyváros, Debrecen és Miskolc egyáltalán nem szerepel az iskolai hitoktatáshoz engedélyért folyamodó parókiák között.

24 1976/IV. sz. körlevél. A körlevelet engedélyezik, de a „nehézség” szót számon kérik a püspöknél: „Véleményem szerint engedélyezhetjük úgy, ahogy van, s majd egy adandó alkalommal felvilágosítást kérünk arra, hogy milyen »nehézségekre« gondol a püspök a 3. oldal utolsó előtti bekezdésében.” (Buhalla – Bai László főosztályvezetőnek, 84.191/1976.) – Az előző év végén Bacsóka Béla kanonok-irodaigazgató a beküldött adatok alapján jelentést készített az egyházmegyében folyó katekézisérről, amelynek az adatai – az oktatásköteles görögkatolikus gyermekek 13%-a vesz részt az iskolai, 24%-a a templomi vallásoktatásban – minden bizonytalansággal szembeesés volt Timkó püspök számára a valósággal. Biztatásában valószínűleg benne van ez a felismerés is. – Még ebben az évben is van egyébként két pap – Rojkovich Sándor, Rudabányácska és Ihnát János, Lácacséke –, aki decemberig nem kapott hitoktatási engedélyt, a jelentésben azonban kírívó nehézségekről ezzel együtt nincs szó. Az irodaigazgató jelentése a papsággal szembeni kritikával zárul – önkritika azonban nem fogalmazódik meg benne... – A püspöki körlevelekről a tisztánlátás kedvéért el kell mondanunk, hogy a főpásztornak ezekben az esztendőknél minden körlevél-tervezetet a megyei ÁEH titkár elé kellett terjesztenie, aki főosztályvezetői szintől kapta meg és adta tovább az engedélyt. Állami engedélyt ahhoz, hogy egy egyházmegye püspöke saját papjai számára levelet írasson... (Vö. pl. 84.019/1976.)

25 GKPL I-1-a. 1467/1976. – A számban az Exarchátus parókiái nincsenek benne, ez csak az egyházmegyére vonatkozik.

26 Vö. pl. GKPL I-1-a. 1250/1981.

– A hitoktatási engedélyek sablonszerű megkérésének színjátéka egészen az 1988/89-es tanévig folytatódik.

Az egyháznak olyannyira nincs mozgástere, hogy nemcsak az évi *Szer-tartási utasítások* kiadására, a máriapócsi búcsúk időpontjainak kinyomtatására, templomfestésre, parókiabővítésre vagy fürdőszoba kialakítására kell az elvi engedélyeket beszerezni az ÁEH-tól, de még ahhoz is kell az engedélyük, hogy egy pap a Volántól autóbust bérelhessen pócsi zárán-doklathoz. Hasonlóképpen – a pontos napi programra megkért – ÁEH-engedéllyel mennek kirándulni a papnövendékek is.

1976. október 31-én Buhalla István egyházügyi titkárt „eddig munká-jának elismerése mellett” felmentették; november 1-jei hatállyal Magyar Béla vette át a feladatkörét.²⁷ Az új seprő jól seper – az új főelőadó harcias, tekintélyszerző szigorúsággal indít: leveleiben, munkaterveiben a leggya-koribb kifejezések a „fellépek”, „érvényt szerzek”, „figyelemmel kísérem”, „ellenőrzöm” stb.²⁸

November közepén minden ÁEH titkár bizalmas tájékoztatásként megkapja a Vatikán titkársága által a világ püspökeinek megküldött tájé-koztatót, amely az 1977. évre tervezett Püspöki Szinódus előkészítő anyaga, és amelynek témája a katekézis. Az ÁEH vezetése a tájékoztató megkül-dése kapcsán felhívja a megyei titkárok figyelmét, hogy „a tájékoztatóban érintett kérdésekben – hitoktatás, katekézis – továbbra is az eddig kiadott rendelkezéseink vannak érvényben”.²⁹ 1977-ben ugyanakkor – hangsúlyoz-va, hogy a szabályozás érvényben marad – elfogadják a szabályozás rugal-masabb alkalmazását, amely a templomi katekézis ellenőrzését gyakorlati-lag megszünteti.³⁰

27 Az 1976. november 4-i keltezésű átadás-átvételi jegyzőkönyv szerint átadva többek között a Hajdúdorogi Egyházmegye felső papságának befolyásolási terve... (Átadás-átvételi Jegyző-könyv, 1731-2/76.)

28 Páncélszekrényt kér, mivel „az egyházi vonatkozású TÜK-ös anyagot a megyei egyházügyi titkár hivatalos helyiségében kell tartani” (GKPL I-1-a. 84.226/1976). Akadályozza-nehezíti a Püspöki Kar már ÁEH-engedéllyel rendelkező jegyzetkiadásainak nyíregyházi nyomtatási munkáit. Timkó püspök szinte könyörög neki ’77 húsvétja előtt: „Nagyon szépen kérem, szí-veskedjék előmozdítani és lehetővé tenni, hogy a körlevelet húsvét vasárnap a Nt. Paróchusok felolvashassák” (GKPL I-1-a. 547/1977).

29 ÁEH 7538/1976.

30 Tájékoztató a templomi hitoktatással kapcsolatban (25.6/1977./IX.15.): „A templomi hitok-tatás gyakorlatát 1974. decemberében, a Katolikus Püspöki Karral egyetértésben egységesen szabályoztuk. Az erről kiadott 1/1974. (XII.6.) ÁEH. sz. rendelkezés jól szolgálja egyházpoli-tikai érdekeinket és a katolikus egyház számára is megfelelő keretet ad az iskolán kívüli hit-oktatási igény kielégítésére. A szabályozás továbbra is érvényben marad. A Magyar Katolikus

Az 1977. évi munkatervben a titkár a hitélet fellendítésének érdekében tett egyházi lépések vonatkozásában azt mondja, „meg kell találni a helyes arányt a visszafogás, illetve engedmények adása vonatkozásaiban. Csak így érhető el, hogy egyházaink továbbra is együttműködjenek velünk; így lehetséges ellenőrzésük, illetve tevékenységük figyelemmel kísérése”.³¹ Kifejezetten a katekézissel kapcsolatosan a hittanbeíratások ellenőrzését, az oktatási intézményeknek nyújtott segítséget és az ifjúsági hitélet kérdéseit említi, „tekintettel arra, hogy a legtöbb szabálytalanság a templomi hitoktatással és az ifjúsággal való foglalkozással kapcsolatos”. Fő célkitűzése „a megyében élő és dolgozó egyházi vezetők, valamint a teológiai tanárok pozitív befolyásolása, politikai arcukat formálása”.³² – Olvassuk mind-

Püspöki Kar a rendelkezés életbelépése óta eltelt idő gyakorlati tapasztalataira utalva kérte a templomi hitoktatás gyakorlatának rugalmasabb alkalmazását. A Püspöki Kar kérését gondosan megvizsgáltuk, és úgy ítéljük meg, hogy egyházpolitikai viszonyaink kedvező alakulása során megteremtődött a feltétele a Püspöki Kar iránti bizalmunk kifejezésének, amellyel együtt felelősségüket is növelhetjük. E körülményeket figyelembe véve, a templomi hitoktatás gyakorlatának rugalmasabb alkalmazását az alábbiak szerint tesszük lehetővé: 1./ A templomi hitoktatási óra vasárnap helyett hétköznap is megtartható azokon a helyeken, ahol a pap vasárnap több istentiszteleti helyen teljesít szolgálatot. Természetesen a templomi hitoktatás időpontját úgy kell kijelölni, hogy az iskolába járó fiatalok tanulmányi rendjét és fegyelmét ne zavarja. 2./ A templomi hitoktatási órákra a korcsoportok beosztása az egységes szabályozás alapján a rendelkezésben meghatározott. Összesen négy hittanoktatási csoport keretén belül a helyi konkrét igények szerint alakítható. (A korosztályonkénti eddigi 2-2 csoport alakítható 3+1 arányban, illetve fordítva. Pl. azon a helyen, ahol a 6–10 év közötti korosztályból 3 csoportot hoznak létre, a 10 éven felülieknek 1 csoport indítható.) 3./ A templomi hitoktatás ellenőrzésének jogát a területileg illetékes helyi tanácsok – a jog érintetlenül hagyása mellett, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének további külön intézkedéséig – ne gyakorolják. A Püspöki Kar biztosítja, hogy a papság az 1/1974. (XII.6.) ÁEH. sz. rendelkezésben foglaltakat betartja. Ellenkező esetben az ÁEH elnökének külön intézkedésére az ellenőrzés jogát a szükséges ideig a helyileg illetékes tanácsai szerv gyakorolja. 4./ Az egyházmegyék ordináriusai az 1. és 2. sz. pontokban felmerülő esetekben az általuk is indokoltan tartott igényekről tájékoztatják az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét. Az ÁEH az igények jogosultságát a megyei egyházügyi titkár bevonásával állapítja meg, és erről az egyházügyi titkár útján értesíti az érintett tanácsai szerveket.”

31 *A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB. Egyházügyi Titkára 1977. évi munkaterve, „Belső használatra”.* 84.026/1977. (A „belső használat” azt jelenti, hogy az irattár mellett megkapja a munkatervet a tanácselnök, az MSZMP Megyei Bizottsága, az ÁEH budapesti központja és a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság is...) – A munkaterv gyakorlati feladatai mellett az Egyházügyi Hivatal ezidőtájt komoly figyelmet fordít a megyei megbízottak elméleti, szakmai felkészítésére, továbbképzésére. A továbbképzések előadói között Miklós Imre és Straub István egyházügyi vezetők mellett ott találjuk pl. Gecse Gusztávot és Lukács Józsefet is, a témák között pedig a teológia és a filozófia viszonyát, az egyház társadalmi tanításának ismertetését, a II. Vatikáni Zsinat új irányvonalait stb.

32 *Op. ult. cit.* – A munkatervből kiderül az is, hogy a görögkatolikus egyház vezető lelkészeiről külön „befolyásolási terv” készült; ennek személyi lapjait – ígéri a terv – „az információ és

ezt abban az esztendőben, amelynek során VI. Pál pápa fogadja Kádár Jánost.³³

A hit szerint való élet azonban mindenki számára veszélyes volt és hátránnyal járhatott. A megfigyelések nem csupán a papokra terjedtek ki, működött a professzionális és az önkéntes besúgórendszer is.³⁴

1977-ben a püspökség igen előnytelen szerződés megkötésére kényszerül. A Dudás püspök által építtetett Sóstói úti épületet elkótyavetyélik. Hollós János meglátása szerint „a szép püspöki palota áron aluli megváltásaként az aulában felépített nyolc lakás és belső kápolna világosan jelezte: nekünk csak ilyen elzárt, városban sem látható növekedés lehetséges”.³⁵

Magyari Béla 1977. májusi jelentésében pontos képet ad a megyében folyó kateketikai munkáról – azaz: a szigorúan bekért adatok alapján teljes részletességgel ismeri a hitoktatási helyzetet.³⁶ Kimutatásában még a tanév

a személyes ismeretség mélységének megfelelően kiegészítem”. – Az 1977. évi tervnek egyébiránt igen kemény hangú, de nagy általánosságokat puffogató, igencsak propagandisztikus, szinte ötvenes éveket idéző kitételei is vannak: „Az imperialista erő antikommunista hadjárata mellett folyik a nemzetközi egyházi központoknak az a tevékenysége, amely magára vállalja a koordináló, irányító szerepet a reakció vezetésében...” Reakciónak vagy legalábbis problémásnak mondja Békés Gézát, Dudás Bertalant, Gál Gyulát, Takács Miklóst, Kovács Gyulát, Véghseő Györgyöt, Simon Györgyöt, Hollós Jánost (utóbbi kettőt inkább csak Timkó-ellenesnek), Sarkadi Györgyöt, Szabó Tibort.

33 A találkozó időpontja 1977. június 9.

34 Megtörténik, hogy egy üzemi párttitkár kér tájékoztatást alapszervezete számára az ÁEH titkártól, hogy nevezett dolgozójuk görög vagy római katolikus szertartásban kereszteltette-e meg a gyermekét. Magyari Béla nyilván nem jár utána, de „elvtársi üdvözléssel” azt írja a Nyíregyházi Konzervgyár IV. Pártalapszervezete Vastag János elvtársának: „Javasolom, hogy amennyiben nagy annak a valószínűsége, hogy párttag dolgozójuk megkereszteltette gyermekét, fegyelmi felelősségrevonás és tárgyalás során tisztázzák a helyzetet.” – 1985-ben (!) egy kisvárdai gimnazista lány beírást kapott az ellenőrzőjébe, majd négyes magatartás jegyet, mert kereszt volt a nyakában – és mindez ügyirat az ÁEH archívumában...

35 HOLLÓS, *op. cit.*, 137. – A Sóstói úti, a vételár sokszorosát érő ingatlanért úgy kapott a püspökség 3 millió forintot, hogy abból 2,5 milliót a püspökség épületének földszintjén működő barkácsbolt kiköltözése címén tovább kellett adnia. A szerződést nem a püspök jegyzi; az egyházmegye nevében három felelős beosztású pap az aláíró.

36 Az abszolút pontos ismeretek háttérében az áll, hogy az ÁEH-központ 1977. január 28-án írásos tájékoztatást kér a megyéktől az alábbi kérdések alapján: 1./ Milyen a két hitoktatási forma kölcsönhatás aránya, mi a változások tendenciája? 2./ Hol, milyen mértékben és formában folyik a templomi hitoktatás szabályozásától eltérő, a rendelkezés kereteit fenyegető, illetőleg azon túlmutató hitéleti, hitoktatási tevékenység? 3./ A rendelkezésben meghatározott szemléltetőeszközökön, oktatási segédeszközökön kívül milyen eszközöket alkalmaznak a lelkészek? 4./ A lelkészek milyen mértékben tesznek eleget bejelentési kötelezettségeiknek? 5./ A helyi tanácsi szervek hogyan élnek a rendelkezésből következő ellenőrzési jogkörükkel, tevékenységük hogyan minősíthető? 6./ Milyen problémákat látnak a tanácsi szervek a rendelkezések értelmezését illetően? 7./ Konkrét javaslatok a szabályozás esetleges módosítására.

közbeni lemorzsolódás százalékos aránya is szerepel.³⁷ Ugyanakkor többek nevében fölveti, hogy adjanak módszertani segítséget a templomi hitoktatás pontosabb ellenőrzéséhez...³⁸

A katekézis helyzetének, lehetőségeinek némi – persze felületes, a lényegét nem igazán érintő – javulását jelzi, hogy egy-két körlevélben már hitoktatási segédanyagokat – diafilmeket, térképeket – ajánl a püspök.³⁹ Ugyanakkor nincs esztendő, amikor a hitoktatás akadályoztatásáról ne hallanánk.⁴⁰

– A felhívásra részletes kimutatás születik minden járásban és külön a városokban. Kiderül, hogy pl. Nyírbátorban és Kisvárdán egyáltalán nincs iskolai hitoktatás, templomi is csak görög (Nyírbátorban kb. 2%, azaz 25–30 gyerek, Kisvárdán létszám nélkül); Mátészalkán sincs iskolai hittan, a templomi 1,5%–1,8% körül mozog; Nyíregyházán az iskolai-templomi hittan aránya 0,3–1,5%. Mindenütt panaszkodnak a tanácsai szervek, hogy az iskolai oktatáson kívüli formák kevésbé ellenőrizhetők, kevésbé nyomon követhetők. – Mindenesetre ezt a széles körű felmérést követően az Állami Egyházügyi Hivatal jobban „képben van” a katekézist illetően, mint maga az egyház...

37 Akadnak persze „nehézségek” is, azaz olyan helyek, ahol nagy a baj, mert az egész falu vallásos. A mérki tanácselnök pl. kétségbeesetten írja, hogy az igazgató, a tanárok, a gyógyszerész, a főkönyvelő, az egész értelmiség templomba jár. (Főként római katolikusok lakta, részben sváb településről van szó.) Kijátsszák a törvényt, pl. az igazgató a madarak és fák napját katolikus ünnepnapra teszi. A lelkész német hanglemezt játszik a templomban: „különböző audó-vizuális eszközöket használja, különböző szent énekek német nyelven történő tolmácsolásával hanglemezekről”. (Mérk Nagyközségi Közös Tanács Elnökétől, 18-2/1977.)

38 Az ugyanezen tavaszon írt általános egyházpolitikai feljegyzésében a titkár úgy véli, „a jelenlegi egyházpolitikai helyzet nyugodt, érdekeinknek megfelelően alakul... Reálisan számolnunk kell azonban azzal, hogy az egyház erőfeszítései 1977-től a hitéleti tevékenység kiszélesítésére, növelésére fokozódik. Ezt figyelemmel kell kísérnünk, meg kell akadályoznunk, hogy a megállapodások keretei közül kilépjenek. A velünk jól együttműködőknek a kellő segítség megadása mellett továbbra is fontos feladat az egyházi reakció leleplezése és visszaszorítása. (Az egyházpolitika időszerű kérdései Szabolcs-Szatmár megyében, Feljegyzés Dr. Pénzes János tanácselnöknek.) Ugyancsak az általános egyházpolitikai helyzetet jellemzi, hogy „megyénk papságának több mint 10%-a (44 fő) az, aki a megállapodásban foglaltaknál nem minden esetben tesz eleget, az együttműködést nem vállalja. A velük való egyedi foglalkozást segíti elő a »reakciós terv«. (00100/1977.) – Bugár Péter elnökhelyettesnek írt levelében ugyanakkor Magyarai „haladó fiatal papokról” is említést tesz (B. I., M. A., P. I., M. Gy., Sz. J.), akik „politikai együttműködés, közéleti tevékenység, teológiai képzettség és általános emberi tulajdonságok tekintetében élen járnak, illetve »a legjobb úton vannak«. Ennek megfelelően a későbbiekben rájuk mint egyházvezetőkre vagy békemozgalmi tisztségviselőkre számíthatunk.” (0096/1977.) – Pál J. a görögkatolikus papok közül Cs. I. G.-t említi meg még név szerint, mint aki a papi békemozgalomban a nyolcvanas évek során komoly szerepet vállalt. Vö. PÁL JÓZSEF, *Békepapok*, Budapest 1995, 227–230.

39 GKPL I-I-a. 1929/1976; GKPL I-I-a. 1286/1980. – Az Országos Hitoktatási Bizottság 1977 májusában Konzultációs Irodát nyithat Budapesten. Tulajdonképpen ettől kezdve válik egyáltalán ismertté a „hitoktatási segédeszköz” kifejezés a magyar katekéták körében.

40 Sója Miklós hodászi parókus pl. sérelmezi, hogy az iskolaigazgató „tanítás közben többször körüljárja a tantermeket és felszólítja a gyerekeket: álljanak fel, akik templomban voltak! A

1977-ben dr. Mosolygó Marcell sátoraljaújhelyi parókus nyugodt szívvel, mindenféle engedély nélkül úgy hívja a püspököt a hegyközi „papcsaládok találkozójára”, mint „immár hagyományos” együttlétre.

Ez év augusztusában tartja meg első ülését az Egyházmegyei Kateketikai (Hitoktatási) Bizottság (EHB). Az elnök beszámolója szerint az 1977/78-as tanévben csak a szombathelyi egyházmegye hitoktatási adatai jobbak a görögökénél – ahol pedig az Exarchátus adatai jobbak az egyházmegyeiekénél. Az országos arányok fölött vagyunk, de a mintegy háromezer gyerek helyett így is csak kb. 1800 az elsőáldozók száma évente.⁴¹

1978-ban a Miklós Imre által Lékai László bíboroshoz írt beíratási sablon levélből hiányzik a „forradalmi munkás-paraszt kormány” kitétel. Ebben az évben már *Elsőáldozási Munkafüzet* is megjelenik.

Kisfalusi János, az Exarchátus hitoktatási referense, meghívja Csanád Bélát, az Országos Hitoktatási Bizottság elnökét az Adminisztratúra papjaival „a hitoktatási lelkigyakorlatok és új irányok továbbadására” összejönni és a hitoktatásról beszélgetni.

1978 szeptemberében az EHB tagjainak és néhány külsősnek „a görögkatolikus hittankönyvet előkészítő Munkaközösség ülésére” szóló meghívót kézbesít a posta,⁴² és a komoly szakmai vitákról árulkodó, de konkrét teendőket is megfogalmazó ülésről készült jegyzőkönyv alapján valóban úgy tűnik, reális esélye van egy vagy több könyv kiadásának.⁴³

Magyari Béla 1979. évi munkatervének kiemelt érdeklődési területe a

felálló gyermekeket kihallgatásra rendeli az igazgatói irodáb.” Szóvá teszi a parókus azt is, hogy a hittanbeíratásnál az igazgató a szülőket mereven elutasítja, és a jövő évre egyetlen gyereket sem volt hajlandó hittanra beírni. (Hodászi Lelkeszi Hivataltól, 28/1977.) Timkó püspök továbbítja a panaszt az egyházügyi titkár felé, aki szóban tudomására hozza ugyan a tanácselnöknek és az iskolaigazgatónak, hogy szabálytalanul jártak el, de miután „Sója Miklós tevékenységét a tanácselnök negatívan ítéli meg”, az egyházügyi titkár felhívja a püspök figyelmét a későbbiekben várható nyugdíjazására... (GKPL I-1-a. 1408/1977.) – Ugyanezen év őszén a meglehetősen bennfentesnek számító Kún László nyíregyházi parókus arra vonatkozó kérését, hogy a templomi hitoktatást a templom mögötti helyiségben tarthassák, az ÁEH titkár hidegen és határozottan elutasítja. (84.211/1977.) – Biri községben Beregi István görögkatolikus lelkész panaszt tesz, hogy két gyermeket a (mellesleg párttag) szülők határozott kérésére nem írtak be. Magyari Béla kivizsgálja az ügyet, és megállapítja, hogy „a lelkész vádaskodása alaptalan” – de azért az egyik gyermeket beírják. (1907/1978.)

41 Vö. Hitoktatási Bizottságtól (Dr. Mosolygó Marcell) 1/1979. – Az adatközlések hiányosságai miatt az adatok csak megközelítően pontosak, de eszerint az iskolai és templomi hitoktatásban részesülők együttes száma – az összes általános iskolás görögkatolikus gyermekhez viszonyítva – több mint 32%.

42 GKPL I-1-a. 1668/1978.

43 Ez azonban csalóka látszat, önálló hittankönyveink csak a rendszerváltáskor jelennek meg.

szeminárium és a katekézis.⁴⁴ Az 1979. évi jelentés Szabolcsban mélypont. Az egyházügyi titkár szinte visszaadhatja a mandátumát, mert alig van már mit megfigyelnie, szóvá tennie, oly mértékben épült le a hitoktatás a megyében.⁴⁵

1980-ban az addig s jobbára azután is igencsak mellőzött dr. Palatitz Jenő az országos szintű Hittankönyv Bíráló Bizottság tagja lesz.

Vajdácskán Papp Zoltán 1980-ban, november 24-én még nem rendelkezik hitoktatási engedéllyel. Virányi György is panaszkodik Nyírgelséről, hogy a papírján eddig Nyírmihálydi is szerepelt, most csak Gelse, ezért Mihálydiban nem tud oktatni. Úgy tűnik, egyik sem tudatos; előző esetben diszpozíciós félreértés, a másodikban a főhatóság hibája okozta a galibát.

1981. április 1-jétől dr. Mosolygó Marcell hitoktatási referens lemond, helyette Timkó püspök dr. Kiss Andort nevezi ki az EHB elnökévé.

Egy 1981-es egyházpolitikai koordinációs értekezletre készült előterjesztés szerint a megyében

„az ifjúság hitoktatása terén a templomi játssza a nagyobb szerepet. Öt év alatt 1,42%-kal csökkent az iskolai hitoktatásban résztvevők aránya. Ma ez az arány 3,28% (az országos átlag 4,1%). Templomi katekézisben a tanulók 4–5%-a részesül.”⁴⁶

1981-ben Szabó Mihály nem kap hitoktatási engedélyt, csak '82 januárjában. Nem politika, csupán az intézés hanyagsága van a dolgok mögött.

1982-ben Timkó püspök engedélyt ad Hitoktatási Segédeszközök Gyűjteményének létrehozásához, ez azonban csak egy kisebb diagyűjtemény erejéig valósul meg.

1982 tavaszán négy különböző helyszínen papi továbbképzések folynak.⁴⁷ Helyi hitoktatási nehézségek továbbra is előfordulnak.⁴⁸

1983 márciusában Miklós Imre ellátogat Nyíregyházára. Timkó püs-

44 „Látogatást teszek a Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán. Elbeszélgetek a főiskola tanterületével. Biztosítom annak lehetőségét, hogy az utolsó éves teológusokkal személyesen találkozassak... Megkülönböztetett figyelmet fordítok az ifjúsági hitélet kérdéseire, a templomi, illetve iskolai hitoktatás helyzetének alakulására.”

45 Vö. *Jelentés a hitoktatásról*, 0091-3/1979.

46 0096/1981. (Tisza László tanácselnök)

47 Debrecen, Mátészalka, Miskolc, Sátoraljaújhely. A téma a *Dei Verbum* című zsinati dekrétum, az előadók: dr. Keresztes Szilárd, dr. Hollós János, dr. Soltész Mihály.

48 Pl. Mezőladányban, ahol az igazgatónő matematikaórára ment be és állította fel a hittanra járó gyerekeket. Mindazonáltal ezt a helyi lelkész megírja (25/1983.), a püspök pedig korrekten módon továbbítja az ÁEH titkárnak (GKPL I-1-a. 2041/1983).

pök húsz papot hív meg a találkozóra.⁴⁹ A látogatást követően engedélyezi, hogy a papnövendékek katechetikai gyakorlatának helyszíne a Hittudományi Főiskola olvasóterme legyen.⁵⁰ Ugyanezen év szeptemberében azonban még a Papnevelő Intézet Háziszabályzatának sokszorosításához is az egyházügyi titkárhoz kell fordulni engedélyért.⁵¹

1983 májusában a máriapócsi – ifjúságira „szakosodott” – búcsún feltűnően nagy létszámú, megközelítően négyezer fiatal vett részt.⁵²

Bár a gyakorlatban – egészen bizonyosan nem az egyházügyi hatóságok tudta nélkül, de azok hallgatólagos elnézésével – jó néhány helyen folyik már templomon kívüli katekézis,⁵³ hivatalosan 1984 tavaszától lehet – megfelelő indokkal – engedélyt kérni a templomi helyett a parochiális hitoktatásra.⁵⁴ A kéréseket az espereseknek kell fölterjeszteniük a püspökhöz, aki

49 A meghívottak közül dr. Bacsóka Pál influenzára hivatkozva nem vesz részt a megbeszélésen.

50 Az előzmény az, hogy korábban Magyarai megyei egyházügyi titkár a templom mögötti helyiséget sem engedélyezte hitoktatás céljára, majd budapesti feletteséhez fordultak, aki miatt másodsorra meg kellett adnia az engedélyt. Ez a helyiség azonban szintén nem volt megfelelő, ezért Timkó püspök 1982 szeptemberében kéri az olvasóterem (amely valójában a püspökség nagyterme) használatának lehetőségét. Erre nem kap választ, és csak a látogatást követő újabb kérelmére kap ideiglenes engedélyt Miklós Imrétől. (39.824/1983. sz. alatt.)

51 2170/1983.

52 Vö. *A hitéleti tevékenység alakulása 1978-tól napjainkig*, Magyarai Béla, 0043/1983.

53 Sátoraljaújhelyben például Mosolygó Marcell parókus hivatkozik is az engedély megkérésére a már meglévő gyakorlatra: „A hidegebb hónapokban a hitoktatást már évek óta a parókia épületében, illetve a Kazinczy u. 51. sz. alatt berendezett két hitoktatási teremben tartjuk. Így jelentjük ezt már évek óta a helyi Tanácsnak, így hitoktatnak a város többi egyháza is. Így térképezték az Inगतlankezelő Vállalat kiküldöttjei ez évben a régi iskolánk meghagyott két földszinti helyiségét, mint két tantermet. Kérem azért, hogy a meglévő gyakorlat szerint a fentiek figyelembevételével a Kazinczy u. 51. sz. alatti hitoktatási terveinkben a hitoktatást engedélyezni szíveskedjék.” (Sátoraljaújhelyi Görögkatolikus Egyháztól, 16/1984. esp. sz.) – Szabó Mihály a hideg templom miatt Ibrányban szóbeli engedélyt kap arra, hogy a templom szomszédságában lévő iskolában hitoktasson egy csoportnyi gyereket szombat délután. (Magyarai írásban nem válaszol, de az 1984. február 20-án irattárba került aktára rákerül: „Bakó elvtárrsal megbeszélve”.)

54 „Tájékoztató a plébániai hitoktatás szabályozásáról, bevezetésének gyakorlati teendőiről. A Politikai Bizottság 1983. február 15-i határozatában többek között állást foglalt abban, hogy »a katolikus plébániákon és lelkészségeken a hitoktatást, konkrét elbírálás alapján a püspökök felelősségvállalása mellett fokozatosan és megfelelő szabályozás útján kell rendezni«. E kérdésben a Katolikus Püspöki Kar képviselőivel tárgyalásokat folytattunk, amelyek eredményesen befejeződtek. A plébániai hitoktatás szabályozására vonatkozó megállapodás ezek szerint: 1. Plébánián (lelkészségen) hitoktatás a megyéspüspök engedélyével tartható – az illetékes állami szerv esetenkénti konkrét elbírálása alapján –, kizárólag azokon a helyeken, ahol a templom nem alkalmas hitoktatás folytatására. 2. Plébánián (lelkészségen) hitoktatóként az iskolai vallásoktatáshoz megkívánt alkalmassággal rendelkező személyek működhetnek, a megyéspüspök külön engedélyével és személyes felelősségvállalásával. 3. A plébániai hitok-

a püspökkari elnökön keresztül továbbítja azokat az ÁEH felé. Azonnal kéri mindenestül az egész hegyaljai kerület – ezt a kérést azonban maga a püspök hárítja el.⁵⁵ Végül – országos koordinálást követően, Lékai bíboros leiratában közölve⁵⁶ – az egyházmegyében 20, az exarchátusban 8 parókia, illetve lelkész kapja meg – szeptembertől – ezt az engedélyt.⁵⁷ A következő

tatásra egyebekben az ÁEH elnökének a templomi hitoktatás egységes szabályozásáról szóló 1/1974. számú rendelkezése érvényes. Így: a./ A plébánián történő hitoktatás időpontját úgy kell kijelölni, hogy az iskolába járó fiatalok tanulmányi rendjét és fegyelmét ne zavarja. b./ A plébánián folyó hitoktatáshoz csak az iskolai, illetve a templomi hitoktatásnál is megengedett oktatási segédeszközök használhatók. c./ A plébániai hitoktatás során érdemjegyet adni és a távolmaradókat felelősségre vonni nem lehet. d./ A plébániai engedélyezett hitoktatás helyét, idejét – a plébániai hitoktatás esetén a hitoktató nevét –, a csoportok számát a helyi lelkész írásban köteles bejelenteni a területileg illetékes helyi tanácsnak. – A plébániai hitoktatás bevezetésének lépései: A megyéspüspökök a Katolikus Püspöki Kar elnöke útján eljuttatják az Állami Egyházügyi Hivatalnak a plébániai hitoktatás engedélyezésére javasolt helyek jegyzékét és a vallásoktatás végzésével ott megbízni kívánt hitoktatók névsorát. Az Állami Egyházügyi Hivatal a megyei tanács illetékeseivel megvizsgálja a kérések indokoltságát és a javasolt hitoktatók személyének politikai alkalmasságát. E vizsgálat alapján értesíti az illetékes megyei tanácsi szerveket és ezzel egyidőben a Katolikus Püspöki Kar elnökét, hogy a megyéspüspökök mely plébánián és hitoktatók részére adhatnak engedélyt plébániai hitoktatás tartására. A megyéspüspök írásos engedélyének birtokában a helyi lelkész írásban köteles bejelenteni a területileg illetékes helyi tanácsnak a plébániai hitoktatás helyét, idejét, a hitoktató nevét és a csoportok számát”.

- 55 Verdes Miklós tolcsvai parókus, kerületi esperes 21/1984. sz. felterjesztésére annyi a válasz, hogy „kerületében az összes paróchián való hitoktatás megoldása nem lehetséges. Ez így nagyon sok lenne.” (GKPL I-1-a. 693/1984.) A püspök ugyanakkor személyes megbeszélésre hívja az esperest, aki betegsége miatt nem tud elmenni, egy következő levélben viszont így ír: „Kérem, hogy főpásztori belátása szerint méltóztassék dönteni, melyik parochia kérelme legyen törölve... Szerény meglátásom az, hogy rajtunk már ez az engedmény úgysem sokat segít, amíg a pedagógusok az osztályfőnöki óráikon nem változtatnak a magatartásukon, a hittanosok száma nem fog emelkedni úgysem. Ha szabad azt leírnom: feleslegesen erőlködünk, amíg az ellenszél erősebb erőt tud kifejteni hatalmi eszközeivel.” (Tolcsvai Gör. Kat. Lelkészi Hivataltól, 25/1984.)
- 56 „A plébániai hitoktatás szabályozása értelmében a jegyzékben szereplő plébánia-épületekben kezdhető meg a hitoktatás az ugyancsak jegyzékben szereplő személyek közreműködésével. Ezt aényt az Ordinárius Urak írásban közölnék az érdekeltekkel. – A közigazgatási szerveket az Állami Egyházügyi Hivatal bár közvetlenül is tájékoztatja, a plébánia-épületben történő hitoktatás idejét, a csoportok számát és a hitoktató személyét a plébánia, illetve lelkészség felelős vezetőjének is írásban kell jelentenie a helyi Tanácsnak. – Amennyiben a csatolt jegyzékből kimaradt volna olyan plébánia vagy személy, amelyet ill. akit az Ordinárius Urak javasoltak, annak indokát az Állami Egyházügyi Hivatal az illetékes Ordinárius Urakkal közvetlenül kívánja áttárgyalni.” (A Magyar Katolikus Püspöki Kar Elnökétől, 572-15/1984.)
- 57 A Hajdúdorogi Egyházmegyében: Budapesten Újpest (dr. Magyar András), Pest megyében Halásztelek (dr. Király Ernő), Borsodban Bodrogkeresztúr (Hegedűs József), Bodrogolaszi (Mosolygó Tamás), Dámóc (dr. Palatitz Jenő), Felsőszolca (Vatamány Albert), Komlóska (Mosolygó László), Miskolc-Belváros (dr. Csoba János), Sajószöged (Szabó Péter), Sátoraljaújhely (dr. Mosolygó Marcell), Szerencs (Ivancsó Tibor), Tolcsva (Verdes Miklós), Tokaj (Damjanovich

évben újabb 7 parókiával bővül a kör.⁵⁸ A tanácsok felé történő bejelentési kötelezettség továbbra is fennáll.⁵⁹

József). Hajdú-Biharban Hajdúdorog (dr. Kiss Andor), Nagyléta (Fodor István). Csongrádban Makó (Janka György). Szabolcs-Szatmárban Bátorliget (Szabados János), Buj (Jeviczki Ferenc), Hodász (Mosolygó Béla), Kisléta (dr. Verdes Miklós). Írásban kéri és mégsem kap engedélyt Bagamér (Kovács Endre), Balsa (Erdős Miklós), Érpatak (Orosz Árpád), Mezőladány (Márku László), Nagydobos (Rádi Csaba), Nyíradony (Véghseő Dániel), Nyírcsászári (Szaplanczay György) és Nyírkáta (Pásztor Bazil). (Mindен bizonynal ennél több egyházközség kérte az espereseken keresztül – a Püspöki Levéltárban ennyi lelhető föl.) Hogy él a *numerus clausus*, azt a bagaméri lelkészhez írott püspöki indoklás jelzi: „Sajnálattal közlöm, hogy kérelme későn érkezett, már betelt a rendelkezésre álló szám a paróchiális hitoktatással kapcsolatban”. – A Miskolci Exarchátusban: Abaújszántó, Baktakék, Gadna, Garadna, Homrogd, Kány, Szuhakálló, Viszló kap engedélyt. (Az Exarchátusból a nyolc parókiát Keresztes Szilárd püspök-helynök terjeszti föl az apostoli kormányzónak, a kerületi esperesekkel történt egyeztetés után, 163/1984. sz. alatt. Ugyanakkor a személyes visszaemlékezések szerint jóval több parókián folyik már ebben az időben katekézis, csak nyilván előre be volt határolva a kérések lehetséges száma. Abaújszolnok és Abod pl. hiába kéri írásban az engedélyt, nem kerül a jegyzékbe. /Igaz, Abaújszolnok csak filia./)

- 58 Bedő (Jaczkó György), Budapest Rózsák tere (dr. Orosz László), Debrecen (dr. Ivancsó István, csak egy tanévre!), Fülöp (Török István), Gadna (Koleszár Pál), Kállósején (Kriskó Miklós), Mátészalka (Szántay Miklós). – Hogy az írás és az élet között jócskán voltak különbségek, azt jelzi, hogy ezekben az esztendőkből e sorok írója is folyamatosan hitoktatott Budapest Rózsák terén, nem is tudva, hogy ilyen engedélyre – amely csak káplántársa nevére szól – egyáltalán szükség van. Koleszár Pál esetében pedig az az érdekes, hogy az iskolai hitoktatásra ugyanebben az időben nem kap engedélyt. (A kötöttségek lazulása miatt persze egyre több a hanyag kezelés is, hol az egyházi, hol az ÁEH-s adminisztráció részéről – a hitoktatási engedélyek hiányát tehát ebben az időben már nagyon sokszor egyszerűen adminisztrációs hiba, mulasztás, hanyagság okozza.)
- 59 Nyilvánvaló, hogy miután a gyakorlat jóval előrébb járt, az ÁEH-nak ezt a lépést – a plébániái hitoktatás engedélyzését – meg kellett lépnie. A szabályozást ugyanakkor úgy bebiztosították, hogy az ellenőrzés átláthatóbb és nyilvánvalóbb volt, mint valaha. A plébániái katekézis engedélyzésének nemhogy kockázata nem volt számukra, hanem amellet, hogy abszolút zsebükbe került a egyház, még a vallásszabadság kérdéskörében is beíráthattak maguknak a Nyugat felé egy piros pontot. Vö. pl. „Wir sind weitergekommen auf einem holprigen Weg; Ein Gespräch mit Staatssekretär Imre Miklós, dem Leiter des ungarischen Amtes für Kirchenfragen”, in *Herder Korrespondenz* (Wien) 8 (1985) 364–370., s a plébániái katekézis eme tökéletesen feltérképezett vonalán egyéb, a szocialista társadalommal kevésbé szimpatizáló elemek megfigyelése is egyszerűbbé vált. Miközben a püspökök remegő térddel vállalták a tőlük bármikor számon kérhető személyes felelősséget. Ez igazi totalitárius intézkedés volt. – Mészáros István a „kis lépések politikájával” kapcsolatosan így látja a hitoktatás terén történt „fejlődést”: „A hazai kis lépések egymásutánját nem egyházi vezetőink bölcsessége határozta meg, hanem a szocializmus összeroppanásának, illetve megmentési kísérleteinek éppen aktuális eseményei... A hitoktatás. Kezdve attól az első, szenzációsan aligha nevezhető kis lépéstől a 70-es évek közepétől, hogy a templomi hitoktatásban a hitoktató már kérdezhet is a gyerekektől (!), majd egy újabb: hogy már képeket is szemléltethet (!), addig, amíg kiváló lelkipásztorok szívós munkája nyomán új hittankönyvek születtek, hatalmas nehézségek (és cenzúrázások!) árán, új hittantermek létesülhettek... Valami javulás történt a hitoktatás terén a 80-as években, ez tagadhatatlan; de csupán bizonyos részletekben, továbbra is erős állami

A plébániai hitoktatással kapcsolatos tapasztalatokra természetesen az Egyházügyi Hivatalban is kíváncsiak. A Szabolcs-Szatmár megyei titkár szerint „egyházpolitikai szempontból a parókiái hitoktatás gyakorlata nem eredményezett feszültséget”, de azért „előfordultak olyan megfogalmazások, hogy miért járulnak hozzá az ifjúság egyházi befolyásolása feltételeinek javításához”. A legnagyobb gond az, hogy „az információk beszerzése rendkívül nehéz feladat, miután direkt módon adatokat nem kérhettünk”.⁶⁰ Az iskolai hitoktatás adatait természetesen továbbra is pontosan követik, nyilvántartva a százalékos növekedést, illetve csökkenést, valamint a beírató állami alkalmazott, illetve párttag szülők számát is.⁶¹ Az egyházügyi főelőadó statisztikái, táblázatai hibátlanok – ugyanakkor egyre jelentősebb az arányeltolódás a jóval kevésbé ellenőrizhető templomi és plébániai katekézis irányába.

A hitoktatás tartalmi megújításához Timkó Imre elsősorban a liturgikus katekézis gondolatkörének erősítésével járul hozzá. Esperesi kerületi gyűlés témája 1977-ben „a Szent Liturgia mint a hitoktatás élő foglalatja”.⁶² Lefordítat és „családi olvasókönyvként” ajánlva, *Krisztus közöttünk* címmel kiad egy, a keresztény Kelet liturgikus örökségére épülő katekézist.⁶³ Ez a könyv – valójában egy felnőtt hittankönyv – meghatározó jelentőségű lett egyházunk papjainak, katekétáinak szemléletmódjában: segítette lelki-szellemi örökségünk megismerését, elmélyítette a teológiai és liturgikus hagyományunk iránti szeretetet.

A hitoktatás bátorítására, fellendítésére, szervezetségére Timkó püspök többször is kísérletet tesz. Felállítja és többször bővíti a Hitoktatási Bizottságot.⁶⁴ Fő-

ellenőrzés és kemény állami ellenpropaganda beszűkítő súlya alatt”. MÉSZÁROS ISTVÁN, „Magyar egyházunk negyven éve”, in *Távlatok* 1 (1993) 84.

60 1386/1985., *A plébániai hitoktatás tapasztalatai*.

61 Az 1985–86. évi hittanbeíratás során pl. Szabolcs-Szatmár megyében az állami alkalmazott szülők gyermekei közül 77-et, a párttag szülők gyermekei közül 18-at írtak be. Vö. 2.184/1985.

62 GKPL I-1-a. 52/1977.

63 *Krisztus közöttünk. A keresztény Kelet liturgikus közössége átéli az üdvörténetet*, Budapest 1984. Vö. 325/1984.

64 GKPL I-1-a. 397/1977. A bizottság elnöke: Dr. Mosolygó Marcell. Tagok: Oláh Miklós, Dr. Palatitz Jenő, Damjanovics Pál, Vaszkun György. – A bizottság felállítása kapcsán az objektivitás érdekében csöndesen meg kell jegyeznünk, hogy a jelzett év áprilisában a Magyar Püspöki Kar „ad limina” látogatást tett Rómában, ahol a főpásztorok – az állam és az egyház optimális együttműködése igazolására – a különböző egyházmegyei bizottságok névsorát is átadták. Ezzel is jelezve, hogy a két fél között minden rendben, hiszen az egyházmegyei bizottságok is működnek... – A bizottság kibővítésére 1634/1980. sz. alatt kerül sor, feladatát

esperességenként hitoktatási referenseket,⁶⁵ majd egyházmegyei kateketikai zelátorokat nevez ki a katekézis eredményessége érdekében:

„A hitoktatás rendje, szakszerűsége és intenzitása mindannyiunk szívügye, a Szentatya szavai szerint az egyház legfontosabb feladatai közé tartozik, amelyért nemcsak egyénileg, elkülönülve, hanem együttesen is felelősek vagyunk. A lelkes, jól képzett és fáradhatatlan hitoktatói munka létkérdése a helyi egyháznak! Ebben szeretnék Paptestvéreim segítségére lenni, a hitoktatás ügyét előmozdítani és színvonalát emelni azáltal is, hogy minden esperesi kerületben tanácsadóként és referensként kateketikai zelátorokat nevezek ki. Felkérem őket arra, hogy ezen a vonalon legyenek összekötők az egyházmegyei Központ és az egyes hitoktatók között, segítsék az isteni tanításban fáradozó testvéreiket tanácsaikkal, buzdításaikkal, a jobb út és módszer együttes keresésével. Megbízom őket óralátogatásokkal, ami módot ad a konkrét tapasztalatok megbeszélésére, a gyermekek érdeklődését erősíti, s a helyi hitoktató fáradzásainak súlyt és nyomatékot ad nemcsak a növendékek, hanem rajtuk keresztül a családok és a közvélemény előtt is, ünnepélyesebbé téve és tekintélyt szerezve azoknak. Szeretném, ha a Paptestvérek megértenék ennek az intézkedésnek pozitív céljait, és közös erőfeszítéssel, egymás iránti nyíltsággal, de egyszersmind igényességgel is segítenék eme pozitív célok megvalósulását!⁶⁶

Az elsőáldozási oktatásokra történő buzdítás ugyanakkor papírízű marad, s bizony lélektelenül, üresen kong ugyanazzal a megkopott szöveggel 1980 és 1986 között.⁶⁷

Élénkül a katekézis ügye azáltal is, hogy 1980 húsvétján II. János Pál pápa üzenetet intéz a magyar katolikusokhoz a hitoktatás fontosságáról. Az üzenet mindenekelőtt a püspökök felelősségére hívja fel a figyelmet, de világi hitoktatók munkába állásáról is szól.⁶⁸

Röviddel megjelenése után esperesi kerületi szinten teszi megbeszélés tárgyává Timkó püspök a pápa „Catechesi Tradendae” című apostoli buzdítását

pedig csak az 1986/II. körlevél közli. – Körlevél szintjén a bizottság később a rajzpályázatok meghirdetése, illetve a máriapócsi gyermekbúcsú kapcsán kerül szóba. (Természetesen pl. a rajzpályázat meghirdetése is csak az ÁEH-titkár engedélyével történhet!)

65 Damjanovics Pál, Vaszkun György, dr. Palatitz Jenő, Oláh Miklós. 1977/IV. számú körlevél.

66 GKPL I-1-a. 206/1984.

67 GKPL I-1-a. 660/1980; 445/1981; 286/1982; 338/1983; 205/1984; 317/1985; 476/1986. Hasonló sablonban kéretnek be évről évre a hitoktatási adatok is.

68 „A katekézis feladata mindenekelőtt a püspökökre hárul. A II. Vatikáni Egyetemes Zsinat már emlékeztetett erre a súlyos kötelességre és a szinódus IV. általános ülésének atyái ezt szintén kiemelték. A katekézis legelső felelősei a püspökök, ti, kedves püspök-testvéreim! Ti vagytok a legmagasabb fokon katekéták. A tevékeny és hatékony katekézis előmozdításának kötelezettsége minden más foglalatosságot megelőzi!”

is.⁶⁹ Támogatja a részvételt az egri, illetve győri kateketikai továbbképzéseken, amelyre a papságnak óriási szüksége van.⁷⁰ Az 1982-es „ad limina” látogatás során a Szentatya újra hangsúlyozza a magyar püspökök előtt a katekézis iránti felelősséget, sőt a december 12-i Úrangyala előtti beszédében külön a magyar püspökökhöz címezve szól az ifjúsági katekézis fontosságáról. Ezt követően Timkó püspök a lelkési ismétlővizsgák anyagában hangsúlyozottan helyezi el a kateketikát, elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt.⁷¹ Ugyanakkor – a szabályozás ÁEH-s háttérének ismeretében érthető módon – az adatszolgáltatási fegyelem korántsem tökéletes a papság körében: 1984 decemberében a Hitoktatási Bizottság vezetőjének mindössze 31 parókia adatai állnak rendelkezésére, jelentésében ennek alapján küldi meg a hitoktatási kimutatást.⁷²

„Az ÁEH akadémikuskodásait és sok más akadályt leküzdve 1983 őszén jelenhettek meg először a Konzultációs Iroda tanfolyamain világi nők és férfiak, hogy hitoktató-képzésben vegyenek részt”.⁷³ A képzésbe görögkatolikus világiak is bekapcsolódnak.

Az általános iskolába hittanra beíratott tanulók száma – az általános iskolába beiratkozott összes tanuló számához viszonyítva – az 1949. szeptemberi 80%-ról 1987-re 3,18%-ra esett vissza.⁷⁴ A katolikus hitoktatás szám szerű adatairól az első átfogó felmérés az 1984/85. tanévre vonatkozóan készült. A felmérés elszomorító összképe annyiban lehet némileg vigasztaló a

69 Vö. GKPL I-1-a. 1300/1981.

70 Vö. GKPL I-1-a. 1300/1981; GKPL I-1-a. 827/1983. – Először 1972-ben nyílt lehetőség országos szinten hitoktatói továbbképző lelkigyakorlat szervezésére, és ettől kezdve Egerben e továbbképzések évi rendszerességgel folytak. Évről évre hívtak görögkatolikus előadót is; a görög papság aktívan részt vett a továbbképzéseken, és a jelenlévők egyházmegyei rekollekciók keretében adták tovább ott szerzett tapasztalataikat.

71 Vö. GKPL I-1-a. 1999/1984. – Figyelemreméltó, hogy a Katechetika jegyzet alapján összeállított 21 elméleti tételt követően írásbeli feladatokat ad ki, amelyeket két héttel a szinodális vizsga előtt be kell adni. A feladatok a következők: 1. Szabályosan elkészített tanmenet az előttünk álló tanévre, elsőáldozásra készülő, illetve általános iskola felső tagozatos csoport számára, 2. mindkét csoport tananyagából 3-3 teljesen kidolgozott óravázlat, 3. egy bibliai jelenet „dramatizálása”, feldolgozása templomi előadás céljára. (Időtartam kb. 20 perc, betlehemes játék nem lehet.) – Megjegyzendő, hogy ezen írásbeli feladatok beadásának tényére, vagyis ezen előírások teljesítésére vonatkozóan viszont semmilyen irat nem utal...

72 Egyházmegyei Hitoktatási Bizottságtól (dr. Kiss Andor), 18/1984.

73 MÉSZÁROS ISTVÁN, „Hitoktatás, gúzsbakötve”, in *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, Budapest 2000, 318.

74 Az arányok alakulása: 1955 – 40%; 1960 – 25%; 1965 – 10%; 1975 – 6,9%. (*Op. ult. cit.*) Ezek az adatok felekezeti bontás nélküli százalékszámokat jelölnek, de nagyjából reprezentálják az iskolai hitoktatásban részt vevő katolikus tanulók folyamatosan csökkenő számárányát is.

számunkra, hogy nem a sor végén kullogunk. A görögkatolikusok mind a 7–10 éves, mind a 11–14 évesek korosztályában a „középmezőnybe” tartoznak, a 15–24 éves fiatalokat tekintve pedig csak a Budapest nagy részét magában foglaló esztergomi egyházmegye áll jobban.⁷⁵ Az ifjúsági katekézis fellendülése örvendetes; komoly szerepe van ebben a Papnevelő Intézetben Pregun rektor által kezdeményezett, több száz fiatal megmozgató egyházmegyei ifjúsági lelkigyakorlatoknak.⁷⁶

1986-ban Oláh Miklós kateketika tanár engedélyt kap az ÁEH-tól, hogy kateketikai jellegű írását a *Szolgalat* című, Bécsben megjelenő folyóiratban publikálhassa.⁷⁷

1986-ban az OHB a *Hitoktatási Vázlatok* 6. füzeteként leendő hitoktatók felkészítéséhez és ifjúsági katekézishez használható anyagokat jelentet meg.⁷⁸

1986-ban – tudatosan-e vagy véletlenül – a beiratkozási köriratból ismét hiányzik a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” kitétel. Mielőtt azonban kicsit fellélegezhetnénk, 1987-ben újra a régi, megszokott szöveget láthatjuk viszont a köriratban.

Korábban csak olyan ellenőrzésről hallottunk, amely a hitoktatás negatív befolyásolását célozta. 1986-ban találkozunk először ellenkező előjelű ellenőrzéssel, azaz hogy a főhatóság olyan papot keres meg és figyelmeztet, aki nem teljesíti a katekézissel kapcsolatos kötelezettségeit.⁷⁹ Épp ideje, mert az

75 A teljes statisztikát közli MÉSZÁROS, „Hitoktatás – gúzsbakötve”, 319. – Megítélésünk szerint lehetőségeinket, kisebb létszámú és családiasabb közösségeinket, családos papjaink lelképásztori tevékenységének életbe ágyazottságát, és ezekben az utóbbi esztendőkből a katekézis terén meglévő megszorítások jelentős lazulását figyelembe véve a fenti adatokkal ezekben az esztendőkből minden akadályoztatást beszámítva sincs mit dicsekednünk.

76 Dr. Pregun Istvánt 1983-ban a Munka Érdemrend ezüst fokozatával tüntetik ki. Egyéniségét, munkáját országgyűlési képviselőként is megbecsülés övezi. (1985-ben kerül be az Országgyűlésbe, vele egyidőben Legeza László irodaigazgatót pótképviselőnek választják.) A bizalom mégsem teljes a rektor iránt. Miklós Imre egy 1987. januári, nyíregyházi értekezleten szigorúan beszél róla: „A szemináriumra azért oda kell figyelni, nem lehet letudni az ott tanuló papok helyzetét azzal, hogy jó a szemináriumvezető, bízunk benne. A Pregun mögé kell egy kicsit nézni, mert éppen az ő hallgatói közül vetették fel a '66 műsorában a katonai szolgálatot. Jó, hogy ő vezeti a szemináriumot, de nem kell letudni azzal, hogy ő ott van és akkor minden rendben van.” (0014/1997.)

77 Szalva János főosztályvezető-helyettes engedélyezi a publikációt, *Húsvét örömhíre – húsvét ünneplése* címmel. (Állami Egyháziügyi Hivatal, 55.160/1986.) – Ennek azért van jelentősége, mert magyar nyelvű hittankönyvek ebben az időben még álnéven jelennek meg külföldön, s így kerülnek be az országba. (Pl. Solt Jenő/Bognár Lajos: *Igy értsd az Őszövetséget, Így értsd az Újszövetséget*; Salgó János/Bajtay Zsigmond: *Krisztus tanúi a történelemben*.)

78 *Amit egy kezdő hitoktatónak jó tudnia*, ill. *Tanmenet ifjúsági katekézishez*.

79 A jelentés szerint M. G. lelkészt Vaszkun György hitoktatási referens keresi meg, mert a gondjaira bízott b-i egyházközségben semmiféle hitoktatás nincs.

bizony évek óta nyilvánvaló, hogy bár a katekézis ügye korlátok közé van szorítva, nem egy pap nemhogy nem próbálja feszegetni azokat, de a korlátokon belül sem végzi elég odaadóan a katekézissel kapcsolatos munkáját.⁸⁰

A templomi és parókiái katekézis megerősödése, ugyanakkor az iskolai hitoktatás szinte teljes leépülése kapcsán 1986-ban komolyan fölvetődik a hittantermek építésének lehetősége, engedélyeztetése.⁸¹

Országos szinten jelzés értékű, hogy bár az alakulás során és az eltelt másfél évtizedben sem ment minden könnyedén, 1986 decemberében a 15 éves OHB Jubileumi Közgyűlést tart, amelyre a Központi Szeminárium dísztermében, Paskai bíboros elnökletével kerül sor.

1987-ben – az addigi sablon iratot félretéve – Timkó püspök levélben szabályozza az elsőáldozási oktatást:

„Az elsőáldozásra rendes körülmények között a templomi vagy iskolai katekézisben készülnek fel a gyermekek. A felkészülés kétféle: távolabbi és közelebbi előkészület.

a./ A távolabbi felkészülés célja, hogy a gyermekek az általános hitbéli tudást elsajátítsák, az alapvető vallásos gyakorlatokat ismerjék és gyakorolják, és az imaéletük gazdagodjék. Ezt szolgálja az „Elsőáldozók könyve” c. hittankönyv. Közvetlen előkészületre csak akkor lehet engedni a gyermekeket, ha az előbb említett anyag ismeretével rendelkeznek!

b./ A közvetlen – 2 hónapos – gyakorlati előkészület kb. 16 óra. Ezen azok a gyermekek vehetnek részt, akik legalább egy évig részt vettek a hitoktatáson. Ez a közvetlen előkészítés tehát már nem annyira elméleti oktatás, hanem misztagógia, a gyermekek bevezetése a szentmisébe, az eucharisztikus lakomába, az egyház közösségébe és életébe.

Az elsőáldozásra jelölteket az áldozás ideje előtt egy évvel jelentkeztetni kell! Az oktatáson, szentmisén való részvételüket és általános magatartásukat kísér-

80 Vannak papok, akik nem veszik észre, hogy változtak a körülmények és megnyíltak bizonyos lehetőségek, sőt az állam lassanként szinte könyörög, hogy az egyház – természetesen az általuk megszabott keretek között (!) – foglalkozzék intenzívebben a fiatalsággal; mások a sok bántás és félelem okozta berögzöttségeken nem tudnak túllépni – és feloldhatatlan bizalmatlanságból vagy kényelemszeretetből passzívak maradnak.

81 Magyarai Béla 1986. szeptemberi jelentésében így számol be erről: „A legutóbbi időszakban néhány lelkész azt fogalmazta meg, hogy teljesen indokolatlan a hittanoktatás három szintjét fenntartani. Ez a helyzet nem kedvez sem az államnak, sem az egyháznak, másrészt nem értenek vele egyet a szülők sem. Szerintük a jövő útja az, hogy alakíthassanak ki kifejezetten erre a célra használt helyiségeket (hittantermek kialakításáról, építéséről van szó), és csak ebben legyen lehetőségük az ifjúsággal való foglalkozásra. Ez év tavaszán a hazafias népfront székházában, a fiatal papokkal való találkozás alkalmával ezt például két pap is kifejtette. Tudomásom szerint a középszintű egyházvezetők többsége hasonlóan vélekedik. Meggyőződésem, hogy ennek a jövőben az eddiginél is erőteljesebben adnak majd hangot.” (1.789/1986.)

jük figyelemmel, a hanyagokat pedig csak későbbi időben engedjük elsőáldozáshoz. A család segítségére ebben az időben különösen számítanunk kell. Ezt beszéljük meg velük is, és hangsúlyozzuk a szülőkkel közös felelősségünket. Az elsőáldozás megrendezése komoly feladatot jelent a lelkésznek. Távol kell tartani annak látszatát, hogy ez az ünnep befejezést jelent. (A gyermek „leáldozott”!) Külön hangsúlyozni kell az elsőáldozás kezdeti jellegét: ünnepélyes kezdete ez az önálló keresztény életnek!

A tavaszi hagyományos elsőáldozás mellett fokozatosan tért hódít az őszi elsőáldozás. Lelkipásztorok véleménye szerint így nem áll fenn a nyári vakáció szétziláló hatása. Ha mégis tavasszal van az elsőáldozás, akkor inkább kora tavasszal legyen, s nem az iskolaév vége felé, amikor az év végi iskolai programok és feladatok miatt nehezebben tudjuk összegyűjteni és hatékonyan oktatni-nevelni a gyermekeket.

A lelkipásztori tapasztalat igazolja: csak azokból a gyermekekből lesz hitvalló, mély keresztény életet élő felnőtt, akiket tudatos kegyelmi életre tanítottak és neveltek.

A közvetlen előkészületet szolgáló oktatások idejét és helyét is be kell jelenteni a területileg illetékes Tanácsnak.⁸²

Az 1987-ben, az egyházmegye fennállásának 75. évfordulója kapcsán meghirdetett megújulási programban is szerepel a hitoktatás rendszerességének és színvonala emelésének égető gondolja.⁸³

1987-ben Miklós Imre újra ellátogat Nyíregyházára.⁸⁴ Ebben az esztendőben némi bizonytalanság kezd érződni: az ÁEH elvárásai mintha enyhülnének, az egyházi vezetők viszont – mivel ez az enyhülés hivatalos fórumon nem nyilvánították ki – továbbra is tartják magukat a megszabott keretekhez.⁸⁵

82 GKPL I-I-a. 453/1987.

83 Vö. GKPL I-I-a. 1634/1987.

84 Igaz, ez a látogatás nem hivatalos, hanem a Püspöki Kar tagjai és az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői közötti „baráti” találkozók sorába illeszkedik, amelyekre minden év húsvéthétfőjén, mindig más egyházmegye központjában került sor. Nyíregyházára 1987-ben Miklós Imre elnök mellett Sarkadi Nagy Barna és Bugár Péter elnökhelyettesek is hivatalosak, mindhárman feleségükkel együtt. – Járt egyébként Miklós Imre Nyíregyházán hivatalosan is, népfront-értekezleten, januárban. Akkor nyilatkozott arról, hogy „a Pregon mögé kell egy kicsit nézni” (lásd fentebb), miközben a megyei ÁEH főelőadó személyét kiemeli: „Nagyon nagyra becsüljük Magyar elvtárs tevékenységét. Az ország első három legjobb egyházpolitikai titkára között van... Nagyon örülök, hogy ilyen jó képességű elvtárs végzi ezt a munkát”. (0017/1987.)

85 Érződik ez pl. a kinevezésekkel kapcsolatos iratokban. A püspök a beidegződött kötelezettségnek megfelelően „előzetes hozzájárulást” kér a városi kinevezésekhez, Miklós Imre pedig válaszában csak „tudomásul veszi” a kinevezések tényét, holott korábban „az előzetes hozzájárulást megadom” kitétel szerepelt. Ugyanekkor pl. dr. Verdes Miklós teológiai tanári kinevezéséhez viszont még kell az „előzetes”! – Egy évvel később – már Keresztes Szilárd püspöksége idején – a debreceni parókusi cseréhez (Korcsinszky György helyett Oláh Miklós) „előzetest”

Az 1988-as év egyházügyi jelentése már 200 fős ifjúsági lelkigyakorlatról, ifjúsági búcsúról, hittanversenyekről, ministráns- és ifjúsági énektalálkozóról szól, és korántsem érződik a jelentésben a visszafogás szándéka. A görögkatolikus egyházra vonatkozó adatok a fiatalok bekapcsolódására vonatkozóan kiemelkedőek, és „a görög katolikus egyház az egyedüli, ahol nőtt az iskolai hittanoktatásban résztvettek száma”.⁸⁶

A kommunista rendszer által meghagyott nyolc egyházi gimnázium közül a debreceni Svetits Katolikus Lánygimnáziumban folytak rendszeres görögkatolikus hittanórák.⁸⁷

Nem lennének igazságosak a papsággal szemben, ha nem említenénk meg, hogy akik ezekben a zsarnoki, illetve „puha (?) diktatúrás” évtizedekben komolyan vették a hitoktatást, azok – amellet, hogy tevékenységük minimum rossz pontnak számított – mindezért semmiféle anyagi ellenszolgáltatást nem kaptak.⁸⁸

2. Keresztes Szilárd (1988-2008)

Keresztes Szilárd teológiai tanárt, kanonokot 1975. február 8-án Timkó Imrével egy napon szentelték püspökké. Segédpüspökként 1988-ig Budapesten élt, a szórvány és a Miskolci Exarchátus helynöki teendőit látta el. Korábbi tanulmányai színhelyére tért vissza, amikor egy évig Rómában a Pápai Magyar Intézet rektoraként tevékenykedett. Timkó Imre halálát követően, 1988-ban lett a Hajdúdorogi Egyházmegye megyéspüspöke és a Miskolci Exarchátus apostoli kormányzója.

ad az ÁEH, a többi dispozióit „tudomásul veszi.” Ifj. Mosolygó Marcell ideiglenes spirituális megbízásához viszont, sőt Belme László, Melles Tivadar továbbtanulásához, de még az 1989-es (!) *Szertartási Utasítás* kiadásához is „előzetes” kell (utóbbi „csak” a megyei titkártól). 1989 januárjában már a püspöki levél is bizonytalan a kérdésben: „A fenti kinevezésekhez az 1957. évi 22. tvr. értelmében az előzetes hozzájárulást vagy a tervezett intézkedések tudomásul vételét kérve vagyok...” (GKPL I-1-a. 199/1989.)

86 „Az ifjúság hitéletének helyzete”, Magyarai Béla, 2.989/1988. – Már az előző évi jelentés is kiemeli a görögkatolikus hitéleti rendezvényeken a fiatalok emelkedő számát, a rendszeressé váló, valamennyi esperesi kerületre kiterjedő ifjúsági találkozókat, a hittanversenyeket, de ekkor még bizonytalanok, információkat kérve, mondván: „csak így fokozhatjuk ezirányú munkánk preventív jellegét”. (Magyarai Béla, 1.690-2/1987.)

87 Itt évtizedeken át dr. Pirigy István volt a hittanár; munkakörét 1987 őszén dr. Ivancsó István vette át.

88 A Hajdúdorogi Egyházmegye kongrua (államsegély) címén még 1987-ben is nevelésügyi, 1.662.408.- Ft összeget kapott, azaz a papi „fizetés” mindenesetül pár száz forintba rúgott. (Természetesen függetlenül attól, hogy valaki hitoktatott-e vagy sem.)

Keresztes Szilárd püspök kezdettől szorgalmazza a felnőttek katekézisést.⁸⁹ Így nem lehet meglepő, hogy az esperesi kerületi gyűlések első témájaként is ilyen témát tűzött ki: A felnőttek oktatásának szükségessége és módszerei.

„A Magyar Püspöki Kar lelkipásztori tervében kiemelkedő helyet foglal el a felnőttek hittani képzése. A most következő anyag »A Megváltó személye és műve«. Ezt tizenöt előadásra elosztva dr. Seregély István egri érsek úr dolgozta fel olyan formában, hogy templomi beszédekhez és hitoktatáshoz egyformán alkalmas vázlatot állított össze, a hozzá tartozó magyar nyelvű irodalom jelölésével.

A felnőtt katekézisnek ezt az országos tervezetét a körlevél mellékleteként megküldöm a paptestvéreknek, és kérem, hogy minden egyházközségben keressék a lehetőséget ennek alkalmazására. Ha lehetséges, szervezzenek érdeklődő felnőttekből csoportot, akikkel alaposan végig tudják tanulni a közölt anyagot. Kívánatos lenne, hogy ez olyan környezetben történjék, ahol nemcsak előadásra vagy szentbeszédre van lehetőség, hanem a téma megbeszélésére is. Kellő előkészítéssel szervezzék tehát a felnőttek oktatását, hogy az érdeklődők tevékeny bekapcsolódással mélyülhessenek el hitünk igazságaiban. Ha erre nincs mód, a vasárnapi szentbeszédhez használják fel ezeket a vázlatokat, és legalább így gondoskodjanak a felnőttek módszeres hittani képzéséről... Kérem a paptestvéreket, beszéljék meg a felnőttek katekézisének lehetőségeit, különös tekintettel a kisebb egyházközségek körülményeire. A kerületben szervezzék meg az oktatást, esetleg egymás kiegészítésével az előadások megtartásában. A gyűlések jegyzőkönyvében ne csak a javaslatokat rögzítsék, hanem azt is, hogy az egyházközségekben milyen módon fognak gondoskodni a felnőttek oktatásáról.”⁹⁰

A későbbiekben is többször tűzi ki ezen összejövetelek témájaként a katekézis aktuális kérdéseit,⁹¹ sőt azt kéri, hogy papjai – a hitoktatásnak elsőbbséget biztosítva – „minden lehetőséget ragadjanak meg az önképzésre, az elmélyülésre, tapasztalataik kicserélésére, a tennivalók megvitatására. A lehetőségek és akadályok elemzése, a tartalmi és módszertani kérdések megbeszélése kiemelt témája legyen minden papi összejövetelnek”.⁹²

89 Vö. GKPL I-1-a. 1211/1988; GKPL I-1-a. 2274/1989.

90 GKPL I-1-a. 1211/1988.

91 Vö. GKPL I-1-a. 2273/1989; GKPL I-1-a. 1585/1996.

92 1989/III. sz. alatt.

1988 áprilisában Nyírcsászáriban mintegy 110 gyermek részvételével hit-tanos találkozót rendeznek. A helybelieken kívül hajdúdorogi, nyírgelsei, nyírkátai, hodászi gyerekek vannak jelen az összejövetelen. Az esperes által írt levél hátoldalán még ott az óvatos megjegyzés: „Megbeszélendő a Hit-oktatási Bizottság vezetőjével és a kerületi esperessel.”⁹³ Már évek óta foly-nak ifjúsági lelkigyakorlatok Nyíregyházán, ifjúsági- és gyermekbúcsúk Máriapócson, énekes találkozók Hajdúdorogon. Ezekről az ÁEH-nak minden bizonnyal előzetes, pontos tudomása van, de valószínűleg nem írásbeli engedélykérések, hanem személyes megbeszélések révén.⁹⁴

1988. március 14-én Grósz Károly akkori miniszterelnök magához hí-vatta a parlamentbe az egyházak képviselőt. Bár a magyar hírközlő szervek, köztük az egyházi lapok sem adtak tájékoztatást arról, hogy Szendi Jó-zsef püspök felszólalása ekkor az egyház jogainak helyreállításáról szólt, az osztrák katolikus hírszolgálati iroda nyomán a katekézis, az ifjúsággal való foglalkozás kérdéseiről is szót ejtő felszólalásról széles körben tudtak.⁹⁵ S bár az ÁEH elnöke írásbeli válasza elutasító,⁹⁶ a későbbi fejlemények mégis ebbe az irányba haladnak.

1988-ban az iskolai hittanbeíratások kapcsán pótbeíratásra is lehetőség nyílik. Erről Paskai bíboros tájékoztatja az ordináriusokat. Levelének né-mileg szépséghibája, hogy ugyanakkor fölhívja a figyelmet az úrnapi kör-menetek bejelentésének kötelezettségére is...⁹⁷

93 Nyírkátai Gör. Kat. Lelkesi Hivataltól, 16/1988.

94 Egyedül az 1988-as, hajdúdorogi Énekes Találkozót – Cseke Béla Hajdú-Bihar megyei egy-házügyi titkárnak – bejelentő levél található meg az Egyházmegyei Levéltárban.

95 Szendi püspök többek között ezeket mondta: „Kérem, tessék odahatni, hogy az egyházak szabad működése ne csak a templom falain belül, hanem azokon kívül is biztosított legyen. Ne féljenek tőlünk: mi nem fegyverekkel és erőszakkal, hanem a szellem és a szeretet erejével szeretnénk népünk javát előmozdítani. Szabadjon kérni, hogy az egyház szabad kezét kapjon az ifjúsággal való foglalkozásra. Kérjük, hogy minden beiratkozási procedúra nélkül hitoktat-hassunk, és ahhoz tetszés szerint használhassunk szemléltető eszközöket. Szabadjon vallásos ifjúsági egyesületeket alakítanunk, folyóiratokkal és összejöveteli lehetőséggel. Kérjük, hogy senkit se érjen hátrányos megkülönböztetés, mert gyermekét hittanra járattja.” A beszéd rész-leteit közli MÉSZÁROS, *A katolikus iskola ezer éve Magyarországon*, 316.

96 „Országos és nemzetközileg is közismert tény, hogy az egyházak hazánkban évtizedek óta törvényes keretek között a templomon kívül is szabadon működhetnek.” Idézi *op. ult. cit.*, 321.

97 Egy sor jelentés áll a rendelkezésünkre, amelyből kitűnik, hogy a nagypénteki, húsvéti és úrnapi körmeneteket egészen a rendszerváltásig (!) komoly apparátus ellenőrizte. A városi/községi tanácselnököknek jelentést kellett írniuk a körmenetek lefolyásáról, olyan részletes-séggel, hogy hány férfi, hány nő, hány értelmiségi stb. és milyen korosztályi megoszlásban vett részt a körmeneten, s hogy ezek az adatok százalékos bontásban hogyan aránylanak az előző évi adatokhoz. Az adatok a járáshoz, a járástól a megyéhez kerültek, s a megyei egyház-

Az 1988/89-es tanévben a hittanoktatással kapcsolatos változások egyik „első fecskéje” az a levél, amellyel a budapest-újpesti parókust kereste meg Budapest Főváros Tanácsa Művelődésügyi Osztálya. Közli, hogy a területén két iskolában több görögkatolikus gyereket is beíratnak hittanra, és kéri, gondoskodjon a hitoktatásukról, illetve szükség esetén nevezzen meg helyette, aki püspöki jóváhagyással hittanórát tarthat.⁹⁸

Történelmi paradoxon, hogy a kommunista diktatúra fuldoklásának utolsó időszakában, 1989 áprilisában maga Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke küldi meg az ordináriusoknak a lelkiismereti szabadságról, a vallás szabad gyakorlásának jogáról és az egyházi ügyekről szóló törvény irányelveinek tervezetét, és a püspökök véleményezését kéri.⁹⁹ Glatz Ferenc művelődésügyi miniszter pedig azt közli: minisztériumában új szervezeti egység működik, a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Főosztálya.¹⁰⁰

1989 júniusában közzétették, hogy megváltozott az iskolákban tartott hittanra való beíratás rendje. Már nem kell az 1950-ben bevezetett s azóta változatlan módon az iskolában a pedagógusbizottság előtt – a megadott rövid időn belül – a szülőnek személyesen megjelennie, hogy gyermekét a hittanra beírassa. A lelkésznél lehet jelentkezni, ő állítja össze a névsort, s ezt augusztus 25-ig eljuttatja az iskolába, amelynek igazgatója köteles a helyiségről gondoskodni. A templomi hitoktatásra is szabadon lehet jelentkezni, a helyi tanács ellenőrzési joga megszűnik.

Miklós Imrét nyugdíjazzák.¹⁰¹ 1989. június 30-án az Állami Egyházügyi Hivatal jogutód nélkül megszűnik.

Gyorsan változik a világ. Platthy Iván, a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Főosztályának vezetője 1989 októberében azt írja: „A Műve-

ügyi megbízott összesítette és továbbította a Hivatal felé. Ez bizony így folyt negyven éven keresztül... Egynemely túlbuzgó tanácselnök a pászkaszentelés résztvevőiről még külön is beszámolt. A fővárosból és a megyeszékhelyekről nemegyszer K-telefonon kérték a gyorsjelentéseket, „különös tekintettel az ifjúság részvételére.” (Vö. pl. ÁEH 26-1/1983.) – Előfordult persze humoros eset is. 1953-ban a húsvéti (nagyszombat esti) körmenet április 4-re, a felszabadulás ünnepére esett. Rászerveztek megyei futóversenyt, Szabad Föld-rendezvényt stb. Volt olyan község, ahol a párt által szervezett program azért maradt el, mert a pártvezetőség több tagja a templomba ment...

98 Ez az első felterjesztés civil hitoktatói megbízás kérésére. Válasz nincs, valószínűleg személyes megbeszélés következett.

99 Állami Egyházügyi Hivatal Elnöke, 27-1/d/1989.

100 Művelődési Minisztertől 107.032/1989.XXIV.

101 Más források szerint lemond, mielőtt az ÁEH jogutód nélkül megszűnik.

lődési Minisztérium az 1990/91. tanévre vonatkozó fakultatív tantárgyak jegyzékén szerepeltetni akarja valamennyi magyarországi egyház, felekezet iskolai hitoktatásban használatos hittankönyveit is az állami támogatás érdekében”.¹⁰² Miután görögkatolikus hittankönyvek – egy újranyomott Szertartástanon kívül – nem léteznek,¹⁰³ s az igény évek óta egyértelműen érződik,¹⁰⁴ Keresztes Szilárd püspök pillanatok alatt összeverbuvál egy hittankönyv-író grémiumot, amely dr. Bacsóka Pál és dr. Kaulics László vezetésével önálló görögkatolikus hittankönyv-sorozaton kezd dolgozni:

„Régi gondunk, hogy nem tudunk olyan hittankönyvet adni a gyermekek kezébe, amely a katolikus egyház tanítását a görög egyház történelmi, lelki és liturgikus hagyományaival együtt közli. Ezért munkacsoportot kértem föl egy teljes hittankönyv-sorozat előkészítésére. A munkacsoport vezetését dr. Bacsóka Pál általános helynök vállalta. A munkacsoport tagjai: dr. Kaulics László, dr. Mosolygó Marcell, Fekete András, dr. Ivancsó István, Kondás Sándor, dr. Obbágy László és dr. Orosz László. A munkacsoport más papok segítségére is számít. Kérem, hogy ilyen irányú kérést lehetőleg ne utasítsanak vissza. Szeretném remélni, hogy közös munkával rövidesen elkészül a tervezet, amelyet próba-tanításra és további kidolgozásra már át tudunk adni a hitoktatóknak.”¹⁰⁵

A hivatalos sorozat öt kötete lát egyszerre napvilágot 1990-ben, majd a további években kilenc kötet készül el összesen.¹⁰⁶ Emellett azóta segéd-

102 Művelődési Minisztérium Egyházügyi Főosztály, 107.158/1989.XXIV.

103 A korábban megjelent jelentősebb görögkatolikus hittankönyvek: Demkó Sándor: *Görögkatolikus szertartástan* (1926) és *Görögkatolikus Egyháztörténelem* (1927); Karácsonyi–Krajnyák: *Görögkatolikus Kis Biblia rövid egyháztörténettel és szertartástannal a gör. kat. elemi népiskolák számára* (1928; 1938; 1939; 1942); Melles–Szántay–Kozma: *A görög katolikus szertartástan elemei* (1937; 1938; 1942; 1948; 1984); Dr. Kiss Andor: *Görög szertartású katolikus egyháztörténelem* (1936); Gergely J. – Krajnyák G.: *Görögkatolikus kis képes Biblia* (1948); *Görögkatolikus Szertartástan az ált. isk. V. osztálya számára*, szerk. az Egyházmegyei Főhatóság által kijelölt bizottság (1958).

104 Szaploneczay György, az egyházmegye egyik legaktívabb katekétája a hetvenes-nyolcvanas években, hitoktatói munkája során összeállított egy hittankönyv-sorozatot. Amikor a görögkatolikus hittankönyv-sorozat kiadására lehetőség nyílt, felajánlotta az általa írt könyveket. Keresztes püspök többeknek kiadta véleményezésre, a vélemények azonban jelentősen eltértek egymástól. 1989 őszén Szaploneczay György – hogy gyorsabban kerüljön hittankönyv a katekézisre jelentkező gyerekek elé – jelezte: magánkiadásban is kiadná a sorozatot, de sem akkor, sem később nem kapott rá engedélyt. – A Szaploneczay-sorozat mindenesetre megjelent, és a papságnak nem jelentéktelen hányada használja.

105 GKPL I-1-a. 2275/1989.

106 Az elsőként megjelent könyvek: III. *Jézus Krisztus Isten ígérete* (Kaulics László); IV. *Szentség a szenteknek* (Ivancsó István); V. „...az Írások szerint” (Obbágy László); VII. *Krisztus tovább*

könyvek, kifestők és egyéb kateketikai segédanyagok is a hitoktatók rendelkezésére állnak.¹⁰⁷

Seregély István egri érsek – mint az Országos Hitoktatási Bizottság püspökkari referense – kateketikai munkahetet szervez Egerben az egyházmegyéek hitoktatási referensei számára.¹⁰⁸ Az év során az érsek az OHB-t is újjászervezi.¹⁰⁹

Amikor Keresztes püspök ebben a sorsfordító esztendőben közli a hitoktatásra vonatkozó állami rendelkezések örömteli változásait,¹¹⁰ határozottan biztat az iskolai hitoktatás javuló lehetőségeinek kihasználására.¹¹¹ Ugyanakkor kezdettől figyelmezteti papjait a veszélyre, „hogy a most szerveződő iskolai hitoktatás miatt ne csökkenjen a templomi hitoktatás”.¹¹² Az iskolai hitoktatás szervezése a legtöbb helyen nagy lelkesedéssel indul meg.¹¹³

Dr. Kiss Andor EHB elnök fölveti, sőt kéri Nyíregyházán a levelező teológiai oktatás lehetőségét.¹¹⁴ Keresztes püspök válasza nem elutasító, inkább

él egyházában (Mosolygó Marcell); IX. *A boldogság útja* (Orosz László). Kis csúszással jelenik meg az I. kötet: *Isten családjában élünk* (Kondás Sándor). 1997-ben lát napvilágot a VIII. és a VI. kötet, *Jézussal a boldogság útján* (Király Ernő), illetve *Velünk az Isten* címmel (Obbágy László). A sorozat hiányzó II. kötete, *Az emberszerető Isten* (Obbágy László) 1998-ban hagyja el a nyomdát. (A könyvek azóta több utánnomásban is megjelentek, sőt folyamatosan jelennek meg az igények szerint.)

107 „*Aki az Írást ismeri, Isten szívét ismeri*” *Tanári segédanyag „...az Írások szerint” című, ószövetségi hittankönyvhöz*, szerk. OBBÁGY LÁSZLÓ, Nyíregyháza 1996. (oktató kazettával jelent meg); „*Játszani is enged...*” *Rejtvények, játékok, feladatok a katekézishez*, szerk. OBBÁGY LÁSZLÓ, Nyíregyháza 1998.; *Hitoktatási óravázlatok sorozat* (szerk. OBBÁGY, LÁSZLÓ): MOSOLYGÓ TAMÁSÉ, *Leleki percek az óvodában*; VADÁSZ CSILLA, *Óravázlatok a Jézus Krisztus Isten ígérete c. hittankönyvhöz*; TASI TAMÁS, *Óravázlatok a Krisztus tovább él egyházában c. hittankönyvhöz*, Nyíregyháza 1998.

108 Egri érsektől 134/1989. – Ez a munkahét később hagyománnyá vált, és mindaddig folytatódott, amíg Seregély érsek a hitoktatás püspökkari referense volt. Görög résztvevőként Keresztes Szilárd dr. Obbágy László budapesti segédlelkészt jelölte a feladatra.

109 A megújított bizottság ülésein is dr. Obbágy László képviseli a Hajdúdorogi Egyházmegyét, de kinevezés nélkül, alkalmi megbízatásokkal.

110 GKPL I-I-a. 606/1989; GKPL I-I-a. 1203/1989; GKPL I-I-a. 1571/1989; GKPL I-I-a. 1001/1990;

111 Ugyanakkor – a várható nehézségek miatt – a türelem erényére is felhívja a figyelmet: „Számítsanak arra, hogy a hitoktatás területén sok nehézség adódik. Sem a félelmet, sem a közömbösséget nem lehet rövid úton megszüntetni a családok gondolkodásában. Az iskolai hitoktatás újabb áldozatot követel az amúgy is túlterhelt gyermekektől. Be kell látnunk, hogy az iskolák vezetői nehezen tudják a szükséges órákat biztosítani. Ezért türelemmel és tapintatosan, de kitartóan végezzék a hitoktatást, mert csak így remélhetnek maradandó eredményeket.” GKPL I-I-a. 1571/1989.

112 GKPL I-I-a. 1571/1989.

113 Részletes beszámoló olvashatunk az iskolai hitoktatás nyíregyházi szervezésével kapcsolatos, de általánosan érvényesnek tekinthető történekekről, problémákról, tapasztalatokról: KERESZTES BAZILIA, „Hitoktatás az iskolában”, in *Pedagógiai Műhely* 4 (1991) 26–38.

114 Egyházmegyei Hitoktatási Bizottságtól 20/1989.

reális: „Erre csak néhány év múlva lesznek meg a személyi feltételek.” – Elin-
dul ugyanakkor Hajdúdorogon egy Hitoktatóképző Tanfolyam, amelynek há-
roméves képzését mintegy nyolcvanán végzik el. Eközben, 1992-ben megindul
a levelező teológiai oktatás is a Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán.

Kiss Andor 1990. március 9-én felmentését kéri az EHB vezetése alól.¹¹⁵ Ez-
után a bizottság vezető nélkül marad; az országos fórumokon évekig alkalmi
megbízásokkal képviseli valaki az egyházmegyét.¹¹⁶ 1994-ben végül Oláh Mik-
lós kap megbízást a testület vezetésére.¹¹⁷

1990 júniusában Keresztes Szilárd kéri a Bessenyei György Tanárképző Fő-
iskola vezetését, hogy a felsőoktatási intézményben görögkatolikus hitoktatók
képzése indulhasson.¹¹⁸ Augusztusban a BGYTF épületében megtartott Hit-
oktatóképző Tanfolyamra 109 civil résztvevő jelentkezik. Hasonlóan jelentős
érdeklődés kíséri az augusztus végi sűrített tanulmányi napot Miskolcon és
Nyíregyházán, ahol szerzőik az új hittankönyveket ismertetik. Az év őszén
már több civil katekéta is megbízást kap a hitoktatásra.¹¹⁹ Nehézség csak elvét-
ve akad.¹²⁰ A katekézissel kapcsolatban helyi kezdeményezésekről, ötletekről is
egyre többet hallani.¹²¹

A hitoktatással szembeni hangok azonban hamar felerősödnek újra. En-
nek kapcsán Keresztes püspök hangja határozott, bátorító:

„Egyházunk jövőjéért és fiatalságunkért érzett felelősségünkre kérek min-
den paptestvért, semmilyen fáradtságot ne sajnáljanak ennek az oktatásnak

115 Egyházmegyei Hitoktatási Bizottságtól 42/1990. Dr. Kiss Andor – személy megnevezése nél-
kül – fiatalabb embert javasol a posztra, akinek kevesebb lelkipásztori elfoglaltsága van. (Haj-
dúdorogon, ahol Kiss Andor parókus, ekkorra ezer fölött van az iskolai hittanosok száma.)

116 Oláh Miklós, dr. Obbágy László, Papp András.

117 Oláh Miklós ebben az időszakban munkatársként támaszkodik Papp András bekecsi paró-
kusra, aki 1994/95-ben „Hitoktatás” címmel, negyedévi tervezéssel ad ki szakmai írásokat
közlő és gyakorlati segítséget is nyújtó lapot; ez a Hajdúdorogi Egyházmegye Hitoktatási
Bizottságának közlönyeként jelenik meg. Támogatás hiányában az ötletes és hasznos kezde-
ményezés néhány próbálkozás után elhal.

118 GKPL I-1-a. 986/1990. A kérésről Keresztes püspök értesíti Platthy Ivánt is.

119 Az elsők között: Papp Éva, Ajak; Kocsis Antal, Nyíregyháza; Orosz Árpádné, Érpatak; Szap-
lonczay Gabriella, Nyíregyháza; Véghseő Györgyné, Nyírbétek; Fencsik Enikő, Nyírcsászári.

120 Például egy 1990. szeptember 21-i keltezésű távirat a fülöpi parókusától: „Az óvodába beírt
gyermeknek nem engedélyezik a hitoktatást. Kérek sürgős eligazítást, mit tegyek.”

121 Debrecenben pl. Ivancsó István segédlelkész a Szent Miklós Alapítvány közreműködésével
ad ki „Jertek, imádjuk Krisztust!” címmel egy gyermekimakönyvet. Egyházközségi újságok
jelennek meg, nyári gyermek- és ifjúsági táborok, túrák, közösségi találkozók folynak. Az
ifjúsági pasztoráció terén a leghosszabb távú, éveken keresztül – az ifjúsági élet stagnálása ide-
jén is – meghatározó jelentőségű a „nem hivatalos” KÖZ, az ifj. Telenkó Miklós által kitalált
„Keresztény Összejövetel Zemplén”.

a megszervezésére és megindítására. A hívekben mélyítsék el azt a meggyőződést, hogy mint szabad állampolgároknak joguk és kötelességük is hitük szerint nevelni gyermekeiket. Aggodalommal tapasztaljuk, hogy az iskolákban biztosított fakultatív hitoktatással szemben elszabadultak azok az indulatok és érdekek, amelyek az alig kibontakozott lehetőségeket akarják félremagyarázni, lejártni és szűkíteni. A jelenségek arra mutatnak, mintha céltudatos megmozdulás indulna annak meggátolására, hogy az egyház a nevelésben visszakapja azokat a lehetőségeket, amelyeket az elnyomás évei alatt vontak meg tőle. Visszautasítjuk ezt a jelenséget, és kérjük az ifjúságért és a magyar jövőért felelősséget érző testvéreinknek, elsősorban országunk vezetőinek következetes megfontoltságát és határozottságát, hogy ne torpanjanak meg azon az úton, amelyen hívő magyar népünk megbecsülésétől és bátorításától kísérve elindultak”.¹²²

„A most kezdődött iskolai évben ismét növekedett a hitoktatásban részt vevő iskolai csoportok száma, és az iskolán kívüli oktatás is fejlődik. Talán ez is okozza, hogy sok helyen erősebbé vált a hitoktatást ellenzők vagy akadályozók tevékenysége. Az egyházi érdekeket itt is kellő határozottsággal kell védeni, de ebben az igen kényes kérdésben csak a szerénység és a más-ként gondolkodók meggyőzése vezet eredményhez. A hitoktatás komolysága, a hitoktatók jól felkészült tevékenysége, a gyermekek és szülők kitartása fogja megerősíteni és tartósan biztosítani a hitoktatás helyzetét”.¹²³

Eredményesnek tartja a művelődési miniszterrel folytatott tárgyalásokat (1990),¹²⁴ de későbbi csalódását sem rejti véka alá. Az 1990-es esztendő végén írt, lelkiismeret-vizsgálatra indító visszatekintése a hitoktatási helyzet elemzésén túl a kor politikai és társadalmi szituációjába is izgalmas betekintést nyújt. A körlevél a hitoktatás szervezése, a képviselő-testületek és az egyházközségi élet megújítása, valamint a szeretetszolgálat megindítása gondolatkörében elemzi a kialakult helyzetet. A felelős és tárgyilagos értékelésből kiemeljük a katekézissel kapcsolatban írt gondolatokat.¹²⁵

„A sokoldalú nehézségek ellenére reményteljesen indult meg az iskolákban is a hitoktatás. A jelentkezések és az eredmények biztatóak, azt mutatják, hogy híveink jelentős részében él a fiatalságért érzett felelősség, és ennek

¹²² 1990/II.

¹²³ 1992/IV.

¹²⁴ Ebben az időben Andrásfalvy Bertalan a művelődési miniszter; a megállapodást a főpásztor GKPL I-1-a. 1001/1990. sz. alatt ismerteti.

¹²⁵ Tanulmányunk keretei nem engedik a körlevél teljes közlését, de a társadalmi-politikai helyzetelemzés vagy a közéletben való részvételre nevelés kérdései is számot tarthatnak az utókor érdeklődésére.

jogcímén ragaszkodnak a hitoktatás iskolai feltételeinek biztosításához. Elismerés illeti a papokat és munkatársaikat, akik a szervezés nehézségeit vállalták, és leküzdötték a kezdeti akadályokat. Az esetek döntő többségében segítőkész jóakaratot tapasztaltunk a helyi vezetők és az iskolák részéről; az ő támogatásuk nemcsak a hitoktatás ügyének használt, hanem igen sok helyen jelentősen hozzájárult az annyira óhajtott társadalmi nyugalomhoz és egyetértéshez, amelyre most igen nagy szüksége van egész nemzetünknek.

A hitoktatás vonzóna tétele és rendszeres ellátása a legnagyobb segítség, amelyet egyházunk adhat újjáalakuló magyar társadalmunknak. Örülünk annak, hogy egyre többen vannak, akik ezt felismerik. Évtizedeken át láttuk az emberi és vallási értékek kétségessé tételének vagy lerombolásának módszeres folyamatát. Akkor nem volt elég lehetőségünk vagy bátorságunk ennek leküzdésére. A megfélemlített vagy tudatosan félrevelt generációk fenntartással fogadják azokat a lehetőségeket, amelyek az egyházak előtt megnyílnak. A múlt év nyarán keserűen tapasztalhattuk, milyen élesen fogalmazódtak meg ezek az ellenérzések éppen a hitoktatással szemben. Ha igazságosak akarunk lenni, akkor nemcsak a kibontakozást gátló politikai szempontokat kell emögött látnunk, hanem sajnálatos emberi ürességet vagy félelmet, amely az elmúlt évtizedek öröksége. Nekünk kell tudni meggyőzni az embereket, hogy az evangélium nevében nem uralkodni, hanem szolgálni akarunk az emberi értékek és a keresztény hit oktatásával.

A hitoktatással kapcsolatban különös örömet jelent, hogy váratlanul nagy számban vállalkoztak világi hívek a hittanórák megtartására. Nagylelkű és bátor készségükért egész egyházunk nevében is szeretnék köszönetet mondani. De ez a tény is további összefüggésekre mutat rá. Ez az első alkalom, hogy szervezett formában számíthatunk világi munkatársaink segítségére. Hitoktatóink között sok pedagógust köszönthettünk, ami önmagában véve jelentős esemény. Emlékeznünk kell arra, hogy az elmúlt évtizedekben különös korlátozások akadályozták világi híveink egyházi munkába való bevonását. Ebben a légkörben nemcsak világi híveink maradtak felkészületlenek és sokszor megfélemlítettek, de mi is természetesen vettük, hogy az egyházi feladatokat papoknak kell ellátni. Minket, görög katolikusokat az is megnyugtató és félrevezető, hogy azt hittük, elég papja van egyházunknak a lehetséges feladatok ellátására.

Ebben a helyzetben váratlanul ért minket a megszorított munka. Világi munkatársaink lelkesedése áttörést jelent eddigi gondolkodásunkban. Rá kellett jönnünk, hogy nélkülük nem tervezhetjük a jelen és a jövő feladatait. Csak az ő tudatos hitük, szeretetük, áldozatosságuk, önzetlenségük, szakértelmük és lelkesedésük biztosítja egyházunk jövőjét. Ne arra gondoljunk, mi papok, hogy most nem tudunk működni az ő segítségük

nélkül, hanem arra, amit évtizedeken át elfojtottak bennünk, és mi is elfelejtettük, hogy nélkülük nem teljes az egyház, és az ő tanúságtételük is hozzátartozik az evangélium hirdetéséhez. Isten most megadta nekünk, hogy meginduljunk a fejlődésnek azon az útján, amelyen egyházunk jövőjét építhetjük. Így értékeljük tehát világi hitoktatóink munkáját, becsüljük meg, bátorítsuk és segítsük tevékenységüket.

Nem lehetünk azonban túlzottan elégedettek. Még mindig él híveinkben a félelem és a visszahúzódság. Sok esetben nem is alaptalan ez a félelem. Vannak fenntartások az egyházzal és a papsággal szemben is, és ez igen súlyos kérdések elé állít minket. Olyan példákat is ismerünk, hogy egyes papok nem ismerik fel a világiak segítségének jelentőségét, nem tudnak megfelelő együttműködést kialakítani, vagy éppen anyagi okokból nem vonják be őket a munkába. Komoly hátrányt jelent az is, hogy csak most kezdtünk hozzá munkatársaink fölkeszítéséhez, és nem mindig ismerjük fel ennek legjobb módszereit. Őszinte alázat és igazi megújulás segíthet át most ezeken a nehézségeken...

Világosan kell látnunk, hogy van okunk aggodalomra. Az iskolai hitoktatás körül kialakult, nem kívánatos politikai vita megzavarta gondolkodásunkat, és sok hívót is elbátortalanított. Nem megnyugtatók azok az állásfoglalások sem, amelyek az egyházaknak a társadalomban való feladatait körvonalazzák. Az illetékeseknek látnivalóan nincs lehetőségük vagy bátorságuk annak egyértelmű és következetes kimondására, hogy az egyházakat ért sérelmek és megkülönböztetések jogtalanok voltak, amelyeket meg kell szüntetni... Nem teljesen alaptalan tehát híveinknek az a félelme, hogy az egyházak ma is csak megtűrt intézmények, amelyeknek az elmúlt évtizedekhez hasonlóan hálásan kell fogadni a kis engedményeket is...

Ezeknek a jelenségeknek az okát azonban nemcsak önmagunkon kívül kell keresnünk...

Magyar nemzetünk és egyházunk számára egyaránt fontos, hogy alaposan tanulmányozzuk a lehetőségeket, és mielőbb megtaláljuk az alkalmas módszereket a társadalmi felelősségre való neveléshez. Bízunk kell az emberek jóakarátában és becsületességében, abban, hogy felszínre kerülnek és kicsiszolódnak azok az értékek, amelyeket eddig nem volt alkalmuk felmutatni. Isten segítségét kérve ezzel a reménységgel nézünk az új esztendő feladatai elé.¹²⁶

Az ifjúsági lelkigyakorlatok „folytatásaként” 1992 őszétől Keresztes Sarolta Bazília nővér minden évben lelkigyakorlatot szervez felnőtt lányok részére, akikkel év közben is folyamatos kapcsolatot tart. A kezdeményezés a mai napig nem szakadt meg, a lelkigyakorlatok változó létszámmal, de évről évre komoly elmélyüléssel, szép lelki haszonnal zajlanak.

126 1990/IV. sz.

1994 januárjában az Ostpriersterhilfe segélyszervezet segítségével Bécsben szerveznek konferenciát magyar kateketikai szakemberek számára. A téma elsősorban az olasz kateketikai direktórium, illetve a torinói LDC szalézi kateketikai központ gyakorlati segédanyagainak ismertetése.¹²⁷

1994 májusától hivatalos ministráns-referens segíti az egyházmegyében a ministráns munkát.¹²⁸ Megvalósul néhány ministránstábor, és sok aktív ministráns vesz részt a római Nemzetközi Ministránstalálkozón.¹²⁹

Többször szorgalmazza és sürgeti a püspök a Hitoktatási Bizottság aktív működését.¹³⁰ Hitoktatási irodát nyit,¹³¹ ingyenesen biztosítja a hitoktatók lelkigyakorlatát és továbbképzését.¹³²

1994-ben Nyíregyházán teológia iránt érdeklődő fiatalok baráti találkozója, utána Országos Görög Katolikus Ifjúsági Kongresszus zajlik, amelyen szinte hiánytalanul jelen van valamennyi egyházközség képviselője. Egy szív, egy lélek a magyar görögkatolikus fiatalság ezekben a napokban.¹³³ A lelkesedés mégsem hoz magával komoly szervezettséget, s ezzel hatalmas lehetőség szalasztódik el.¹³⁴

127 A konferencia görögkatolikus résztvevői Oláh Miklós és dr. Obbágy László. – A segélyszervezet korábban jelentős nagyságrendű, a hittantermek oktatástechnológiai felszerelésére vonatkozó segítséget helyezett kilátásba, s az egyházmegyék összesítették is ilyen irányú igényeiket. Úgy látszik, ezek az igények a „jelentős nagyságrendet” is meghaladták – vagy időközben az Ostpriersterhilfe támogatási hangsúlyai, illetve anyagi kondíciói változtak meg –, mert ebből végül semmi nem valósult meg.

128 Dr. Sivadó János lesz a referens, aki a nemzetközi ministránsszervezettel is kapcsolatot tart.

129 A római nemzetközi ministránstalálkozón történt első részvételt követően (1991) 1992-ben egy karlsruhei Katolikentag kapcsán a belgiumi Chevetogne kolostorába is eljutott egy egyházmegyei ministráncsoport. Hogy a ministráns munka egyúttal hivatásgondozás is, azt jelzi, hogy a részt vevő fiúk közel harmada később a szemináriumban kötött ki...

130 Vö. 1992/II; 984/1994.

131 Vö. GKPL I-1-a. 1586/1996.

132 Vö. GKPL I-1-a. 779/1995; GKPL I-1-a. 555/1997. – A tárgyilagosság érdekében meg kell említenünk, hogy a megújuló katekézis szervezésével kapcsolatosan az iratokban – megítélésünk szerint – az indokoltnál gyakrabban esik szó adminisztrációs kérdésekről: a hitoktatási adatok beküldéséről, nyilvántartásáról, illetve az óradíjak könyvelésével, kifizetésével kapcsolatos problémákról. Vö. GKPL I-1-a. 1571/1989; 1988/1990; 1731/1991; 113/1992; 1571/1993; 1551/1994; 1241/1995; 1586/1996; 1998/III; 609/1999; 983/1999; 984/1999; 1272/1999; 1656/1999; 1732/1999.

133 A kongresszus 1994. április 6–8. között zajlott, helyszíne a nyíregyháza-jósvavárosi templom, illetve a templom szomszédságában található Bánki Donát Szakközépiskola Kollégiuma volt.

134 Bár GKPL I-1-a. 563/1994. alatt olvashatunk püspöki közlést a Görög Katolikus Ifjúsági Szövetség létrehozásáról, a gyakorlatban ez kezdettől nem működik, és a lelkes, tenni akaró görögkatolikus ifjúság e kongresszuson megálmodott megszervezése elmaradt. A történelmi távlat hiányában nehéz megítélni, mi akadályozta meg e nagyszerű kezdeményezés kibontakozását, de a visszahozhatatlan „alkalmas idő” elszalasztása meglátásunk szerint bűnös mulasztás volt.

Az ifjúsági katekézis fontossága a körlevelekben a vártnál kisebb hangsúllyal jelentkezik – a máriapócsi ifjúsági búcsúk színvonala és részvételi létszáma is folyamatos csökkenést mutat –, viszont a jövő építésének zálogaként Keresztes püspök történelmi léptékű oktatási fejlesztést valósít meg. Néhány év alatt görögkatolikus oktatási intézmények sora létesül: óvodák, általános iskolák, gimnázium és szakközépiskola, egyetemi, illetve főiskolai kollégiumok segítik a jövő görögkatolikus generációinak nevelését,¹³⁵ és megvalósulni látszik a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola új épületének megszületése is.

Mindeközben a magyar görögkatolikus egyház a katekézisre is kiható történelmi eseményként élte meg, hogy II. János Pál pápa 1991-es magyarországi látogatása során Máriapócsra is ellátogatott, és ott közel háromszázezer hívő jelenlétében bizánci szertartás szerint mutatta be a Szent Liturgiát.

3. Befejezés

Áttekintésünk alapján elmondhatjuk, hogy püspökeink és papjaink az elmúlt, zivataros száz esztendő egészét tekintve a katekézis ügyét az egyház lelkipásztori küldetésében elfoglalt jelentőségének megfelelően igyekeztek kezelni, és tehetségük s lehetőségük szerint sokat tettek azért, hogy ha megméretünk, ne találtassunk könnyűnek a katekézia, a tanító Krisztus ikonja s majdan ítélőszéke előtt. Az a bizalom tölti el az új évszázadba lépő görögkatolikusokat, hogy a nehéz évtizedeket követő időszakot valódi megújulás és a katekézis fellendülése követi.

4. Függelék: Hitoktatás a Miskolci Exarchátusban az elmúlt ötven év során

1945–1956.

Szinte zökkenőmentes volt a hitoktatás. Aki netán kimaradt, a falvakban selejt gyermeknek tekintették, és sajnálkoztak az egész családján. A tanítók is a régiiek voltak, akik kicsit késve mentek liturgiára a sekrestyébe. A legtöbb faluban iskolai hitoktatás is folyt az utolsó órában, s a gyerme-

¹³⁵ Vö. többek között GKPL I-I-a. 1985/1990; GKPL I-I-a. 1723/1991.

kek természetességgel maradtak. A beiratkozást senki nem ellenőrizte, a statisztika pedig olyan volt, amelyet a Pártbizottság kívánt. Ahol a felsőbb szervek nagyon odafigyeltek, a hitoktatás áttevődött a templomba, de számottevő lemorzsolódás nem történt.

1956–1968.

Még bőven maradtak gyerekek a szülőfalvakban, de már látszott a sántán ravaszsága. Az új tanítók javallották, hogy a 7–8. osztályosok már ne iratkozzanak be hittanra, mert az rákerül a káderlapjukra és nem tudnak majd továbbtanulni. Ez megbontotta az egységes hitoktatást, de papjaink elég bölcssek voltak ahhoz, hogy ezt nagyobb veszteség nélkül áthidalják.

Az 1968-as évet azért írtam mezsgyekőnek, mert Csehszlovákiában Dubček állami vezető alatt ekkor kapta vissza létjogosultságát a görögkatolikus egyház. Észak-Magyarországon aligha akad olyan család, melynek vér szerinti rokonai nem élnének Szlovákiában, különösen a határ mentén. Mindenki azt várta, hogy egy központi intézkedés Rómából megköszöni a testvérszertartású katolikusságnak, miszerint 20 éven keresztül segítette a görögkatolikus papságot és a pasztorációt, de a jövő érdekében a plébánosok kényesen vigyázzanak arra, hogy a két évtized alatt megkeresztelt görögkatolikus gyermekeket, fiatalokat anyakönyvezésre is adják vissza a görögkatolikus anyaegyházközségnek. Sajnos, ez a mai napig sem ott, sem máshol nem történt meg. – Népünk látta, hogy a börtönök, gulágok mellett itt is nagy árat fizetett egyházhűségért. Hitoktatásunkra ez ott hatott ki, hogy a falvakból városokba elköltözött ifjabb családok már vagy nem járatták görögkatolikus hittanra gyermekeiket, vagy ha közelebb volt a latin templom, oda engedték el gyermeküket. Itt történt egy nagy érvágás, megoszlás, lemorzsolódás. Maradt egy kemény mag, amely ragaszkodik ahhoz, hogy gyermeke görögkatolikus hitoktatásban részesüljön. Másik része a szertartás iránt eligénytelenedik, közömbös lesz. Ez a kábultság kb. az 1980-as évekig tart.

1980 után

A falvakban a hitoktatás szépen kezd visszaszivárogni az iskolákba, a templomi hitoktatás pedig folyamatos. A papok mindig kitaláltak jogcímet. Műsorokat készítettek mikulásra, karácsonyra, farsangra, nagyböjtre, húsvétra, elsőáldozásra stb. Ezeket valamilyen néven – pl. hagyományápolás – elviselték az oktatási szervek. Közben a maradék fiatalság felnőtt

küldetéséhez, és sok elközömbösödött, szektához, más felekezethez, szertartáshoz csapódott kortársat hazahozott.

1990-től

Új lendületet kapott a hitoktatás. Papságunk mint egy jelre váró vezérkar harcra indult a gyermekekért, fiatalokért. Aránylag sok hittancsoportot szerveztek. Ahol papjaink az iskolában jelen vannak, nincs említésre méltó feszültség az etnikum gyermekekkel, ami a lelkeségformáló munka mellett sok-sok türelmet igényel. Ez szinte kikényszerítette a szülőkkal való foglalkozást is.

Kateketikai tevékenységünk során sok szenvedéssel átmosott igazgyöngyöt teszünk le az egyetemes Anyaszentegyház asztalára.

(Obbágy Miklós, a Miskolci Exarchátus Hitoktatási Bizottságának elnöke)

5. Részletek papok visszaemlékezéseiből

Tisztelettel mondok köszönetet azon paptestvéreimnek, akik emlékeiket megfogalmazták, hogy kötetünk tartalmát személyes élményeik felidézésével gazdagítsák.

(Az első két levél jelzi, milyen nehéz fába vágta fejszójét a szerző, hiszen az egyik levél szerint túl korai, a másik szerint már késői a vállalkozás...)

Főtisztelendő Kolléga!

A levélben megfogalmazott koncepciót teljesen elhibáztottnak tartom. Bár a hitoktatás történetének feldolgozása roppant fontos lenne, nem ilyen negatív megközelítéssel kellene hozzálátni. Nincs még meg az a történelmi távlat, hogy ez a téma nyomtatásban megjelenjék.

Ezért – bár nagyon sok mondanivalóm, illetve írnivalóm lenne – nem kívánok részt venni a tervezett munkában. Nem kívánom a talán végnapjait élő volt princípálisomat rossz fénybe állítani, még ha csupán és csakis igazat írnék, akkor sem. Nem kívánok a volt püspökömre sem semmiféle rosszat mondani vagy róla leírni, különösen most, amikor úgyis bántják szegényt írásban...

Nem tudnék jó szívvel – és sehogy – részt venni egy ilyen tervezett munkában, talán még húsz év múlva sem. Jelen leveletem az udvariasság fogalmaztata velem, hogy ne maradjon el a válasz.

* * *

Kár, hogy Ft. Tanár Úr nem tíz évvel ezelőtt kezdte meg ezt a gondolatát megvalósítani. A legnehezebb időkben hitoktató papok jórészt már halottak. Ők tudtak volna sok szomorú dolgot mondani iskolai hitoktatásunk lemorzsolódásáról. Ők összehasonlítást tudtak tenni az előző és az államosítás utáni helyzet között.

* * *

Harmincéves papi pályámon sok meglepetés ért. *Ny-ban* segédlelkész lettem. Parochusom a legjobb hitoktatók közé tartozott. Kitarzott az iskolai hitoktatás mellett, képes volt 40–50 gyereket lekötni az előadásával. Ámde tőle megvonták a hitoktatási engedélyt – 1974 –, mert *T-n* a beírt 9 gyerek helyett 17 volt bent a hittanórán. A játékszabályt tőlünk a másik oldal megkövetelte, de ők nem tartották be. Nem írták be a hitoktatásra őket. Égbekiáltó bűn volt, ha egy Bibliát adtam a gyerekeknek, vagy netán egyházi kiadású könyvet.

Ugyancsak *ny-i* működésem alatt történt, hogy a község véradói között voltam, s mikor levették a vért, ott ültünk egymás mellett sorban, és jött a párttitkár. Gratulált mindenkinek, mindenkivel kezet fogott, de engem kihagyott a kézfogásból. Az utcán ugyanő a köszönésemet nem fogadta.

B-n – 1976 – nem lehetett iskolai hittant tartani, mert nem volt rá lehetőség. Csak templomi oktatás lehetett. A párttitkár még a gyerekek szüleit is el akarta tiltani a templomi társadalmi munkától, kevés sikerrel.

M-ban – 1978 – nem engedtek iskolai hitoktatást. A tanárok hétfőn gyakran kérdezték a gyerekeket, hogy vasárnap ki volt templomban. Mert ha igen, akkor nem lesz továbbtanulás.

P-en – 1984 – a mi hat gyermekünket kellett beírni az iskolai hittanra, és egy-két gyereket még beírtak. Így lehetett iskolai hitoktatás az utolsó órákban.

* * *

Az 1960-as évek elején (akkoriban *J-on* szolgáltam) igyekeztünk összejönni a paptestvérekkel. Kártyapartiknak neveztük ezeket a találkozókat, mert ez volt az egyetlen olyan megnevezés, amelyet nem vett rossz néven

az ÁEH. De mondanom sem kell, hogy nem kártyáztunk, hanem beszélgettünk a feladatokról és akadályokról. A hitoktatással kapcsolatban az egyik paptestvér megjegyzése nagyon megmaradt bennem: „Tudjátok, a mi hitoktatásunkban az ér a legtöbbet, hogy a pap szenved.”

Ha egy édesanya beíratta a gyereket hittanra, akkor képesek voltak az „illetékes szervek” kimenni a traktoros férj után a határba, hogy tiltakozzon felesége lépése ellen és vonja vissza a beíratást.

Egy falusi férfi mondta el mentegetődzve, hogy ő nem írathatja be a gyermekét hittanra, mert mint tűzoltó „az állam alkalmazottja és hivatalból párttag.”

Az elsőáldozók három hónapos felkészítése engedélyezve volt a templomban, de szigorúan tilos volt ezen alkalmakkor a gyermekeket feleltetni. „Ez már iskolai módszer” – a templomban pedig csak prédikálni szabad.

1957-ben volt hitoktatás a *n-i* gimnáziumban – de csak egy évig tartott.

Az ifjúsági lelkigyakorlatok beindulásának ez a története: A 60-as évek elején Dudás püspök úr kemény megrovást kapott, amiért a papnék számára lelkigyakorlatot tartottak, úgyhogy majd 20 évig ez is szigorúan tilos volt. 80–81-ben már újra kezdhettük... Ez így ment néhány évig, amikor az az ötletünk született a szeminárium előljárói körében, hogy ha a papnéknak már nem tilos ilyesmiben részt venniük, hátha a papgyerekek is mentesülnek a tilalom alól, hiszen ők szintén amúgy is „klerikális beállítottságúak”, helyzetüknél fogva. Az első papgyerek-lelkigyakorlat után megszúgtuk a résztvevőknek, hogy legközelebb a barátokat és barátnőket is elhívhatják. Bevált az ötlet...

A felnőtt katekézisnek *Ny-n* az adta a kezdeti lökést és indítást, hogy egy fiatal orvosnő jött hozzám néhány édesanya társaságában azzal, hogy nem tartanék-e nekik is hittanórát, mert otthon sokszor nem tudnak válaszolni a hittanra járó gyermekeik kérdéseire. Szent Pálnak az az élménye jutott eszembe, amikor álmában megjelent neki a macedóniai férfi. Az évek során egyre többen jöttek, köztük egy fiatal tanítónő is, aki azonban gondosan vigyázott arra, hogy ne üljön az ablak mellé, nehogy meglássa valaki az utcáról.

A 89-es váltás után nagyok voltak az elvárások az egyházzal szemben. Akkoriban született ez az ironikus hasonlat: a magyar egyház olyan helyzetben van, mint az a százlábú, amelynek 98 lábát levágták, és a megmaradt két lába is egy oldalon van. 1988-ban kerültem *D-be* és ott – nemcsak hazánk, de állítólag Közép-Európa legnagyobb görögkatolikus egyházköz-

ségében – a hitoktatás kizárólag a templom 16 négyzetméteres sekrestyéjében folyt. A százlábú-hasonlat miránk különösen érvényes volt.

Bizonyos idő elteltével már az egyetemen is lehetett speciálkollégium címén keresztény etikai előadásokat tartani. A résztvevők egy csoportja néhány hónap után azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy nem lennék-e hajlandó valahol összejönni velük hetenként, mert szeretnének a hivatalos órákon kívül is találkozni és egyházas légkörben beszélgetni, együtt lenni. Ekkor megint azt gondoltam: ez a Szentlélek műve.

* * *

Az 1955. évtől a rendszerváltásig olyan időszak volt, hogy a jelzett évek minden paptestvérnek külön-külön tették próbára a lelkipásztori bölcsességét. Meddig lehet pattanás előtti pillanatig feszíteni a húrt?! Addig el kell mennünk, mert különben minek vagyunk. Tovább lépni nem lett volna bölcs dolog, mert a pap lehetetlenné tette volna küldetésének teljesítését és ártott volna a gyermekeknek, fiataloknak.

P., 1955–1964. Ebben a szolgálati ciklusban a *sport* volt a giliszta a horgon. Nagyon jó kapcsolat alakult ki az iskola igazgatójával és a tanári karral. Minden iskolás gyermek járt hittanra – a párttitkáré is. Úgy jöttek, mint ha 7 órakor kezdődött volna a tanítás. Részt vettek a Szent Liturgián, és 8 órakor kezdődött az iskolai oktatás. Az azóta elhunyt tanítókat a Jóisten ezért is emelje az ő boldogító látására. Előfordult, hogy értekezletre mentek E-re, és utolsó órában én vezényeltem le a tornaórát. Esti liturgiák előtt időre mért futóverseny volt a templom körül. A hittanórákat rendszerint lejátszottuk. Egy alkalommal az irgalmas szamaritánus érdekében majdnem túlsikerült egy gyermek elpáholása. Utána a gyógyítgatás, babusgatás is jó volt, és minden rendbe jött.

Az ifjúsággal focicsapatot alapítottunk, és az akkori járasi osztályban játszottunk. Láttam már NB II-ben is rosszabb meccseket. Szombat este az iskolában nagy taktikai értekezletet tartottunk a vasárnapi mérkőzéshez, amibe belefért a hittan is. Persze a csapatban csak templomjáró fiatal játszhatott. Én inkább szerettem, mint tudtam focizni. Azóta a játékosok nagyapák, a templom körül futkározó kislányok nagymamák, de úgy tudom, mindenütt építhet rájuk az Egyház. Nagyon szép évek voltak.

E., 1964–1979. Itt már nem a szervezett sport volt a vonzerő, noha még sokat játszottunk. Ebben az időben *gyermekaink* révén jutottak el hozzánk

az iskolások. A beszélgetést úgy kellett vezetni, hogy a gyermek se vegye hittanórának, mert ha ártatlanul is elmondta volna, azzal nemcsak a továbbtanulását, de még szülei munkahelyét is veszélyeztette. A templomot 4 nagyméretű szoba alkotta a közfalak kiszedésével. Az „oldalhajó” volt a gyermekeké. A diákmisén vasárnap mindig telt ház volt. Az igehirdetés ilyenkor őket célozta meg, s utána templomi hitoktatás volt a 1/2 II-es liturgiáig. Iskolai hitoktatásról akkor szó sem lehetett. A hitoktatók fizettek volna szívesen órabért, ha bemehettek volna az osztályokba.

Jó ifjúsági csoport állt össze, és ha valahol közmunka adódott, akkor a mi csapatunk rendszerint velem együtt segített. Szinte nem tudtak belénk kötni. Ahol ma ezek a fiatalok jelen vannak, ott egyházunk van jelen! Nehéz szívvel váltunk el az aránylag sok fiataltól.

Persze akadtak veszélyes történetek is. Például a szomszédos pártbizottság KISZ-es gárdája egy téli este, mikor utolsóként jöttem ki a kápolnából s becsuktam az ajtót, olyan hólabda tüzet nyitott, mely hógolyókban kő volt. Egy sem talált el, noha közelről dobálták. Igaz, én is igyekeztem eltűnni. Ezt reagálás nélkül hagytam. Mikor azonban az igehirdetés miatt sorozatban hívatgattak a Járási Tanácsra, keményen tisztáztuk a dolgokat. Hivatkoztam gyermekeimre, akik révén gyűjtéseknél mi 5 kg rongyot, 5 Ft-ot küldtünk a páncélvonatra. A vezérkar általában egyet, netán kettőt, mert annyi gyermekük járt iskolába. Utána az illetékes elvtársakat alig tudtam köszönésben megelőzni. Úgy véltem, nekem küldetésem van hozzájuk is.

Ó., 1979–1992. Itt a nevelés kezdetben a kerti fenyőfák alatt zajlott. A vasárnapi diákmise és a hétköznapi esti liturgiák után ott ültük körül az asztalokat, és derűs jókedvvel hittanoztunk, énekeltünk. Iskolába még nem mehettünk, de együttlétünket már elviselték. A kis templom igazán jó helyen volt, közel a gyári temetőhöz. Nagy volt ott a temetőkultusz. Az emberek zöme vagy odamenet, vagy visszafelé meghatódott annyira, hogy egy fohászra betérjen. Az ilyen „véletlen” összefutásokat igyekeztünk felhasználni lelki beszélgetésekre.

Ó-on éltük meg a rendszerváltást. Azonnal jelentkeztünk az iskolákban. Az elején olyan „senki nem tud semmi biztosat” korszak volt ez. Hol szívesen fogadtak, hol kifogásokat kerestek, és nehezítették a hitoktatást. Általában azonban elviseltek minket. A gyermekek vallási éhsége és ismerete ott tartott, hogy mindenki akart jönni hittanra. Mikor az igazgató megkérdezte a gyermekeket, hogy milyen vallásúak vagytok, szinte az egész

osztály azt mondta, hogy „olyan, mint Vera néni”. Tudniillik kezdetben az általános iskolák nagy részét ő, a feleségem vitte. Aranyosak voltak a gimnazisták, akik egyszer óra elején elcsenték a táskámat és óra végére azzal a vignettával került vissza, hogy *Hajrá Fradi!* A többi középfokú intézményből is sokan írtak még következő szolgálati helyemre, illetve telefonáltak egy jótanácsért.

M-D., 1992–2000. Ez már egy teljesen új korszak. Szabad a hitoktatás, csak éppen teljesen kiszolgáltatott az iskola vezetésének. Az általános iskolákban való tanításra hála Istennek bölcs, intelligens, mértéktartó szolgatársakra találtam. Mindenki megtalálta a hangot a rábízott iskolában, és mindenütt akadt néhány segítőkész tanár. Pici fondorlattal (egyik helyen lehetőséget kaptam, s másutt már a meglévő gyakorlatra hivatkoztam) nyolc éven keresztül osztályfőnöki órák keretében taníthattam középiskolákban hittant. Az egyik iskolában vizsgázni is lehetett s fakultatív tantárgyként a bizonyítványba is bekerült az érdemjegy. Írás- és szóbeli vizsga volt, kijelölt tanár jelenlétében. Csodálatos esztendőök voltak. Jó beszélgetések a tanáriban, keresztelkedések, barátságok.

* * *

A hitoktatás minden évben október 15-től kezdődött. Elvileg lehetőség volt a gimnáziumi hitoktatásra is. Nyíregyházán a 60-as évek körül a több iskolába járó általános iskolás papgyerekek voltak csak hittanra beíratva...

Az államosítás válaszút elé állította főleg a kántortanítókat. Vagy kántorság, vagy tanítás. A legtöbb a tanítást választotta, különösen kis helyeken. Az is sokszor előfordult, hogy a tanító az Egyház és a pap ellen fordult. (Így bosszulta meg az esetleges sérelmeket a pappal szemben. Példát láttam rá.) Általában a református tanítók lettek az iskolaigazgatók, vagy ha adig is azok voltak, maradtak. Viszont sokan csendes viselkedésükkel nem akadályoztak.

* * *

M.

Káplán koromban még volt hitoktatási engedélyem. Vagy azért, mert még nem ismertek eléggé, vagy azért, mert kénytelenek voltak adni, mert *M.* tiszta görög katolikus bányászfalu volt, és ott mindenki beíratta a gyerekeit hittanra.

Két fiatal pedagógus felváltva állandóan bent ült az óráimon, néha a vázlatot is elkérték és aláírták. (Leírt vázlat nélkül soha nem mentem tanítani.) Szóban aztán igyekeztem úgy fogalmazni, hogy érezhessék, a „tanítás” rájuk is vonatkozik. Egyébként a község vezetőinek a gyerekei is jártak hittanra. Próbáltak ugyan konfliktust kelteni a beíratásnál, de nem sokra mentek velem.

M.

Ez is egy zárt faluközösség volt, de itt már komoly problémák voltak a hittanbeíratásoknál. Az igazgató egy volt görög katolikus kántortanító volt, ő tanította a felső tagozatot, a felesége az alsót. Bár az ő gyerekei is jártak hittanra, de ahol csak tudott, keresztbe tett nekem. Így akarta a saját vallásos múltját leplezni a járási vezetők előtt. A gyerekei elsődözők is voltak, később egyházi házasságot kötöttek, mégis kötelességtudatból aktívan gáncsoskodott.

Hitoktatási engedélyem hol volt, hol nem volt, de ha éppen nem volt, akkor is taníthattam az iskolában. A felső tagozatosok rendszeresen ministráltak, még hétköznapiokon is. Amikor utódommal legelőször találkoztam egy papi gyűlésen, megjegyezte, hogy ezek tudnak ministrálni!

Beton atyával is itt kezdődött már az együttműködésünk. Ezt a témát külön leírásban mellékelem.

Feleségem a Knézitsben iskolatársa volt Puskely Máriának (Cordia nővér), ő akkor már Rómában volt. Felvette velem a kapcsolatot, és tőle nagyon sok használható könyvet kaptunk, részben intencióért, részben ajándékba.

Feleségem rózsafüzér társulatot is szervezett az iskolásokból, még a fiúk is jártak. Vecsernye után a parókián imádkoztunk, hogy a néniket ne zavarjuk a templomban. Amikor Dudás püspök úr a parókiákat látogatta, nálunk lakott pár napig, és tőlünk járta a kerületet. Egyik estére összehívtuk kis társulatunkat, és bemutattuk őket neki. Könnyekig meghatódott, azt mondta, ilyet még nem tapasztalt sehol. Hosszan beszélt hozzájuk, és egyenként megáldotta őket. Nagy élmény volt mindnyájunknak.

Dátum szerint nem tudom pontosan, de pedagógusváltás volt. A két öreg, görög katolikus kommunista elköltözött, és jött helyettük egy fiatal, elvált asszony, teljesen az akkori kor embere. A sárospataki főiskoláról kapott gyakorlókat, félévenként váltva. Az cudar világ volt, de én akkor is meg mertem tenni azt, hogy egy hétköznapi ünnepen, amikor mi már gyülekeztünk a templomkertben, a gyerekek meg felügyelet nélkül ricsajoztak az iskolaudvaron, átmentem, és átvittem őket a templomba. Nekem

nem szólt érte senki, csak a tanítónőt rövidesen áthelyezték. Belátták, hogy nem bír velem.

Utána jött egy idős, nyugdíjas házaspár, akik szintén teljesen be voltak dőlve az akkori rendszernek – öreg koruk ellenére. Ezek odáig merészkedtek, hogy amikor a lányunkat be akartuk íratni hittanra, még minket is le akartak beszélni, merthogy a továbbtanulási lapra rá kell vezetni, és sehova nem fogják felvenni. Akkor közöltük vele, hogy Marika egy fél éve fel van véve a Knézitsbe, és ha akarja, még arra is tőle fogunk igazolást kérni, hogy ministrálni jár.

A.

Amikor *A-re* kerültem, ott már csak alsó tagozat volt. A felsősök *M-ra* jártak. *A-en* egy görög katolikusnak született ateista nő volt a pedagógus, *M-n* pedig a sógora volt az igazgató, aki Hajdúdorogon végzett görög katolikus kántortanító volt, esküdt ellensége minden vallási megnyilatkozásnak.

A-en kezdetben még volt iskolai hitoktatás, de ott a szülők kérésére se írtak be több gyereket, mert rendőr, tűzoltó vagy börtönőr volt az édesapja. Ezeket hivatalból tilos volt beírni. És ezt szigorúan ellenőrizték is.

M-ra is nekem kellett volna mennem hittanórára, mert Gyulai Jenő bácsi már nem mert. Nagyon meg lehettek félemlítve, mert a felesége, aki a *m-i* iskolában tanított, csak a sekrestyébe mert misére járni. Néhányszor átmentem, de a hittanórákat úgy állították be, hogy aki ottmaradt, az csak esete hatkor tudott hazajönni. Közben tőlem is megvonták a hitoktatási engedélyt, mert látták, hogy nagyobb tekintélyem van a gyerekek előtt, mint a pedagógusoknak. Általában minden működési helyemen szerettek a gyerekek, hallgattak rám, így fegyelmezési gondjaim soha nem voltak. Akkor elkezdtem a templomi hitoktatást, amire a gyerekek egy kivétellel (börtönőr apa, hitetlen család) mind jöttek.

Karácsonyi játékot minden évben tanítottam, és hogy sértődés ne legyen belőle, mindig minden gyereket szerepeltettem. Ezt meg az egyházi főhatóságom nem nézte jó szemmel, szóvá is tették nemegyszer. Volt még néhány paptestvérem, aki ugyanúgy csinálta minden évben, így volt kivel cserélgetni, hogy ne mindig ugyanazt játsszuk.

A feleségem elvégezte a díszítőművészeti szakkörvezetői tanfolyamot, így állami engedéllyel évekig tarthatott kézimunkaszakkört a kultúrházban. Ez is egy jól kihasználható kapcsolattartási lehetőség volt a lányokkal, asszonyokkal. Aztán mindkettőnknek megromlott az egészségi állapota,

így – bármennyire is fáj – le kellett mondanunk az aktív jelenlétről, de a mai napig imáinkba foglaljuk a hosszú évek során ránk bízottakat, meg azokat, akik utánunk folytatják a munkát, hogy még nagyobb lelkesedéssel éljenek együtt a faluval, hiszen most már nem csak lelkiismeretbeli kötelességük, de szabadon csinálhatják is.

A hittankönyvekről még annyit: a Bécsben megjelenő segédanyagoknak is rendszeres megrendelője voltam. Egy debreceni római katolikus káplánon keresztül sikerült jugoszláv kiadású hittankönyvekhez és egyéb vallási folyóiratokhoz jutnom. Nála tudtam szentképeket is venni, amit a gyerekek sokra értékelték. Ikon kiadványokból kivágtam a képeket, deszkára ragasztottam, és ezek voltak a hittanvetélkedők díjai. Ennek olyan sikere volt, hogy pl. az egyik mama, amikor a lánya férjhez ment, nem akarta engedni, hogy levegye a falról és elvigye.

A-en a torony alatt sikerült egy fűthető hittantermet kialakítani. Hétköznap korán kellett misézniem, mert akik az iskolás busszal utaztak, még előtte ministráltak. És ezek közül, akik most már S-ben laknak, itt is tevékeny tagjai az egyháznak.

Csak megjegyzésként írom, hogy egyszer az egyik nagymama megkérdezte, hogy mivel tudok így hatni a gyerekekre. Mert amikor ők fiatalok voltak, ha szembejött a pap, átmentek a másik oldalra, hogy ne kelljen vele találkozni. Ezek pedig direkt keresik a velem való találkozást. Gondolom azért, mert minden őszintén elmondott problémájukról türelmesen elbeszélgettem velük. A középiskolások pl. vasárnap a vecsernye után jöttek a parókiára, és velem is, egymás előtt is nyíltan és őszintén beszélgettünk a problémáikról. Mindig mindegyiknek, amelyikkel éppen beszéltem vagy ő szólt hozzám, teljes ráfigyeléssel a szemébe néztem, és ez egy olyan erős vonzerő – látták, hogy nem mellébeszélék –, hogy nem is tudtak mást, mint őszinték lenni.

Bizonytalan éveket éltünk a 60–70-es években a hegyek között, mivel minden szökött rab és határsértő ott keresett menedéket.

Egy viharos augusztusi éjszakán két fiatal, bőrig ázott férfi zörgetett be hozzánk, hogy a hegyekben elviselhetlenné vált az éjszakájuk, alámosta sátorukat a zivatar, fogadjuk be őket éjszakára. A tőlünk két házzal távolabb lévő turistaszállóba próbáltuk őket irányítani, de rengeteg kifogásuk volt, és mindenképpen csak nálunk akartak megszállni. Addig vitatkoztunk velük a nyitott ajtóban – a feleségem már majdnem kidobta őket –, amíg az egyik bevallotta, hogy ő pap, gyerekekkel táborozik a hegyekben,

és Balog Pista bácsi, a gönci plébános – aki előtte megjárta már a Gulág tábort is – azt mondta nekik, hogy bármi problémájuk van, hozzánk nyugodtan fordulhatnak.

Pista bácsival közvetlen kapcsolatunk volt, hiszen a gönci görög katolikuság filiája volt *M-nak*. Arra járva mindig felkerestük, és ő is szervezett hozzánk sítúrákat.

Visszatérve az ázottakhoz, az igazi probléma akkor kezdődött, amikor bevallották, hogy ők huszonhárman vannak, és teljesen elázva. A szeretetteljes befogadásuk természetesen már nem volt kétséges, mindössze a bútorokat kellett kissé átrendezni, mivel a két pap se volt hajlandó a rendelkezésre álló díványokat igénybe venni, mondván, náluk teljes az egyenlőség, és ők is a földön alszanak a saját hálózsákjukban.

A konyhában begyújtottunk, főztünk nekik egy fazék teát, és természetesen vacsorát is kaptak. Így lassan megenyhült a hangulat. A konyhai tűzhely fölé állványokat raktunk, és teleaggattuk csöpögő tornacipőkkel.

Kérdeztük a nevét, meg hogy honnan jöttek, de csak annyit volt hajlandó elárulni, hogy ő „Beton”. Így szólították a fiatalabbak is, akik egyébként egyetemisták, főiskolások voltak. Beton a működési helyét sem árulta el, mint utóbb megtudtuk, gyakran helyezgették, nem nézték jó szemmel, hogy nagyon jól össze tudja fogni a fiatalokat.

Szép elmélkedéssel fejezte be a mozgalmas napot, hálát adva mindenért, amit aznap Istentől kaptak.

Reggelre megszáradtak a ruhák és cipők. A szentmise és a bőséges reggeli után továbbindultak a boldogkői várba, onnan a déli vonattal Budapest irányába.

Másnap a feleségem is utazott Mezőkövesdre, néprajzi továbbképzésre. Megbeszélték, hogy melyik vonatnál találkoznak, és ez nem is bizonyult hiábavalónak, mert a fiúk egy tele szatyornyos fehérneműt felejtettek a kertben a szárítókötélen. Nagy volt a meglepetés, mikor meglátták, hogy utánuk vitte. Így együtt utaztak Mezőkövesdig.

A későbbiekben már mindig előre írt Beton, hogy mikor járnak mifelénk. Mindig az érdekelte, hogy mikor van hétköznapra eső görög katolikus ünnep, hogy az esti misén részt vehessenek, és ismerjék meg a fiatalok szép szertartásunkat. Mindig más csapattal jött. A feleségem mindig vacsorával kínálta őket mise után. Ha jó idő volt, nálunk is csak a kertben voltak hajlandók aludni, saját hálózsákjaikban.

Folytatódott a kapcsolat, mikor mi már *A-en* voltunk. Sőt, itt már közös programokat is csináltunk a mi hittanosainkkal. Az akkori hittanosaim a mai napig emlékeznek a hangulatos, csínytevésektől sem mentes kirándulások minden mozzanatára. Az is előfordult, hogy Betonnal megbeszéltük, hogy mire ők a nappali kirándulásból hazaérnek a táborhelyükre, kiraboljuk a sátrakat. Nagy volt a riadalom, mikor este megérkeztek – mi közben a bokorban elbújtunk. Az aztán már Betonnak is meglepetés volt, mikor nemcsak mi kerültünk elő, hanem egy tele bogrács kész vacsora is.

Ha végiggondolom, hogy ez a legvadabb Kádár-korszakban mit jelentett és mi lehetett volna a következménye, elképzelni is borzasztó! De nekünk ez akkor olyan természetes volt. A Beton társasága is élvezte, a mieink is igényelték, és felfogták, hogy ezzel mások előtt ne dicsekedjenek, mert nem szabad.

Egyik esti mise után tartottak egy gitáros hangversenyt. Már részben az én hittanosaim is ismerték azokat a dalokat, így közösen énekelgették. Utána kimenő éneknek elkezdtem, hogy „Siessünk buzgón az Istenszülőhöz...” Énekelt az egész templom. A vacsoránál Beton megkérdezte, mi volt az az utolsó ének, mert „az többet ért, mint az egész gitáros hangverseny”! Jó érzés volt!

Ezek a szép kirándulások nem csak a szem látványával teltek meg. Szépen és játékosan a lélek gondozását szolgálták. Be kell vallanom, hogy nagyon sokat tanultam Betontól, hogyan kell az ifjúságot nevelni. Itthon akkor még irodalma nem volt ennek. „Hivatalos” egyházi rendelkezések, utasítások voltak ugyan, de mind azt szajkózta, mit nem szabad, hol nem szabad, és főleg ne avatkozzunk az iskolai nevelésbe. Az pedig az ateizmust és a téveszméken alapuló kommunista nevelést szorgalmazta. Ifjúsággal foglalkozni nem volt szabad. Aki ilyesmit merészelt tenni, megvonták a hitoktatási engedélyét, sőt még keményebb szankciókra is fel kellett készülnie. Az igazat megvallva, nem is tudom, hány évig nem kaptam hitoktatási engedélyt. Nem is nagyon érdekelt, mert a templomban és a parókián szépen tudtam hasznosítani mindazt, amit Betontól tanultam és láttam. Hálával gondolok minden szavukra, mellyel engem gazdagítottak, amiből volt mit továbbadni a rábízottaknak.

Egészen addig tartott ez a kapcsolat, míg Beton püspök lett, én pedig egészségi állapotom miatt nyugdíjba kényszerültem. Most már nyíltan nevelheti az ifjúságot, nagyszabású rendezvényeken, mi pedig már „csak” imádkozni és a szenvedéseinket felajánlani tudjuk érte és a rábízottakért.

Bár elég régen nem találkoztunk, úgy hallottuk, hogy Balás Béla püspökként is szeretettel emlegeti a nálunk töltött időket.

Első találkozásunkkor kaptunk tőle egy szentképet, akkor még teljes inkognitóban. Nagyon elővigyázatosak voltak, még én sem tudtam, hogy ki ő, így kiverni se tudták volna belőlem kilétét.

Nekünk is nagyon kedves emlékeink közé tartozik az időnkénti megjelenésük, és egyáltalán nem bántuk meg, hogy akkor „törvényellenesen” cselekedtünk.

* * *

A tiltott időszakból a hitoktatással kapcsolatban két történetet szeretnék leírni, mindkettő a családlátogatással kapcsolatos. Talán kiolvasható belőle az a hangulat, gondolkodásmód, félelem, amely szinte leírhatatlan, megfoghatatlan.

1982-ben lettem káplán *M-on*. Az akkori parókusom káplántársammal és velem az irodában hivatalosan a következőt közölte. *(Azért „hivatalosan”, mert a telefont nem húzta ki. Máskor, ha nem hivatalosat, vagy „olyat” mondott, akkor előtte kihúzta a telefonszínórt, majd mondandójának befejeztével visszahelyezte azt.)* „Mindkettőtöknek megtiltom, hogy családot látogatatok, mert ez zaklatásnak minősül, s nem akarom, hogy bajba kerüljete, tehát itt fogadhatjátok őket, de nem lehet családot látogatni.”

Néhány paptestvéremmel *M. városának* lelkipásztori helyzetéről beszélgetve arra az elhatározásra jutottam, hogy ha közösséget szeretnék, akkor meg kell látogatni a híveket. Ezért elhatároztam, hogy a hittanosok családjával kezdem. Már voltam egy pár családnál, amikor az esti mise után is egy családhoz készültem. Busszal mentem, s ugyanarra a buszra szálltam fel, amelyen a parókusom ment a fiához. Megkérdezte, hová megyek. Két válaszlehetőségem volt: vagy hazudok, vagy igazat mondok. A következőt válaszoltam: „Megyek egy hittanosom családját meglátogatni”. Hogy mit válaszolt? „Jól teszed, menj csak, hisz ez a jövő útja, aki a városon közösséget akar építeni, annak ezt kell tennie.” Nagyon elcsodálkoztam, hogy ezt mondta, de rájöttem, hogy két nyelvet kell beszélnie, egy hivatalosat és egy magánnyelvet. Sajnos, ez a kettő abban az időben messze volt egymástól...

A másik történet szintén a családlátogatáshoz fűződik. Az elsőáldozó gyerekek szüleit mindig felkerestem; előtte jeleztem a gyerekeknek, mikor mehetnek hozzájuk. Volt két lány, testvérek, a lakótelepről, akik min-

dig mondták, most ezért, most azért nem jó. Már húsvét után voltunk, s már mindenkinél voltam, csak náluk nem. Ezért az egyik hittan után azt mondtam a két gyereknek: Mondjátok meg a szüleiteknek, hogy ma délután háromkor meglátogatlak benneteket. (Sajnos a szülőkkel addig még nem találkoztam sem hittan után, sem a templomban.) Délután, amikor becsöngettem hozzájuk, akkor az első osztályos fútestvér nyitott ajtót. Bemutatkoztam neki, hogy János bácsi vagyok, a lányok hitoktatója, mire visszakérdezett: „Te vagy a pap bácsi?” – „Igen, én vagyok.” Akkor rám nézett s a következőt kérdezte: „Hát akkor hol van a nagy, fekete kalapod és a nagy, hosszú fekete ruhád?” Hirtelen nem értettem, mit kérdez, de hamar rájöttem. Amikor a szobában elmondtam a szülőknek a beszélgetésünket, szégyenkezve a következőt mondták: „Elnézést kérünk, hogy azt jeleztük, hogy nem jó a látogatás, de mi azt hittük, hogy abban a nagy fekete kalapban meg a hosszú fekete ruhában fog jönni hozzánk, amiben a templomban látjuk a papokat, s nem akartuk, hogy a lányainkat ezért csúfolják majd a bérházi gyerekek. Nem is gondoltuk, hogy csak civilben tetszik jönni.”

Úgy gondolom, ez a két apró példa jellemzi az akkori hangulatot. Talán visszaadja azt a félelmet, amelyet a paptestvérek s a világi hívek is éreztek ebben a kommunista időben.

* * *

Az iskolák államosítására *P-ra* olyan valaki lett kiküldve, aki igazán úriemberként viselkedett. Természetesnek vette, hogy nem írtuk alá a beleegyezési nyilatkozatot. Utána még jó darabig (pontos dátumot nem tudok) zavartalanul folyt a hitoktatás az iskolákban. Rosszul esett, amikor nemsokára nagyon rafinált módon feleségemet, aki 1941-től tanított nem csak a görög katolikus, de a római katolikus iskolában is, állásából elbocsátották. 1956-tól visszavették, de az elrabolt éveket nem számították be.

1958-tól *M-ra* kerültem. Itt az a különös helyzet adódott elő, hogy egy államosított iskolában is nekem kellett a hittanórákat megtartani, mert hét római katolikus pap közül senkinek sem volt államilag elfogadott engedélye a hitoktatásra. Maga az igazgató jött hozzám és kért, hogy kezdjem már meg az iskolájában a hitoktatást, mert a gyermekeiket hitoktatásra beíratott szülők őt vonták felelősségre. Én szívesen tettem eleget a kérésnek, bár nagyon terhes volt a feladat. Néhány hónap eltelte után oldódott meg a kérdés.

* * *

Szívesen írnék egyet-mást a régi idők hitoktatásáról, csak az a problémám, hogy csak a teljes igazságot szeretem, a féligazságot és a csúsztatást nem. Mert az is benne van a csomagban, hogy T. I. püspök úr szentelése után a püspöki palota termeiben állófogadás volt és mellé sündörögtem egyszer és megkérdeztem tőle, hogy lesznek-e új hittankönyvek. Ő erre kelek nemmel felelt. Azt mondta, hogy azzal a lehetőséggel éljetelek, ami van. Ez volt egyébként a békepapok szájába adott állami szó: „Kihasználatok minden lehetőséget már? – Nohát! Akkor ne szóljatok semmit sem!” Vagyis fékező erőként működött még a püspök is, ilyen értelemben.

Volt egy olyan eset is, hogy az egyházmegyei irodában elmondtam, hogy behívtattam a Tanácsházára *Ny-n*, mert leveleket írtam a híveimnek, egyszerű meghívókat a templombúcsúra, és a gyerekekkel szétküldtem a faluba. Épp az irodában volt Sz. s. püspök úr is, és beleszólt ebbe: „Ilyesmire elő ne forduljon többé!” Pedig neki még nem is volt felelőssége akkor, szerintem.

Szóval írni csak őszintén érdemes, mert másként a történelmet meghamisítanánk.

* * *

Újmisés papként, 1983. szeptember végén 8–10 alsós hittanossal néhány óras ismerkedő kirándulást tettünk a közeli hegyekbe. (Szeptember 29. a Fegyveres Erők Napja volt s nem kellett a gyerekeknek iskolába menniük.) Amikor hazaérkeztem, főnököm ijedten és dühösen kérte számon rajtam, hol jártam. Teljesen megrökönyödtem a félelmén, fogalmam sem volt, mitől s miért kellene rettegnem. Ma talán bátorságként is elszüthetném a dolgot, de valójában tényleg abszolút naiv voltam. – Megbékéltünk persze, mert rájött, hogy nem kibabrálni akarok vele, csak komolyan veszem a dolgom, az meg eszembe sem jut, hogy ezt vagy azt nem szabad. Attól kezdve mindig mindent be kellett jelentenem, de hittan ügyben később soha semmit nem akadályozott.

* * *

B-n (1944–1971) az iskolaigazgató hajdúdorogi származású görög katolikus volt, akivel a legjobb viszonyban voltunk, az én feleségem is tanított.

Minden gyerek beiratkozott hittanra. Amikor megkérdeztem, miért van három gyermek pirossal kihúzva, azt a feleletet kaptam, hogy a járástól kint voltak és azok húzták ki, mondván, hogy a párttitkár gyermekei nem járhatnak hittanra. A filiában a tanítókat én eskettem, ott is jó volt a viszony. Folyosóról hallottam, hogy mondta a tanítónő, hogy a görögök itt maradnak, a többi sorakozik az ajtónál.

Ny-on az igazgató református kántortanító volt. A feleségem tanítói alkalmazása volt kérdéses. Hajdú megyében addig papné nem taníthatott. A szomszéd faluból a papné, mivel a falu Hajdúban volt, átjárt a szomszéd faluba, Szabolcs megyébe tanítani. A feleségemet azzal, hogy csak öt éve van a nyugdíjig, alkalmazták. Itt is beírták a gyermekeket hittanra, csak azoknak a gyermekei nem járhattak, akik az iskolánál dolgoztak, pl. takarítók. A falu rendőrének a gyereket és a tanács dolgozóinak a gyerekeit nem írhatták be hittanra. Ezeknek szombaton a sekrestyében tartottam hittanórát, nyolc–kilenc gyermeknek. A feleségemnek nem kellett részt vennie a hittan beíratáson. – Működésem java részén más lett az igazgató. Ez csúcstítkár volt, aki szigorúan ellenőrizte, járnak-e a pedagógusok a templomba. Amikor a feleségem nyugdíjba ment, ő is hitoktatott az alsó tagozatban. Változás után az igazgató felesége, aki szintén tanított, megkérte, hogy az unokája járhatson hittanra... A kislány elsőáldozásán a volt csúcstítkár nagypapa is ott volt a templomban, tolokocsiban...

Kellemetlen, fájdalmas tapasztalataim nem nagyon voltak.

* * *

S., 1949–1962. Szinte végig tanítottam az iskolákban. Megbecsültek, kifejezetten keresztbe nem tettek, de sokszor beült egy-egy pedagógus a leghátsó padba (elnézést kérve)... Véleményem: az igazgatók jóakarától függött mindenütt. Úgy éreztem s érzem most is, az „emberi közlekedés” mindig sokat számított.

N., 1962–1976. Az igazgatóval megbeszéltük, ha „idegen” (pl. tanfelügyelő vagy a járástól valaki) volt az iskola területén, akkor se római, se görög hittan nem volt, ugyanis mindenkit tanítottunk, akit csak kicsengetéskor el tudtunk „kapni”. Az igazgató mindig kevesebb beiratkozót jelentett felfelé, évenként, mikor rázós lett számára a dolog, akkor nekünk szólva előlről kezdte a jelentést a járás felé, míg csak a rázós szintet el nem értük. Persze a lebeszélés ment, de nem erőszakosan.

Persze biztos tudtam volna eredményesebb is lenni, mégis örültem, mert 50–60 gyerek ott volt a diákmisén vagy a nagymisén...

Tudni kell azt a dologhoz, hogy a pártvonalat a faluban az igazgató vitte, ő volt a „fej”, de árva lévén teljesen, ferences barátok nevelték, előtte kántortanító volt, de mint ember jóakarató. (Pl. ahogy odaköltöztünk, azóta tudott tanítani a feleségem, azelőtt sehol, még S. környékén se álltak vele szóba. Így van önálló nyugdíja.)

* * *

Semmiféle írásos feljegyzést nem fogsz találni a hitoktatással kapcsolatban, minden egyes papnak saját magának kellett kitalálnia, hogy mit kezdjen a hitoktatással. De a módszereiről még a püspök sem tudhatott, vagy nem is akart hallani róla, hiszen ha valamelyik pap eltért az állami előírásoktól, az iskolai hitoktatási engedélyét vagy az állami kongruáját azonnal megvonták...

Még egyszer hangsúlyozom: írásbeli feljegyzésekre ne számíts. Ha egy papot letartóztattak, és a házkutatás során megtalálták növendékeinek a névsorát vagy bármilyen hitoktatási jegyzetet, hitoktatásra vonatkozó feljegyzést, abból másoknak is igen nagy kára származott. Erre éppen itt *D-ben*, a Szent Anna-plébánián volt példa.

* * *

Ú., 1948.

Igyekeztek provokálni, és ez sikerült is. Egy beépített felsős fiú kérdést tett fel a „népnyúzó” Lépes püspök szereplése felől. Utánanéztam a Hóman–Szekfű 5 kötetes történelemkönyvben, és annak alapján kijelentettem, nem úgy van az, ahogy írják nektek a tankönyvben. Ezt rögtön jelentették az igazgatónak, az a megyei Oktatási Osztálynak, Nyíregyházára beidéztek, lázítással vádoltak. Akkori utcabeli ismerősünk, J. Laci bácsi befolyásos pártvezér volt, az mesélte, alig tudott megmenteni a letartóztatástól. Szerencsére ismerte édesapámat is, aki nem volt nyilas, mondta, mégis elhurcolták 1944. november 2-án az oroszok malenkij robotra, ott halt meg flekk tifuszban. Ezért igyekezett védeni a jó érzést nem nélkülöző szomszéd. De attól kezdve figyeltek. Nem maradt el a büntetés sem. Hitoktatói engedélyemet megvonták, a fizetésemet is. Ezt a hívek nyárra összeadták. De így Dudás püspöknek át kellett helyeznie *D-be*...

* * *

A hittanóra időpontját minden év elején édesapám hirdette ki, reverendában körbejárva órák alatt az összes osztályt (16), engedélyt kérve a tanártól a hirdetésre. Volt, aki egy szót se szólt, volt, aki kínos csendben tűrte el a hívatlan látogatót. Számomra igazi felüdülés volt, amikor a tanár látható szívélyességgel engedte meg, hogy elmondja a hirdetését. Előfordult ugyanis más osztályban olyan eset, hogy „Mit akar maga itt? Miért zavarja az órát?” indulatos kirohanásokkal fogadták, s a tanár kiabálása közepette tudta csak elmondani, de mégis elmondta, jövedele célját. Egyébként ő volt az egyetlen, egyetlenemet végzett tanár a faluban. Ilyen szempontból ez nem sokat számított.

Mindezek ellenére gyerekek és fiatalok egyaránt sokan jártak hittanra, templomba. A kisdobos és úttörő órákra is járó gyerekek számára nem jelentett a gyakorlatban lelkiismereti konfliktust, hogy hittanra is járjanak, bár ennek megtagadását elméletileg elvárták. Azok a gyerekek viszont, akik nem voltak úttörők, se foci-, se kézilabdacsapatban, sem más, játékos foglalkozáson nem vehettek részt. Igazi hanyatlás, azt hiszem, nem túlzás kimondani, hogy a televízió megjelenésével és elterjedésével kezdődött el.

* * *

Kezdem a szülőfalum, *Ny.* hitoktatási témájával. A hittanórán a nyolc osztály egy terembe zsúfolódott be. U. Gy. volt az igazgató. A hittanórán ott állt az ajtónál, szorgalmasan jegyzetelt, mit mond a pap... A hittanbeíratás után az asszonyok közül többen könnyes szemmel mentek haza, mert a gyermeküket nem írták be. Volt olyan év, hogy S. atya fiát sem írták be...

B., 1969. M. V. bácsi volt az igazgató. Elmentem hozzá és jeleztem, hogy három gyermeket beíratok hittanra. Pistám – szolt – , én római katolikus vagyok, a feleségem görögkatolikus. Ne csináljunk bajt egymásnak. Azt csinálsz, amit akarsz, de az iskolán kívül, semmibe nem szólunk bele... Jött a párt oldaláról az első megmérettetésem. A filiában házat szenteltünk. Este megjelenik egy dzsip terepjáró autó. A párt élharcosai invitáltak be az autóba, hogy hazavisznek. Útközben mondják, tisztelendő úr, a prédikációja, amit a napokban mondott, nagyon tetszett. Ilyen kiváló szocialista költőket tetszett említeni, mint Ady Endre vagy József Attila, de arról, hogy imádkozni kell, nem kellett volna beszélni...

Cs. már sokkal keményebb dió volt. Szaplanczay György, az elődöm, kiváló szervező volt, sokat tanultam tőle. Ott már teljes hittanbeíratás volt... Az elsőáldozás előtt adott ki Timkó püspök úr egy körlevelet, melynek a lényege az volt, hogy ha atrocitások érnék a hittant, azonnal jelentsük. Érték! Különösen Zs. tanárnő járt ebben elől. A szülők többször jöttek hozzám sírva. A tanárnő hangsúlyozta, hogy a gyerekeknek kisdobosoknak és úttörőknek kell lenniük, nem pedig elsőáldozóknak. Püspök úr körlevelét elvittem Zs. és K. tanárnőkhöz. Sáros idő volt, beledobták a püspöki körlevelet a sárba... Hirtelen összehívott pártértekezlet volt, és az éjjel feljelentettek az ÁEH-nak. Természetesen rágalomokkal... Ezt a dolgot a püspökségen úgy intézték el az ÁEH-val, hogy ez a T. még fiatal pap, sokat kell neki fejlődni, aztán az ÁEH „megbocsátott”...

Nem az az érdekes, hogy valaki békepap volt vagy nem. A békepapok is sokat segíthettek, támogathatták így is az egyházat, vagy paptársaikat is megalázhatták. Temetésükre nem mentem el – bánom.

A boltosnőnek és a férjének szóltam, hisz a boltban sokan megfordulnak, szóljanak mindenkinek, holnap, holnapután hittanbeíratás lesz. Tökéletesen működött a „gépezet”...

A rendszerre, mely elmúlt, találóak a volt *cs-i* tsz-elnök szavai: „Tiszteendő úr, mi a spicliket megfizetjük, de soha kezét nem fogunk velük.”

* * *

N. a 60-as évek végén még járási székhely volt, és mint ilyen, élen járt a klerikális reakció elleni küzdelemben. A városban nagyon érezhető volt az MSZMP állandó, erős ellenőrzése, egyházellenes tevékenysége. Jellemző, hogy azok a fiatal gimnáziumi tanárok, akikkel sokszor éjféllel beszélgettünk a káplánlakásban, ha reverendában mentem fel a templomba, úgy viselkedtek, mintha soha sem láttak volna. Még a köszönésemet sem merték viszonzni. Attól féltek, hogy még ebből is bajuk lehet... A pedagógusokkal soha nem sikerült „nyilvános” kapcsolatot kialakítani, ők megmaradtak éjszakai Nikodémusoknak. Ennek oka az volt, hogy az elmúlt rendszer a pedagógusokat tartotta a legborzalmasabb ideológiai nyomás alatt. Nekik kellett terjeszteniük a marxista-ateista világnézetet, s elsősorban nekik kellett először istentelenné válniuk. Legalábbis külsőleg. Nem járhattak templomba, vallásukat nyilvánosan nem gyakorolhatták. Gyermeküket mindig háznál, titokban kereszteltük meg, készítettük fel az elsőáldozásra.

A belül istenhívőnek, vallásosnak megmaradó tanároknak és tanítóknak (a *n-i* évek alatt viszonylag sok ilyen ismertem meg) az év legszörnyűbb napja a hitoktatásra való beiratkozás napja volt... A pedagógusoknak évről évre negatív „csúcspot” kellett javítaniuk a hittanra beiratkozott gyermekek számában... A beiratás alatt a megyei kiküldöttek és a helybeli párttitkár ellenőrizték agitációjuk hatékonyságát és magatartásukat. Nem riadtak vissza a nyílt fenyegetésektől sem.

Nagyszerűen együtt tudtam működni a tanyasi pedagógusokkal. Távol voltak a *n-i* központi irányítástól, ritkábban is ellenőrizték őket, így a pap felé is nyitottabbak voltak. Alig várták, hogy menjek hittanórát tartani! Amint megérkeztem, egyből motorra pattantak, mentek Nyíregyházára bevásárolni, és rám bízta az egész iskolát. Így aztán a tanyákon minden gyermek részt vett a hittanórán!

N-i kateketikai munkámat jelentősen segítette az a nagyszerű „Hittan Napló”, amit b. e. Szaplóczay György paptestvérem és második káplán elődöm hagyott rám. Nem is annyira napló, inkább térképpel ellátott hittanos nyilvántartás volt ez. Szaplóczay atya részletesen felrajzolta a *n-i* tanyavilág térképét, bejelölve, hogy hol, melyik házban, hányan vannak görög katolikus gyermekek, de még azt is, hogy hol van harapós kutya! Igen nagy hasznát vettem ennek a nyilvántartásnak, hiszen nem volt más dolgom, mint végiglátogatni a térkép alapján a házakat, számbavenni a gyermekeket.

Kicsit izgalmasabb élmény volt azonban az, ami az egyik *k-i* hittanórán történt. Javában folyt az óra, több mint negyven gyermek részvételével. (Beírta összesen csak 17 volt!) Egyszercsak nyílt az ajtó, és belépett az igazgatónő, aki magát meggyőződéses ateistának vallotta, és nagyon komolyan vette az ideológiai harcot. Az igazgatónőt látva a gyerekek felálltak, köszöntek. Bennem megdermedt a vér: „Ez az asszony most ellenőrizni jött! Mi lesz, ha kiderül, hogy a gyermekeknek több mint a fele nincs beírva?” Miután én is köszöntem, az igazgatónő határozott hangon megkérdezte: – Maga meg mit keres itt? – Kérem, én hittanórát tartok – válaszoltam. – Maga itt hittanórát tart? Milyen alapon?! – folytatta az igazgatónő, de most már feszült, ingerült hangon. – A Megyei Tanács Művelődési Osztályának engedélyével – válaszoltam. Mondanom sem kell, hogy most már tényleg kezdtem begyulladni. – Mutassa csak azt az engedélyt! – szólt most már parancsolólag az iskola vezetőnője. Szerencsémre nálam volt az ominózus papír, és átadtam. Az igazgatónő szótlanul elolvasta s aztán elvörösödött.

Láthatólag nagy zavarban volt. – Hát nem maga a mi új orosztanárunk? – kérdezte. – Nem, kérem, én az új görög katolikus segédlelkész vagyok – feleltem, és bemutatkoztam. – Hagyja, kérem, most már emlékszem, hiszen járt nálam – válaszolta. – Bocsásson meg, hogy megzavartam az óráját, de annyira hasonlít új tanárunkra, és azt hittem, ő van itt. S ezzel eltávozott.

Hosszasan lehetne még sorolni az emlékeket, amelyek több évtized távlatában talán már megszépülnek. Egy biztos azonban: az akkori időkben a sok nehézség, a néha kilátástalan helyzet inkább kihívás volt számunkra, és ösztönzőleg hatott ránk. Istennek legyen hála, hogy a mai fiatal papi nemzedék már csak az öregek visszaemlékezéseiből ismeri ezeket a történelmi időket!

* * *

Az ötvenes években történt, Papp Zoltán került hozzánk káplánnak. Fiatal, jó megjelenésű ember, kitűnő hitoktató, aki mindig reverendában jelent meg, mint a mágnes vonzotta a fiatalokat... Történt pedig, hogy hol volt, hol nem volt tanterem, jó idő esetén az udvar egyik vagy másik szögletében tanultunk. Egyszer valami oknál fogva késett, ami nem volt rá jellemző. Az igazgató megpróbált minket hazairányítani egy kopott seprő nyelvél... Kinek a bokája, kinek más perifériája bánta. Elpanaszoltuk – bár ne tettük volna –, mi történt, mire ő intézkedett. El is helyezték Újfehértóra... Lehet, hogy más is közrejátszott, de én így emlékszem... Abban az időben az volt a megoldás.

K., 1962–66. Csaknem 240 gyereket hitoktattam. Jöttek a leiratok: a hittanbeíratás az általános iskolákban és a gimnáziumokban szabadon történik. A jó szülők ezt komolyan is vették. Még a gimnáziumban is beíraták a nebulókat. Nos, erre jött a haddelhadd. Vagy én tanítok vagy valaki más... Ez volt a feltétel – mármint a principális felesége vagy a káplán, azaz én... Nekem is mennem kellett, mint egykori példaképemnek... Miután a principális bejelentette az elhelyezésemet, közel kétszáz gyerek ordítva ment az utcán. Megkérdezték tőlük: – Ugyan miért sírtok? – Mert elhelyezték a papbácsinkat – felelték. Az emberek a fejüket csóválgatták, elcsodálkoztak, hogy abban a világban, amikor nem volt „sikk” vallásosnak lenni, egy papért sírva fakadtak.

Jött még egy meglepetés másnap. Hétfőn meglátogatott a Városi Tanács VB. elnöke azzal, hogy ha gondolom, átmehetek a gimnáziumba tanítani.

Kapok szolgálati lakást és mindent, amit csak egy pedagógus kaphat. Gondolkodás nélkül rávágtam: – Köszönöm, igen jólesett az ajánlat, de én pap vagyok, és az is szeretnék maradni! – Ember vagy, Gyuri – mondta. – Ezt vártam tőled.

B-n történt egy édes eset. Új pedagógussal bővült a tantestület, a rázós hittanbeíratáshoz öt jelölték ki. R. Gy.-né, később kiderült, a mi vallásunk követője volna, ha hagynák, de hát az igazgatónő is az vala... Elkezdődött a beíratás. Az újdonsült kollegina elkezdett faggatni: – Név? (Nem ismert, mondtam.) – Utca, házszám? Mondtam. Ez történt akkor, miután elmondta az általános szöveget. – Párttag-e? – kérdezte. – Soha nem voltam és józan ésszel nem is igen leszek! – Erre úgy felkapta a vizet, hogy már-már meggyőződésesnek tűnő módon kezdte el az agitálást. Mögötte volt az igazgatóhelyettes és a párttitkár, a sarokban pedig egy ismeretlen „megfigyelő” a megyétől. O. L., az igazgatóhelyettes elkezdte rugdosni a szék lábát, majd R.-né bokáját is, hogy hagyja már abba, amit ő biztatásnak vett, így még inkább folytatta a „meggyőzést”. Végül is így vetettem véget a jelenetnek: – Jó, meghallgatom, ha kitölti a rubrikát! – Erre megnyugodott, majd folytatta: – Foglalkozása? – Görög katolikus lelkész. – Erre a szó szoros értelmében hanyatt esett és levegőért kapkodott. Szóltam az igazgató úrnak, hogy adjon neki egy kis vizet. Ezek után már nem akart meggyőzni. A sarokban ülő elvtárs pedig, miután így bemutatkoztam, „eltűnt, mint Petőfi a ködben”.

G-ön mindent megtettek, hogy leépítsék a hitoktatást. A templom falai közé szorítva ősszel és késő tavasszal még csak-csak elboldogultunk, de télen a fűtetlen templomban nem lehetett kínozni a gyerekeket. A parókiákon és plébániákon tilos volt a gyerekekkel foglalkozni. Így nem maradt más hátra, meg kellett nagyobbítani a sekrestyét, egy olajkályhával bemelegíteni, hogy megfelelő legyen. Terv, költségvetés, engedélyezési kérelmek stb. Bele mertem írni, hogy nincs, ahol tudnék hitoktatni. Kaptam is érte a fejemre... Mindez már 1978 után történt.

* * *

Egy idős paptestvérem – akinek hitoktatási engedélye megvonásáról a hivatalos iratokban nem is találtam utalást – s mennyi ilyen lehet még! – beszámoló helyett egy 1961 őszen elmondott prédikációját küldte el. A beszéd közlésével tisztelegni szeretnék mindazon paptestvéreim előtt, akik

a kommunista rezsim idején evangéliumi lelkiületükkel – akár csöndes, de tisztos helytállással, akár a korlátokat feszegető aktivitással – tanúságot tettek arról, hogy „Krisztus evangéliumát nem lehet megbilincselni”.

Kedves Testvérek!

Még nincsen két hónapja, hogy megkezdődött gyermekeink számára a tanítás. Még nincs két hónapja, de a két hónap alatt több volt a lelki fájdalom, mint életem harminc esztendeje alatt.

E két hónap alatt egy kicsit belekóstoltam abba a fájdalomba, amit az Úr Jézus messiási működése egyik estjén érzett. Kisdedek jöttek hozzá, és a tanítványok nem akarták őket Krisztushoz engedni, hogy ne zavarják. Azonban amikor az Úr Jézus ezt észrevette, nyomban pattant a zár, és kilépett a gyermekesereg gyűrűjébe. Kezével tiszta homlokukat simogatva szemrehányóan mondta az apostoloknak: „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket, mert ilyeneké a mennyek országa!”

Valami ehhez hasonló fájdalmat éreztem én is az utóbbi hetekben szívenben, mert hozzám is jöttek gyermekeink nap nap után és érdeklődtek: Hát nem lesz hittan? Mikor kezdődik már el a hittanóra, amikor annyira várjuk?

Fájdalmamat az okozta, hogy vannak, akik ezeket a romlatlan gyermekeket ma sem akarják Krisztushoz, Krisztus iskolájába engedni, hogy tanuljanak tőle szelídséget, alázatosságot, imádságot és engedelmességet Isten, szülők és előljárók iránt. Ma nem figyelmes tanítványok akarják Jézustól távol tartani őket, hogy pihenni hagyják, hanem ellenségei, akik félnek attól, hogy a gyermekek vele találkozzanak, mert akkor megismerik az igazság Forrását, megismerik a világmindenség Gazdáját, Teremtőjét, aki nélkül semmi nem lett, ami lett. Ne találkozzanak vele, mert akkor jaj a hazugságnak, akkor jaj a hazugság atyjának, az ördögnek!

Azonban Krisztus Jézus evangéliumát megbilincselni nem lehet. Kétezer esztendő folyamán sokan próbálkoztak már ezzel, de még teremtett embernek tartósan nem sikerült, és Jézus Krisztus ugyanaz maradt, aki volt és aki lesz mindörökké. És ő ma is odaáll a gátló világ elé, és nem veszekedve, nem rikácsolva, hanem isteni méltósággal mondja: „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!”

Van egy ház, amely még egészen az enyém, van egy kis sziget a mennyországban itt a földön. Atyám háza, a templom. Keressetek itt, gyermekeim, és hallani fogjátok fölkelő szolgám, papotok ajkáról tanításomat.

Kedves Testvérek! Mint tudjátok, az új tanévben sokan nem taníthatunk az iskolában hittant. Ezért a törvényes apostolutód, püspök atyánk úgy döntött, hogy azonnali hatállyal a templomban kezdjük el a hittant. És mi bátran teszünk eleget a felhívásnak, s nem szégyelljük az evangéliumot, hiszen Isten ereje az minden hívő számára. De Szent Pállal tovább azt mondjuk: Jaj nekünk, ha nem hirdetjük az evangéliumot, mert Jézus Krisztus evangéliumát megbilincselni nem lehet!

Az tény, hogy kicsit nehezebb és körülményesebb lesz, mint az iskolában, de annál érdemszerzőbb! Külön kell majd feljönni a templomba, áldozatokat kell hozni Krisztusért! Most fog elválni, kinek kell Krisztus, ki akar belőle élni, ki tud mellette kitartani nemcsak akkor, amikor kenyeret szaporít, nemcsak akkor, amikor betegeinket gyógyítja, hanem akkor is, amikor virrasztanunk kell vele, ha mellette akarunk maradni!

Azonban előnye is lesz. Itt nemcsak azok a gyerekek lehetnek majd jelen, akik be tudtak iratkozni, hanem itt lehetnek, és várja az Úr Jézus azokat is, akiket a beiratkozás kötelezettsége próbált távol tartani Krisztustól. Itt a templomban Krisztus mindenkié akar lenni!

Kedves Szülők! Ilyen sorsdöntő pillanatban még nem szóltunk hozzátok. Akarjátok, hogy gyermekeitek a tiétek maradjanak? Akkor adjátok őket Istennek! Vezessétek be kézen fogva őket, mint Joachim és Anna a boldogságos Szűz Máriát, mutassátok be az Istennek, mint az agg Simeon az Úr Jézust! És ha így Istennek adjátok őket, akkor lesz a tiétek igazán. Szülők! Ma külön szól hozzátok az Úr Jézus: Engedjétek hozzám tanulni a kisdedeiket, mert ilyeneké a mennyek országa! Amen.

R., 1961. október 15.

FORGÓ András

Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében*

TARTALOM: Bevezetés; 1. Batthyány érsek politikai tevékenysége Mária Terézia és II. József korában; 2. A hercegprímás és az 1790–1791. évi országgyűlés; 3. A görögkatolikus eparchiák közjogi státusza a Magyar Királyságban; 4. Batthyány érsek és a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvétele.

Bevezetés

Batthyány József kalocsai, majd esztergomi érsek és a görögkatolikusok kapcsolatával egy nemrég napvilágot látott tanulmány foglalkozik.¹ Dolgozatom a hercegprímásnak mint a magyar rendi politika vezető szereplőjének arra a tevékenységére összpontosít, amelyet a magyarországi görögkatolikus püspökök és káptalanjainak országgyűlési részvételével kapcsolatban kifejtett.² Ennek megértéséhez először meg kell ismerkednünk Batthyány József politikai tevékenységének főbb jellemzőivel, különösen az 1790–1791. évi országgyűlésen vállalt szerepével, majd a Magyar Királyság területén működő görögkatolikus eparchiák közjogi státuszával. Ezután térhetünk át a hercegprímás és a görögkatolikus püspökök, valamint káptalanjainak kapcsolatára. A vizsgáldás évköre Batthyány kalocsai érseki kinevezésétől a II. Lipót rövid uralkodása alatti politikai tevékenységéig terjed, tehát az 1760 és 1792 közötti éveket öleli fel, de az áttekintés középpontjában a téma szempontjából legfontosabb, 1790–1791. évi országgyűlés áll.

* A dolgozat a K 101571 sz. OTKA kutatási projekt támogatásával készült.

- 1 TÓTH TAMÁS, „Batthyány József érsek és a görögkatolikusok”, in *Athanasiana* 33–34 (2012) 124–133.
- 2 A görögkatolikus és ortodox püspökök országgyűlési részvételéről összefoglalóan: FORGÓ ANDRÁS, „Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen”, in *Egyháztörténeti Szemle* 11 (2010) 26–47.

1. Batthyány érsek politikai tevékenysége Mária Terézia és II. József korában

A magyar egyháztörténeti szakirodalom Batthyány Józsefet egyöntetűen a 18. század második fele egyik legnagyobb formátumú főpásztorának tartja. Mind rövid erdélyi püspöki működését (1759–1760), mind kalocsai érseki tevékenységét (1760–1776), mind pedig majd negyedszázados esztergomi érseki és hercegprímási ténykedését (1776–1799) elismerő szavakkal illetik a korszak kutatói. Ez főként Meszlényi Antalnak köszönhető, aki részletesen bemutatta a barokk főpap szerteágazó lelkipásztori, mecénási és közéleti tevékenységét.³ Főpapi működését öt követően is többen vizsgálták.⁴

Az országos politika színpadán főként kalocsai érseki kinevezése után találkozunk vele. Az ország második egyházi méltóságaként a kalocsai érseket hagyományosan a rendi politika fontos szereplői között is számon tartották, státusza azonban a primás akadályoztatása vagy széküresedés esetén még inkább felértékelődött. Így jutott fontos szerephez az 1710-es évek közepétől Csáky Imre kalocsai érsek, hiszen a szász-zeitzi herceg, Keresztély Ágost esztergomi érsek elsősorban a Német-római Birodalomban képviselte a Habsburg uralkodó érdekeit.⁵ Batthyánynak is fontos szerep jutott már kalocsai érsekként: Barkóczy hercegprímás élete végén összeütközésbe került az udvar politikájával,⁶ 1765. évi halála után pedig az esztergomi érseki szék tíz évig üresedésben volt. Batthyány tehát már jóval esztergomi érseki kinevezése előtt a magyar katolicizmus vezető személyiségévé vált.

Mint oly sok kortársa esetében, Batthyány József számára is vízvonalnak bizonyult II. József trónra lépése. Így 1790 előtti politikai tevékenységét is két, egymástól markánsan különböző korszakra oszthatjuk. Az 1760 és 1780 közötti időszakból mindenképpen kiemelkedik az 1764–1765. évi országgyűlésen vállalt szerepe. Az országgyűlés történései ismertek: Kollár Ádám, a bécsi udvari könyvtár vezetője latin nyelvű iratban támadta meg a magyar rendi jogokat, hogy ezzel teremtsen legitimitást Mária Terézia fel-

3 MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945)*, Budapest 1970, 122–146.

4 Lásd a vonatkozó szakirodalmat: CZÉKLI BÉLA, „Batthyány I. József”, in Beke Margit (szerk.), *Esztergomi érsekék 1001–2003*, Budapest 2003, 347–354.

5 MÁLNÁSI ÖDÖN, *Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa 1933.

6 BAHLCKE, JOACHIM, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005, 252.

világosult abszolutista intézkedéseinek. Mivel a kétségbevont jogok közül több a katolikus klérust is érzékenyen érintette, az országgyűlésen részt vevő egyháziak egy része, köztük több püspök, sőt maga Barkóczy érsek is Kollár ellen fordult, és addig nem volt hajlandó a gyűlés elején kihirdetett uralkodói előterjesztések támogatására, amíg az udvar be nem tiltja a bécsi könyvtáros munkáját. Ez az elmérgesedett viszony hosszú ideig lehetetlenné tette az országgyűlési munkát, és sok fejfájást okozott az udvarnak.

Bár Batthyány József is elítélően nyilatkozott Kollár művéről, nem csatlakozott az ellenzéki táborhoz, ellenkezőleg: azzal kívánta segíteni az ellentétek kisimítását, hogy rendszeresen tájékoztatta az udvart az országgyűlésen tapasztalható hangulatról.⁷ Az országgyűlés berekesztése után is odaadó híve maradt az uralkodónak, együttműködött a kancelláriával az egyházmegyereform kidolgozásakor, amely ekkor főként jövőendő érseki tartományát érintette.⁸ Bár nem rejtette véka alá afeletti aggodalmát, hogy a felosztás az érseki jövedelmek megkurtítását is magával hozza,⁹ Batthyányt 1780-ig mindenképpen az udvar politikáját támogató főpapok közé kell sorolnunk. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy 1776 elején Mária Terézia őt nevezte ki a hosszú ideje üresedésben lévő primási székbe, két évre rá pedig, ugyancsak uralkodói közbenjárásra, VI. Pius pápa bíborossá kreálta.

Nem a személyiségében bekövetkezett változással, hanem az udvar egyházpolitikájában tapasztalható radikális fordulattal magyarázható az a tény, hogy az új esztergomi érseket néhány év múlva a Habsburg Monarchia egyházi ellenzékének vezetői között találjuk. 1782-ben jelent meg több nyelven is kiadott tiltakozó irata a József uralkodásának első éveiben hozott, a katolikus egyház életét alapvetően befolyásoló intézkedései ellen. Ebben a Szentírásra és az egyházi hagyományra támaszkodva ítéli el II. Józsefnek a szerzetességet korlátozó intézkedéseit, valamint a királyi tetsvényjog felelevenítését, melynek értelmében a pápai bullákat az uralkodó előzetes jóváhagyása nélkül nem lehetett kihirdetni a Habsburgok államaiban.¹⁰

Ezek után nem meglepő, hogy a jozefinista egyházpolitika radikalizálódásával párhuzamosan Batthyány érsek is egyre erőteljesebben

7 BÄHLCKE, 278–279.

8 BORÓVI JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai, rozsnói, szepesi püspökségek alapítása 1776-ban*, Budapest 2000.

9 BÄHLCKE, 297.

10 *Unthertänige Vorstellung des Cardinals Bathyan, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff der kirchlich-politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegenstände*, Rom 1782.

küzdött II. József intézkedései ellen. Bár a katolikus klérus egésze távolról sem helyezkedett szembe a jozefinizmussal, sőt egyes egyházi csoportok kifejezetten támogatták József reformjait, főként azok kezdeti szakaszában,¹¹ a hercegprímást a katolikus ellenzék vezéralakjának tekinthetjük. Így tekintett rá a bécsi udvar is. Ez különösen VI. Pius bécsi látogatásakor vált nyilvánvalóvá, amikor a magyarországi püspöki kar a Habsburg Monarchia más, kisebb létszámú és kevésbé szervezett főpapi csoportjaitól eltérően egységesen ítélte el II. József intézkedéseit.¹² Jól mutatja az udvar félelmét a hercegprímástól az a tény, hogy más főpappal ellentétben meg sem próbálták távol tartani a bécsi pápalátogatástól, hanem a jozefinizmus másik nagy ellenfelével, Eszterházy Károly egri püspökkel együtt a Szent István Rend nagykeresztjét adományozták neki, így próbálva udvarhű magatartásra bírni a renitens főpapokat.¹³ Nem sok sikerrel.

2. A hercegprímás és az 1790–1791. évi országgyűlés

A jozefinista intézkedések végül kiterjedt ellenállást gerjesztettek Magyarországon, ezért az udvar a kedélyek lecsillapítására tervbe vette az országgyűlés összehívását. Tovább rontotta a helyzetet a török háború, mely kiváló alkalmat nyújtott a vármegyéknek arra, hogy szabotálják az uralkodó rendeleteit.¹⁴ A felkorbácsolt indulatokat az sem csillapította, hogy II. József halála előtt nem sokkal három rendelet kivételével az összes, uralkodása alatti intézkedését megsemmisítette.¹⁵ Így végül öccsére, Péter Lipót főhercegre várt a magyar rendek megnyugtatása, aki miután II. Lipót néven átvette a birodalom kormányzását, 1790 júniusára országgyűlést hívott össze Budára, és azt is vállalta, hogy ez alkalomból magyar királlyá koronáztatja magát. Döntése rég nem látott politikai erjedést indított el az országban. A magyar rendiség

11 FORGÓ ANDRÁS, „Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában”, in SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN – SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR (szerk.), *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, Budapest 2012. 120–146.

12 ROSKOVÁNYI AUGUSTINUS (ed.), *Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili*, Pestini 1856, III. 258–268.

13 BAHLCKE, 337.

14 HASELSTEINER, HORST, *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*, Wien 1983, 109–216.

15 IFJ. BARTA JÁNOS, *A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit*, Budapest 1978.

ugyanis felismerte, hogy az országgyűlés központi kérdése a jozefinista intézkedések utóélete, valamint a rendek és az uralkodó viszonyának új alapokra helyezése lesz.¹⁶

A jozefinista örökség kérdése különösen aktuális volt a vallásügy tekintetében, hiszen a rendeletek jó része ezt érintette. Bár Lipót már az országgyűlés megnyitása előtt kiadott rendeletében kifejezésre juttatta, hogy változtatni kíván bátyja politikáján, a legfontosabb kérdések, köztük az eltörölt szerzetesrendek visszaállításának ügye, a diétára maradtak.¹⁷ De ezeknél is jobban foglalkoztatta a közvéleményt a türelmi rendelet sorsa. Ennek fontosságát jól mutatja, hogy egyike volt a három olyan intézkedésnek, melyet József nem vont vissza halálos ágyán. Az országgyűlésen múlt, hogy beemeli-e a magyar törvények közé, vagy az uralkodó számos más rendeletével együtt ez is a történelem süllyeszítőjébe kerül. Várható volt, hogy az országgyűlésen komoly vitákat fog kiváltani a rendelet sorsa, hiszen alapvető kérdésekben változtatta meg a korábbi gyakorlatot. Az 1781 őszi kiadott rendelet, bár szövege szerint a korábbi törvények és rendeletek talaján állva¹⁸ szabályozta a két bevett protestáns felekezet, valamint az ortodox népesség vallásgyakorlatát, valójában megteremtette a lehetőséget e három felekezet szabad vallásgyakorlata előtt. A rendelet későbbi kiegészítései csaknem teljesen megszüntették a különbséget a korábbi nyilvános és magán vallásgyakorlat között, és már maga a rendelet biztosította a három felekezethez tartozóknak a szabad hivatalviselést. Ezenkívül a házassági ügyekben is több könnyítést tartalmazott.¹⁹

A ma embere semmi kivetnivalót nem talál e rendelkezésekben, de a korabeli katolikus felfogással ellentétben állt a vallások egyenjogúsítása. A trienti katolicizmus egyik alaptétele volt a katolikus vallás egyedül üdvözítő volta, így a katolikus egyházon kívül más vallásfelekezetek csak szükségből megtúrt státuszban lehettek. A török kiűzése után fellángolt vitákban a klérus vezetésével így a protestantizmus lehető legnagyobb mértékű visszaszorításáért küzdött a katolikus többség. Ez olyannyira uralta a század elejének országgyűléseit, hogy a többi politikai témát teljesen hát-

16 A II. József halála utáni helyzetről és az országgyűlés előkészítéséről részletes tájékoztatást ad: MARCZALI HENRIK, *Az 1790/91-diki országgyűlés*, Budapest, I. kötet, 1907.

17 MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Budapest 1934, 67–68.

18 Mindenekelőtt az 1681. évi XXV. és XXVI. törvénycikk, valamint az 1691-ben kiadott és többször megújított Explanatio Leopoldina, végül az 1731. és 1734. évi Carolina resolutio és megújításai.

19 MÁLYUSZ ELEMÉR, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest 1939.

térbe szorította. Ezért III. Károly kivetette a rendekkel ezt a kérdést az országgyűlési tárgyalások közül. Most azonban, a jozefinista örökség sorsáról szóló viták kapcsán újra előkerült, és ismét azzal fenyegetett, hogy az egész országgyűlést uralni fogja.²⁰

Batthyány Józsefnek kettős szerepben kellett fellépnie az országgyűlésen: a magyar katolikus püspöki kar fejeként az ő feladata volt az egyház érdekeinek védelme a diétán, ő volt a katolikus klérus mint rendi csoport vezetője. Másrészt apja, Batthyány Lajos nádor 1765-ben bekövetkezett halála óta az udvar nem töltötte be a nádori tisztséget, így Zichy Károly országbíró mellett a hercegprímásra fontos közjogi feladatok is vártak. E kettős szerep betöltésében segítségére volt, hogy komoly népszerűség övezte a rendi táborban. Egyrészt nem II. József embereként tekintettek rá, mint az 1785-ben kinevezett Zichy országbíróra, vagy Ürményi József, aki 1789-ben kapott személynöki megbízatást, nem is említve a reformok egyik legegélyezettebb támogatóját, Széchényi Ferencet, aki 1785-től a közigazgatás jozefinista átalakítása során létrejött pécsi kerület királyi biztosaként tevékenykedett. Batthyányban azt is értékelték kortársai, hogy határozottan, de békés hangnemben védte az egyház érdekeit, így számítani lehetett rá, hogy megtalálja a kompromisszum útját az új uralkodóval.²¹

Mindazonáltal a hercegprímásnak nem volt könnyű dolga a vallási viták során. A századvég rendisége nem azokat az elveket vallotta, mint a századelőn élt ősei, a felvilágosodás korának eszméi a rendi tábor képviselőire is hatást gyakoroltak. A világi katolikusok többsége úgy gondolta, hogy szakítani kell a korábbi merev protestánsellenes állásponttal, és a rendi szabadságjogok védelme érdekében a felekezeti ellentétek fölött átívelő szövetséget kell kiépíteni. Másrészt a klérus is megosztott volt a vallásügy kérdésében: míg Batthyány és a hozzá csatlakozó mérsékelt egyháziak hajlandóak voltak kompromisszumot kötni a vallásügyben, a Kollonich László kalocsai érsek vezette „keménymag” minden engedménytől elzárkózott. A vita során három pontban nem sikerült megegyezésre jutni. Az első az áttérés kérdése volt: míg a protestáns rendek és a katolikusok egy része szakítani kívánt azzal a korábbi gyakorlattal, mely büntette a katolikus hit elhagyását, addig a klérus többsége azon

20 SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, „A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben”, in Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.), *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*, Pécs 2009, 87–101.

21 MARCZALI, 62.

az állásponton volt, hogy a Szent István örököséként uralkodó apostoli király nem hagyhatja büntetlenül az aposztáziát. A vegyes házasságok kérdésében is két ellentétes vélemény alakult ki: az előbbi tábor azt kívánta elérni, hogy a gyermekek nemük szerint a szülők vallását kövessék, míg az utóbbiak ragaszkodtak ahhoz, hogy minden gyermek katolikus hitben nevelkedjen. A harmadik vitás pont a protestáns házassági perek illetékessége körül alakult ki: az előbbieket az állami bíróságok illetékességét szerették volna kimondani, mint azt II. József is tette, az utóbbiak viszont ragaszkodtak a katolikus szentszékek illetékességéhez, ahogy azt III. Károly rendeletei rögzítették.²²

E három kérdés mögött valójában a katolikus vallás státuszára vonatkozó különböző szemlélet húzódott meg. A protestánsok és a katolikusok egy része, köztük egyháziak is,²³ azon az állásponton voltak, hogy a katolicizmus ugyan többségi vallás a Magyar Királyságban, így számos előjog illeti meg a többi felekezettel szemben, de kizárólagos államvallás státuszáról le kell mondania, mert ez ellentétes az ország többfelekezettű berendezkedésével. A klérus nagy része és egyes katolikus világiak viszont ragaszkodtak Szent István államának katolikus jellegéhez, és ennek megőrzését várták el az uralkodótól is. A több hónapig tartó vita folyamán a primás végül fontosabbnak tartotta a katolikus érdekek védelmét a kompromisszum keresésénél, így a fenti három kérdésben a merevebb állásponthez csatlakozott. A klérus és a hozzájuk kapcsolódó világiak végül alulmaradtak a küzdelemben, és az országgyűlés a türelmi rendelettel megegyező értelemben szabályozta a vallási kérdést. Nem véletlenül: II. Lipót is kezdettől fogva ezt a megoldást támogatta. A kisebbségnek csak az a lehetősége maradt, hogy a korábbi gyakorlatnak megfelelően felvetesse a törvénycikk szövegébe tiltakozását, ez azonban semmilyen jogi érvennyel nem bírt.²⁴ Batthyányi, miután látta, hogy a klérus kisebbségben marad álláspontjával, szerette volna elérni az ünneplés formájában kifejezett ellentmondás elhagyását, nehogy táptalajt adjon a későbbi ellenségeskedéseknek. Ennek érdekében 1791. február 5-én szenvedélyes beszédet tartott az országgyűlésben, melyet a nagyobb

22 MARCZALI, 240–268.

23 A nuncius is azt jelentette Rómába, hogy a klérus egy része is a protestánsokkal tart, sőt többen a szabadkőműves páholyokban ülve nem törődnek az egyház ügyeivel. MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 78.

24 „A papságnak és katolikus világi urak valamely részének ellenmondása nem állván ellen, sőt örökre semmi erővel nem bírván...” 1791. évi XXVI. tc.

hangsúly kedvéért nyomtatásban is megjelentetett.²⁵ Törekvése azonban nem járt sikerrel.

3. A görögkatolikus eparchiák közjogi státusza a Magyar Királyságban

Európa többi, katolikus többségű államához hasonlóan a katolikus klérus a Magyar Királyságban közjogi szempontból is kiváltságokat élvezett, és ezeket a kiváltságait a rendiség felbomlásáig többé-kevésbé meg is őrizte. Magyarországon a klérus rendi beágyazottsága különösen erős volt: egyrészt a vármegyék egy részét a területileg illetékes megyéspüspökök vezették „örökös főispánként (perpetuus comes)”, másrészt a központi közigazgatásban (a kancellárián, a kamarában és a helytartótanácsban) fontos tisztségeket is egyháziakkal töltöttek be. Számuk ugyan az 1770-es évektől kezdve mindkét területen csökkent,²⁶ a klérus azonban a rendi korszak végéig – sőt részben még ezt követően is – megőrizte politikai befolyását.

A klérus rendi csoportként elsősorban az országgyűlésen léphetett fel. Itt is erősek voltak a pozíciói: a tételes²⁷ és a szokásjog alapján a katolikus egyháziak a diéta mindkét tábláján jelen voltak. A felsőtáblára a megyés- és címzetes püspökök, valamint néhány kiváltságos egyházi testület elöljárója nyert bebocsátást, míg az alsótábla munkájában a káptalanok képviselői és egyes szerzetesrendek elöljárói vehettek részt. A klérus tehát az országos politika mindkét fórumán képviselhette az egyház és az egyházi rend érdekeit. A török kiűzése után az Erdélyi Fejedelemség ugyan továbbra is megőrizte különállását, így az itt székelő megyéspüspök és az egyházi intézmények képviselői a Fejedelemség rendi gyűlésén jelentek meg, az újr alapított magyar- és horvátországi egyházi intézmények, mindenekelőtt a visszatelepült szerzetesrendek azonban a század elején az egyházi rend számának gyarapodását eredményezték a Magyar Királyságban.²⁸ Mária Terézia egyházmegyerreformja pedig a politikai életbe bekapcsolódó egyháziak bővüléséhez is hozzájárult.

25 *Beszédje ő Eminenciájának, Batthányi József Kardinális, és Ország Primássának, 1791-dik Esztendőben, Böjt más havának 5-dik Napján tartott Ország Gyűlésében. A' midön az Új Törvénynek a' Vallás dolgában közben tett Ellen-mondása ujjolag kérdésben vétetődnék*, Pozsony 1791.

26 BAHLCKE, 308–323.

27 Az 1608. évi koronázás utáni I. tc. foglalkozott részletesen az országgyűlés összetételével. Ezt követően is születtek törvencikkek egyes egyháziak országgyűlési részvételéről.

28 FORGÓ ANDRÁS, „A 18. század elején visszatérő szerzetesi közösségek, mint a magyarországi rendi politika új szereplői”, in *Századok* 143 (2009) 1105–1122.

Az uralkodónő 1776. és 1777. évi, a latin egyházmegyéket érintő reformjai nyomán öt új római katolikus püspökség jött létre: a szepesi, a rozsnyói és a beszercebányai, valamint a székesfehérvári és a szombathelyi. Ehhez az uralkodónő szándékának megfelelően székeskáptalan is szerveződött. Mivel az Apostoli Szentszék az összes új egyházmegyét kanonizálta, az új püspökségek a kezdeti helyi ellenállás után gond nélkül betagozódtak a magyar katolikus egyházszervezetbe.²⁹ Ugyancsak Mária Terézia reformja következtében jelent meg a három magyarországi görögkatolikus püspökség is: a munkácsi, a váradi és a kőrösi.³⁰ Hiába rendelkezett mindhármuk hosszú, Munkács esetében több évszázados³¹ előtörténettel, közjogi és egyházi értelemben az 1771., illetve 1777. évi felállításuktól tekinthetünk úgy rájuk, mint a katolikus egyházszervezet tagjaira. Ami közjogi státuszukat illeti, ennek tisztázása a kortársak számára nem volt egyértelmű. Ez az egyházi jogi küzdelmek mellett a korabeli jogi gondolkodásból eredtethető. A tételes jog ugyan rendelkezett a katolikus püspökök közjogi helyzetéről, 1608-ban azonban, amikor az ezt szabályozó törvénycikk megszületett, még nem zajlottak le az uniós mozgalmak Magyarországon, vagyis a Királyság területén még nem voltak görögkatolikus püspökök. Ezt követően egészen 1771-ig, illetve 1777-ig rendezetlen volt a püspökök jogi helyzete a területileg illetékes római katolikus megyéspüspökkel fennálló joghatósági viták miatt. Különösen az országgyűlési részvételük szempontjából pedig fontos hozzátennünk, hogy 1765 után sem Mária Terézia, sem fia nem hívott össze országgyűlést a Magyar Királyságban. Tehát sem a tételes jog, sem pedig a korszakban legalább akkora jelentőségűnek tartott szokásjog nem szabályozta kifejezetten a görögkatolikus püspökök közjogi helyzetét. Így ez a feladat az 1790-1791. évi országgyűlésre várt.

4. Batthyány érsek és a görögkatolikus egyházi országgyűlési részvétele

A primás még az országgyűlés megnyitása előtt tisztázni kívánta a Mária Terézia uralkodása alatt végbement egyházszervezeti változások közjogi következményeit, ezért már 1790 áprilisában kérvényezte a Magyar Udvari

29 HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 302–303.

30 PIRIGYI, II. 14–15; 42–43; 59–60.

31 HODINKA, 176–251.

Kancelláriától az új egyházfők és a káptalanok képviselőinek meghívását. Beadványában azonban csak a római katolikus főpapokkal és székeskáptalanokkal foglalkozott, a görögkatolikusokat meg sem említette.³² Pálffy Károly kancellár viszont fontosnak tartotta ennek a kérdésnek a tisztázását is, ezért kikérte a primás véleményét kifejezetten a görögkatolikusokkal kapcsolatban. A három új eparchia püspökének és a két káptalan³³ képviselőinek meghívását azonban Batthyány primás nem támogatta. Azzal érvelt, hogy a görögkatolikus püspökök sohasem tartoztak az első rendhez, ezt sem egyházi, sem pedig társadalmi helyzetük nem indokolta. A püspökök ugyanis nem önálló egyházmegyét kormányoznak, mivel eparchiáik római katolikus egyházmegyék területén fekszenek, ők maguk csak a megyéspüspökök kiségitői.³⁴ Társadalmi státusuk alapján sem tekinthetők nemesi jogállásúaknak,³⁵ így emiatt sem vehetnek részt az országgyűlés munkájában.³⁶

Batthyány érsek első látásra megdöbbentő álláspontja mögött egyértelműen a római katolikus főpapságnak a görögkatolikusokkal kapcsolatos általános korabeli felfogása húzódik meg. Mint azt a témára vonatkozó szakirodalom részletesen tárgyalja, a római klérus ugyan támogatta a Magyar Királyság területén élő ortodox keresztény lakosság unióját Rómával, őket az egység létrejötte után azonban másodrendű katolikusoknak tartotta, egyrészt azért, mert nem a trienti zsinat szellemiségét tükröző latin rítust követik, másrészt mivel fennállt a veszély, hogy visszatérnek a „skizmába”.³⁷ A római katolikus püspöki kar nem támogatta az önálló püspöki joghatósággal rendelkező görögkatolikus eparchiák alapítását, ez mindhárom püspökség esetében egyértelműen nyomon követhető. Munkács vonatkozásában Eszterházy Károly mozgatott meg minden követ a

32 Pozsony, 1790. április 29. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Acta generalia (a továbbiakban: MNL-OL A 39), 5811/1790.

33 A munkácsi és a váradi káptalanról van szó. A kőrösi káptalan ekkor még nem létezett, azt csak 1846-ban szervezték meg. PIRIGYI ISTVÁN, „Kőrösi görög katolikus püspökség”, in DIÓS ISTVÁN (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 2002, VII. köt., 370–371.

34 A forrás nem a megszokott vicarius (helynök), hanem a subsidiarius (kiségitő) kifejezést használja.

35 Itt a libertinus kifejezés szerepel, amely a korszakban bizonyos kiváltságokat élvező paraszti réteget jelentett.

36 Pálffy kancellár előterjesztése Batthyány érsek álláspontjáról. Bécs, 1790. május 25. MNL-OL A 39, 7433/1790.

37 VÉGHSEŐ TAMÁS, „...mint igaz egyházi ember”. *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza 2011, 140–143.

joghatóságától független munkácsi püspök működése ellen,³⁸ Váradon további konfliktushelyzetet teremtett, hogy a római és a görögkatolikus főpásztor székhelye ugyanabban a városban volt, ráadásul a bizánci rítusú eparchia felállításával a latin püspökség híveinek háromnegyedét elvesztette.³⁹ A kőrösi eparchia megszervezése a zágrábi püspök jogait sértette, és itt a másik két görögkatolikus püspökséghez képest lényegesen kevesebb, összesen csak mintegy hétezer bizánci rítusú hívő élt. Így később, a napóleoni háborúk okozta változások miatt még az eparchia megszüntetése is felmerült.⁴⁰ De sokáig az Apostoli Szentszék is szükségtelennek tartotta az önálló görögkatolikus püspökségek felállítását, és ennek hátterében elsősorban szintén a Rómával egységre lépett bizánci rítusúakkal szembeni bizalmatlanság állt. A görögkatolikus püspökségek megszervezése a bécsi udvar és kifejezetten Mária Terézia következetes, ellentmondást nem tűrő politikájának eredménye.⁴¹

A kancelláriát azonban a fenti egyházi szempontok nem befolyásolták álláspontja kialakításában, így Pálffy kancellár Batthyány prímás érveivel vitába szállva a három görögkatolikus püspök meghívását javasolta az uralkodónak. A közjogi érvek ugyanis e döntés mellett szóltak. Pálffy szerint az uralkodó főkegyúri joga nem korlátozódott a latin rítusú egyházszervezetre, és a megyéspüspökök országgyűlési részvételét szabályozó törvényi rendelkezést sem lehetett csak a római katolikus püspökökre szűkíteni. Mivel a görögkatolikus eparchiák földadományban részesültek, ezért a püspöki javadalmak birtokosai nemesi jogállásúak, tehát ezért is megillette őket az országgyűlési részvétel. Új szempontot jelentett Pálffy érvrendszerében, hogy a görögkatolikus főpásztorok távolmaradása esetén híveik is képviselő nélkül maradnának, ez pedig egy jelentős számú népesség kizárását jelentené a politikai életből. A két görögkatolikus káptalan meghívását azonban Pálffy sem tartotta jogszerűnek, mert ezek nem rendelkeztek földbirtokkal.⁴²

Batthyány érsek magatartását a korabeli főpapság és a görögkatolikusok viszonyának tudatában tehát nem tekinthetjük meglepőnek. Az országgyű-

38 HODINKA, 605–621.

39 PIRIGYI, II. 42.

40 PIRIGYI, II. 14–18.

41 JANKA GYÖRGY, „A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a kőrösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775–1777)”, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2* (1998) 109–115.

42 A kancellár már hivatkozott előterjesztése: MNL-OL A 39, 7433/1790.

lés megnyitása utáni, korábban ismertetett éles vallási küzdelem azonban indokolttá tehetette, hogy a klérus új tagok bevonásával erősítse pozícióit. Talán erre utal az a tény is, hogy amikor a munkácsi káptalan képviselői az országgyűlés megnyitása után két nappal, 1790. június 8-án felkeresték a prímást budai szállásán, ő kifejezetten szívélyesen fogadta őket, sőt azt is nyomatékosította, hogy már elrendeződött püspökük országgyűlési részvételének kérdése: nemsokára megkapja a királyi meghívót. Eszterházy Károly egri püspök viszont ekkor is elutasító volt a munkácsiakkal.⁴³ És bár később is vitát gerjesztett a görögkatolikus püspökök országgyűlési részvétele,⁴⁴ végül is mindhármuknak sikerült elfoglalniuk az őket megillető helyet a felsőtablán.⁴⁵

A görögkatolikus püspökök be is kapcsolódtak az országgyűlésen zajló vallási küzdelmekbe, mindhárom püspök, Bacsinszky András munkácsi, Darabant Ignác váradi és Bastašić Jozafát kőrösi püspök is támogatta a klérus törekvéseit a katolikus vallás pozíciójának megtartásában. Ők is aláírták azt az uralkodónak címzett feliratot, mely tiltakozott a katolikus vallásra sérelmes engedmények ellen, Darabant Ignác pedig a feliratot kézbesítő küldöttségnek is tagja volt.⁴⁶ Bacsinszky püspök az országgyűlésen is felszólalt a katolikus vallás védelmében.⁴⁷ Sőt végül a két káptalan is bekapcsolódhatott a rendi gyűlés munkájába: a munkácsiak 1791. július 9-én kapták meg a királyi meghívót, követeik augusztus 13-án léphettek be az alsótablára,⁴⁸ a káptalan egy képviselője pedig az országgyűlés után működő, a vitás kérdéseket rendezni hivatott vallásügyi rendszeres bizottság

43 Buda, 1791. június 11. A levél másolata: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszászi Fiók, A munkácsi görögkatolikus püspökség levéltára, Protocollum Actorum Capituli Munkacsiensis respicientium generalem Regni Hungariae dieatam anno 1790 celebratam (a továbbiakban: KTÁL 151. 5/160.), fol. 7r–8r.

44 Erre utal a kancellár júliusi jelentése: MNI-OL A 39, 10891/1790.

45 MARCZALI, II. 199.

46 *Examen Catholici D. Catholicorum in Comitibus Regni Sessione et Voto gaudentium Typis in publicum Nuper prolati, ut appareat, quinam ex illis Repraesentationem in Benigni Rescripti Regii pro Augustanae, et Helveticae Confessionum Exertitii libertate editi, merito, Sacratissimae Suae Majestati exhibitam, in Conventu apud Excellentissimum Dominum Colocensem Archiepiscopum die 30 9bris 1790. habito, subscripserint, aut non cubscripserint*, Hn. é.n.

47 Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges Ildik Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1791. 306–307.

48 KTÁL 151. 5/160. fol. 12r–15r.

tagja lett.⁴⁹ Ezzel távolról sem ért véget az a küzdelem, melyet a római katolikus káptalanokkal megegyező jogaik kivívásáért folytattak, de legkésőbb az 1796. évi országgyűlésen mind a munkácsi, mind pedig a váradi káptalan követői az őket megillető helyet foglalhatták el az alsótáblán, ezzel is demonstrálva, hogy ők is a katolikus klérus teljes jogú tagjai.⁵⁰ A három görögkatolikus püspök és a két székeskáptalan tehát Batthyány érsek kezdeti elutasító magatartása ellenére az 1790-es években közjogi szempontból egyenrangúvá vált a római katolikus klérus hasonló státuszú tagjaival. Egyházi egyenjogúságuk azonban még sokáig váratott magára.

49 1791. évi LXVII. tc.

50 Naponként-való jegyzései az 1796dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászár, magyar, és tseh ország koronás királlya által Posony szabad királlyi várassában Szent-András havának 6dik napjára rendeltt magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képpen magyar nyelven irattattak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak. Pozsony, 1796. XIV.

Demkó Kálmán (1852–1918) élete és munkássága

TARTALOM: 1. Korrajz: Görömböly a 19. század derekán. A család és a környezet; 2. Iskolai évek: Eperjes, Ungvár, Sárospatak, Budapest; 3. Szolgálati helyek: Trsztena, Lőcse; 4. A Szepesség közművelődésének mozgatója: közművelődési, jótékonyági és sportegyesületek; 5. Helytörténeti munkássága; 6. Levéltárosi munkássága; 7. Orvostörténeti munkája; 8. Levelezése; 8.1. Szilágyi Sándorhoz írott levelei; 8.2. Pesty Frigyeshez írott levelei; 8.3. Vegyes tartalmú levelek; 9. Fővárosi évek: gimnáziumigazgatás, tankönyvírás; 10. Identitáskeresés: nemzet, nyelv, egyház, asszimiláció; 11. A Gens fidelissima útkeresései és kitorési lehetőségei, identifikációja; 12. Publicisztikai karrierje, a görögkatolikus sajtó fellendítése; 13. Közszolgálat és filantrópia; 14. A homo politicus.

I. Korrajz: Görömböly a 19. század derekán. A család és a környezet

Demkó Kálmán a Miskolc melletti Görömbölyön görögkatolikus papszalásban látta meg a napvilágot 1852. október 3-án. Atyját, Demkó Istvánt, aki az Eperjesi Egyházmegye borsodi esperesi kerületének jegyzői tisztét viselte, csak néhány éve helyezték a közeli Sajószögedről a nagyobb és jövedelmezőbb szolgálati helyre, a munkácsi püspökség jószágkormányzói központját betöltő görömbölyi parókiára.¹ A vajnághi előnevet viselő kismenesi család feltehetően máramarosi eredetű.² A kiterjedt rokonság tagjai – mint papok és papnék – a két egyházmegye (munkácsi, eperjesi) hatalmas területén szétszóródva nagy számban bukkannak elő az egyházi forrásokban. A család ruszin eredetéhez kétség nem férhet, erre utal nemesi előnevük felső-máramarosi vonatkozása is.³

A korabeli görögkatolikus papság nagy része kettős identitású volt: származására nézve kevés kivétellel nemzetiségi eredetű, neveltetése és iskolá-

1 *Schematismus... Cleri Graeci ritus Catholicorum...*, Eperjes 1841, 90–91.

2 KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemesi családok*, Budapest 1912, 293.

3 UDVARI ISTVÁN (szerk.): *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészskégeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza 1990, 82–86.

zottsága folytán latinus műveltségű, a magyar államhoz és intézményeihez átlagon felül lojális magatartást tanúsító, ugyanakkor a rájuk bízott néppel szolidáris és szociális helyzeténél fogva azok gondjaira érzékeny mentalitást hordozott. A szertartások és részben az egyházi adminisztráció nyelve is az ószláv volt, ugyanakkor a társas kapcsolatokban a magyart részesítettek előnyben, és többségük a magyarosodásban a társadalmi felemelkedés megkerülhetetlen eszközét látva, szívesen hajlott az államnyelv terjesztésére irányuló mozgalmak pártolására. A görögkatolikus alsó papság szociális helyzete általánosságban véve nagyban különbözött a latin szertartású és protestáns lelkészekétől. Az egyházmegyék parókiáinak zöme az ország legelmaradottabb és legszegényebb vidékein élt, kivételt csupán az Alföld északi peremének közelében lévő, néhány jobb természeti adottságok között levő esperesség képezett.

Ilyen – viszonylag konszolidált életvitelt kínáló – település volt Görömböly, amely a Bükk hegység és az Alföld találkozásánál fekvő völgyben fekszik.⁴ A Magyarország történeti topográfiájával foglalkozó kiadványok viszonylag kitüntető terjedelemben ismertetik a falu adottságait, demográfiai viszonyait, felekezeti megoszlását, gazdasági állapotát.⁵ Ezen munkák adatainak összehasonlításából kitetszik, hogy Görömböly a 19. sz. második felében nagy fejlődésen ment át. A 18. sz. elején elnéptelenedett és zömmel ruszinokkal újratelepített falu lakossága néhány évtized alatt egyharmadával megnövekedett. Pesty Frigyes adatai a Demkó István szolgálata idején fölvetett adatokat jeleltetik meg.⁶ Közepesen termő és közepes kiterjedésű határában erdők, szőlők, szántóföldek és legelők váltották egymást, szerény megélhetést biztosítva a főleg rozs-, árpa- és kukoricatermesztéssel és állattenyésztéssel – leginkább ökörtenyésztéssel foglalkozó, 982 lelket számláló lakosságnak. Ugyanakkor ipari jellegű tevékenység is folyik, mert itt van a Munkácsi Püspökség évente 300 ezer db, rendkívül jó minőségű téglát és fedélcserépet termelő téglavetője, amely nemcsak helybelieket foglalkoztatott, hanem távolabbi falvakból is vonzott idénymunkásokat.⁷ Fényes Elek megjegyzi, hogy a lakosok magyarul és tótul beszélnek, „de a tót nyelvhez nagyobb hajlammal viseltetnek”.

Ebbe a környezetbe született 1852. október 3-án Demkó István, Demko Stefan és Hornyák Mária (Maria Gornèk) gyermeke, akit saját atyja jegyeztetett.

4 PALÁDI KOVÁCS ATTILA: *Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon*, Miskolc 1984, 130–131.

5 VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása*, Buda 1799, 60.

6 TÓTH PÉTER (szerk.): *Pesty Frigyes Borsod vármegye leírása 1864-ben*, Miskolc 1988, 133–134.

7 FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára*, Pest 1851, I. köt., 56–57.

be az anyakönyvbe egyházi szláv nyelven, és aki a keresztségben a Nikolaj Koloman Demkó Nikola Koloman Demko nevet kapja. Keresztelését Hucsko Szimeon (Simeon Gučko parox) hejőkeresztúri adminisztrátor végezte. Keresztszülei Samuel Lessko és Christina Polyenik (?) voltak.⁸

2. Iskolai évek: Eperjes, Ungvár, Sárospatak, Budapest

Gyermekkoráról nem sokat tudunk. Feltehetően a kortárs parasztgyermekkel együtt végezte első elemi iskolai éveit a korra jellemző osztatlan felekezeti iskolában, ahol ez idő tájt a magyar mellett kötelező tárgyként tanították a ruszin betűvetést és olvasást, ami tudósi pályája során a szláv nyelvekben széles tájékozottságának alapul szolgált.⁹ A gimnázium első öt osztályát Eperjesen végezte, hatodiktól magántanuló volt Ungváron, ahol a hetedik, nyolcadik osztályban már nevelősködött is. Érettségi vizsgát 1873. július 17-én a Sárospataki Református Kollégiumban tett, ahol tudását kitűnő minősítéssel értékelték. 1873 szeptemberétől 1877 februárjának végéig hét szemesztert töltött a Budapesti Tudományegyetemen bölcsészeti, történelmi, diplomatikai, földrajzi és nyelvészeti tudományokkal. Ugyanezen intézményben tett tanári vizsgát 1877. május 8-án: főtárgyként történelemből és melléktárgyként földrajzból. Bölcsészdoktori diplomáját 1882. június 10-én védte meg magyar történelemből mint főtárgyból, valamint egyetemes történelemből és diplomatikából mint melléktárgyból. A tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumában kezdte meg tanári működését, ahol mint gyakorló tanárjelölt, 1876 szeptemberétől tanított történelmet.¹⁰

3. Szolgálati helyek: Trsztena, Lőcse

Helyettes tanári kinevezését 1877. február 25-én kapta meg, amelyben szolgálati helyéül a Trsztenai gimnáziumot jelölték ki.¹¹ Ez a lengyel határ közeli, zömmel szlovákok lakta, agyagiparáról nevezetes Árva megyei kisváros egy évig adott neki otthont és munkát.

8 *Matricula*, 1852, 52.165.

9 *Canonica visitatio*, 1877.

10 ZLINSZKY ALADÁR: „Demkó Kálmán 1852–1918”, in *A Budapesti VIII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium huszonharmadik évi értesítője az 1917–1918. iskolai évről*, Budapest 1918, 10.

11 *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*, 3. Bratislava 1977, 199.

Életének és kiteljesedő pályájának jelentős színhelyére, Lőcsére, 1878. augusztus 6-án nevezték ki immáron rendes tanárnak. Ekkor házasodott meg, nőül véve Komoróczy és Mindszentapáti Dudinszky Ilonát, és kötött egy másik házasságot is szeretett kutatási területének tárgyával és alanyával, Lőcsével és a Szepességgel, a megye és a város mérhetetlenül gazdag történeti forrásörökségével is.

A Szepesség fővárosa – az akkor még érintetlen középkori hangulatát őrző cipszer város – műemléki atmoszférája olyannyira rabul ejtette, hogy második szülőhelyeként szerette és tisztelte a nagy múltú várost. A hírneves Lőcsei Magyar Királyi Főreáliskola, ágostai evangélikus gimnáziumként, 1858-ig állott fenn. Ez azután evangélikus állami gimnáziummá lett, amit az állam 1869-ben felekezeti jelleg nélkül vett át, és állami főreáliskolává változtatott. Majd 1899-ben korszerű, új épületbe költözött. Az iskola nagy szerepet vállalt a magyar kultúra terjesztésében, az alapvetően német és kisebb részt szlovák környezetben. Jogutódja, amely 1934-ben részben náci szellemi befolyásolás alá került, 1936-ban szűnt meg végérvényesen. Legismertebb tanárai közé tartozott többek között a szászok közül Theodor Böhm és Wilhelm Forberger, a kémikus Anton Steiner, a művészettörténész Johann Beerwaldsky, a természettudós és alpinista Róth Sámuel, valamint a szlovák tankönyvíró Gustav Kordoš.¹²

1889. december 20-án ideiglenes, majd 1891. április 20-án rendes igazgatói kinevezést kap. Vezetése alatt az intézmény felvirágzik, a tanulók száma meghaladja a gimnáziumbéliekét, jelentősen gyarapítja az iskola alapítóját, megszervezi a diákélelmezést. Demkó Kálmán különös szerencséje, hogy – mint vérbeli pedagógus – részese lehetett Trefort Ágoston kultuszminiszter iskolareformjának, és reform célkitűzéseinek megvalósulását annak kísérleti stádiumától végigkísérhette.¹³ 1878-tól nyolcosztályos reálgimnáziumokat alakítottak a korábbi rendszer nyolcosztályos humán jellegű gimnáziumaiból és hatosztályos reáliskoláiból. Az új iskolák már érettségi bizonyítványt adtak. A reálgimnáziumi érettségi azonban csak a műegyetemre, a természettudományi szakokra, valamint a gazdasági és műszaki főiskolákra biztosította a bekerülést. A bölcsész, jogász tanulmányok folytatásához különbözeti vizsgával át kellett lépni a növendékeknek a humán gimnázium követelményrendszerének feltételei közé. 1890-ben 7 ezer diák tanult 33 reáliskolában. A reálgimnáziumok befogadóképességét,

¹² www.geocities.com/karpatenblatt

¹³ MÉSZÁROS ISTVÁN: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Budapest 2000, 360.

korszerűségét jelentős állami építkezések növelték. Itt is tanulható lett a latin, és nagy súlyt fektettek az általános műveltségi alapok lerakására, a polgári-úri viselkedésformák elsajátíttatására.¹⁴

4. A Szepesség közművelődésének mozgatója: közművelődési, jótékonyági és sportegyesületek

Demkó Kálmán, amellett hogy odaadón végzi tanári és intézményvezetői munkáját, elnökként, alelnökként vagy választmányi tagként részt vesz minden közművelődési-, jótékonyági- és sportegyesület alapításában, szervezésében és működtetésében. Salamon Tivadarral együtt megalapítja az első magyar társadalmi kört, a Szepesi Eötvös-kört, majd 1891-ben a Lőcsei Magyar Színpártoló Egyesületet, amely később Szepes Megyei Színpártoló Egyesületté bővült, jelentős szerepet vállalva a német színjátszás kiszorításában.

A Szepesség iránti rajongása ölt testet a Szepesmegyei Történelmi Társulat létrehozásában (1883), egészen Budapestre költözéséig titkárként hatalmas energiát fektet a társulat működtetésébe, szerkeszti és megjelenteti 7 évkönyvét és millenniumi kiadványait.¹⁵

5. Helytörténelmi munkássága

Első nagyobb önálló dolgozata a *Polgári családélet és háztartás Lőcsén a 16. és 17. században*. A munka a gazdag lőcsei levéltár dokumentumaira támaszkodik. A kötet korabeli méltatói maliciózan jegyzik meg, hogy sok más, hasonlóan gazdag archívummal rendelkező városnak nem akadt Demkó Kálmánja, aki hasonló szeretettel, beleérzéssel és stílusérzékkel fejtené fel a város polgári életének kisebb-nagyobb mozzanatait, és hasonló alaposággal rajzolná meg a nyolc fejezetben tárgyalt témák részleteit. Először a lakást, majd annak bútorzatát, asztalát és ágyneműit, a ruházatot (részletezve), az ékszereket veszi vizsgálat alá, majd kitér a fegyverek, a családi élet és a közösségi szokások ismertetésére is. Művében hangsúlyozza,

14 DOBSZAY TAMÁS: „Magyarország kulturális élete a dualizmus idején”, in GERGELY ANDRÁS (szerk): *Magyarország története a 19. században*, Budapest 2003, 467–468.

15 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest 1980, (utánnyomás), 2. köt., 777–779.

hogy a múlt ismerete nem csupán a nemesség, hanem a városi polgárság életmódjára is ki kell hogy terjedjen, mert különösen a tárgyalt korban a városi polgárság volt a fejlődés mozgatórugója.¹⁶

Hasonló témát dolgoz fel nyolc évvel később megjelent *A felső-magyarországi városok életéről a 15–18. században* című, a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott munkája is. Demkó Kálmán, hogy szorosabban vett témájára térhessen, felvázolja a Felvidék német eredetű városai kialakulásának hosszú és küzdelmes folyamatát, és az azokat lakó, rendi jelleget öltő polgárság szellemi sajátosságait. A városi polgárság osztályba sorolásának ismertetésén keresztül az alapítók, a leszármazottak és a beköltöztek közötti viszonyt vázolja fel. A méltósággal járó külső viselkedés és viselet, valamint szokásrendszer számos érdekes példáját sorolja fel. A könyv 13 fejezetben dolgozza fel azon adatokat, melyeket a felvidéki városok jobbra rendezetlen levéltáraiból nagy utánajárással és hangyaszorgalommal kiböngészett, s amelyek a középkori városok életét mutatják be. A hivatali élet mozzanatai mellett színes képet fest a családi élet és a háztartás számos apróbb, néha intim mozzanatáról. Az írott forrásokat gyakran a képi ábrázolásokkal veti össze.

Lőcséről szóló dolgozatai kapcsán nem mulaszthatjuk el, hogy szót ejtsünk Demkó Kálmán már-már szépírói stíluspallérozottságáról. Írásainak miniatűr témái szinte csábítják, hogy a száraz tények előadását hol novellisztikus-adomázó, hol leíró-értekező prózai formákba öntse. Miniatűr témákat említettünk, és ha számba vesszük fent említett életmód kötetének alfejezeteit, megállapíthatjuk, hogy számára a levéltári munka nem száraz, monoton, kötelességszerűen végzett robot, hanem kalandos felfedezőút letűnt korok világában. Így kerekíti önálló témaként is megálló tartalmi egységekké az altémákat. Az első fejezetben a polgárok közjogi viszonyait, városi szövetségeket, városi jogcsaládokat, az alapjogszabályt (willkor=willkühr=statutum), jogokat és kiváltságokat ismerteti.

A második fejezetben a nemzetiségeket, nemzetiségi viszályokat, rangkülönbséget és megélhetési módokat tárgyalja. Különösen érdekes a magyar és szlovák polgárság küzdelmeinek ecsetelése a városi hegemóniát birtokló németekkel szemben. Az egyházi és a világi hatóságok tekintélyét, a morális vétségek büntetését, az ünnepek rendjét ismerteti a harmadik fejezetben, kitérve egyúttal a városi autonómia védelmére tett erőfeszítésekre,

¹⁶ *Századok*, 1882, 509–511.

a hivatalképesség kritériumaira, a hatóság tekintélyét biztosító eszközökre. A közrend és biztonság témáján belül a falak és kapuk védelméről, a rendőri tisztviselőkről, kivilágítási kötelezettségről, záróráról, elszállásolásról és a magánlak, magánbirtok háboríthatatlanságáról hozott rendeleteket világítja meg számos korabeli példával. Szorosan idetartozott – Lőcse monopól kereskedelmi helyzetéből következő árumegállító és kereskedelmi jogából adódóan – a vásárok rendjének, az idegen kereskedők tartózkodási viszonyainak szabályozása, a limitatiók kérdése, zsebmetszők, tolvajok, súlycsonkítók büntetése. Középkori városaink legnagyobb ellenségei a gyakorta fellobbanó tűzvészek és egyáltalán a tűzvédelem a fontosságának megfelelő, alapos tárgyalásban részesül. Ugyancsak ide tartozik a polgárőrség megszervezése, szemlézése és a zsoldos darabontok fogadásának feltételei.

Bőven talált adatokat kedvenc témájához, a közegészségügy késő középkori-kora újkori állapotának bemutatásához, a köztisztasági kötelezettségek ismertetésén, a szegényházak és ispotályok működtetésén, a csatornázás mikéntjén túl az orvosok, gyógyszerészek, fürdősök és seborvosok tevékenységének ábrázolásához. A 9–10. fejezet részletesen tárgyalja a családjog helyben alkalmazott gyakorlatát, a törvénytelenek és koraszülöttek jogállását illetően. A nemi erkölcs védelmében hozott szigorú óvintézkedések leírását is megtalálhatjuk. A tárgyalt időszak komor témáinak festése után a szerző három könnyedebb, mondhatni szórakoztató fejezettel zárja nagy ívű munkáját. Nem véletlenül méltatták kortársai családyszeretetét, saját gyermekei és tanítványai utáni rajongását, mert ezeken a sorokon is átsüt a családi élet iránti érdeklődése. Nemkülönben szórakoztató módon jeleníti meg a játék és mulatozás, a lakomák és lakodalmak hangulatát. A könyv egy prózai, de felettebb szemléletes fejezettel, a háztartás hétköznapi világának, szükségleteinek alkalomadtán anyagi és szellemi luxusának bemutatásával zárul.

Demkó könyvének sikerére jellemző, hogy Dedek Crescens Lajos a *Századokban* „megbecsülhetetlen fontosságú kulturtörténelmi mű”-nek tartja, és őszinte sajnálatát fejezi ki afölött, hogy a szerző által összegyűjtött hatalmas, gazdag anyagnak csupán egyötödét sikerült a kis könyvbe beszerítenia.¹⁷

¹⁷ *Századok*, 1892, 687

6. Levéltárosi munkássága

„Említés történt Lőcse sz. kir. város képviselő-testületének azon hazafias határozatáról, hogy a városnak gazdag, de rendezetlen levéltára a kutatás megkönnyítése céljából rendeztessék. Engem ért a megtisztelő megbízás. Mint a magyar történelmi társulat egyik szerény tagja, kötelességemnek tartottam csekély tehetséggel hazánk történelmi múltjának felderítéséhez legalább némileg hozzájárulni s 1879. ápril hó elején megkezdtem a munkát”.¹⁸

Levéltárosi munkásságának első eredményét *A lőcsei városi levéltár legrégibb irományai 1600-ig* című munkájában teszi közzé a *Századok* lapjain,¹⁹ és a Lőcsei Főreáliskola 1879–1880-as tanévi értesítőjében. 1290-től sorra veszi a város középkori okleveleit, más szepesi városokkal kapcsolatos peres iratait, az alapítványok és az iskolák dokumentumait. Kitér az orvosokra, a postaügyre, a Lengyelországgal folytatott kereskedelmi kapcsolatokra. A nemesi családok közül a Laszky, Thököly, Csáky, Görgey, Teőke, Berzeviczy, Bebek, Thurzó és Szinnyei családok krónikáját gyarapítja számtalan fontos adalékkal.

Levéltárosként gyakran betűhű szövegközléssel érdekes, korfestő dokumentumokat adott közre szűkszavú kommentárok kíséretében. Ezek közé tartozik Késmárk (sic!) város kereskedelmi szabályzata a XV. század elejéről. Ebben Késmárk és a huszita mozgalmak kapcsolatát, illetve Zsigmond királynak a husziták által okozott károkat pótolni kívánó, 1435-ben Pozsonyban kelt oklevelét ismerteti, amelyben a király az ún. „mázsaszeke-
rek” kivételével minden, a városon átszállított árura megállító jogot adott. Ugyanezen oklevél szabályozza a vásárnapok idejét és tartamát is. Az eredeti dokumentumot Demkó a késmárki levéltárban találta. Az archaikus német szöveget nem fordítja le sem magyarra, sem modern német nyelvre, az ő munkássága idején nem okozott gondot a betűhív szöveg olvasása és megértése.²⁰

Adatok az 1619–1620-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez címmel írott munkájához a Lőcse követi Groff Lőrincz és Sándor Jánosnak Lőcse hatóságához és a város követihez küldött tudósításai, Bethlen Gábor és néjének levelei, valamint a II. Ferdinánd biztosai által tett előterjesztés és a

18 *Századok*, 1880, 609.

19 *Századok*, 1880, 610.

20 *Történelmi Tár*, 1886, 137–140.

rendek sérelmeire adott viszontválasz és más levelek szolgáltak forrásul.²¹

Szintén a Századokban jelenik meg *Hain Gáspár és krónikája* című, még kéziratot munkájának ismertetése – mely a 17. századi lőcsei tanácsos, bíró, krónikaszerző életének foglalata.²²

Ez a munka alapozza meg a *Lőcse erődítményeiről* készített dolgozatát is. A céhek és a kézművesipar területéről, valamint a nyomdászat, könyvkereskedés, harangöntés és órákészítés tevékenységek köréből ad közre az egész Felvidékre jellemző adatokat. Mint minden munkájában, itt is különös figyelmet szentel a művelődéstörténeti vonatkozásoknak. A város sokkötetnyi tanácsülési jegyzőkönyveiből az élet minden területéről szerez gazdag információkat. Jelentésében utalást találhatunk egészségének megromlására (ekkor a 4481. darab feldolgozásánál tart). Ugyanakkor terveit is felvázolja, hogy a jövőben különös figyelmet kíván szentelni a Bocskay, Bethlen, Tökölyi (sic!) féle harcok lőcsei vonatkozásainak.²³

Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI. században címmel megjelent munkájából betekintést nyerhetünk Lőcsén kívül Kassa, Eperjes, Sopron, Nagyszombat, Pozsony, Besztercebánya, Selmecbánya, Körmöcbánya városok középkori világába. A fenti városok levéltáraiban kutatva anyaggyűjtéséhez készséges segítőkre talált a kollégák személyében.

Az egyházi és világi hatóságról, a közrendőrségről, a vásári és tűzrendőrségről, a polgárőrségről és a vele kapcsolatos védelmi rendszerről, a közerkölcsökről olvashatunk, és a városi büntető törvénykönyvek szigorú paragrafusaiiba nyerhetünk betekintést.

Levéltárosi fáradozásának váratlan jutalmaként bukkant rá az ún. *Szepesszombati krónikára*. A kéziratot kritikai szövegkiadásban adta közre. Az irat a szepesszombati városi kapitányi hivatalban őrzött kéziratot szepe-si jogkönyv függeléke gyanánt került elő. Demkó Kálmán bebizonyítja, hogy szerzője helyi születésű világi ember, feltehetően lőcsei polgár lehetett. Kísérletet tesz a krónikás forrásainak a felkutatására, amelyként a Bécsi Képes Krónikát jelöli meg. Igyekszik kiemelni a jellegzetesen helyi, szepességi mozzanatokot, különösen II. Béla telepítő munkáját.

A szerző kitér a szepe-si szászok etnogenezisére, amit ugyan kompilatív módon, de meggyőzően bizonyít. Tehát a krónika szerzője hús-vér figura volt, aki különösen pártviták során nem rejtette véka alá saját rokon- vagy el-

21 *Századok*, 1881, 431.

22 KOSÁRY DOMOKOS: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, Budapest 1918, 184.

23 *Századok*, 1880, 613.

lenszenvét. Az alapos összehasonlító módszernek köszönhetően Demkó Kálmán számba veszi forrásának valamennyi számításba vehető párhuzamát. A mű méltatói különösen kiemelik a szerző nyelvészeti jártasságát, paleográfiai tájékozottságát, szisztematikus kutatói módszerét. „Köszönettel tartozunk Demkó Kálmánnak, hogy a szövegkiadás kritikai színvonalán álló közlésében megismertette velünk szerencsés felfedezését” – olvashatjuk Décsényi Gyula sorait a mű kapcsán.²⁴

Lőcse város műtörténeti rövid leírása. – „Évenként számosan jöttek ide hazánk minden vidékéről a nyaralók. Igen sokan részesítettek abban a szerencsében, hogy a város nevezetességeinek megmutatására felkértek. Mindig szívesen állottam rendelkezésükre... Azoknak, akik Lőcsének megtekintésére egy rövid napot szánnak tájékoztatóul elegendő lesz” – írja művének előszavában Lőcsén, 1896. július hóban.

Lőcse a köztudatban a történelmi Magyarország ódonságának egyik megtestesítője, ami főleg annak köszönhető, hogy számos népszerű irodalmi alkotás színhelyeként jelenik meg. Mindenekelőtt két igazi remekművet kell említenünk, Jókai és Mikszáth híres regényeit, ahol a szövevényes és fordulatossá cselekmény romantikus háttérének kulisszáiként tűnnek fel a cipszer főváros architektonikus elemei. A két regényíró óriás minden bizonnyal épített a műveik megszületése idején épphogy divatba jövő „belföldi turizmus” motivációira és igényeire.

Ezeknél a regényeknél, a helyszíneresésben számba jöhettek volna monumentálisabb színhelyek is (Nagyszében, Brassó), azonban Délkelet-Erdély földrajzilag mégis jócskán távolabbra esett, mint az éppen kibontakozó tátrai turizmus ideális kiindulási helyeként kínálgató Lőcse, és a körülötte kalárisba fűzhető tizenegy szepesi város. Az említett írásművek, sőt Demkó monográfiájának keletkezése idején is ez a mikrovilág még teljes festői kuszaságában és érintetlenségében létezett, nélkülözve az ún. technikai civilizáció, városrendezés és modern urbánus infrastruktúra mai értelemben vett áldását. A szepesi városok valóságos rezervátumai voltak az ősiségnek, ahol az egymást követő századok kultúrtörténeti lenyomatai szerves egységgé cementálódtak. Ebben a miliőben, különösen, hogyha az író személyesen ismerte a terepet, a cselekményt olyan helyi ízzel dúsíthatta, amely alkalmas volt arra, hogy az olvasót a jelzett kor minden szórakoztató vagy hátborzongató apróságával búvkörébe vonja.

²⁴ *Századok*, 1892, 427–429.

Gondoljunk csak Jókai *A lőcsei fehér asszonyának* a meseszövésen belül részletekbe felejtkező mikrotörténeti tanulmányára, a főtér híres szégyenketrecének leírására. Vagy Mikszáth *Fekete városának* olvasóit milyen eszközökkel vezeti be az író a Városháza tanácstermeinek bolthajtása alá, ahol a hosszú asztal körül ülő egyen habitust viselő fürmenderek előtt ott nyugszik a Zipser Willkühr hatalmas fóliánsa, mint a mikrovilág Corpus Jurisa.

Midőn Demkó szemérmesen egynapos útikalauznak titulálja közel százoldalas munkáját, rendkívüli szerénységről tesz tanúbizonyságot. Igaz ugyan, hogy a könyv valójában a Lőcse monográfia egy fejezetének a sűrítménye, mégis jó arányérzékkel, praktikus tagolással, érdekes adatokkal és útikönyvet ad a kortárs „turista” kezébe. Szomorú és méltánytalan, hogy sem a szlovák helytörténeti munkák, sem a magyar útikönyvek szerzői nem használták írását, pedig az ő művében még egy szemtanú hitelességét érthették volna tetten, nem beszélve arról, hogy munkája kulturális vonatkozásainak felhasználásával élettel tölthették volna meg a bár tárgyilagossá, de rideg építészettörténeti leírásokat (pl. a toronyórság és a városi zenészek története).

Hogy mennyire szánta Demkó útikönyvnek írását, gondosan válogatott illusztrációi között térképeket is közöl. Megírja a város település-genezisét, amelyen belül etimológiai értekezésbe bocsátkozik a toponímia felfejtése érdekében. Fejtegetései nem nélkülözik a „déliabos” elemeket, de cáfolatok híján ma sem találunk az övénel meggyőzőbb érveket a város nevének kialakulására. Lőcse valódi vár-város volt, amelyről az erődítményrendszer leírásában értekezik igen alaposan. Szemmel láthatóan jól ismerte a középkori városok archistratégiájának német irodalmát, mert bőséges magyarázatok mellett pontosan alkalmazza a német terminológiát is (pl. a zwinger leírása). Szemléletesen ír a városkapuk és kaputornyok külleméről és emelésük stratégiai céljáról, felszereltségükről és a hozzájuk kötődő helyi írott és szóbeli hagyományaikról.

Miután levéltári munkálkodása során nagyrészt a XVI. század dokumentumait dolgozta föl, precíz módon kimutatta az erődítményrendszer egyes objektumainak keletkezését és fejlődését hat periódusban, 1569-től 1713-ig. Alapműként a Hain-féle krónikát használta, és a levéltár vegyes irattömegéből bogarászta ki az egyes objektumok bővülését vagy eltűnését, átépítését, az azokhoz kötődő névváltozatok teljes repertoárját. Valljuk be, munkájának ez az útikönyvben közölt része a legkevésbé sem érdekelheti egy városnéző séta andalgó alanyát.

Érdeemes volna azonban utánanézni, hogy a példásan helyreállított és gondozott város mai műemléki patrónusai birtokában vannak-e a Demkó Kálmán által föltárt dokumentumoknak.

A város építészetét tárgyaló fejezetben külön figyelmet szentel a polgárság és a közigazgatás építményeinek. A templomok között részletesen leírja a csodálatos Szent Jakab-plébániatemplomot, a gimnáziumi, a minorita – egykor karthauzi –, valamint a Mária-hegyi zarándoktemplomot és az evangélikus templomot is. Ez utóbbiról őszintén írja le – nem rejtve véka alá elmarasztaló magánvéleményét – az épület idegentestűségét az alapvetően gótikus-reneszánsz karakterű város építészeti szövetében. Az objektumok leírásánál mondanivalóját gyakran színezi történeti epizódokkal, mint pl. a megyei nemesség városi ingatlanszerzési kísérleteire vonatkozóan, és egyáltalán a város és a vármegye viszonyával kapcsolatban. (Ahogy azt a Mikszáth megírta a Görgey kontra Lőcse városa konfliktusból mindannyian jól ismerjük.)

Demkó minden sorából kiérződik, hogy számára roppant imponáló volt a város autonómiájának ez a sok évszázados büszke olykor harcias védelme és fitogtatása, ami mögött nem nehéz fölfedezni a millenniumi Magyarország urbánus értelmiségének attitűdjét.

Elsőként dolgozta fel és tette közzé a szepesi szászok Lőcsén őrzött nagybecsű törvénykönyvét, *A szepesi jog (Zipser Willkühr) keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz*²⁵ című munkájában, amely a szász jogrend nagy összefoglalásának, a Sachsenspiegelnek helyi viszonyokra való adaptációja. A nagybecsű jogtörténeti emléket 1891-ben ismertette az Akadémián felolvasott tanulmányában, és amely az *Akadémiai Értekezések* között látott napvilágot.

7. Orvostörténeti munkája

Egyik legnagyobb szakmai elismerését hozza meg számára *A Magyar Orvosi Rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a 18. század végéig* című műve. A mű megjelenésének 100. évfordulóján Szállási Árpád dr. méltatta a nagy ívű vállalkozást.²⁶ Megállapítja, hogy a Demkó-féle vállalkozás „fogalom” a magyar orvostörténet-írásban, ugyan

²⁵ *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, 1890, XV. 3. szám.

²⁶ SZÁLLÁSI ÁRPÁD: „Egy orvostörténeti munka jubileuma”, in *Orvosi Hetilap*, 1994, 2435.

elmarad a Magyary–Kossa-féle tetralógia mögött. Mentségére hozza fel, hogy a szerző nem rendelkezett orvosi képzettséggel, így művelődéstörténeti aspektusból világít rá a Szepesség zárt településeinek urbanusan szervezett higiénés helyzetére. Jól látja, hogy Demkó elsősorban településtörténész volt, és levéltárosi búvárkodása közben rakta egymás mellé apró adatait, amelyeket tiszteletreméltó logikával és áttekintőkészséggel rendszerezett.

A pályamunkát Poór Imre professzor a Gyógyászat szerkesztője hirdette meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén 1879-ben „az orvostudomány magyarhonbeli fejlődésének története a legrégebbi időkől a mai napig” címmel.²⁷ Demkó Kálmán, aki maga is egyik szervezője és előadója volt a gyűlésnek, ahol felolvasást is tartott, ekkor értesült a pályázatról. Miután már foglalkozott a korábbi századok közegészségügyi viszonyainak vizsgálatával, nagy kedvvel látott a mű megírásához. Nem a hazai orvostudomány történetét, hanem az orvosi rend történetét követte nyomon.²⁸ Miután több mint tíz évet dolgozott rajta, megkapta a pénzt. 1892. július elsejére nyomdakész állapotba került a mű, amelyet a vándorgyűlés központi választmánya 100 arannyal jutalmazott. Noha Demkó előadója volt a tátrafüredi vándorgyűlésnek és szerkesztője a szepességi emlékkönyvnek, a díjnyertes művet mégis saját költségén volt kénytelen kiadni.

Az 546 oldalas mű négy fő részre oszlik. Kritikusai megjegyzik, hogy a munka érdemi része a legjobb érdelemben vett kompiláció. Ugyanakkor dicsérik világos szerkezetét, forrásainak korrekt megjelölését, gazdag név- és tárgymutatóját. Merít Ipolyi Arnold mitológiájából.²⁹ Felvázolja az etnomedicina fejlődésének folyamatát, a tanult orvosok megjelenését a kereszténység felvételével párhuzamosan, a kolostori kórházak alapítását, a karitatív és kuratív rendek szervezeti felépítését. Mindez a könyv megjelenésének idején újdonságnak számított.

A második rész a 16. századi Vesalius és Paracelsus magyarországi hatásával foglalkozik. Az orvosok mellett ír a gyógyszerészek, sebészek, szülészek, szemészek, balneológusok megjelenéséről. A következő fejezet magyar vonatkozásaiban Pápai Páriz Ferenc és Apáczai Csere János tevékenységére koncentrálnak. Végül legrészletesebben a 18. századot tárgyalja,

27 KAPRONCZAY KÁROLY: „Az orvostörténelem Magyarországon”, in *Orvostörténeti Közlemények*, 1986, 55.

28 *Uo.*, 57.

29 IPOLYI ARNOLD: *Magyar mythologia*, Pest 1854.

az orvosi szisztémák és teóriák mellett ír az orvosoktatás megalapításának körülményeiről, közzétesz orvos életrajzokat, és beszámol a magyarországi orvos irodalom megszületéséről.³⁰

Demkó művét az *Orvosi Hetilap*³¹ bécsi levelezője, Schwarcz Ignác szinte ízekre szedte, azonban neki is akadtak kritikussai, akik bebizonyították, hogy indokolatlanul olvasott a szerző fejére olyan hiányosságokat, amelyek egy amatőr orvostörténészen nem kérhetők számon. Ráadásul a kemény kritika is számos tévedést tartalmaz.³²

8. Levelezése

8.1. Szilágyi Sándorhoz írott levelei³³

Demkó Kálmán kiterjedt levelezést folytatott a kor jeles történészeivel, folyóirat-szerkesztőivel. Messze az ország szívéből, szakmai tanácsokat, pártfogást kérve, saját maga és munkái számára. Rendszeres levelezőpartnere volt *Szilágyi Sándor*³⁴ történész, 1873-tól az MTA rendes tagja, aki Nagyköőrösön Arany János tanártársa, 1875-től a *Századok* szerkesztője, 1878-tól a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. Ekkor indította meg a *Történelmi Tár* című folyóiratot is.

1880. okt. 31-én kelt leveléhez mellékelte „Policei Verordnung”-ját, azaz: Egy rendőri szabályzat a XVII. századból című munkáját ajánlja a „nagyságos titkár úr” figyelmébe, a *Századokban* való közlésre.

1885. október 4-én írott levelében a lőcsei levéltár új helyiségbe történt átköltöztetéséről tudósít, és tanácsot kér, hogy a *Századok* részére milyen kéziratot küldjön, az 1620-as besztercebányai országgyűlés történetéről szólót, vagy a Bethlen korabeli országgyűlésekkel kapcsolatosat. Utal a Hain-féle krónika kiadására tett ígéretre. Nyersanyagot küld a *Történelmi Tár* részére. Kiolvashatatlan nevű „szepességi specialitást”, feltehetően gombafajtát küld, és receptet is mellékel, megjegyezve, hogy a csomagban Szádeczky Lajos részére is található egy porció.

30 DIÓSADI ELEKES GYÖRGY – ZBORAY BERTALAN: *Demkó Kálmán*, (Kézirat), 1977, *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Adattára*, 680–78; SASVÁRI LÁSZLÓ: „Demkó Kálmán (1852–1918)”, in *Orvosi Hetilap* 1978, 1859–1860.

31 *Orvosi Hetilap* 1894. 13. sz.

32 SZÁLLÁSI ÁRPÁD: „Egy orvostörténeti munka jubileuma”, in *Orvosi Hetilap* 1994, 2436.

33 OSZK Kézirattár/Fondjegyzék/Fond IX/141.

34 *Új magyar irodalmi lexikon*, Budapest 2001, 3. köt., 2149.

1886. szept. 19. – Megismétli a Szepesmegyei Történelmi Társulat közgyűlésére szóló meghívást, abban a reményben, Acsády és Szádeczky is felkeresi Lőcsét.

1888. szept. 9. – A Szepesi emlékkönyv jusson el Sándor bácsihoz. Demkó Kálmán egy elejtett megjegyzéséből megtudhatjuk, hogy felesége is részt vállalt kutatásaiból. A hegyaljai bortermelés regulamentumainak a XVIII. század elejéről és egy XVI. századból való Limitationak az összeállításához nyújt segítséget. Ő a Bocskai korában tartott országgyűlések ismertetéséhez fog hozzákezdeni, véleményét kérve. Beszámol Budapesten Pesty Frigyesnél tett látogatásáról, és elpanaszolja, hogy nem tudott betekinteni „Felvidéki városaink erkölcsi élete” című tanulmánya bírálatába (Fejérpataky és Hajnik, mindketten ajánlották a kiadást), hogy a netalán mutatkozó hiányokat pótolja. Borovszky Samuval együtt fél napig keresték a kéziratot és a bírálatokat. Tanácsot kér, mit tegyen.

1888. szept. 23. – Az Erdélyi Országgyűlési Emlékeket (1540–1699) kiadó és az Erdély történetével foglalkozó Szilágyi Sándornak az „Articuli dietales ab an. 1669–1691” című kéziratot, amelyet kollégája, Deésy Károly, édesapja hagyatékában talált, közvetíti megvételre. Ebben a levélben merül fel először Pestre költözésének gondolata. „Gróf Csáky Albin kultuszminiszter Úr önagyméltóságával talán én is könnyebben fogom esetleg felmerülhető terveimet keresztül vihetni, csak nem tudom, vajjon javunkra válhatnék-e, ha Budapestre mennék lakni.”

1885. nov. 5. – Hálás köszönettel visszaküldi az Egyetemi Könyvtárból kölcsön kapott könyveket, és újabakat kér: „mert nagy fába vágtam a fejszét, ugyanis a m. orvosok által kitűzött Poór féle tételen dolgozom. Sok anyagom van már készletben, a feleségecském pedig ha már 4 lovon nem járhatunk, legalább a 100 db sárga csikót szívesen látná, de még én is. Vederemo!” Bevallja, hogy „magunk közt legyen mondva, amit itt mindenki tud, írhatom, hogy igen elfogult bírálója lennék Hradzsky tanulmányának, – megvallom bűnömet – azt, a tanulmányt az első betűtől az utolsóig én írtam a Hradzsky által adott német nyelvű nyers anyagból, és olyan részletek is vannak benne, melyhez a szerző egy betű anyagot sem adott... Egy vidéki társulat titkárának nehéz helyzete van, annak mindent meg kell tennie, ha nem akarja elaludni engedni a jó akaratúak buzgalmát. A »Szepesi Emlékkönyv«, mondhatom soha se jött volna létre, ha az összes benne levő cikkeket részint nyelvi, részint tárgyi szempontból át és fel nem dolgoztam volna. Nevem nem szerepel az írókéi közt, nekem csak az önmegnyugtató maradt fel. A dicsőség legyen másoké.”

1888. nov. 16. – A *Történelmi Társaság* való megjelenésre kér helyet a bécsi béke megkötésével kapcsolatos iratoknak. Utalást tesz orvostörténeti művének munkálataira, egyben sürgeti a kért könyvek megküldését.

1888. dec. 9. – Dolgozata (*A Felső-Magyarországi városok életéről a XV–XVII. sz.-ban*) kiadása felől érdeklődik.

1888. dec. 9. – Köszönetét fejezi ki Szilágyi Sándornak eddigi segítségéért, és tudatja, hogy „Az orvosoknak felküldtem *A magyar orvosi tudomány történetének* 86 félívoldalra terjedő vázlatát. Nem tudom meg fog-e ízlésüknek felelni? Ha igen, akkor hozzá látok a részletes kidolgozáshoz. Érdekes tanulmányt lehet belőle csinálni.” Pesty osztálytitkár urat arra kéri, engedélyezze, hogy munkáját személyesen mutathassa be, mint vendég az Akadémiánál.

1889. márc. 6. – Betegségére panaszkodik: „Öt hete nyomom az ágyat. A rheumatismus oly erővel sújtott le, hogy febr. 1-eje óta fekszem és csak is most próbálhatom újra – természetesen ülve – a betűrajzolás nemes mesterségét. A hiúság daemona azonban betegen sem hagyja el akit egyszer kezébe keríte.” A továbbiakban „az Akadémiába való bejutás”-hoz kér ajánlást: „Kedves Sándor bácsit kérem, hogy ha a legközelebbi tagajánlásra eddig nincsen érdemesebb jelöltje, kegyeskedjék egynek másnak figyelmébe ajánlani csekélységemet. A Századokba és Tört. tárba 10 éven át írt cikkeim, egy nagy levéltár rendezése, egy történelmi társulat alapítása és az akadémiánál kiadás alatt levő munkám szolgáltathatnak némi ajánlási alapot. Fraknói és Pesty urak leveleikben több ízben nyilatkoztak, hogy munkásságom elismerése nem marad el s így remélem, hogy ha kedves Sándor Bácsi előttük szóba hozza, talán ők is hozzá járulnának ajánlásomhoz. Ha nem is sikerül bejutnom, ami vidéki embernek mindig nehéz, de maga az ajánltatás is igen jó hatással van a vidéki közönségre.”

1889. máj. 8. – Meg nem nevezett művének sietősen megírott korrektúra kísérő levele. (Főispáni beiktatásra siet.) Beszámolót ígér a társulat legutóbbi üléséről.

1889. máj. 30. – Acsády munkájának ismertetését küldi: „A Szepesi tört. társulat máj. 2-iki gyűléséről mellékelem az értesítéseket, talán Szádeczky kiveheti a használható részeket belőle a Századokba.” További könyveket kér akadémiai munkájának kibővítéséhez.

1889. okt. 15. – „Van szerencsém átküldeni egy friss sütetű Szepességi okmánytárnak rövidke ismertetését a Századok részére.” Hálás köszönetét fejezi ki, hogy az Akadémiánál levő dolgozatának ügye kedvezően

alakult. Mint vendég, szeretné a most nyomtatás alatt lévő munkáját felolvasni.

1890. ápr. 8. – Köszönetét fejezi ki Szilágyi Sándornak: „A lapokból értesültem azon megtiszteltetésről, hogy az akadémia levelező tagjának vagyok ajánlva.”

1893. febr. 9. – Utal választási fiaskójára, egyben beszámol a *Szepesszombati krónika* és a *Magyar Orvosi rend története* első részének elkészültéről. Reméli, hogy gyarapodó bibliográfiája az újabb választásnál meghozza a hön áhított választási sikert.

1896. jan. 1. – Újévi jókívánság.

1897. febr. 28. – Budapesten. Negyedszeri elutasítása után is újra ajánlást kér az akadémiai tagságra: „Az ajánlás úgy tudom, a már többször ajánlottaknál történhet hivatkozással az előző ajánlatokra... Most már állandó lakosa lévén a fővárosnak csekély erőmtől kitelhetően óhajtanék némi szolgálatokat tenni a magyar tudomány ügyének.”

Szilágyi Sándorhoz intézett leveleiből kirajzolódik, hogy a Pesten megismert tudós ismerősök közül egyedül őhöz fűzték szorosabb és bizalmasabb szálak. Tanúi lehetünk a töretlen ambícióval dolgozó vidéki értelmiségi karrier utáni vágyának, a szakmai megbecsülés utáni áhítózásának. Képet kapunk a főváros és a vidék – azóta is meglévő – különbségeinek meglétéről, egy tudós – a távolság miatt, az állandó jelenlét hiányában könnyen mellőzhető és visszahozható literátus egyéniség – szívós küzdeni tudásáról. A levelek hangneme és stílusa olykor kissé törleszkedő, máskor familiáris, de sohasem elkeseredett.

8.2. Pesty Frigyeshez³⁵ írott levelei³⁶

1881. jún. 20. – Tanácsokat kér munkájának folytatásához. Véleményét kéri az alábbiakban: Hain Gáspár krónikája szorul-e kiegészítésre, vagy inkább a Lőcse történetének megírásához fogjon-e hozzá?

1881. okt. 27. – Eperjesen történt személyes találkozásukra emlékezteti Pestyt. Örömmel tudatja, hogy „a lőcsei ev. egyház conventje – mint a kronika tulajdonosa – jegyzőkönyvileg reám ruházta a kiadás jogát”. 1882. május végére ígéri művének elkészültét.

1887. okt. 28. – *Felvidéki városaink erkölcsi életéről a XV–XVII-ik századokban* című művelődéstörténeti tanulmányát a jövő évi költségvetés terhére

35 *Új magyar életrajzi lexikon*, Budapest 2001, 5. köt., 270.

36 OSZK Kézirattár/Levelestár.

történi kiadásra kéri javasolni Pesty Frigyes által. Fraknoi Vilmos főtitkár-tól kapott soraiban ígéretet kap munkája közreadására: „Örömmel vettem nagybecsű dolgozatát, mely (mint futólagos átpillantásból meggyőződtem) csakugyan alapos tanulmánynak eredménye, és a művelődés-történet érdekes fejezete. Nincs kétségem aziránt, hogy az akadémia módot fog találni közzétételére”.

1888. febr. 24. – Megköszöni a jegyzőkönyvi határozatot: „amennyiben a költségvetésbe felvett munkák valamelyike be nem adatnék, vagy az előirányzott költségnél kevesebbet venne igénybe, a felmaradó összeg *Felvidéki városaink stb.* című dolgozatom kiadására fordítható.” Az Akadémiánál személyesen akarja bemutatni dolgozatát, és részleteket felolvasni belőle. Csodálattal és nosztalgiával ír a főváros emelkedett szellemi légköréről. Szellemesen utal a „főnt” és a „lent” paradoxonára.

1888. szept. 30. – Hasonlóan Szilágyi Sándorhoz írott leveléhez – elkalódott kéziratát illetően aggódik.

1888. dec. 29. – Újévi jókívánások. Az 1889. évi költségvetésből végre kiadják a „munkácskáját”. Ragaszkodik saját kezű korrektúra jogához. Számba veszi a címvariáció lehetőségeket. Ismételten felajánlja esetleges akadémiai felolvasását.

1889. júl. 2. – Munkáját újabb 3 nyomtatott ívvel egészítette ki. Kéri mielőbbi sajtó alá küldését. Kilátásba helyezi az iskoláztatásról szóló új fejezet megírását.

1889. szept. 8. – Aggódik a megjelenés elhúzódása miatt, a felső-magyarországi városok életéről szóló dolgozat ügye már évek óta húzódik.

1889. okt. 5. – Megkönnyebbülés: a kallódó kézirat 3 hónapos késéssel, de végre eljutott a főtitkári hivatal kezéhez. Izgatottan várja az első korrektúráját.

1889. nov. 11. – Lőcse város levéltárának regestrumát küldi. „Csak nyers anyagot nyújtok a regestrumban. Azt is tudom, hogy sok apróság van benne, ami általános történelmi beccsel nem bír, de arról is meg vagyok győződve, hogy hazai történelmünk egyes részleteivel foglalkozó kutatók már a közlött rövid tartalomtól is meríthetnek és igen nagy anyagnak létezéséről nyerhetnek tudósítást. – Mintsem elhagyjak valami lényegest, inkább semmit sem tekintettem jelentéktelennek. Az volt feladatom, hogy Lőcsének levéltárát a történelmi kutatás szempontjából rendezzem. Feleslegesnek tartottam tehát az egy tárgyra vonatkozó darabok tartalmát külön külön kiírni, az ilyen apró részletezésre különben is egy fél emberélet kellene. Mennyire értem el

az elem tűzött célt, és sikerült-e némi szolgálatot tennem hazánk történelmének, annak megítélését Nagyságod és a nagytekintetű m. tud. akadémia tagjainak bölcs ítéletétől kérem. Legszebb jutalmam, lenne az elismerés.”

Az általa nagyon tisztelt *Pesty Frigyeshez* írott leveleinek többsége *A felső-magyarországi városok...* körüli aggodalmáról, a helyzet szerencsés megoldásáról, tanácskérésről szólnak. Hangvételük udvarias, tartózkodó, tárgyyszerű.

8.3. Vegyes tartalmú levelek

A Magyar Tudományos Akadémia Kéziratgyűjteményében is fellelhetők levelek szép számban, amelyek egyrészt Demkó tollával, másrészt hozzá íródtak. A levelek nagy részét azok a magánlevelek teszik ki, amelyekben egyetemi professzorok jóindulatára és barátságára alapozva egyengeti a család és a baráti kör fiainak egyetemi előmenetelét. Gyakran apellálva a főváros kétes erkölcsére, az ifjakat zömmel a kolozsvári egyetemre, Márki Sándor professzor jóindulatába ajánlja, akiben annyira bízott, hogy unokaöccsét, Dudinszky Eleket, bérmafiát, Tincsák Aladárt, majd később saját fiát, ifj. Demkó Kálmánt is az erdélyi professzor védőszárnyai alá helyezte.³⁷

Ugyancsak Márkihoz intézett soraiban saját maga számára kér ajánlást az akadémiai választás alkalmából, ahol utal arra, hogy 1898-ban Thaly Kálmán volt a legfőbb patrónusa.³⁸

Politikai karrierjének, képviselői működésének szerencsétlen végfordulatai után történészi aprómunkákat vállal föl, amelyek zömmel a hivatali számlétrán feltörekvő hivatalnokok és katonatisztek előkelő származását, családjuk ősiségét hivatottak bizonyítani. A sok utánajárással, levelezéssel, olykor utazással is járó bogarászás emlékének legterjedelmesebb írott dokumentuma a Könczey Lajos főhadnagy megbízása. Demkó Kálmán vállalja, hogy 4 ezer koronáért elkészíti a „felség folyamodást”, amely nélkülözhetetlen a kamarási állás betöltéséhez. Könczey, akit kezdetben hivatalos modorban szólít meg Demkó úgy tűnik, közel kerülhetett a családhoz, mert később már öcsémnek szólítja. Az iratcsomó 52 db levelet tartalmaz, amelyek beszámolnak Erdély számos levéltárában tett kutatásáról, továbbá református lelkészekkel, levéltár-igazgatókkal foly-

³⁷ MTA Kézirattár 5161/63, 65, 66, 67.

³⁸ MTA Kézirattár 5161/64.

tatott levelezéseiről. Kutatásaiban érintette a címertan és a pecséttan területét is, 11 címerfestményt készített elfogadásra a belügyminiszternek.³⁹

Az eredeti mappán írógéppel: *Bisztray Gyula: Demkó Kálmán levelezése Könczey Lajossal*. Ugyanitt néhány sorban Demkó életútjának alakulása 1906-os képviselői fellépésétől 1907. évi nyugdíjba vonulásáig.

Sokkal fontosabbak azonban a magyar tudomány nagyjainak írott és tőlük kapott levelek.

1886. febr. 25. – Hunfalvy Pállal⁴⁰ Lőcse polgármesterén, Szinyei Kálmánon keresztül került kapcsolatba, mégpedig a sokat emlegetett Hainféle krónika Akadémia részére való másolása okán. Ugyanitt beszámol a lőcsei levéltár feldolgozottságának aktuális állásáról (28200 db). Hivatkozik Pesty Frigyessel való ismeretségére, a krónika kiadói jogának kikérése kapcsán, és mintegy mellékesen Hunfalvyt is megkéri, hogy egyengesse akadémiai tagsága felé vezető útját. Egyúttal néhány dolgozatát is megküldi, mondván: „mint szepességi származásút, s történetirodalmunknak avatott munkását talán némileg érdekelni fogja.”⁴¹

Minden bizonnyal nagy élményt jelenthetett számára *Szinnyei Józseffel*,⁴² az Egyetemi Könyvtár első őrével és nagy bibliográfussal kötött ismeretése. A kéziratár őrzi Szinnyeinek egy 1882. ápr. 20-án keltezett levelét, amelyben szívesen emlékszik vissza felvidéki utazására, és különös kérésrel fordul Demkó Kálmánhoz:⁴³ „Kedves tanár úr! A kellemes eperjesi és bártfai kirándulásunk alkalmával volt szerencsénk, habár rövid időre becses társaságával pár napot tölteni. Ezen közös tudományos célból történt találkozásunk és ismeretségünk felbátorít engemet egy alázatos kérésre, amely elég furcsának tetszik ugyan, de a célát tekintve fontos és hasznos törekvés. Én ugyanis mult december óta a gyászjelentések (partecédulák) gyűjtésével foglalkozom, mégpedig oly eréllyel, hogy eddig 268 gyűjtőm levén tárcza könyvembe jegyezve, ezektől 10 ezer darabnál többet kaptam, teljes reményem van, hogy az év végéig 20 ezret összehozok. Miután a Szepességben nincsenek ismerőseim, Önt vagyok bátor barátomul felkérni a gyűjtésre, olyformán, hogy ismerősei körében, a nyomdáknak félretetkekből is amit lehet gyűjtsön össze *minden válogatás nélkül*. Ha duplumok

39 MTA Kézirattár Ms. 5720/130–188.

40 ORTUTAY GYULA (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*, Budapest 1979, 2. köt., 597.

41 MTA Kézirattár. Ms. 4746/60.

42 KOZOCSA SÁNDOR: „Adatok id. Szinnyei József életéhez”, in GAZDA ISTVÁN (összeáll.): *Id. Szinnyei József emlékezete*, Piliscsaba 2002, 9.

43 MTA Kézirattár. Ms. 797/86; 2466/11.

lesznek, azokat is köszönettel veszem és kicserélem más gyűjtőkkel. Reményem, nem veti meg kérésemet és erélyességében, szívességében bízva várom becses válaszát, illetve küldeményét, melyet bérmentetlenül tessék küldeni! Szíves barátságába ajánlottan minden jót kíván viszontszolgálatra kész honfitársa Szinnyei József az egyetemi könyvtár első őre.”

Csak elképzélhetjük, milyen örömet okozott a tisztelt, nagy tudós kollegiális hangvételű levele, amely együttműködést kínál a vidéki tanárnak, ráadásul jóindulatú viszontsegítséget ajánl fel a fáradságért. Meggyőződésem, hogy Demkó Kálmán maradéktalanul teljesítette Szinnyei első halásra meghökkentőnek tűnő kívánságát.

9. Fővárosi évek: gimnáziumigazgatás, tankönyvírás

Az 1896-os évet a millenniumi ünnepségek tették feledhetetlenné. A Budapesti VIII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgymnasiumban az ünnepségek miatt a tanév szeptember 25-én kezdődött el a diákok, tanárok és az új igazgató számára. „Dr. Demkó Kálmán, a lőcsei m. kir. áll főreáliskola igazgatója, Ő cs. És ap. Kir. Felsőének 1896. június 2-án Budapesten történt legkegyelmesebb elhatározásával az intézet rendes igazgatójává neveztetvén ki, 1896. évi július 3-án dr. Koltai Virgil volt igazgatóhelyettestől átvette az intézetet.”⁷⁴⁴

A következő tanév már a józsefvárosi Tavaszmező utcában francia reneszánsz reminiscenciájú eklektikus stílusban, újonnan épült, kétemeletes, impozáns épületben kezdődött. A dualizmus kori Magyarország követelményeinek minden szempontból megfelelő iskolaépületben a 16 tantermen, szertárakon, tanári és igazgatói szobán kívül ifjúsági és tanári könyvtár is helyet kapott. Külön épületben állt a 270 m² területű tornacsarnok öltözővel, szertárral és tornatanári szobával.

Ugyancsak az udvar területén állott a villaszerű igazgatói lakás, otthon adva Demkó Kálmánnak és családjának. Ha úgy tetszik, ez a hajlék a fővárosban páratlan módon tágas kertben, szellős tornáccal épült meg, ahol D. K. nyáridőben vendégeit fogadta, és fotografáltatta magát családja körében. A zord cipszer környezethez képest elíziumnak számító fővárosi komforttal körülvelt milió joggal táplálhatta tudományos és politikai ambícióit.

„Fényes palota! Ne nagysággal, ne szépségeddel légy büszkesége a fő- és székvárosnak; de éljen és uralkodjék benned a hazafiasság és a tudomány szeleme az idők végtelenéig!” – Az alapkövetéltelkor megfogalmazott jelmondat

44 A Budapesti VIII. kerületi M. Kir. Áll. Főgimn. ... értesítője, 1896/1897, 4.

kifejezi azt az elhivatottságot, lelkesedést, amellyel új szolgálati helyén munkába állott.⁴⁵

Az igazgatás fárasztó adminisztrációja, a tanulókkal, szülőkkel és a székesfővárossal való joviális kapcsolattartás mellett arra még jut ideje, hogy történelmet, filozófiát és francia nyelvet tanítson, de tudományos munkásságra már alig-alig. Ekkor adja fejét tankönyvírásra: *A Magyar Királyság földrajza a középiskolák első osztályának használatára*, már az új középiskolai tanterv alapján íródott, folytatása: *Európa és a többi földrész a második és harmadik osztály számára*. „A földrajznak a középiskola körében nem volt meg azon helye, amelyet a tárgynak, akár tisztán az általános műveltség, akár a gyakorlati élet szempontjából nézett fontosságánál fogva bírnia kell... A Föld nem holt tömeg, hanem a természeti erők működésének, az ember anyagi munkásságának, és szellemi fejlődésének nemcsak színhelye, hanem létrehozója és fejlesztője.”

Metodikai felfogását a bevezető utolsó bekezdésében fogalmazza meg: „Megvallom, hogy az írásnál csak egypár iskolai használatra való jó térképet tartottam szem előtt. Úgy írtam le mindent, ahogy azt a tanulókkal a térképről leolvastatni szoktam; hogy a gyermekek a térképről olvasás némi begyakorlása után a tankönyvet inkább csak segédkönyvül használják.”⁴⁶

A fentiekből kiderül, hogy Demkó Kálmán gyakorló pedagógusként kísérletet tett pedagógiai-módszertani újításokra. Sejthetjük, hogy írásaiból is sugárzó fejlett vizualitása, csiszolt irodalmi stílusa mennyire élvezetessé tehetette óráit. A Magyarországról szóló tankönyvében az ezredéves kiállítás hangulatát idéző módon magyarázza el gyermekolvasóinak a történeti Magyarország etnikai sokszínűségét, társadalom-földrajzi lehetőségeit és határait. Nehéz elfogultság nélkül írni tankönyveiről, mert azoknak minden sorából sugárzik véghetetlen hazaszeretete. Stílusa soha nem érzelmes, de érzelmekkel erősen fűtött. Egy ezredéves fennállását ünneplő, büszke Magyarország mélyről jött, de kiteljesített életművet létrehozó, öntudatos polgárának attitűdje hatja át olvasmányos munkájának lapjait.

György Aladár *A föld és népei* című művéhez egy fejezettel, Magyarország északi megyéinek, Szepes vármegye, Északnyugati felvidék, Magas-Tátra, Gömör, Liptó, Árva vármegye leírásával járult hozzá. Bizonyára nem véletlen, hogy az adott földrajzi egységek ismertetését D. K.-ra bízta György Aladár – ismerve Demkó elbeszélő és leíró képességét; a Felvidék iránti ra-

45 *A Budapesti VIII. kerületi M. Kir. Áll. Főgimn. ... értesítője*, 1897/1898, 9.

46 DEMKÓ KÁLMÁN: *A Magyar Királyság földrajza*, Budapest 1899, 4.

jongását, mérsékelt romantikus, de tárgyyszerű helyismeretét – keresve sem találhatott volna jobb szakembert a kitűzött feladat elvégzésére.

10. Identitáskeresés: nemzet, nyelv, egyház, asszimiláció

Demkó Kálmán életének derekán jegyzi el magát a görögkatolikus egyház létkérdését érintő folyamatokkal. Származása arra predestinálta, hogy a szinte kivétel nélkül papfiakból álló asszimiláns, véreben ruszin, érzelmeiben elkötelezetten magyar görögkatolikus értelmiség saját mentalitással bíró vezérkarának élére álljon. Valójában egy párhuzam kínálkozik, ami nem más, mint a magyar zsidóság ugyanezen időben felragyogó hatalmas generációja, amely nyelvészekről természettudósokig próbálta alig receptált népét elismertetni a tudományos életben. Demkó Kálmán közirói és politikusi pályáját motiválhatta a szülői házból hozott multikulturális ismeretanyag, a történeti Magyarország minimálisan kötelező poliglottsága. Ambícióinak kiváló teret kínált a valójában ekkor megszülető görögkatolikus sajtó, amely szabad lehetőséget biztosított számára nézeteinek, véleményének kifejtésére.

Demkó Kálmán nevét az Ungváron megjelenő *Карпат* 1875. évi egyik száma említi a Budapesten tanuló ruszin egyetemi hallgatók örvendetesen emelkedő névsorában. 1905-ben azonban homonnai képviselői indulásakor a hivatalos ajánlás már magyar nemesként tünteti fel. Kortársai közül néhányan kétarcúsággal vádolták, mint pl. a *Görög Katolikus Szemle* cikkírója, aki szemére vetette, hogy Lőcsén senkinek sem dicsekedett el valóságával, Budapesten oroszellenes propagandát folytat, választókerületében pedig azzal korteskedik, hogy: „Én is orosz vagyok!” Ugyanakkor a kormánypárti *Kárpáti Lapokban* Romanecz Aladár magasztos hangnemben „a fővárosi görög katolikus világ elsőrendű vezérférfiúja”-ként aposztrofálja.

A témát érintően 1897-ben látott napvilágot Demkó egyik legfontosabb írása *Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kultúrpolitika* címmel. Itt igen részletesen foglalkozik a ruszin, illetve a román nemzetiségi kérdéssel, és arra a következtetésre jut, hogy az ószláv és a román szertartási nyelv „káros asszimilációt eredményez”. Az ószlávától magát a magyarságot félti, és tartja veszélyeztetve az ország északkeleti végein élő unitusokat. Missziós szerepet szán a magyar oltárnyelv bevezetésének.

II. A Gens fidelissima útkeresései és kitörési lehetőségei, identifikációja

A leghűségesebb nemzet díszítő jelzővel a nagyságos fejedelem II. Rákóczi Ferenc ajándékozta meg a ruszin népet, mert szabadságharcában mindig kitartottak mellette. A magyarországi ruszinság kiemelkedő alakjai Demkó Kálmán kombattánsai: Pásztélyi János (kúriai bíró), Pásztélyi Jenő (ügyvéd), Rabár Endre (kir. törvényszéki bíró), Demjanovics Emil (Jókai Mór és Mikszáth Kálmán háziorvosa), Talapkovics Vazul (kir. tanácsos), Bacsinszky Vladimir (MÁV-titkár), Roskovics Ignác (festőművész) és a fiatalabbak, Prodan János (kulturpolitikus), Kutkafalvi Miklós voltak.⁴⁷

12. Publicisztikai karrierje, a görögkatolikus sajtó fellendítése

1898 elején a kor legismertebb és legagilisabb magyar-ruszin kulturmisszionáriusa, a bácskai származású Vrabely Mihály megindítja a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával a Неделя поучительно-газдовска новинка для уgro-рускогo народа⁴⁸ című népi (olykor makaronikus) nyelven szerkesztett – főleg gazdasági kérdésekkel és praktikus tudnivalókkal foglalkozó lapot, amelyet nagyon olcsón, központilag szponzorált terjesztésben népszerűsítettek, elsősorban a kárpátaljai ruszinság körében. A lapnak köszönhetően szerveződtek Kárpátalján olyan ruszin gazdasági önvédelmi társulások, amelyek először szállhattak szembe a zsidó uzsora egyeduralmával. Vrabely nagy vállalkozását Demkó Kálmán szerkesztősége vitte sikerre.

A lapindítás kb. a 18. századi nyomdaállítási kísérleteket utánozta, ugyanis nem volt korrekt cirill betűs nyomdai apparátus, azonban a görögkatolikus főpapság helyzetfelismerése és anyagi áldozatvállalása oda vezetett, hogy egy legalizált, nyilvános gyűjtés folyamán sikerült 1899-re egy komplett nyomdát fölszerelni, amely Kamenszky József, majd Roskovics Emanuel vezetésével indult sikeres útjára. A lap szelleme megfelelt a *Szent Bazil Társulat* részéről megfogalmazott kívánalmaknak. Hűség a magyar hazához, vallásosság, skizmaellenesség, a görögkatolikus liturgikus hagyományok védelme, ruszin származású értelmiség képzésére irányuló törekvés és ugyanakkor az agrárszocialista, szociáldemokrata és általában a népi megmozdulásokkal kapcsolatos negatív attitűd. A lap 1902. március 30-

47 *Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról*, Budapest 1901, 105. 48 I. évf. 27. sz. 1898. júl. 3. Biblioteka Kňažského Seminára Prešov.

án jelent meg utoljára, azonban 1919-től Hadzsega Gyula szerkesztésében Карпат címmel jogutódként újra indult.

Abban, hogy Demkó kezéből Vrabely Mihályra szállt a Неделя szerkesztői tiszte, minden bizonnyal szerepet játszhatott az a tény, hogy a gyermekkor és a kora ifjúsági nyelvi környezete, illetve az onnan hozott és merített nyelvi tudás nem bizonyult elégségesnek egy elsősorban, sőt kizárólag ruszinok számára kiadott cirill betűs, a legegyszerűbb népnyelv és az irodalmi stílus között kompromisszumot keresni kényszerülő szerkesztői koncepció kiterjesztéséhez.

1898. június 20-án alakult meg *Budapesten a Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottsága*, vagy ahogy akkor röviden nevezték az *Országos Bizottság*. Ez célul tűzte ki, hogy társadalmi kezdeményezés sikereként kiharcolja a görögkatolikus egyházban a magyar szertartási nyelv hivatalos elismertetését, az addig kizárólagossággal bíró ószláv helyett.⁴⁹

A bizottság tagjai valójában két eltérő szellemi csoportból verbuválódtak: az egyiket az elmagyarosodó ruszin értelmiség jelentette, a másikat az önmagukat már tudatosan magyarnak valló tagjai az ún. „hajdúdorogi mozgalomnak”, amely az 1860-as években indult a Tiszántúl, addig már nyelvében is magyarrá vált görögkatolikus sárga körében. Ez utóbbi csoportnak a Gergely-naptár bevezetéséért és a cirill betűs liturgikus könyvek kiszorításáért folytatott harca, reményeik szerint, abban érte volna el eredményét, hogy megszabadultak volna a megalázónak és kirekesztőnek érzett „oros” jelzőtől. A hajdúdorogi mozgalom a magyar nemzeti öntudat megtestesítője volt a görögkatolikus gazdag parasztság, értelmiség és az állami posztokat betöltő hivatalnokok körében. Velük szemben a ruszin nemzeti törekvések éppen egyházi kérdésekben jelentkeztek, természetesen ellenkező előjellel, az ószláv nyelv és az ó-naptár védelmében. A dorogiak követeléseiket 1866-ban memorandumban terjesztették az uralkodó – Ferenc József – elé, sikertelenül. A magyar nyelvű liturgia és fordítások elé pedig a latin szertartású felső papság gördített akadályokat. Ez a megosztott társaság lépett egymással átmeneti szövetségre az Országos Bizottság keretein belül, egy általános görögkatolikus érdek képviselőként.

1901-ben a főpapok és az Országos Bizottság főrendiházi tagjainak körében Demkó Kálmán is részt vett a magyar liturgikus nyelv kieszközléséért szervezett, felemás sikert hozó római zarándoklaton.

49 *A görög szertartású katolikus magyarok országos bizottságának programja és szervezete*, Budapest 1898.

Az Országos Bizottság tevékenységét váltotta fel az 1902. december 3-án Szabó Jenő felsőházi tag elnökletével megalakult *Magyar Görög Katolikusok Egyesülete* 61 rendes, 123 pártoló taggal, 6 fős vezetőséggel. A rendes tagok névsorában szerepel Demkó Kálmán budapesti tanár neve is. A tagok közül egyre inkább kiszorulnak a ruszsofil irányzat képviselői.

A Görög Katholikus Hírlap, egyházi, népvelési, társadalmi és közgazdasági hetilap – a Görög Kath. Magyarok Országos Bizottságának és a Magyar Görög Kath. Egyesületének közlönye – I. évfolyamának 1. száma 1903. december 25-én jelent meg. A lap megjelenését 3 nappal korábban, december 22-én jelentette be az egyesület elnökségének nevében dr. Rabár Endre, a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője, harcos asszimiláns, dr. Demjanovics Emil az Orvos Szövetség alelnöke, egészségügyi főtanácsos, legendás – Krúdyhoz hasonló – figura és dr. Leövey Sándor. A lap felelős szerkesztője Prodán János, majd pedig 1905. június 10-től Kutkafalvi Miklós (korábban Kutka Mikolaj) lett. A Görög Katholikus Hírlap melléklete: *Az Eperjesi Görög Szertartású Katholikus Egyházmegye Rendeleteinek Tára*.⁵⁰

A bemutatkozó szám címlapján mindkét görögkatolikus egyházmegye püspöke, dr. Vályi János eperjesi és Firczák Gyula munkácsi főpásztor levélben köszönti az új lapot, annak célkitűzéseit, katolikus és hazafias szellemét. Ugyanitt a lap megvásárlására és terjesztésére buzdít Szabó Jenő főrendi házi tag, az Országos Bizottság elnöke, Pásztélyi János dr. a budapesti egyházközség egyháztanácsának elnöke, majd Garancsy Mihály minisztériumi osztálytanácsos köszöntő sorait olvashatjuk.

Szinte valamennyi – a magyarországi görögkatolikus egyházzal szimpatizáló, annak gondjaiért aggódó – értelmiségi személy és egyesület hangot ad örömének a lap megindulása felett. A hírlap létrejöttéhez az is hozzájárulhatott, hogy egy látens riválisa, a *Kárpáti Lapok* az év végén befejezte pályafutását, amelyről annak kiadója, Jäger Bertalan számol be Ungvárról december 22-én keltezett levelében, és egyben felszólítja régi olvasóit, hogy korábbi bizalmukat fektessék az új orgánumba, amelynek pályafutásához minden jót kíván.

Az 1. szám 2–8. oldalán „Felhívás Magyarország görög szertartású katolikusaihoz” címmel teszi közzé Demkó Kálmán – mint a lap főszerkesztője és tulajdonosa – vezércikkét, amely minden tekintetben meghaladja egy új lap indulása felett érzett öröm kifejezésénél megszokott hangütést.

⁵⁰ www.katolikus.hu/k_sajto/katsajto.html.

A közel tizenkét kolumnás írásmű pontokba szedve tárgyalja rendkívüli részletességgel a 20. század eleji Magyarország egyik etnikai és szociális feszültségektől legterheltebb, megoldatlan és feloldatlan interkonfessionális és interetnikus kérdéseket felvető néptömegének, a vegyes nemzetiségű, ruszin többségű görögkatolikus populáció asszimilációjának, migrációjának, emigrációjának és egyáltalán megmaradásának kérdéseit.

Lapjának programját történész beállítottságának megfelelően demográfiai körkép felvázolásával kezdi, amelyben potenciális olvasóként közel két és félszáz ezer magyar anyanyelvű olvasóval számol. Mindjárt a cikk elején visszafogott, de enyhén patetikus hűségnyilatkozatot tesz a magyar haza állam- és nemzeti egysége mellett, ugyanakkor szeretetteljes hangnemben fordul az azonos rítusú, de más anyanyelvű hittestvérei felé is (románok). Talán a valóságosnál némileg rózsásabban tünteti fel a magyarországi görögkatolikus receptióját az állam és a magyar közélet hazafias, az értéktételben kompetens rétegei részéről. Tesz ugyan halvány és eufemisztikus utalásokat a még meglévő, de egyre fogyatkozó előítéletekre és hitsorsosainak műveltségi helyzetének megítélésére szóló – gyakran pejoratív – közéleti és sajtómegnyilvánulásokra.

A továbbiakban, mellőzve a bevezető sorok patetikus hangnemét, nagy körültekintéssel veszi számba a kor valóban égető kérdéseit, amelyekre tervei szerint lapjában a későbbiekben egyenként és részletesen szándékszik kitérni, lehetőleg úgy, hogy a megjelentetni kívánt írások valóban előre vigyék a megcélzott olvasótábor minden rétegének ügyét. Először talán politikai okokból a magyar templomi nyelv és a katolikus autonómia ügyét említi, ugyanakkor a harmadik ponttól a tizedikig korábban ismeretlenül szenvedélyes, vagy inkább korrekt hangnemben, szociológusi igénnyel sorolja fel a papok és tanítók nyomorult anyagi helyzetét, megalázó társadalmi semmibevettségét, rendezetlen nyugdíjügyeiket, és hogy a meglévő állapotok mennyire nem alkalmasak arra, hogy új, valóban művelt és potens értelmiségi réteg fejlődjön ki. A kor ruszin politikai és társadalmi mozgásaival foglalkozó, napjainkig is legalaposabb történelmi mű sem idézi Demkó Kálmán programjának ezt a szűk, de rendkívül kifejező részét, amelynek néhány sorát az alábbiakban szó szerint idézem.

„Erős értelmiségi osztály kifejlődése nélkül nincs szellemi élet, enélkül meg se egyházi, se társadalompolitikai törekvéseknek nincs létjogosultságuk. Kérdés: hogyan neveljünk magunknak számottevő értelmiséget? Evvel kapcsolatban áll a tervezett főiskolai internátus. Értelmiségünk szét-

szórva egymással nem érintkezve, sőt egymásról tudomással is alig bírva, elveszíti az összetartozás érzetének szükségességét. Hogyan kell ezt egészes alapokon úgy szerveznünk, hogy az megteremtse a mindnyájunknak erőt adó egység szellemét? A felvidéki orosz ajku görög kath. nép szellemi elmaradottságának okaira ország-világ előtt rá kell mutatnunk és gondoskodnunk kell módokról, amelyekkel azon jóindulatu, becsületes munkás és hazafias érzelmű hitsorsosainkat kiemelhetjük a nagy elmaradottságukból. Ugyanazon népnek nyomoruságos anyagi helyzete kell hogy felkeltse érdeklődésünket. Ezrek veszik kezükbe évenként a vándorbotot, elhagyva a hazát, amelyekhez való hűségüket atyáiknak sok száz éves hagyományai mellett a Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak szabadságharcain át Világosig kiontott oly sok vérrrel pecsételték meg. Mik az okai ezen derék nép pusztulásának, hogyan lehet és kell rajta segíteni? Minket az ezen nép soraiból kiemelkedett, részben több százados és századra menő magyar nemes családokat és általában legnagyobb részben ezen nép papi és tanítói családjainak köréből keletkezett értelmiséget nem hagyhat hidegen a nép sorsa. Ki legyen annak védője, szószólója, ha mi magára hagyjuk? Hosszú lenne felsorolnom összes teendőinket. Nem programot akarok adni, mert ahhoz, vagy inkább annak megvalósításához se hivatottnak, se eléggé erősnek nem érzem magamat. Csak rá akartam mutatni arra, mily sok teendő vár reánk, milyen szép hivatása lenne egy fentebb kifejtett irányú lapnak”.⁵¹

Nem kerülhette meg az olyan aktuális problémákat, mint a naptár-egyesítés, a rítusdiszkrimináció, a magyar nyelv kanonikus elfogadtatása, a közoktatási állapotok kérdése, ugyanakkor mindezek mögött világosan látta a gazdasági elmaradottság okait, a termelési rétegzettség primitív voltát, a segélyforrások teljes hiányát, a bankrendszer kiépítetlenségét és az egyik legkényesebb kérdést, az ország északkeleti részét teljesen behálózó zsidó pénzuzsora népnymorító eredményét. Megállapítja, hogy mindezen állapotok egyenes következménye a szülővidékről való elvándorlás, mindenekelőtt az amerikai kivándorlás, ennek következtében egész kistájak elnéptelenedése, és az ott élők életkörülményeinek akár egy-kétszáz évvel korábbi állapotokba való visszasüllyedése. Állításait statisztikai számoszlopokkal illusztrálja.

Tervezi továbbá, hogy a fentebb leírt prózai témák mellett a lap tárcarovatában szívesen közölné művészi értékű és irodalmi igényű dolgozatokat

⁵¹ *GKH* I (1903) 3.

az egyes vidékek népeinek életmódjáról, népszokásairól, valamint „multságainak, sajátos közmondásainak, népdalaiban megnyilatkozó erkölcsi felfogásának, a nép körében élő babonáknak, balhiedelmeknek, szóval a népélet megnyilatkozásának leírását”.

Elképzelése, hogy beszámoljon az irodalmi rovatban a főváros és a vidék azon kiemelkedő kulturális eseményeiről, amelyek a lap speciális olvasókörénél leginkább tarthat számot érdeklődésre. Közli előzetesen összeállított névsorát azokról a zömmel lelkész, tanító, jogász foglalkozású férfiakról, akik felajánlották szerzői szolgálataikat az induló lap számára.

Reményét fejezi ki, hogy később még nagyobb nevet, kiemelkedő közéleti alakokat is üdvözölhet a szerkesztőség munkatársai között. Bevezetésül meggyőző, őszinte szavakkal ígér kitartást és elszántságot a lap sorsának intézésére, a vizály és intrika kerülésére, és a külső munkatársak segítségének elfogadására. Sorait az alábbi fohásszerű lelkes mondatokkal zárja: „A kezdő lépés megtörtént. Dicsőséget hozzon-e nekünk a kibontott zászló és a szebb jövő reménységét, vagy szégyennel bukják el a szent jelvény, rajtatok áll, Magyarország görög szertartású katolikusai! Én az elsőt remélem. Adja az Ég, hogy ugy legyen!”

A lap ezután hetente minden szombaton jelent meg. Előfizetési ára egész évre 12 korona, fél évre 6 korona, negyedévre 3 korona volt. Kántortanítók és önálló tanítók 8, 4 és 2 korona kedvezményes áron juthattak hozzá. Tiszteletpéldány azoknak járt, akik vidékeik eseményeiről legalább kétszer értesítették a lapot. Rendes munkatársaknak, ha bejelentették igényüket és kéthetente legalább egy hírről tudósítottak, továbbá azoknak, akik előfizetőket toboroztak. A lap utolsó oldalán hirdetések megjelentetésének lehetőségét ajánlja, melyeket közvetlenül a szerkesztőséghez kértek beküldeni, az alábbi címre, mely egyébként ebben az időben egyben a kiadó laptulajdonos privát lakcíme volt: Budapest, VIII. kerület Szűz utca 2. A hirdetési rovatot leginkább mezőgazdasági gép- és vegyiparok, kisiparosok, valamint templomi felszereléseket és berendezési tárgyakat, így pl. kifejezetten görögkatolikus igényeket is kielégítő egyházi műipari vállalkozások vetették igénybe. A legsikeresebbek között említhetjük a Rétyai és Benedek, az Oberbauer, Schmidt stb. cégeket, amelyek különösen a Lengyelországgal határos régiókban megpróbálták kiszorítani az addig monopolhelyzetben lévő, odaáti Bogdansky manufaktúrát.

A második számban „Hangok a Görög Katolikus Hírlap programjáról” címmel Bihary Emil Emmanuel, a megszűnt *Kárpáti Lapok* mun-

katársa által írott cikkét olvashatjuk. Az új hírlapot egy érkező jó barátához hasonlítja, amely a kilenc évig megjelent, most megszűnt *Kárpáti Lapok* helyébe lépett. A lap megszűnésének hírére volt szerkesztője, Prodan János jelentette be, aki ezt követően az új lapnál töltött be felelős szerkesztői tiszteket a fentebb említett Kutka-féle pozícióváltásig.

„Felirat a miniszterhez” címmel levelet közöl a Keleti Felföld szociális felemelése érdekében Balogh Mihály c. prépost, munkácsi külhelynök, Bud Titus, máramarosi román vikárius és Müller Károly apát-plébános aláírásával.

Az 1904-es évfolyam számaiban leggyakrabban előforduló kérdések majdhogynem megegyeznek az Egyesület célkitűzéseivel: a magyar liturgikus nyelv kanonizálásával, a szláv liturgikus könyvek magyarra fordításának és a „skizma” mozgalom felszámolásának, majdan a máramarosi perekben lecsapódó, alapvetően szociális indíttatású, de végül is politikai síkra terelt büntetőjogi megoldásáig.

Az ún. skizmatikus mozgalomban és az azt kísérő, az egész Kárpátalját megrázó eseményfolyamban Demkó nem ismerte fel az áttérni vágyók igazi motívumait. Csupán anyagi teherletételt (a stóla terhektől való szabadulást) és ruszofíliát, államellenes aknamunkát sejtett. Mint a görögkatolikus egyháztörténet jó ismerője, tudomással kellett, hogy bírjon az unió megkötésétől látenszen mindig is létező reuniós törekvésekkel. Minden ruszin megmozdulás mögött pánszláv összeesküvést gyanított. Harcias elfogultságának hangneme, apologetikus fűtöttsége olykor párhuzamba állítható a „Кде треба искати правду” szerzőjének az emigráns ruszinokat az ortodoxiába átvívó egykori eperjesista papnak, Tóth Eleknek a stílusával és hangvételével.

Demkó főszerkesztő az 1904-es év folyamán 36 cikket ír a legkülönbözőbb tárgykörökből. Cikksorozatot indított „A görög katolikusok Magyarországon” címmel, amely statisztikai táblázatban szemlélteti az unitusok demográfiai átrétegződésének motivációit az 1901-es népszámlálás adatai alapján. „Társadalmi viszonyaink” címmel szociológiai igényrel mutatja ki az unitus intelligencia össztársadalmi térfoglalásának az összpopulációhoz képest sanyarú voltát. Kérdést intéz hitsorsosaihoz: „Lehetetlen-e, hogy saját fiaitokat emelve előkészítsétek unokáitoknak jobb társadalmi helyzetét? – Gondolkozzatok!”⁵²

⁵² GKH 4 (1904) 2.

Nyolc számon keresztül foglalkozik a „Templomi, oltári nyelv és a magyarság” kérdésével. Miután számtalanszor bizonygatta, hogy nem az iskolai oktatás államilag erőltetett és jól szponzorált magyarosító metodikája, hanem sokkal inkább a szakrális népi kultúrát teljes mértékben átható, a tradíció letéteményeseként tisztelt (egyházi szláv) oltárnyelv kiiktatása hozhatja meg az óhajtott eredményt.

„Középbirtokosok, lelkészek és tanítók feladatai”-ról szólva rámutat az említettek felelősségére, a közművelődést, felvilágosítást és szociális felemelkedést illetően.

A *Görög Katholikus Hírlap* a Hírek rovatban tudósít azon örvendetes eseményről, hogy a főszerkesztő-laptulajdonos megkapta a *Magyar Történelmi Társulat* alelnökévé való kinevezését.⁵³

Demjanovics Emillel való személyes kapcsolata okán Jókai Mór halálhíre és nekrológja kiemelt helyet kapott a lapban.⁵⁴

1905-ben indul cikksorozat „Parochiáink története” címmel, Csoma Miklós kassai segédlelkész javaslatára. A főszerkesztő örömmel üdvözli a kezdeményezést. A miskolci egyházközség történetét Szaffka Pál királyi közjegyző írta.⁵⁵ Szomorúan tapasztaltam, hogy közös szülőfalunk – Görömböly – nem szerepel a tárgyalt egyházközségek sorában.

Ugyanezen esztendőben 27 cikket ír az előző év témáinak folytatásaként. „A magyarországi görög katolikusok szellemi élete 1902-ben” 7 számon keresztül tartó cikksorozat tárgyát képezi.

Termékenységére jellemző, hogy a következő évben újabb 20 dolgozatban az egyházi ünnepekhez kapcsolódó írásai mellett aktuálpolitikai eseményeket is kommentál. Közéleti ambícióihoz híven „A mostani választások”-ról írott tárcájában. Moralizáló írásai közül megemlíthetjük „A valláserkölcsei keresztény nevelés”-ről szólót.

Minden bizonnyal a Thaly Kálmánnal való atyafiságos jó kapcsolatát tükrözi a kor Rákóczi-kultuszát demonstráló „II. Rákóczi Ferenc és hű népe” című írása. A 19. század végén kialakuló hűségmítosz – amely egyébként korrekt történeti tényeken alapult – a mai napig fontos szegmensét alkotja a ruszin-magyar egymásrautaltság tudatnak. A „Gens fidelissima” eszmekört lapjának nem titkolt missziós célja mellé állíthatta, bár jelen írás messze elkerüli a cikk megjelenésekor a szerzőt éppen foglalkoztató

53 *GKH* 9 (1904) 4.

54 *GKH* 1904, 19–20. sz.

55 *GKH* 1905, 16–17–18. sz.

asszimilációs szándékokat. Szorosan e tárgyhoz kötődik „Rákóczi Ferenc és apothéozisa” címmel megjelent dolgozata, amely a hamvak hazahozatalának idejét jellemző nagy hazafias felbuzdulás és eufória hú leképezése.

Ugyanez évi utolsó számban visszatekintő „Beszámoló”-jában számvevést készít a hírlap eddig végzett munkájáról: „Mindenesetre kifejlődhetik így egy magas színvonalon álló egyházpolitikai vita, amelyik senkit se sértve tisztázza a vitás kérdéseket, és ha abból ki lesz zárva a személyeskedés, egymásnak meggyanúsítása és minden rosszindulat, az elvi magaslaton álló vita csak javára szolgálhat közügyeinknek.”⁵⁶

Ez a szám halvány utalásokkal előrevetíti a vállalkozás kifáradását, és hangot ad az elszántan küzdő, de kevés részvétellel kísért vállalkozás közelgő végének. Az állami támogatás megvonása, a személyét emberi méltóságában megbántó kicsinyes támadások, rosszindulatú kirohanások és sekélyes intrikák erősen megviselték Demkó Kálmánt.

Fentiekre az 1907. évi első szám egyik cikkében válaszolva írja: „A gyalázás, rágalom, gyanúsítás árthat ugyan nekünk, de azt tiszta lelkiismerettel el tudjuk viselni és szenvedni a szent ügyért.” Majd nem sokkal alább így fogalmaz a lábjegyzetben keserűen foglalva össze vállalkozása közelgő csődjének motívumait a *Görög Katholikus Szemlével* való polémia kapcsán. „Azt hiszem mindnyájan lelkünkben megutáltuk már a kellemetlenkedéseket. Elhatároztuk, hogy személyes vonatkozású ügyekkel foglalkozni többé nem fogunk. A »Magyar Világ« című lapnak, egy hozzá igen közel álló egyén nyilatkozata szerint üldözési mániában szenvedő, tényleges tulajdonosa arra számítva, hogy a »Görög Katholikus Hírlap« már megszűnt létezni, és így nem válaszolhat neki lapja legújabb két számában felújítva azt, amiről jobb lett volna már hallgatnia, olyan támadásokat intéz ügyeink ellen, ellenünk – és ami legérdekesebb a dologban saját főszerkesztője ellen is, amik arra kényszerítenek, hogy a hírhedtté lett »Leszámolás« megjelenésének írója akkori viselkedésének igaz históriáját leplezetlenül megismertethessük olvasóinkkal. Hadd tudják meg valahára a teljes igazságot, és – legyen vége a komédiának. A Görög Katholikus Szemlét nem kell védenünk, az meg tud magáért felelni.” A főszerkesztő.

A keserű hangvétellű megjegyzés mögött nemcsak a lelkes olvasók hiánya fölötti kesergés hangja érződik ki, hanem ugyanezen cikk beszámolójából kiderül, hogy az elmaradt előfizetői díjak miatt 1.490 korona tartozás

⁵⁶ GKH 50 (1906) 1.

nyomasztó terhe is beárnyékolta a főszerkesztő mindezidáig töretlen optimizmusát. A rivális unitus sajtóorgánum, a *Szemle* nagyképűséggel vádolja dr. Demkó Kálmánt, aki „azzal hencceg, hogy a miniszterek a barátai, s Firczák, Vályi hozzá fordulnak segítségért”.⁵⁷

A lap pályafutása az ambiciózus Demkó Kálmán életének keserédes in-termezője volt. Lapjain nemcsak a megcélzott eszmék és témák kerültek kifejtésre, de testet öltött egy korára oly jellemzően meg nem értett, sőt olykor szándékosan félreértett, de nagy tudású és mélyen érző intellektus magándrámája is. A lap kimúlásával – amelynek okai között igen komoly egyház- és kultúrpolitikai tényezők és pregnáns személyiségek játszottak szerepet – lezárult a magyar görögkatolikus kultúrtörténet egy igen inten-zív, napjainkig ható (vagy kísértő?) korszaka.⁵⁸

13. Közszolgálat és filantrópia

Az 1905–1906-os tanévben már csak bölcsészetet tanít a VIII. A osztály-ban, heti három órában. Nem csoda, hiszen ekkor már a Műemlékek Or-szágos Bizottságának kültagja, az Országos Középiskolai Tanáregyesület, a Magyar Történelmi Társulat, és a Magyar Földrajzi Társaság választmányi tagja, az Országos Katolikus Autonomia kongresszusi képviselője és a Ma-gyar Védő-egyesület igazgatóságának is tagja.⁵⁹

Hallatlan szociális érzékenysége folytán az iskola jégpályájának üze-meltetéséből befolyt jövedelemből a szegény sorsú diákokat pénzzel és tankönyvvel támogatja. A rászoruló egyetemi hallgatók az általa alapított Ifjúsági étkezdében évente száznál többen kapnak olcsó ebédet. Tanári segélyszövetkezetet hoz létre a megbetegedett vagy elhunyt tanárkollégák családjainak megsegítésére.⁶⁰

14. A homo politicus

Már laptulajdonosi és szerkesztői mivoltában számos írásában egyértel-műen elkötelezte magát a ruszinok asszimilációja mellet, még akkor is, ha

57 Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) társadalmi törekvések 1860–1910*, Budapest 1977, 164.

58 *A Görög Katolikus Hírlap* az 1903. év karácsonyi első számától az 1907. február elsején megje-lent utolsó számig (összesen 157) az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában találha-tó meg.

59 *A Budapesti VIII. kerületi M. Kir. Áll. Főgimn. ... értesítője*, 1905/1906, 45.

60 *Sturm-féle Országgyűlési almanach 1905–1910*, Budapest 1905, 249–251.

cikkeit paradox módon ruszinul írta. Rendíthetetlenül hitt abban, hogy a ruszinság szellemi felemelkedését egyedül a lassú beolvadás szolgálhatja, amelynek eredményeként létrejön egy ruszin identitású, görögkatolikus vallásához hű, de nyelvében magyar intelligencia. Talán ez a cél motiválta, amikor 1906 januárjában Zemplén vármegye nagymihályi kerületében kormánypárti programmal képviselőként jelölteti magát a negyvennyolcas párti gróf Hadik-Barkóczy Endrével szemben.⁶¹ A választást ugyan megnyeri, de képviselői pályafutása nem tud kibontakozni, mert a „darabont kormány” megbukik. Esete tipikusan a politikába rángatott naív filosz paradigmája. Kötelességének tartja, hogy megköszönve a beléhelyezett bizalmat, megszólítsa az őt sikerre vivő szavazókat, *Nyílt levél választóimhoz* című írásában. Ellenségei részéről számos kritika éri, melynek némelyike származását firtatja, és számon kéri a zömmel szlovák és ruszin választókerületben nemzetiségi propagandával jelentkező Demkó Kálmántól, hogy korábban miért leplezte ruszin származását, szláv gyökereit stb. Ne felejtjük el, hogy nagymihályi választókerület déli része ebben az időben a magyar nyelvhatár északi vonalát alkotta, amely azóta kb. 40 km-rel húzódott vissza.

A politikai fiasco végképp eltántorította a közéleti szerepléstől. Egészsége hirtelen megromlott, gyakran produkált neuraszténikus tüneteket, ráadásul átesett egy súlyos szívburokolat gyulladásán is. Egy időre szabadságoltatását kérte, majd az 1906/7-es tanévben nyugalomba vonult. Pályafutásának utolsó éveiről kollégája, Zlinszky Aladár finom együttérzéssel az alábbiakat írja: „A mindig szereplő, mindig törekvő Demkó csendes emberré lett. Teljesen visszavonult a közélettől. Egyháza ügyeit is csak távolról nézte. Egészen családjának élt.”⁶²

Élete utolsó éveiben visszatért első szerelméhez, a felső-magyarországi városokhoz, írásait a *Hadtörténeti Közleményekben* jelentette meg. Rövid betegség után 1918. február 13-án, életének 66., házasságának 40. évében – tüdőgyulladásban hunyt el.⁶³ Két hét múlva hőn szeretett hitvese is örökre lehunyt a szemeit.

61 KOVÁTS DÉNESNÉ: *Zemplén megyei országgyűlési követválasztások (1861–1910)*, Miskolc 1989, 144.

62 *A Budapesti VIII. kerületi M. Kir. Áll. Főgimn. ... értesítője*, 1917/1918, 14.

63 *Matricula* 1918/13. (Budapest Rózsaák terei görögkatolikus egyházközség anyakönyve).

DOBOS András

Beavatási modellek. A keresztény iniciáció formái és problematikája Keleten és Nyugaton

TARTALOM: Bevezetés; 1. A katekumenátus fénykora – az etalon; 2. Törekvések az alapelvek megőrzésére; 2.1. Az egyesült egyházak kísérlete; 2.2. Az ortodox egyházak egységben megőrzött iniciációja; 2.3. Nyugat választása: az egység feláldozása az „apostoliságért”; 2.3.1. Történeti kitekintés; 2.3.2. Értékelés; 2.3.3. Tanulni Kelettől?; 2.4. Kizárólagos felnőttkeresztelés; 2.5. Gyermek-, de nem csecsemőkeresztelés; 3. Csecsemőáldoztatás contra elsőáldozás; Összegzés.

Bevezetés

A *Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve* az iniciáció kapcsán bizonyos újdonságokat ír elő, legalábbis ami a keleti egyházakban korábban szokásban volt gyakorlatot, esetleg a részleges törvényhozást illeti. A 695. kánon hangsúlyozza, hogy „valódi szükség” esetét kivéve a keresztséget a bérmelettel együtt kell ünnepelni, a 697. kánon pedig utasít, hogy a bérmeletet követően az Eucharisziában is „mielőbb” részesítsék a neofitát, „a maga sajátjogú egyháza részleges jogának szabályai szerint”.¹

A Liturgikus Instrukció hosszan tárgyalja a beavatás szentségei közötti szoros kapcsolatot, és azokban az egyházakban, ahol az egységes látásmód és ünneplés – többnyire latin behatásra – kiveszett, sürgeti a szükséges reformokat. Mindenesetre megjegyzi: „Bár ezt az előírást minél hamarabb szükséges végrehajtani, mégis meg kell előznie az ősi gyakorlat tanulmányozásának, ahogyan ez az ide vonatkozó, keleti katolikusok és ortodoxok által kiadott kéziratokban és nyomtatott szövegekben kikutatható. Az ortodoxoknál még meglevő gyakorlatot is figyelembe kell venni.”²

1 RIHMÉR Z. (szerk.), *A Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve*, Nyíregyháza 2011, 183–184. (695. és 697. kán.).

2 KELETI EGYHÁZAK KONGREGÁCIÓJA, *Instrukció a Keleti egyházak kánonjainak törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*, (Római Dokumentumok 37), Budapest 2010, 50. (A továbbiakban: *Instrukció*.)

A feladat tűnhet rendkívül egyszerűnek. Folytatunk mindent úgy, ahogyan eddig tettük, azzal a különbséggel, hogy nem várjuk meg az iskoláskort a gyermekek elsőáldozásával, hanem, amint a bérmálást kapcsoljuk a kereszteléshez, úgy teszünk az Eucharisziával is: a gyermek egy liturgikus alkalmon belül részesül a három beavató misztériumban. A valóságban a probléma jóval összetettebb. Egyrészt maga az Instrukció is árnyaltabban fogalmaz: „a keresztséget, a szent műróval való megkenést (bérmálást) és a szentáldozást együtt kell kiszolgáltatni, vagy legalábbis úgy, hogy köztük minél kevesebb idő teljék el”.³ Másrészt, az Instrukció fontos kiegészítést tesz: „Miközben bevezetik ennek a gyakorlatnak⁴ a visszaállítását, nem szabad elhanyagolni az újonnan beavatott gyermekek elengedhetetlen és fokozatos hitoktatását, attól a pillanattól, hogy képesek megközelíteni a hit titkainak megértését.”⁵ Vagyis, mivel a katekézis ősidők óta a beavatás része, még ha utólag történik is, semmiképpen sem mellékes szempont, s a reformok alapjaiban érintik majd annak szerkezetét.

Mégis, hogyan lehet eleget tenni a Keleti Egyházak Kongregációja által előírt rendelkezésnek úgy, hogy annak szellemét is magunkévá tegyük, ne pedig csak a betűt kövessük? A *CCEO* vonatkozó kánonja utal a „részleges jog szabályaira”. Ennek birtokában egyszerű lenne a válaszadás, de hazánkban ilyen jogi segítségre még nem támaszkodhatunk. Az Instrukció által említett reformok képezhetnék ennek a részleges jognak az alapját, melyek fogantatását azonban, amint a kongregáció dokumentuma erre buzdít, az „ősi gyakorlat elmélyült tanulmányozásának”⁶ kell megelőznie. Ehhez szeretne csekély adalékul szolgálni ez a cikk.

Itt most eltekintünk a katekumenátus egész kérdéskörétől,⁷ és kizárólag a beavatás három fő mozzanatának a kapcsolatára irányítjuk figyelmünket.

3 *Uo.*, 49.

4 Ti.: a három szentség együttes ünneplését.

5 E ponton kénytelenek voltunk eltérni a magyar fordítástól annak félreérthetősége miatt, mert „beavatásra készülő” gyermekek hitoktatásáról szól, ami csecsemők esetében nyilván értelmetlen. Az eredeti szövegben az „újonnan beavatott gyermekek” (fanciulli neo-iniziatii) kifejezés olvasható, vö.: *Istruzione per l'applicazione delle prescrizioni liturgiche del Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*, Città del Vaticano 1996, 39.

6 *Instrukció*, 50.

7 A katekumenátus intézményének a keleti katolikus egyházakban ismert mai liturgikus vonatkozásáról és egy ajánlott hazai gyakorlatról vö. NYÍRÁN J., „A katekumenátus liturgia-történeti aspektusai” és DOBOS A., „A katekumenátus szertartásai a bizánci hagyományban”, in OBBÁGY L. – VERDES M. (szerk.), *Katekumenátus tegnap, ma és holnap*, Nyíregyháza 2013, 57–75. és 76–97.

Vizsgálatunk során átfogó képet szeretnénk nyerni a különféle ma is élő és mára már kihalt gyakorlatokról, ami azt jelenti, hogy figyelembe vesszük a dogmatika, a liturgiátörténet és a pasztorális teológia szempontjait is.

I. A katekumenátus fénykora – az etalon

Először is arra az alapvető kérdésre kell válaszolnunk, honnan ered a keresztény beavatás terén tapasztalható sokféleség. Szállóigévé vált G. Kretschmar, az ókeresztény egyház iniciációs gyakorlatait kutató evangélikus püspök egyik megjegyzése: „A lehetőségek sokfélesége önmagában apostoli”.⁸ A protestáns szerző értékes tanulmányában arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a keresztény beavatásban az olajjal való megkenésnek nincsen olyan egyetlen, egységes gyakorlata, amelyre mint ősmintára vissza lehetne vezetni a többi.

A praxis mai különbözősége mindenestre nem magyarázható pusztán ennek a kezdeti pluralitásnak az alapján. A IV–V. században a beavatásnak viszonylag egységes hagyománya teremtődött meg az egyházban, melyhez hosszú út vezetett. Már ha csak egyedül az Újszövetséget vesszük alapul mint forrást, akkor is meglehetősen változatos képet kapunk arról, hogyan lett valaki az egyház tagja. Az Apostolok Cselekedetei maga is többféle utat ismer. Az első pünkösd napján mintegy háromezer lélek csatlakozása az egyházhoz – mondhatni – a „klasszikus” típusú beavatás ősmintája lett: prédikáció – megtérés – bűnbánat – keresztség – Szentlélek-ajándékozás. Péter apostol maga válaszol az öt hallgatók kérésére, akik az üdvösség iránt érdeklődnek: „Tartsatok bűnbánatot, és mindegyiktek kereszteskedjék meg Jézus Krisztus nevében bűneitek bocsánatára; akkor megkapjátok ajándékul a Szentlelket” (ApCsel 2,38).

Ugyanaz a Péter apostol valamivel később, a Kornéliusznál tett látogatása alkalmával, csodálkozva azon, hogy a pogány százados és háza népe elnyerte a Szentlelket, elszánja magát az újszerű lépésre, és megkereszteli a körülmetéletlen pogányokat: „Vajon megtagadhatjuk-e a keresztség vizét azoktól, akik a Szentlelket éppúgy elnyerték, mint mi?” (ApCsel 10,47). Újdonságnak számít nemcsak az, hogy a körülmetélést, az Ószövetség beavató rítusát kihagyva is teljes beavatást nyerhet bárki az egyházba, hanem a némileg megváltozott sorrend: a keresztség nem feltétele a Lélek-ajándékozásnak, hanem

8 G. KRETSCHMAR, „Recent Research on Christian Initiation”, in M. E. JOHNSON (ed.), *Living Water, Sealing Spirit. Readings on Christian Initiation*, Collegeville (MN) 1995, 33 (= *Studia Liturgica* 12 [1977]).

éppen a már elnyert Szentlélek a bizonyossága, hogy az illető személyek méltók a keresztségre. Aztán meg kell említenünk azt az ígehelyet is, mely a skolasztika számára Nyugaton a keresztségtől szétválasztott bérmálás alapvető hivatkozási pontjává vált:⁹ Péter és János beteljesítik a Fülöp diakónus által megkezdett beavatást, azáltal, hogy kézföltételükkel átadják az „Úr Jézus nevében megkeresztelt” samariaiaknak a Szentlelket (ApCsel 8,14–17).

Lehetne még színeznii az ősegyház beavatási gyakorlatának leírását, de talán ez a néhány példa is elég, hogy lássuk: az egység maga egységesítés eredménye. A keresztség-bérmálás-Eucharisztia hármasságára épülő beavatás viszonylag hosszabb időszakot átölelő fejlődés egyik állomása, legalábbis, ha igaz, hogy Aranyszájú Szent János presbitersége idején Antióchiában még nem ismerték a keresztség utáni megkenést.¹⁰ Amikor a bizánci egyházban rögzül a szerkönyvek által ma is egységként kezelt három misztérium sorrendje (valamikor az ötödik század elején),¹¹ Nyugaton már kezd felbomlani az iniciáció egysége: annak beteljesítését fenntartják a püspököknek.¹² A három mozzanattól álló, egy szertartás keretében és azonos sorrendben történő iniciáció ezek szerint egyidejűleg sohasem volt általános az egész világon. Arról nem is beszélve, hogy a Szentlélek-adományozás nem egyféle gesztushoz kötődött a különböző hagyományokban, valahol kézrátételhez, valahol megkenéshez, valahol mindkettőhöz.¹³ És mégis, mindennek ellenére, a háromlépcsős beavatást etalonnak tekintik mind a mai napig mind a bizánci, mind a latin egyházakban.¹⁴

A tökéletesnek tartott beavatás ezek szerint egy olyan modell, mely a történelem egy egyszeri korszakának megfelelően kialakított gyakorlatot tükröz vissza. Ez a beavatási forma a katekumenátus intézménye nélkül nem érthető meg. Ez utóbbi viszont már a VI. században kezd letűnni

9 Vö. Firenzei Zsinat örményekkel való unióról szóló bullája (*Exultate Deo*), DH 1318.

10 Vö. R. KACYNSKI, „Die christliche Initiation in Antiochien”, in JOHANNES CHRYSOSTOMUS, *Taufkatechesen*, I, Freiburg 1992, 92–94.

11 Vö. S. PARENTI, „Iniziazione Cristiana in Oriente”, in A. J. CHUPUNGO (ed.), *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia IV, Sacramenti e Sacramentali*, Casale Monferrato 2002, 54–55.

12 Már az V. század elején, I. Ince pápa Decentiushoz, Gubbio püspökéhez írt levelében megtaláljuk az első tanúságot, vö. DH 215.

13 Vö. KRETSCHMAR, „Recent Research”, 11–34.

14 Szándékosan kerültük a keleti egyházak általánosabb megnevezését, mert az asszíroknál mai napig nincs keresztség utáni megkenés, vagy ha arra valahol történik is utalás, annak nem igazán van pneumatikus szerepe. Ugyanez áll a kézföltételre, melyet ugyan említenek némely szerkönyvek, de az ima szövege, melyet a kézrátételnek kísérsnie kell, teljesen mentes minden pneumatikus motívumtól. Vö. W. de VRIES, *Sakramententheologie bei den Nestorianern*, (Orientalia Christiana Analecta 133), Roma 1947, 182–191.

a liturgikus élet színpadáról, és soha nem nyílt a történelemben még egy olyan korszak, melyben az régi fényében újjáéledt volna. Mármost minden egyház arra törekedett, hogy minél többet megőrizzen ebből az „eredeti” beavatásból. Érthető, hogy eközben mindegyikük valamit elveszített.

Nem célunk most, hogy a gyermekkeresztségről hosszabb fejtegetésbe kezdjünk. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, ha durván túlzónak is tartanánk Karl Bart állítását, miszerint a gyermekkeresztség „seb az egyház testén és a keresztények betegsége”,¹⁵ nézetét nem lehet teljes egészében elvetni. Ha a gyermekkeresztség legitimitása vitán fölüli is áll – s ezt egyébként Barth sem vitatta –, az már inkább kérdéses, hogy minden esetben érdemes-e ezt a gyakorlatot követni, vagy feltétlen gyakorlása inkább „önkényes”, ahogy a református teológus tartja. Annyi bizonyos, hogy a beavatás helyes módja körül nem lennének kérdések, legalábbis nem ennyi, ha nem lenne általános a csecsemők keresztsége.

A katekumenátus intézményének emléke megmaradt az egyház liturgiájában, hiszen itt is érvényes az összehasonlító liturgiatudomány mesterének, A. Baumstarknak az elmélete: a liturgikus cselekmények, elvesztve eredeti, tisztán gyakorlati rendeltetésüket, szimbolikus jelentést nyerve „túlélnek” a valóságos helyzetet.¹⁶ Így történt ez a katekumenátus rítusaival is, melyek egykor a hitjelöltek felkészülését kísérték; új jelentést kapva (pl. a „névadás” szertartása) tovább éltek a gyermekek beavatásában. A régi beavatás azonban minden egyház számára példaértékű maradt. Lássuk immár, mennyiben sikerült hűnek maradni annak szelleméhez, és mennyiben csorbult annak harmóniája.

2. Törekvések az alapelvek megőrzésére

2.1. Az egyesült egyházak kísérlete

Kezdjük a saját házunk táján. Elöljáróban megállapíthatjuk, hogy az a modell, amelyet magyar görögkatolikus egyházunk jelenleg követ, és nemrég még mindegyik görögkatolikus közösség követett, meglehetősen sajátos: különbözik mind az ortodox, mint a latin egyházak hagyományától. Mint

15 K. BARTH, *Die kirchliche Lehre von der Taufe*, Zürich 1943, 28.

16 Vö. A. BAUMSTARK, *Liturgie Comparée*, Chevetogne 1939, 139–140; R. F. TAFT, „Anton Baumstark’s Comparative Liturgy Revisited”, in R. F. TAFT – G. WINKLER, *Acts of the International Congress „Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872–1948)”*, Rome 25–29 September 1998, in *Orientalia Christiana Analecta* 265, Roma 2001, 209–211.

számos más téren, itt is egyfajta egyveleggel, „liturgikus házasítással” van dolgunk, ami konkrétan azt jelenti, hogy megmaradt a keresztség és a bérmálás egysége, mint a keleti egyházakban, viszont latin hatásra elkülönült az Eucharisziában való részesedés,¹⁷ és kitolódott az ún. elsőáldozás idejére, ami hazánkban kisiskolás korúakat érint. Legnagyobb előnye ennek a gyakorlatnak nyilván az, hogy rögzült az egyházunkban, tehát jelentős múltra tekint vissza. Objektíve nézve is számot tudunk adni más előnyökről: valamennyire megőrződött a beavatás egysége, ha csak félig is, aztán az elsőáldozás előtt lehetőség nyílik egy alapos katekéziszre, végül biztosítva van az Eucharisztia méltóságának „védelme” is. Ez utóbbi kijelentés némi magyarázatra szorul. Míg korábban a gyermekek áldoztatását inkább egyfajta racionalizáló szemlélet miatt tiltották be,¹⁸ napjaink lelkipásztorainak a gyermekáldoztatással szembeni bizalmatlansága mögött egy másik aggodalom rejlik. Hogy a megkereszteltek és megbérmáltak jelentős hányada nem gyakorló keresztény családból való, és nem is biztosított effektíve a vallásos nevelésük, az tény. Ez a tényező is közrejátszik, hogy a lelkipásztorok „legalább” az Eucharisziában való részesedés jogát tartanak fenn azoknak, akik vagy akiknek szülei komolyabban veszik egyháztagságukat. Itt persze fölmerül a kérdés, hogy ha szabályosan történne a keresztelés, vagyis csak olyan esetben, amikor a gyermek vallásos nevelése ténylegesen biztosított, lenne-e egyáltalán helye az ilyesféle aggodalomnak.

Ezek után lássuk, melyek a jelenlegi gyakorlatunkkal járó hátrányok. Elsőként említhetjük, hogy nem felel meg a keleti egyházak hagyományának, mivel sérül a hármastagozódású beavatás egysége. Egy további szempont következik az elsőáldozás tényéből. Ami előny, hátrányként is fölfogható: az Eucharisztia méltóságának megőrzésére való törekvés végső soron értelmezhető úgy is, hogy maga az Eucharisztia relativizálódik. Ha a gyermekek üdvössége és lelki fejlődése érdekében szükségesnek tartjuk az első két szentséget, miért ne lenne olyan szükséges éppen a harmadik. Az „aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni, aki pedig nem hisz, elkárhozik” (Mk 16,16) jézusi kijelentéstől legalábbis közlésmódjából ítélve nem cseké-

17 Ez a jelentős változás a zamoscsi zsinathoz köthető. Vö. SZABÓ P., *A keleti egyházak szentségi joga*, (Collectanea Athanasiana III/1), Nyíregyháza 2012, 195.

18 A gyermekek áldoztatásának elhagyása mögött minden bizonnyal praktikus okok húzódnak (a két szín alatti áldoztatás szokásának kihalása Nyugaton), de a teológia mindenestre ezzel egy időben már az értelem használatának képességére hivatkozik mint az áldozás feltételére. Vö. SZABÓ, *A keleti egyházak*, 192–195 és AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologica* III.80.9, 120–121.

lyebb jelentőségű a „ha nem eszitek az emberfia testét és nem isszátok az ő véréét, nem lesz élet bennetek” (Jn 6,53) figyelmeztetés.¹⁹

2.2. Az ortodox egyházak egységben megőrzött iniciációja

A szentszéki dokumentumok az iniciáció teljes egységének helyreállítását szorgalmazzák, de számos kérdést annak konkrét megvalósításáról nyitva hagynak. Az Instrukció utasít az ortodox hagyományok figyelembevételére is. Milyen is ez a hagyomány? Az ortodox egyházakban a három beavató szentséget mai napig egyetlen szertartás keretében ünneplik, habár újabban görög szokás szerint az Eucharisziában való részesedésre gyakran a legközelebbi Szent Liturgián kerül sor, míg az orosz egyház az Előre megszentelt áldozatból való áldoztatást részesíti előnyben. Mindkét gyakorlat mellett vannak érvek pro és kontra. Előbbi a Szent Liturgiát magát tekinti a beavatás csúcsának, és hangsúlyozza, hogy az Eucharisztia vételének helye *par excellence* a Szent Liturgia. Utóbbi inkább a beavatás mozzanatainak szoros időbeli egymásutániségát húzza alá, és ragaszkodik ahhoz, hogy egy szertartáson belül történjék a beavatás. Szabadjon annyit megjegyezni, hogy általában gyermekkeresztségről lévén szó, a Szent Liturgia többlete az Előre megszentelt adományokból való részesedéshez képest az aktív részvétel feltételeinek alapvető hiánya miatt nem igazán érzékelhető.

Az áldozás ideje itt azonban részletkérdés. Ami lényeges, hogy alapvetően megmarad a beavatás egysége, s ez hallatlan nagy pozitívum. Ezzel azonban nagyjából ki is merül a pozitívumok sora. Szembetaláljuk magunkat ugyanakkor több problémával is: a katekézis minimális szinten sem biztosított, teljes egészében hiányzik a személyes döntés és a szentségben való részesülés élménye, amely – ha csak töredékesen is – valamennyire megmarad az elsőáldozásban vagy akár a latin egyház bérmálásában. A jelen helyzetet látva reális annak veszélye, hogy valaki beavatása alkalmával jár utoljára a templomban, akkor van utoljára egyházi közösségben.

19 Érdekes adalék, hogy az Eucharisztia vételét a skolasztikáig Nyugaton is a keresztség szükségével egy szinten emlegették, így Szent Ágoston is, akinek erre vonatkozó szavait későbbi korok teológusai tévesen értelmezték. Vö. P.-M. Gy. „»Die Taufkommunion der kleinen Kinder» in der lateinischen Kirche«, in H. AUF DER MAUR – B. KLEINHEYER (hrsg.), *Zeichen des Glaubens. Studien zur Taufe und Firmung. Balthasar Fischer zum 60. Geburtstag*, Zürich 1972, 487–491.

2.3. Nyugat választása: az egység feláldozása az „apostoliságért”

2.3.1. Történeti kitekintés

A Nyugati egyház jelenlegi szokása nem egyöntetű, legalábbis, ami az egyes szentségek sorrendjét illeti. Régi időre visszanyúló, általános jellegzetesség és egészen a latin egyház sajátja a bérmálás elszakítása a keresztségtől. Ez nem jelenti feltétlen azt, hogy az Eucharisziában való részesülést is elválasztották volna a keresztségtől. Egyes kora középkori szakramentáriumok rubrikái szerint, ha a püspök nincs jelen, a pap megkereszteli és rögtön meg is áldoztatja a beavatandót.²⁰ Bár a gyakorlat meglehetősen sokszínű, az első évezred végéig szinte minden liturgikus könyv azt sugallja, a bérmálás elszakítása a keresztségtől nem ideális, és mihamarabb sort kell keríteni arra, hogy a megkeresztelt találkozzék a püspökével, és megkapja a bérmálás szentségét.²¹ Figyelemreméltó, mennyire nem akarnak tudomást venni a rubrikák szerzői a fennálló gyakorlatról, oly erélyesen ismételtetik, hogy ennek a találkozásnak a legrövidebb időn belül meg kell történnie. Érthető okokból ennek a kívánalomnak a teljesítése másként sikerült Itália középső és déli vidékein, ahol minden tíz kilométeres körzetben volt egy püspök, és megint másként frank földön.

A gyermekáldoztatás aztán a XIII. századtól kezdve egészen alábbhagy. Az Eucharisziában való részesülés ideje kitolódik, néhány helyen egészen a házasságkötés idejére,²² aminek egyetlen pozitív hozománya, hogy az egyes szentségekben való részesülés eredeti sorrendje helyreállhatott. A tridenti zsinatot követő időben a bérmálást egy rövidebb katekézis, az elsőáldozást pedig egy bővebb, alaposabb hitoktatás előzte meg.²³ Csak a XVIII. századtól kezd a sorrend ismét fölcserélődni egy, főként Franciaországból eredő modell alapján, mely már a bérmálás elé helyezi a hosszabb katekézist.²⁴ Újabb változást csak X. Pius *Quam singulari* kezdetű enciklikája hozott,²⁵

20 Vö. P. DE CLERCK, „La confirmation, parachèvement du baptême, porche de l’eucharistie”, in E. CARR (ed.), *La cresima. Atti del VII congresso internazionale di liturgia*, Studia Anselmiana 144 (Analecta Liturgica 26), Roma 2007, 206–208.

21 Vö. M. ZACHARA, „Il sacramento della confermazione nel primo millennio in Occidente”, in CARR, *La cresima*, 118–131.

22 Vö. P. BROWE, „Kinderkommunion im Mittelalter”, in *Scholastik* 5 (1930) 35–36.

23 Vö. L. GIRARDI, „Battesimo e confermazione”, in A. GRILLO E ALTRI (edd.), *Corso di teologia sacramentaria*, 2: *I sacramenti della salvezza*, Brescia 2000, 148–153.

24 Vö. *Uo.*, 153.

25 Vö. DH 3530–3536.

amely föllép néhány korábbi abúzus ellen, úgy mint a gyermekek gyóntatása áldoztatás (vagy akár feloldozás) nélkül, és egy korábbra helyezett elsőáldozási időpontot határoz meg, mégpedig a gyermekek hetedik életéve körül. A II. Vatikáni Zsinat és az azt követő reformok csak a liturgikus szövegeken változtattak, a kialakult struktúrát érintetlenül hagyták.

2.3.2. Értékelés

E történeti áttekintés után látjuk, a beavatás Keleten megőrzött rituális egysége fontos, de nem az egyetlen szempont a különféle modellek vizsgálatánál. Mit mondhatunk ezután a latin praxisról? Először is azt, hogy sem időben, sem térben nem egységes, ezért legalább kétféle reflexió szükséges.

Létezik, legalábbis létezett a történelemben egy olyan iniciációs rend, amely nem bolygatja meg a beavatás elemeinek szekvenciáját, csupán elválasztja azokat egymástól. Ez a modell, mint említettük, többször fölbukkant, majd letűnt a latin egyház szentségi életében; ma egyes anglikán közösségekben elfogadott, viszont több katolikus teológus és lelkipásztor is előnyben részesítené az általánosan elterjedt gyakorlattal szemben, melynek megfelelően az elsőáldozás megelőzi a bérmálást. Konkrét utasítást egyébként sem a hatályos jog, sem az *Ordo Confirmationis* nem ad. Az előbbi négy követelményt támaszt a bérmálándókkal szemben (halálveszélyen kívül): az értelem használata, kellő oktatás, megfelelő felkészülés és a keresztségi fogadalom megújítására vonatkozó képesség.²⁶ Hogy mégis mely korban tanácsos a bérmálásban részesülni, arról a *CIC* annyit mond, hogy „körülbelül abban a korban... amikor értelmük használatára eljutnak, hacsak a püspöki konferencia más életkort nem határozott meg”.²⁷ Az *Ordo Confirmationis* az egyes püspökkari konferenciák hatáskörébe utalja annak lehetőségét, hogy a bérmálás idejét „érettebb korra” halasszák, mégpedig „annak érdekében, hogy tudatosabbá legyen, mit is jelent a hívő ember életében a teljes engedelmesség Krisztus Urunknak, és az állhatatos tanúságtétel órája”.²⁸ Az elsőáldozással kapcsolatban a kódex csak az értelem használatát és a kellő fölkészülést hangsúlyozza.²⁹

A hivatalos állásfoglalások tehát inkább afelé hajlanak, hogy a bérmálás később történjék, mint az elsőáldozás. A Magyar Katolikus Püspöki Kar

26 Vö. 889. kán.

27 891. kán., ERDŐ P. (szerk.), *Az Egyházi Törvénykönyv*, Budapest 1985, 641.

28 *Római Rituálé. A bérmálás szertartása*, præn. 11, Budapest 2011, 200.

29 Vö. 913. kán.

döntése is ennek megfelelő: „12–14 év előtt a fiatalokat ne engedjék a bérmálás szentségének vételéhez.”³⁰

A fennálló helyzet láthatóan komplex, s még hátra maradt egy fontos tényező. A jelenlegi beavatás a római katolikus egyházban nem három, hanem gyakorlatilag négy szentségből áll. Amióta a csecsemőáldoztatás Nyugaton feledésbe merült, az elsőáldozásra készülő gyermekeket vagy fiatalokat még az Eucharisztia előtt meggyóntatják. Erre a hatályos jog is kötelez.³¹ Az a furcsa helyzet áll tehát elő, hogy még mielőtt valaki teljesen be lenne avatva az egyházi közösségbe, már ki kell, hogy engesztelődjék vele.

Hogyan értékelhetjük ezek után az előzetes megfontolások után a nyugati gyakorlatot? A jelenleg általános, keresztség-gyónás-elsőáldozás-bérmálás szekvencia valóban számos kérdést vet föl, és nem véletlen a gyakran elhangzó, immár szállóigévé vált teológiai mondás: „A bérmálás az a szentség, amely keresi a saját teológiáját.” Alapvető ekkleziológiai és hagyománytörténeti problémát érint mind a szentgyónás megkövetelése az elsőáldozás előtt, mind az elsőáldozás bérmálás előtti ünneplése. Az Eucharisztia már nem beteljesedése a beavatásnak, vagy, más szemszögből megközelítve, a bérmálás nem lesz többé része a beavatásnak. Ugyanakkor fontos lelkipásztori és lélektani érv szól amellett, hogy a szentségben minél érettebb fiatalok részesüljenek – a bérmálás így az egyház mellett való elköteleződés ünneplése.

Ha már most a másik nyugati modellre tekintünk, amely érintetlenül hagyja a szentségek eredeti szekvenciáját, abban kétségkívül fölfedezzük azt a törekvést, mely az ősi beavatás princípiumainak minél teljesebb megőrzésére törekedett. A latin egyház azáltal, hogy elszakította a bérmálást a keresztségtől, és fenntartotta azt a helyi egyház fejének, a püspöknek, olyan értéket őrzött meg, melyre Keleten csak egyetlen halvány reminiscencia utal: a bérmálás olaját, a múrot csak a püspök szentelheti meg.³² Egy keleti szertartású keresztény leélheti úgy az életét, hogy soha nem látta saját püspökét. De nem csupán pasztorális vonzata van a püspökkel való találkozásnak. Sz. Bulgakov, a kiváló emigráns orosz ortodox teológus, fölhívja

30 *A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kiegészítő szabályai az Egyházi Törvénykönyvhöz* 17, Budapest 1994, 11.

31 Vö. 914. kán.

32 Idővel aztán még ez az emlékeztető jel is elhomályosult, mivel a legtöbb egyházban a múró szentelésének joga átszállt az egyházmegyét átfogó, magasabb hatóság, a metropolita vagy a pátriárka jurisdikciójára, s ezzel a püspök és népének kapcsolatáról a hangsúly átkerült az egyházmegye és a magasabb szerveződésű helyi egyház közötti egységre.

a figyelmet arra, hogy az Újszövetségben az apostolok kézföltétele nem a keresztények egy leszűkített csoportját megillető gesztus, hanem általános rítus, és minden megkeresztelt felé ugyanazt az adományt volt hivatott közölni: a királyi papság méltóságát, amely aztán más és más formában érintette az egyház tagjait. Egyeseket az általános papság, másokat a szolgálati papság révén tett alkalmassá arra, hogy bemutathassák az Újszövetség egyetlen áldozatát, és részesüljenek az Eucharisziában.³³

A latin gyakorlatnak vannak egyéb, nem mellékes pozitív hozadékai is, úgymint a személyes döntés legalább részbeni pótlása, a szent cselekményekbe való aktív bekapcsolódás a beavatandó részéről, az alapos katekézis lehetősége.

2.3.3. Tanulni Kelettől?

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a hangokat, amelyek a keleti szentségi praxis átvételét szorgalmazzák Nyugaton. A kritika legtöbb esetben a megbolydult szentségi szekvenciára, illetve arra a nem túl szerencsés gyakorlatra vonatkozik, hogy egyes egyházmegyékben a püspök alig bérmál, maga helyett inkább papokat delegál az egyházközségekbe. Ezek a megfontolandó ellenvetések viszont még nem magyarázzák, miért feltétlen káros magának a bérmálásnak az elválasztása a keresztstégtől. Vannak erre vonatkozó teológiai érvelések is. Szabó Péter az ilyen irányú tendenciákról összefoglalva elképzelhetőnek tartja, hogy a keleti egyházak bérmálási fegyelme a latinra – miután a liturgiában az új szentségi forma ihletése révén már termékenyítően hatott – újabb hatást fog gyakorolni: „Ha bebizonyosodna, hogy a teljes beavatás elnyerése kihat az egyháztagságra, s ebből adódóan az érintett egyházak állagának minőségére is, ebből szükségesen következne, hogy a bérmálás tömeges késleltetett kiszolgáltatása a latin egyház szövetét hátrányosan érinti. Ez utóbbi egyháztest »ekkleziológiai állaga« a szóban forgó szentség szempontjából egyszerűen kevésbé lenne kiteljesedett, mivel tagjai egy jelentős részében a Szentlélek szentségi műve még nem teljesedett be. A bérmálás mai latin gyakorlata a szentség individualista, egyházi közösségtől izolált szemléletének negatív lehetőségét hordozza.”³⁴

Annak feltételezése, hogy pusztán a bérmálás elmaradásának ténye egy önálló döntést meghozni nem képes, személyes elköteleződésre éret-

33 Vö. С. Булгаков, *Невеста Агнца*, Москва 2005, 304–308.

34 SZABÓ, *A keleti egyházak*, 169–170.

len gyermek esetében kegyelem „megvonásával” járna nemcsak az ő, de egész közössége életében, több mint kérdéses. A kegyelem ilyen esetben – éppúgy, mint a keresztségnél – nem automatikusan árad magából a szent cselekményből, hanem a gyermeket körülvevő és beavatását folyamatosan segítő környezetben keresztül érkezik. A gyermekek keresztségében és bérmálásában nyilvánvalóan nem teljesen ugyanaz történik, mint a felnőttek beavatásában.³⁵ Előbbi esetben egy egyoldalú elköteleződésről van szó (ezt hívja a skolasztikus teológia „kitörölhetetlen jegynek”): a gyermeket az egyház saját tagjának tekinti, és bármilyen útra is lépne később, nem szükséges még egyszer átesnie a beavatáson. A bérmálás érett korra helyezése éppen a másik oldalról történő elköteleződés helyét adná meg, ha helyesen élnének vele. Nem közelíthetjük meg a kegyelem mennyisége szempontjából a kérdéskört. Ha valóban igaz volna a fentebbi állítás, tapasztalunk kellene, hogy az ortodox egyházakban, ahol a csecsemőkorban beavatott kisdedeket rendszeresen áldoztatják is, a gyakorló keresztények aránya lényegesebben magasabb. Csakhogy nem ezt tapasztaljuk. Olyannyira, hogy éppen az ortodox teológusok körében újabban gyakran fölmerül, van-e egyáltalán értelme gyermekkeresztség preferálásának napjainkban.³⁶ Ezzel nem az *ex opere operato* tant vitatjuk, hanem inkább óvunk egyfajta szélsőséges automatizmustól.

Ha a latin egyház átvinné a keleti egyházak szokását, az inkább szegényedést jelentene az egész egyházra nézve, hiszen egy olyan ősi princípium veszne ki, amelyet csak a nyugati egyház őrzött meg. Világos, hogy egyik egyház beavatási gyakorlata sem tökéletes önmagában, a teljességet együtt képviselik a hagyományok. Így válik mégis igazzá Kretschmar már idézett mondása: „A lehetőségek sokfélesége önmagában apostoli.” Persze a latin egyház csak akkor váltja valóra a hagyomány hűségese megőrzését, ha a püspökök igyekeznek maguk megbérmálni a fiatalokat, ellenkező esetben a bérmálás tényleg olyan szentség marad, mely még jó ideig keresni fogja a saját teológiáját.

35 Vö. F.-J. NOCKE, „Részletes szentségtan”, in T. SCHNEIDER (hrsg.), *A dogmatika kézikönyve*, 2, Budapest 2002, 266–268.

36 A jelenlegi orosz ortodox gyakorlat legnagyobb kritikusa A. I. Oszipov, a Moszkvai Hittudományi Akadémia professzora. Nézetei, melyeket főként előadásaiban fejt ki, éles visszhangot váltanak ki az egész orosz egyházban. A gyermekek beavatását és a keresztség nélkül elhunyt gyermekek állapotát tárgyaló tanításához vö.: A. И. Осипов, *Посмертная жизнь*, Москва 2007, 43–59. 73–74.

2.4. Kizárólagos felnőttkeresztelés

Mint lehetséges beavatási modellt, megemlítjük a kizárólagos felnőttkeresztelést. Ezt a praxist követik a kereszténységben belül a baptisták és néhány keresztény szabadegyház. A kérdés számunkra nem az, hogy legitim-e a gyermekek keresztsége, hanem hogy alkalmas-e ma mint beavatási forma. Az imént említett közösségeken és a történelem viharai által elsodort kisebb csoportokon kívül soha nem kérdőjelezték meg a kereszténységben belül a kisdedek beavatásának érvényességét. Mindenesetre – egészen hipotetikus síkon mozogva – egyházfegyelmi döntés alapján elképzelhető olyan beavatási modell is, melynek alanyai kizárólag felnőttek. Pozitív hozadéka lenne az egyházhoz tartozás teljes egészében személyes döntésen alapuló volta, a katekézis számára kínálkozó óriási lehetőség, a szentség megélése a beavatandó részéről. Legnagyobb negatívumai e praxisnak, hogy teljesen ellentmond az egyház kétezer éves hagyományának, illetve hogy a hitet kizárólag intellektuális szinten képes elgondolni, így individualizmusba hajlik, hiszen – noha éppen az erősebb közösség érdekében – negligálja a közösség szerepét. Azonkívül kérdéses, hogy mi módon kapcsolódnának be az egyház életébe a még meg nem keresztelt családtagok. Ha beavatás hiányában még nem tagok, logikus lenne, hogy részvételük meglehetősen korlátozott, legföljebb a katekumenek szintjét éri el. Ez esetben nagy a veszélye a lemorzsolódásnak. Ha pedig részvétel tekintetében nincs különbség fölött és még föl nem vett tagok között, éppen a beavatás lényege kérdőjeleződik meg.

2.5. Gyerme-, de nem csecsemőkeresztelés

Nyugati, főként német ajkú országokban terjed a gyakorlat, hogy a gyermekeket nem újszülöttként, hanem az elsőáldozásra való fölkészülés keretében keresztelik meg, azaz nyolc–kilenc éves korukban.³⁷

Bár sokaknak hallatlan újításként tűnik, a fentebb említett megoldás egyáltalán nem a jelenkor találmánya. Ősi szerkönyvek tanúsága szerint Konstantinápolyban az első ezredforduló táján csecsemőket nem kereszteltek, hanem bizonyos, ma a kereszteléssel teljesen egybenőtt rítusok révén, úgy mint a nyolcadnapi (névadó) szertartás és a templomban való bemuta-

37 Vö. NOCKE, „Részletes szentségtan”, 266. PASTORALKONFERENZ DER DEUTSCHEN BISHOF-KONFERENZ, *Sakramentenpastoral im Wandel. Überlegungen zur gegenwärtigen Praxis der Feier der Sakramente – am Beispiel von Taufe, Erskommunikon un Firmung*, Bonn 1996, 38–42.

tás után, katekumeneknek számítottak. A beavató szentségekben – mind a háromban egyszerre – öt–hat éves korukban, némi oktatást követően részesültek.³⁸ Egyébként középkori Római szertartáskönyvek is tartalmazzanak rubrikákat, amelyek arra engednek következtetni, hogy Nyugaton sem mindig karon ülő csecsemőket kereszteltek,³⁹ pedig ott az ágostoni teológia miatt ez meglepő jelenségnek tűnhet.

A későbbi századok folytán a gyakorlat kiveszett, de figyelemreméltó értékeket mutat föl ma is. Egy hatéves gyermek döntését természetesen nem tekinthetjük egész életre szóló elköteleződésnek, hiszen az még inkább a szülőktől ered. Ugyanakkor némi oktatásra már nyílik lehetőség. Azután nem elhanyagolható szempont, hogy a gyermek már aktívan kapcsolódik be a szent cselekményekbe, képes felelni is a neki fölített kérdésekre, bizonyos szertartási elemek végrehajtása (pl. alámerítkezés) is jóval egyszerűbb, és a rítus emléke maradandó. Ez a típusú beavatás komolyabb szűrést tesz lehetővé, már ami a keresztséget kérelmező szülőket illeti, mert megkeresztelni ténylegesen csak azokat a gyermekeket lehetne, akik „katekumenátusuk” ideje alatt szüleikkel együtt részt vettek a katekézisen, vagyis a szülők az egyházközség aktív tagjainak bizonyultak. Kevésbé teológiai, de komoly lelkipásztori szempont, hogyan legyenek jelen a kisgyerekek a szertartásokon. Nos, e modell szerint a kis katekumeneknek nyilván csak a szertartás elején kellene jelen lenniük, a hívők liturgiáján már saját foglalkozáson mélyíthetnék el hitismereteiket.

E modell hátránya, hogy jelenleg a keresztény Keleten nem, vagy alig ismert, továbbá, hogy a hitoktatás így is lezárul kisiskoláskorban.

3. Csecsemőáldoztatás contra elsőáldozás

Hátravan még egy, a magyar görögkatolikusságot talán leginkább foglalkoztató téma. Kiindulási pontunk a *CCEO* és az *Instrukció* sürgető felszólítása volt, miszerint a beavatás három szentségét lehetőleg egyszerre ünnepeljék. Az *Instrukció* „ösi szokáshoz” való visszatérésről szól. Amint

38 Vö. M. ARRANZ, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain (3). IIère partie: Admission dans l’Église des enfants des familles chrétiennes”, in *Orientalia Christiana Periodica* 49 (1983) 301–302.

39 Vö. B. NEUNHEUSER, „Die Liturgie der Kindertaufe. Ihre Problematik in der Geschichte”, in H. AUF DER MAUR – B. KLEINHEYER (hrsg.), *Zeichen des Glaubens. Studien zur Taufe und Firmung. Balthasar Fischer zum 60. Geburtstag*, Zürich 1972, 328–329.

láttuk, más egyházak más ősi szokást tartottak fontosabbnak, mint a beavatás időbeli egységét. A kódex az Eucharisztia „mielőbb” történő kiszolgáltatásáról szól, és implicite utal a megkeresztelt gyermekek áldoztatásának szükségességére. Az *Instrukció* kifejezetten rendelkezik a bérálás utáni áldoztatásról, hogy azonban ez milyen módon történik, annak eldöntését a sajátjogú egyházak illetékességi körébe utalja.

A kérdés igen érzékenyen érinti egyházunkat. Hogyan lehetne a gyermekáldoztatás szokását föléleszteni úgy, hogy közben ne hagyjuk el az elsőáldozás gyakorlatának számos pozitív hozományát? Mert, hogy jelenlegi gyakorlatunknak vannak pozitív oldalai, tagadhatatlan. Szóltak mellette praktikus szempontok, mint a könnyebb és méltóbb áldoztatás; lelkipásztori szempontok, mint a hitoktatás biztosítása; és némi halovány dogmatikus szempont is, mert a nyolcéves gyermek elköteleződése még korántsem teljes, de mindenképpen több, mint egy csecsemőé. Egy iskola gyermek valamelyest már érzi annak súlyát, hogy itt egy közösség teljes jogú tagjává válik. Szó volt már arról is, hogy a lelkipásztorok legalább az Eucharisztia szeretnék rezerválni azok számára, akiknek vallásos nevelése garantált.

Vajon meg lehet-e menteni valamit ezekből az értékekből? Erre vonatkozóan hozunk most néhány megoldási javaslatot, többnyire más görögkatolikus egyházak szentségi rendjéből.

Elsőként említjük az ún. „ünnepélyes elsőáldozás” lehetőségét. Ez a modell a feszültséget úgy oldaná föl, hogy keresztelés után rögtön megáldoztatják a csecsemőket, de legközelebb csak kisiskoláskorban, mégpedig immár ünnepélyes formában, hitoktatás és az első szentgyónás után. Ez a gyakorlat az elsőáldozásból megőrzött számos pozitívum mellett egyetlen ellentmondásba ütközik: ha már egyszer valakit beavattak, miért zárják ki minden komolyabb ok nélkül több évre az eucharisztikus közösségből?

Más utat választottak az olaszországi görögkatolikus egyházmegyék. Ott a papok folyamatosan áldoztatják a megkeresztelt gyermekeket, az elsőáldozást pedig az ún. „első gyónás” pótolja.⁴⁰ Ennek a megoldásnak is vannak előnyei: biztosít valamilyen ünnepélyes beavatást, és lehetőség kínálkozik a katekézisre. Másrészt nehezen megmagyarázható, mi is igazából az ünneplés tárgya. A kiengesztelődés mindig ünnep, de van abban valami furcsa, ha éppen azt a momentumot emeljük a régi beavatás ünne-

40 Köszönöm Raffaele de Angelis-nek, a Lungrói Eparchia papjának beszámolóját.

pi helyére, amikor egy megkereszteltnek először kell kiengesztelődnie az egyház által Istennel. Az sem világos, mikor kell abbahagyni az áldoztatást, hogy aztán sort keríthessenek az első gyónásra. Ha pedig feltételezzük, hogy a gyermek tudatosan vétkezik, kérdés, hogy miért nem gyóntatjuk meg azonnal, hogy újra részesülni tudjon az Eucharishtiában. A keleti jog számára egyébként is ismeretlen a gyónásra vonatkozó kötelezettség, mint a latin jogban az évi egyszeri kötelező szentgyónás; pusztán ajánlja a szentség gyakori vételét,⁴¹ de nem rendelkezik arról, hogy milyen kortól és milyen gyakorisággal.

Születtek félmegoldások is. A Pittsburghi Metropóliához tartozó Passaic-i Egyházmegyében például a szülők jelenleg maguk dönthetnek arról, viszik-e folyamatosan áldozni gyermekeiket, vagy a keresztelést és bérmálást követő elsőáldozás után hosszabb szünetet tartanak, hogy aztán bizonyos, a hitoktatást is magában foglaló felkészülés előzhesse meg az „ünnepeles elsőáldozást”.⁴²

Utolsóként említjük a középkori bizánci gyakorlat fölelevenítését, amely Nyugaton a keleti mintától teljesen függetlenül fejlődött ki jelenkorunkban. A keleti egyházak keresztényei egészen a középkorig nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy a gyermekek maguk tudatosan átélhessék saját beavatásukat, illetve arra, hogy némi hitbeli tudással már rendelkezve lépjenek a keresztelőmedencéhez, semmint hogy születésük után mihamarabb megkereszteltessék őket. Ez utóbbi lépésre semmi sem sürgette őket, hiszen Szent Ágoston skrupulista tanítása keresztség nélkül elhunyt gyermekek sorsa felől Keleten – legalábbis a középkorig – nem éreztetett hatását.⁴³ A gyermekek egyébként is katekumeneknek számítottak a nyolcadik napi szertartástól fogva, a keresztség nélkül, de a kegyelem állapotában meghalt hitjelöltek üdvössége pedig soha nem volt vitatott. A Nemzetközi Teológiai Bizottság 2007-ben kiadott dokumentuma⁴⁴ szerint alapos remény van a keresztség nélkül elhunyt gyermekek üdvösségét illetően. Megállapítja, hogy „az egyház soha nem tanította a szentségi keresztség »abszolút szükségességét« az üdvözüléshez”, ugyanakkor leszö-

41 Vö. 719. kán.

42 Köszönet Rakaczky Bazil OSBM atyának, a Passaic-i Eparchia egykori parókusának a hasznos információért.

43 Thesszalonikai Simeon (†1429) *A misztériumokról* szóló írása már szemléletváltást tükröz; vö. *De sacramentis* 69., in *Patrologia Graeca* 155, 211. 236.

44 Vö. NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG, *Az üdvözülés reménye a keresztség nélkül meghalt kisgyermekek számára*, (Római Dokumentumok 39), Budapest 2013, 8.

gezi, hogy ezen állításokra hivatkozva nem szabad késleltetni a gyermekek megkeresztelését.⁴⁵

Vajon a középkorig tartó bizánci hagyományt ma a gyermekek megkeresztelésének késleltetéseként kell értelmeznünk? A dokumentumok eredeti és elsődleges szándéka, hogy a keresztény családok gyermekei még gyermekkorukban legyenek bevezetve a hitbe és váljanak az egyház tagjaivá, nehogy felnőve semmi kapcsolatuk ne legyen az egyházzal. A Hittani Kongregáció 1980-as dokumentuma is elsősorban az ellen a terjedő szemlélet ellen szól, miszerint a gyermekektől nem szabad elvenni a szabad döntést. Bárhogy is legyen, az idézett szentszéki dokumentumok mindegyike az egyház hagyományára hivatkozik, némelyik kifejezetten a *lex orandi – lex credendi* elvre, ez pedig kötelez bennünket arra, hogy ne hallgassuk el: amikor a beavatás egységéhez való visszatérésről beszélünk, a régi egyházban az nem feltétlen úgy történt, ahogy ma mi gondoljuk, legalábbis ami a beavatandók korát illeti.

Összegzés

Ez a rövid áttekintés a *Liturgikus Instrukció* kívánalmának megfelelően abból a szándékból született, hogy a beavatást érintő reformokat előzzék meg alapos kutatások.

Összefoglalva csupán azt állapíthatjuk meg: beavatandóink többségének korát figyelembe véve egyik beavatási minta sem tökéletes, és ez következik magából a gyermekek beavatásának ellentmondásos voltából, mely gyakorlat mégis az egyház kétezer éves üdvös hagyományához tartozik. El kell ismerni, hogy minden liturgikus tradíciót az a szándék vezetett, hogy a IV–V. században kialakult ünnepélyes iniciációból minél több értéket mentessen át. E törekvés nyilván azzal járt, hogy egyes szempontok előtérbe kerültek, mások elhalványultak.

A jövőben remélhetőleg még több jele lesz annak az „ősi gyakorlat elmélyült tanulmányozásának”, ami mindenképpen kívánatos lenne, hogy az esetleges reformok tényleges lelki megújulást hozzanak egyházunkba.

45 *Uo.*, 51. Ezt hangsúlyozza a Hittani Kongregáció által 1980-ban kiadott Instrukció a gyermekek megkereszteléséről: „Instructio de baptismo parvulorum”, in *Acta Apostolicae Sedis* 72 (1980) 1137–1156.

Megjegyzések a tudományok természetéről

TARTALOM: 1.1. Az ateizmus fogalma és az európai felvilágosodás; 1.2. A technokrata ateizmus; 1.3. A tudományosság mámore; 2.1. Új természetű tudományos felfedezések és azok forrásai; 2.2. Thomas Kuhn *paradigmája*; 2.3. A tudományok sem tévedhetetlenek; 2.4. Antirealizmus és realizmus különbsége; 2.5. A tudomány hit jellege; 3.1. A tudomány és a vallásos hit komplementer jellege; 3.2. A valóság természete.

1.1. Az ateizmus fogalma és az európai felvilágosodás

Ha az európai ateizmus jelenségét szemléljük, akkor hamar észrevesszük, hogy annak egészen különböző válfajai vannak, hiszen vallást, isteneszmét, természetfeletti világot, spirituális valóságokat elutasító és vitató magatartásoknak egészen eltérő kifejezőmódjuk, indítékuk és érvrendszerük adódhat. Amikor indifferentizmust emlegetünk, akkor az a vallással, valóságssággal szembeni közönyt, érdektelenséget jelenti, mely szerint az ilyen jellegű kérdéseknek egyáltalán nincs is súlyuk, az emberi élet lényegét nem érintik, így az csak bizonyos illetén érdeklődésű emberi csoportok szellemi horizontjának a tartalma, amíg sokan másokat talán egészen hidegen hagy. A konkrét ateizmus esetében szokás megkülönböztetni az elméleti és a gyakorlati ateizmust, melyek közül az utóbbinak esete akkor áll fenn, ha valaki – ámbár talán elméleti úton egyáltalán nem zárkózik el a transzcendens valóságértelmezéstől – Istenhez fűzött gondolatainak nem engedi meg, hogy azok befolyásolják és következményszerűen alakítsák megélt életét és életvezetését. Az elméleti ateizmusban keretén belül több alcsoport adódik, úgymint a posztulált, a kategorikus, a dogmatikus és az agnosztikus ateizmus. Ezek különböző észbeli megfontolások alapján zárkóznak el a vallások elismerésétől, hol passzívabb, hol aktívabb formában vezetik fel érveiket a vallást elutasító törekvéseikben. Az agnosztikusok szerint képtelenség az emberiség számára azoknak a kérdéseknek a megválaszolása, melyeket a vallások tárnak elénk, s egyfajta intellektuális becsületesség jegyében inkább a nem-

tudás, nem-tudhatás magatartásában tartanak ki. A posztulátumra épülő ateizmus szerint igaz, hogy Isten nemléte nem bizonyítható, de tapasztalataink alapján úgy tűnik, hogy szükséges észbeli feltevés az, hogy nem létezik. A kategorikus és dogmatikus ateizmusok szerint Isten léte cáfolható, az emberi értelem, a tudományos felfedezések – pl. pszichológia, fizika, csillagászat területén – egyértelműen megállapíthatják, hogy minden, Isten létéről szóló beszéd csak tévedéseken, félreértéseken, együgyűségen vagy babonásokon nyugszik; tehát be lehet bizonyítani, hogy nem létezik semmiféle világ feletti lény, a világ önmagában áll, nem szorul rá semmiféle isteni elvre.

Érdekes megfigyelni, hogy Európa történelmében drasztikus fordulat következett be a felvilágosodás idején, amikor az embereket a korábban meghatározó és számukra magától értetődő vallásos magatartás már nem fogja jellemezni, a kereszténység Istenébe vetett hit egyre inkább meginogni látszik, az ateista hangütések folyamatosan teret nyernek, aztán sokszor kifejezetten propagandaszerűen terjeszkednek, azzal a céllal, hogy a vallást és annak igazságait meghaladottnak és felülmúltak láttassák. A felvilágosodás Európája robbanásszerűen kezdte felhalmozni a tudományos ismereteket, s ennek az ismeret-halmozásnak az lett az egyik következménye, hogy sokakban meggyengítette a természetfelettihez kapcsolt korábbi hitet. A tudománynak egészen modern formája a XVII. századtól kezdett megjelenni, s az ezt követő folyamatos kibontakozás egyik mellékhatása lett az, hogy egyre több ütközőpontot véltek felfedezni a hit és a tudomány kapcsolatában. Jó pár olyan tudós nevét ismerjük, akik újkori tudományos ismereteik ellenére még természetes módon vallották magukat istenhívőknek, egyre markánsabb lett azonban az a tendencia, amelyben már a vallásos világmagyarázat feledésbe, majd szándékosan kizárt státuszba került.¹

Thomas Hobbes volt sokak szerint az a gondolkodó, aki először képviselt határozottan az újkorban egy olyan mechanisztikus világképet, ami nem hagyott már helyet a szellemi számára. Descartes az ember esetében még a szellem és az anyag radikális kettősségét vallotta, közvetlen utókora azonban már bátran kacérokodott azzal a gondolattal, amely szerint a szellemi valóságot egyszerűen ki is lehet iktatni. Hobbes szerint az a filozófia célja, hogy racionális ismereteket adjon hatásokról és jelenségekről, hogy azok alapjait kutassa, s mindeközben axiómaként leszögezi: hatások és jelenségek kizárólagosan a testnek a képességei és tulajdonságai! Megjele-

¹ Vö. POLKINGHORNE, J., *Egyetlen világunk – A tudomány és a teológia kölcsönhatásai*, Pozsony, 2008.

nik tehát az újkori materializmus, és ezzel párhuzamosan az Istenről szóló gondolatok is egyfajta metamorfózison esnek keresztül, míg végül teljes elutasításra találnak. Ez azt jelenti, hogy Istenben sokan már csak a csodálatos Mérnököt, a mesteri Gépészt látták, nem pedig „Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét”.² A vallást, a hitet még sokan fontosnak tartották, de már csak funkcionalitásában, hiszen az istenhit hasznos és nagyon hatékony volt pl. az erkölcsiség fenntartásában. Amíg korábban továbbá egyértelmű volt, hogy Isten fontosnak tartja a világot, és bele is avatkozik (szeretete miatt mindenekelőtt a megtestesülésen keresztül), addig az újkor vallásosságába a deizmus férközött be, amely szerint Istenre pusztán azért van szükség, mert nélküle nem lehetne megmagyarázni az önmagában mozdulatlan anyag mozgásba lendülését és a természet célszerű berendezettségét. A deisták tehát visszahozták Arisztotelész rideg, érdektelen istenségét, aki a világ létének és tulajdonságainak magyarázatához szükséges, de ő maga csak külső, szentelen szemlélője³ a világ eseményeinek; amit tehát a tudomány még képtelen volt kibontakozó ateizmusában megmagyarázni, arra még segítségül hívták azt, aki mint Első Mozgató kipótolta a tudományok hiányosságait.

Kis idővel később, a XVIII. századra már az volt a jellemző, hogy a természettudományos gondolkodás elterjedése szükségszerűnek tüntette fel a korábbi vallási tekintélyek elutasítását. Ettől az újszerű világnézettől azt várták az emberek, hogy lehetővé teszi az ész természetes világosságának követését, s ez által véget vet az akkorra már vallási fanatizmusnak és bigottságnak kikiáltott istenhitnek, amelyet egyesek egyenesen az emberiség legnagyobb szerencsétlenségének tekintettek. Kikristályosodott az új remény, mely szerint az emberiség már békeességben haladhat a magasabb szellemi, erkölcsi és politikai tökéletesség felé. Ez a remény, ez az erkölcsi szenvedély hívta életre a mozgalmat, amely minden, korábban még elfogadott szokásra, törvényre és (egyházi) tekintélyre az ész természetes működésének gátjaként, következképpen az emberiség boldogságának ellenségeként tekintett.⁴ Az ész és a tudomány nevében támadták már a

-
- 2 Pascal apologetikus filozófiájában különbséget tesz a filozófusok elvont, személytelen, rideg és a konkrét, személyes, a megélt hitben megjelenő Isten között.
- 3 Étienne Gilson Isten és a filozófia művében hangsúlyozza a keresztény és arisztotelészi istenkép alapvető különbségét, mely szerint a keresztények Istene maga is törekszik a világ felé, nem csak a világ létezői mozognak az ő vonzerejében, tehát Isten is vágyik a világra és az emberekre. GILSON, É., *Isten és a filozófia*, Budapest 2004.
- 4 Vö. FÜLÖP E., „Polányi Mihály”, in FÜLÖP E. – OCSKAY GY. – POGONYI SZ. (szerk.), *Phronesis* 2007, 23–36, 31.

vallást, s e kettő karöltésében fogalmazódtak meg olyan diadalittas kijelentések, mint amilyen Thomas Huxley-é is: „Minden tudomány bölcsője körül úgy fekszenek a megsemmisült teológusok, mint a megfojtott kígyók Herkules bölcsője mellett; a történelem pedig feljegyzi, hogy ahol a tudomány és a vallás igazán szembe került, ott az utóbbi – véresen összezúzva, ha nem megsemmisítve; harcképtelenné téve, ha nem elpusztítva – meghátrálásra kényszerült.”⁵

1.2. A technokrata ateizmus

Az, hogy a tudományok fejlődése az ateizmushoz vezethet, már a középkori Európának egy-egy írásaiban előrevetült. Ezek az írások áthagyományozásokon keresztül a zsidó kabbalából származó történeteket dolgozták fel, s arról számoltak be, hogy az ember egyszer képessé válik arra, hogy titkos tudásán keresztül – a zsidó abc betűinek kombinációival, varázsigéket felhasználva – embert teremthet úgy, ahogyan a Teremtő hívta létbe Ádámot és Évát. A történet szerint az első ember által teremtett ember a homlokán feliratot viselt, aminek szövege így szólt: „Isten hűséges”. Miután azonban kés került az új teremtmény kezébe, az a késsel lemetszette a homlokán lévő mondat egy betűjét, s a héber mondat ettől fogva úgy hangzott, hogy „Isten halott”. Amikor az új teremtményt e szörnyű tette miatt kérdőre vonják alkotói, akkor válaszként egy történetet mond el, ami egy építészről szól: az építész nagy tudású, házakat, városokat épít fel, tehetségét sokan irigylik és csodálják, míg egyszer csak két ravasz ember ellesi a titkait. Ezután a megbecsült építészt folyamatosan elfelejtik, mesteri hozzáértését elutasítják, hiszen a két ravasz ember ugyanarra képes, mint ő, ráadásul még olcsóbban is dolgoznak, mint az építész. Ennek a történetnek a tükrében valami egészen hasonló történik a tudományos felfedezések folyamatának hátterében, ez történik az emberi gyarapodó ismeretek közegeiben: Isten egyre inkább feledésbe merül, ha ellesik titkait, könnyű róla megfeledkezni.⁶

Az ilyen történetek Nyíri szerint a Gólem-legendákkal mutatnak szoros rokonságot, melyek azokat az ember alakú szobrokat mutatják be, amik segítenek az embernek munkája végzésében, ugyanakkor veszélyessé is

5 MCGRATH, A., *Az ateizmus alkonya*, Budapest 2008, 81.

6 Vö. NYÍRI, T., *Mélylélektan és ateizmus. Sigmund Freud kultúraelmélete*, Budapest 1993, 12–19.

válhatnak, ha túlnőnek alkotóikon, az emberen, mert súlyuknál, nagyságuknál fogva maguk alá temethetik őket. Mindezen sejtelmes elbeszélések azt a történetet vetítik előre Európában, amelynek kulcsmondata lesz az „Isten halott” kifejezés. Mintha Nietzschének lenne igaza, hogy Európában elindul egy olyan szörnyű folyamat, amely hosszú ideig vándorol, és sokáig van úton, míg aztán végül minden embernek a tudatához jut, hogy Isten haláláról értesítsen. Az „Isten halála” arra utal, hogy az emberek számára régen természetesnek tűnő vallási horizont kezd szétfoslani, az *Isten*-fogalom többé már nem alapja az egységes világnézetnek, az *Isten*-fogalom elgyengül, s az általa egységben tartott metafizikai rendszer összedől. Isten halála annak a kritikának a tömény kifejezője, amely az *Isten*-fogalomban központosított és azáltal körülhatárolt idealista gondolkodásmódot akarja véglegesen elvetni.⁷ Ez a folyamat pedig egyértelműen rendelkezik egy technokrata megokolással is, ami szerint az Istent el lehet nyugodtan bocsátani, ha már mesterségét elleste és eltanulta az ember. A Gólem a technikának a jelképe, a gépek világára utaló robot, melyet tudása birtokában az ember hoz létre. A Teremtés könyvének felszólítása, hogy az ember legyen a földnek ura és birtokosa (Ter 1,28), hogy az ember gyarapítsa és hasznosítsa tudását, odáig vezette az újkori (s majd a legújabbkori) embert, hogy tudásának gőgjében letagadta már Istent. Erre gondol König bíboros, amikor azt mondja, hogy az ateizmus gyökereit vagy szellemtörténeti hátterét csakis az ún. nyugati világban kell keresnünk. Szerinte Indiában, Ázsia egyéb vidékein vagy Afrikában nem állapítható meg egyetlen olyan tényező sem, amely elősegítené az ateizmus kialakulását úgy, amint ez a nyugati világban történt.⁸

1.3. A tudományosság mómora

Az európai tudományok történetében sok olyan tudományos felfedezés ismert, melyek valóban mérföldköveket jelentenek az emberiség előrehaladásában, hiszen azok hosszú idők kutatásait koronázták sikerrel, s nemcsak egy tudományos területen belül rendelkeztek nagy jelentőséggel, hanem hatásuk átgyűrűzött más tudományterületekre is, sőt akár paradigmákká alakulva hozhattak meg már más diszciplínákban is egészen fontos előre-

7 BISER, E., *Gott ist tot, Nietzsches Destruktion des christlichen Bewusstseins*, München 1962, 75.

8 Vö. KÖNIG, F., *Atheismus und Humanismus*, Veritas 1973, 15–18.

lépéseket. Mindeközben azonban a deizmus háttére átcsapott ateizmusba, melynek védjegye a tiszta racionalitás lett. Voltaire, Rousseau, Diderot deizmusa után Helvetius, LaMettrie, Holbach már azért hirdették az ész és a tapasztalat fontosságát, hogy ezeken keresztül kizárják a természetfeletti szerepét. Úgy gondolták, hogy a világ teljes mértékben objektív és meghatározható, s a tiszta ész fénye idővel mindent fel fog ölelni, s ennek szükséges vonzata az *Isten*-fogalom teljes, negatív átértékelése.⁹ Hasonló vallásellenes hatása volt a XIX. századi evolúciós elméletnek is, amelyről sokan tényleg azt vélték, hogy általa a teremtő Isten és a Biblia igazságai már elvethetőek.

Bertolt Brecht a *Tengeri repülés* című írásában fogalmazza meg a következő gondolatot: „Amikor repülőgépen ülök, akkor igazi ateista vagyok”. Sir Richard Gregory sírfelirata pedig szintén a tudományos eredményesség birtokában lévő ember öntudatosságát fejezi ki: „Nagyapám Krisztus evangéliumát hirdette, apám a szocializmus evangéliumát hirdette, én a tudomány evangéliumát hirdetem.”¹⁰ Ezekben a mondatokban nemcsak a tudományok sikerei és az ebből táplálkozó emberi önbizalom szivárognak ki, hanem arra is utalnak, hogy a természettudományoknak radikális gyorsasággal megnőtt a kulturális elfogadottsága, amelyhez éppen az ilyen jellegű gondolatok nyújtottak propagandát, egyre inkább előidézve a harcos ateizmus fellendülését.

A természettudományok jelentőségének a következő összetevői mutatkoztak meg: A természettudományok kifejezetten prométheuszi szerepben tűntek fel, hogy a régi vallásos, babonás, elnyomó múlttól megszabadítsák az embereket. Másrészt azzal is kecsegtetett a tudományokba vetett bizalom, hogy az minden elméletet képes előbb-utóbb igazolni, nem pedig a vallásra jellemző irracionális és misztériumba hátrálás lesz a tulajdonsága. Végül az evolúciós elméletek istenhit gyengítő szerepe azért lett nagyon jelentős, mert ebben vélték felfedezni a tudományosan megalapozott ateizmus legkomolyabb lehetőségét.¹¹

9 „Isten neve a földön csak szenvedésük ürügyéül szolgál. Nagyravagyás, népcsalás és zsarnokság szövetkeztek egymással arra, hogy ezt használják fel közösen a népek elvakítására és igába hajtására. Az uralkodó arra használja, hogy isteni fénykörrel övezze magát, jogai számára megszerezze az égi szankciót, legigazságtalanabb és leghóbortosabb szenvedélyei mellé az órákulumok támogatását”. HOLBACH, P. H. T., *A természet rendszere. A természeti és erkölcsi világ törvényei*, Budapest 1978.

10 MCGRATH, *Az ateizmus*, 76.

11 Vö. *uo.*, 82–83.

2.1. Új természetű tudományos felfedezések és azok forrásai

Ha a tudományosság ismertetőjegyeit igyekeztek meghatározni az újkori fordulatot követően, akkor azokba beletartozott minden bizonnyal a kísérletek fontossága, az empirikus igazolhatóság, a kiszámíthatóság, az objektív adatok gyűjtése és rendszerezettség. Ezek a módszerek és eljárás-módok olyan tudományoszményt vetítettek előre, melyhez egyfajta megváltás reményét is hozzáfűztek, hiszen látásmódjukban a világ, a természet ellenőrizhetőnek, átláthatónak és teljes mértékben uralhatónak tűnt fel. Minden tudománynak az volt az ígérete, hogy cáfolhatatlan eredményeket fog felmutatni, megkérdőjelezhetetlen igazságokhoz fogja az embereket elvezetni. A kísérletek éppen azért voltak nagyon fontosak, mert ezeken keresztül a hipotézisek a verifikáció és a falszifikáció tisztítótüzezt kellett, hogy keresztülessenek. A totális objektívizmust azonban muszáj volt feladni! A totális objektívizmus jegyében munkálkodó tudományt elsőként az rázta meg igazán, amikor a kvantumfizikai felfedezések kezdtek teret nyerni. A kvantumelmélet egyik része a radioaktivitás tulajdonságaira utal, melynek az az érdekessége, hogy egy adott pillanatban nincs meghatározható ok a radioaktívan instabil mag bomlására, csak annyi lesz tudományosan kijelenthető, hogy bizonyos időn belül bizonyos valószínűséggel meg fog történni a bomlás. Ez azt jelenti, hogy a természetnek van egy olyan része, ahol nincs teljes érvényű kiszámíthatóság (a tudományos objektívizmus általános követelményének pedig ez felelne meg!), itt az ember csak olyasfajta statisztikákkal érheti be, mint amilyenekkel pl. a biztosítótársaságok dolgoznak, amikor korábbi balesetek alapján próbálják meg az aktuális ügyfélkör életbenmaradás és elhalálozás esélyeit statisztikai számadatokban kifejezni. A klasszikus mechanika törvényei mindig is determinisztikusak voltak, de a modern kvantummechanika ezzel ellentétben éppen azt feltételezi, hogy léteznek valószínűségi törvények. (A kortárs fizika egyik központi kérdése, hogy lehetséges-e ezeket a statisztikai törvényeket determinisztikusokkal helyettesíteni, amelyre egyelőre nemleges a válasz.)

Maga a kvantum fogalma a fény tulajdonságainak a vizsgálatából ered, amelyet Maxwell és Faraday híres munkájának köszönhetően már a XIX. század második felében egyértelműen az elektromágneses mező hullámjelenségeként ismertek fel. A fotoelektromos jelenség Planck által való felfedezése és Einsteinnek értelmezése alapján azonban később újból – mint annak idején Newtonnál – részecskeszerűen feldarabolt tulajdonságokkal

bírt. A kvantummechanikának végül is a következő lépése ingatta meg csak igazán először a fizika szilárd alapjait: Louis de Broglie felfedezése ugyanis arról szól, hogy a tulajdonképpeni anyag, ahogy azt az anyag építőkövei, az atomok és azok alkotórészei megtestesítik, egyszerűen elillan a kiterjedő hullámoknak ebben a felfoghatatlan világában. Továbbá az is egyértelmű, hogy mind a fény,¹² mind az anyag – a klasszikus álláspont számára elviselhetetlen módon – részecske/hullám kettős természettel bír.¹³

Werner Heisenberg ehhez fűzi hozzá határozatlansági elvét, melynek értelmében egy-egy részecskére vonatkozó ismereteink kizárólagosan komplementer jellegűek lehetnek, hiszen ha pl. ismerjük egy elektron mozgásának sebességét, akkor egyidejűleg képtelenség meghatározni pontosan a tartózkodási helyét és fordítva. A pszichológusok számára már régen egyértelmű volt, hogy az emberi tudatos elménket egy tudattalan alkotórész is ellensúlyozza, amely egyszerre kaotikus, kreatív és szimbólumokkal zsúfolt. Ez a fajta kreatív szimbolika azonban egyre többször vált tetten érhetővé a tudományos eljárások és módszerek struktúrájában is. Ez azt jelenti, hogy tudományos eredmények és felfedezések nem az objektivitásnak, az empirikus verifikációnak a gyümölcseiként születtek meg, hanem a tudósok szimbolikus kreativitás képességéből bújtak elő.

A másik gondolat, amit ebben az összefüggésben le lehet szögezni, az egy újfajta látásmódja a világnak, amiben már nem az objektivitás a tényező, hanem az, hogy a valóság valamilyen módon megérthető. Éppen a kvantummechanika fizikusairól mondható el, hogy bár az érzékelés közvetítése révén ismerik meg az objektív világot, számukra mégsem az érzékelhetőség lesz az objektív világ lényegi tulajdonsága, hanem a megérthetőség. Az objektivitás nem a megfigyelők azonos érzéki tapasztalatában nyilvánul meg, hanem abban, hogy az eltérő érzékelési tapasztalataik révén képesek közösen elfogadott tudáshoz jutni az objektív világról.¹⁴

Russel Hanson szerint, amikor a világunkat kérdőre vonjuk, és a tudományok nyelvén kezdünk el vele párbeszédet folytatni, akkor ebben a beszélgetésben a tudósok úgy lépnek fel, hogy egy szem mögötti szemüveget hordanak magukon. Tehát az emberben, a tudós emberben is ott van

12 A fény tulajdonsága az, hogy mint részecske (foton) pontosan lokalizálható, mint hullám pedig határtalanul kiterjed és interferencia jelenségeket kelt. Az anyag kettős megnyilvánulásának tisztázásában Paul Dirac is fontos szerepet töltött be.

13 DÜRR, H. P., *A tudomány határai – Hasonlatok és szóképek a tudomány világában*, Budapest 2011, 15.

14 POLKINGHORNE, *Egyetlen világunk*, 68.

egy előzetes látásmód, egyfajta előítélet, amely már előre meghatározza, hogy a világból mit veszünk észre, azt hogyan faggatjuk a továbbiakban; a világ az nem önmaga objektivitásában tűnik fel velünk szemben, hanem a mi nézőpontunknak megfelelően válik feltárhatóvá.¹⁵ Sok tudósról elmondható ennek alapján, hogy felfedezésének forrása nem objektív adatok ismeretével azonosítható, hanem inkább egy sajátos szubjektív impresszió vagy intuíció ösztönző erejével. Éppen Polányi Mihály¹⁶ utalt rá, hogy a tudományos munkákban nagy szerepe van a személyes ítéletnek, amit ő készségnek (*skill*) nevezett el. Szerinte egy sikeres tudományelmélet kidolgozása minden esetben olyan megkülönböztető aktusokat igényel, amelyek semmivel sem határozhatóbbak meg pontosabban, mint a hivatásos borkóstoló készségei. Az objektív, mért adatok tárgyilagosságát nem vitatja senki, de hogy a mért adatok között egészen pontosan milyen összefüggések állnak fenn – hiszen abból rengeteget fel lehet tételezni –, azt maga a tudós választja ki. Márpedig az elméletek, hipotézisek lényege mindig az összefüggések felmutatása, amire tehát pusztán a mért adatokon keresztül nem lehet következtetni. „[Azt] feltételezték – és még ma is azt feltételezik –, hogy [...] a tudomány a kemény tényeken és csakis tényeken alapul. Mégis könnyen belátható, hogy ez nem igaz”.¹⁷ A hipotézisek megválasztása, a mellettük való előzetes állásfoglalás eleinte mindig nélkülözi tehát az egyértelmű bizonyítékot.

2.2. Thomas Kuhn *paradigmája*

Thomas Kuhn tudományfilozófiája szerint a paradigmák egymást követése teszi ki a tudománytörténetet. A paradigmák általánosan elismert tudományos teljesítmények, melyek jó időre szakemberek sokasága számára megoldásokat és modelleket kínálnak, hiszen átfogó tudást biztosítanak különböző jelenségek magyarázatában. Egy-egy paradigma nemcsak egy konkrét tudományban ad megoldási modelleket, hanem átgyűrűzik más tudományokra is, ahol hasznos sugallatokat ad. Minden nagy felfedezés, melynek nyomán új paradigmák keletkeznek, sok más, kapcsolódó problémára is megoldási lehetőséget kínálhat. A paradigma, a paradigmák

¹⁵ *Uo.*, 24.

¹⁶ A tudományfilozófia egyik jeles magyar képviselője, aki a pozitivista tudományelmélet és az abszolút objektivitás gondolatának volt markáns ellenzője. 1891 és 1976 között élt. Gondolatait több szempontból is párhuzamba lehet állítani Thomas Kuhn tudományfilozófiájával.

¹⁷ POLÁNYI M., *Filozófiai írások I–II*, Budapest 1992, 142.

egymást követése azonban azt is jelenti, hogy régebben használt általános érvényű magyarázati modellek veszítenek központi szerepükből és perifériusakká válnak, ilyen szempontból elavulttá lesznek, az újakon keresztül pedig mintha egy teljesen új világ kerülne a szemeink elé.

A legjobb példa erre talán a newtoni és einsteini fizikai világ tulajdon-sága, a klasszikus mechanika és a relativitás elméletének a világa. Newton szerint az idő egyetemesen és egyformán múlik, miközben az einsteini elméletek egyik kulcsfontosságú kijelentése, hogy az idő, annak múlása, mindig a megfigyelő sajátja. Newton rendszerében, ha kijelölünk egy részecskét, akkor annak állandó lesz a tömege, ezzel ellentétben azonban az einsteini álláspont szerint a részecske tömege mindig annak függvénye, hogy milyen sebességgel mozog. Newton mechanikája szerint – a mi hétköznapi világunk tapasztalatában is – a mozgásterünk az eukleidészi tér, amíg Einstein a nemeukleidészi görbült teret adja meg a világegyetem alapvető tulajdonsága gyanánt.¹⁸ Ha ezeket a fentebbi mondatokat egymás mellé állítjuk, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy ezeknek az egymással rivalizáló paradigmáknak a képviselői nem is ugyanabban a világban dolgoznak.

A tudományfilozófia a paradigmák nyomán felhívja a figyelmünket arra, hogy az emberiségnek nem szabad abba a hibába esnie, hogy egy-egy forradalmi jelentőségű tudományos felfedezés vagy előrelépés nyomán véglegesnek tekintse a felfedezett új eredmények igazságait. A tudomány fejlődése ugyanis sokkal inkább úgy történik, hogy az idő előrehaladtával elégtelennek tűnő elméleteket mindig újabbakkal kell és lehet is felváltani. Ezt a legegyszerűbben az anyag alkotórészeinek kérdéseivel lehet szemléltetni, hiszen sok ideig az atomról vélte a tudomány, hogy a legapróbb építőelemét adja a fizikai világnak, majd megtalálták az atommagot, mint még kisebb részt, ma pedig a kurrens anyagkutatás a gluonokat és kvarkokat nevezi meg a fizikai anyag legelemibb részeiként. A paradigmák egymást követése tehát egyáltalán nem biztat bennünket az ún. végső tudományos ismeretek megszerezhetőségével. A tudományosság igazi célja természetesen a fizikai világ felépítésének a megértése, a tudományok feltárta tudást azonban soha nem nyilváníthatjuk teljesnek és lezártnak, hanem olyan eredményeknek, melyeket a továbbiakban még tökéletesíthetünk.

A tudományokban egymást kiegészítő paradigmák magukban hordoz-

¹⁸ Vö. BÜHRKE, T., *E=mc² – Bevezetés a relativitáselméletbe*, Budapest 2005.

nak még egy további fontos tulajdonságot. Úgy tűnik, az emberi gondolkodás szélesebb alapokon nyugszik, mint a bizonyítás abszolút meghatározó módszere, erre utaltunk a kreatív szimbolizmus fogalma nyomán is. Ezt kiegészítőleg azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy a paradigmák érvényességének tükrében a tudományok a valóságnak csak egy-egy részét, illetve csak egy-egy rétegét tudják lefedni. Hogyha térképeket használunk, akkor ezek a térképek ugyanazt a területet egészen másképpen mutatják be, amikor a térképet – mondjuk – egy autósnek vagy egy turistának, esetleg egy repülőgépet vezető pilótának szeretnénk a kezébe adni. A paradigmák és elméleteik is a valóságnak csak egy-egy megnyilatkozási részét vagy rétegét tudják megragadni, de nem magát a valóság teljességét. A tudományos elméletek tehát mind csak egy-egy behatárolt területen érvényesek és alkalmazhatóak. Russel Hanson azt mondta, hogy a tudósoknak van egy szem mögötti szemüvege, amin keresztül a világot megragadni igyekeznek. Eddington ezt úgy fogalmazza meg, hogy a fizikus ember is olyan, mint egy halász, aki hálóját kivéve „megállapítja, hogy nincsenek kisebb halak, mint a hálószemek”.¹⁹

A valóság, amelyet mi észlelünk, igazából a megfigyelési folyamataink terméke. Attól függően, hogy milyen az általunk kivetett hálószemeknek az átmérője, más és más dolgok akadnak fenn a hálóban, s közben pedig, ami kisebb a hálószemeknél, arról nem is lesz tudomásunk, hiszen azok nem akadnak fenn az éppen zajló tudományos kutatások kérdéseinek szűrőjén.²⁰

A kanti ismeretelmélet érvénye igazolódik itt is, mely szerint a tér és idő a tudós elméne a konstrukciója, amelybe csak olyan tartalmak, jelenségek

¹⁹ POLKINGHORNE, *Egyetlen világunk*, 38.

²⁰ Eddington példázata egészen pontosan a következőképpen szól: Van egy halszakértő (ichtológus) és egy racionalista. A halszakértő a halakat kutatja, többszöri halászat és gazdag zsákmány gondos vizsgálata után két szabályszerűséget állapít meg. 1) a halak mind nagyobbak két colnál, ettől kisebbek nincsenek. 2) Minden halnak kopoltyúja van. Ezek szerinte tehát alaptörvények, azaz minden kifogott hal esetében igazak. A racionalista azonban kiábrándítja őt, ugyanis szerinte annak jó esélye van, hogy a kopoltyú állítása alaptörvényé válhat, de az első kijelentés nagyon sántít. A halász ugyanis olyan hálót használt, aminek a szemei kétcolosak! Tehát kizárt dolog, hogy a kétcolosnál kisebb halak fennakadtak volna rajta! E példázatnak a tükrében elmondható, hogy a tudósok sokszor úgy vizsgálják a valóságot, hogy vizsgálódó tekintetük hálószerűen esik a világra, így azon dolgok fennragadnak, más dolgok kipotyoghatnak belőlük. A háló jelenti a tudományos módszert, eszközt, gondolatbeli felkészültséget. Ez a háló azonban a valóságot széttördeli és analizálja, azaz csak rész-szemponctokat tud kiemelni belőle, nem képes azt egészként megragadni. DÜRR, *A tudomány határai*, 19–20.

ágyazódhatnak be, melyek mindig az éppen használt szűrők, a kivetett hálók függvényei.

2.3. A tudományok sem tévedhetetlenek

Fontos ebben az összefüggésben továbbá arról is beszélni, hogy a tudományos elméletek, még ha hosszú időn keresztül is érvényesnek és igaznak számítanak, előfordulhat, hogy egy idő után egyenesen tévesnek bizonyulnak. Amíg a paradigmákról az derült ki, hogy általános érvényüket fel kell, hogy adják sokszor, és a valóságnak csak bizonyos részleteire, illetve rétegeire vonatkoztatva bizonyulnak igaznak, egy-egy tudományos elmélettről az is kiderülhet, hogy tévedéseket hordoz magában. A XVIII. század előtt az anyagok égését egy flogiszton nevű anyagon keresztül próbálták magyarázni. Ez a kifejezés egy anyagot szeretett volna megjelölni, amely az égő anyagból lépett ki az égési folyamatok közben. Az elmélet szerint minden éghető anyag tartalmazott magában flogisztont, s ez különböző intenzitással szabadult fel a különböző anyagok elégetésekor. Az elméletnek az az érdekessége, hogy évtizedeken keresztül plauzibilis magyarázatként használták a tudósok, amíg egyszer csak Lavoisier bebizonyította, hogy semmiféle flogiszton nem létezik, hanem az égési folyamatoknak az oxigénnel van nagyon szoros kapcsolatuk. Lavoisier ugyanis észrevette, hogy az éghető anyagok súlya nemhogy csökkenne az égési folyamat elején, (ez jelentette volna a flogiszton eltávozását a folyamatban), hanem éppen nehezedik, hiszen ilyenkor a levegő oxigéntartalma keveredik bele, abszorbeálódik az égő anyagba. Egy XVII. századi tudós szerint az égés tehát a flogisztonvesztéssel volt magyarázható, amíg egy újkori kémikus oxigénabszorpciót vélt benne felfedezni. Laudan 1984-ben megjelent írása²¹ (*A confutation of convergent realism*) több ilyen tévesen feltételezett elméleti entitás történetét mutatja be, mely tévtörténetekből arra következett, hogy semmi sem tiltja meg nekünk azt a feltevést, mely szerint a modern tudósok is talán ugyanezt csinálják – azaz olyan fogalmakkal, entitásokkal dolgoznak, melyekről egyszer kiderül, hogy semmi valóságalapjuk sincs. A „pesszimista indukció”²² nyomán nyugodtan kijelenthető – igaz, némi

21 LAUDAN, L., „A confutation of convergent realism”, in J. Leplin Berkeley (ed.), *Scientific Realism*, California 1984, 19–49.

22 CARUANA, L., *Fondamenti filosofici delle scienze naturali*, Roma 2003, 63.

iróniával, de mindenképpen a szigorú tudományos következtetés jegyében –, hogy amennyiben régen sok hibát követett el a tudomány, úgy most is számolni kell a hibás elméletek ma (még) érvényesnek vélt használatával.

Az újkor másik nagy, jeles eseménye volt a flogiszton-történethez hasonlóan, hogy végre sikerült bizonyítani a geocentrikus világgép tarthatatlanságát, amelynek helyébe a heliocentrikus világgépünk került. Ez nekünk egyszerű „elméletcserének” tűnhet, pedig azzal is számot kellene vetnünk, hogy az arisztotelészi-ptolemaioszi világgép képviselői is nagyszerű módon tudták prognosztizálni a csillagképek mozgását. Évszázadokon keresztül tehát a csillagászok az égbolt csillagképeinek, égi testeinek a változásait, mozgásait nagyon sok esetben hibátlanul jelezték előre, holott az a (mára már kapitálisnak számító) tévedés alkotta számításaik alapját, hogy a Földünk van a nyugvó középpontban. Éppen emiatt sok filozófus már az ókortól fogva azt vallotta a tudományokról, hogy azok nem a jelenségek lényegét érik el vizsgálódásaikban, hanem pusztán csak a „jelenségeket mentik meg”, tehát a váltakozó jelenségeket, mint a valóság felszínét tudják csak megmagyarázni.²³ Newton-Smith nem vonakodik levonni azt a következtetést ezen történeteknek az összefüggésében, hogy esetleg minden elmélet, mondjuk úgy kétszáz évvel az ismertetése után tévesnek bizonyulhat.²⁴

2.4. Antirealizmus és realizmus különbsége

Az európai tudománytörténetben az újkor hajnaláig a metafizika a tudományok királynőjének számított. Mint a legátfogóbb tudomány, mint a szoros értelemben vett filozófia, a természetet illető kérdéseiben azt kutatta, hogy mivel magyarázható meg a természeti világban megtapasztalt nyilvánvaló rend és harmónia. A metafizikus számára az események célszerű elrendeződésben mutatkoztak meg, a világnak teleologikus szerkezete volt, melyekben az élőlények élete, azok szervei egységes egészé szerveződve álltak össze. A metafizika éppen arra törekedett, hogy ennek a rendezett és célszerű valóságnak a mélyén rejlő valóságokhoz jusson el, és tárja fel azokat. Az újkortól fogva azonban a tudományok érdeklődési köre már

23 A tudományok csak a valóság felszínére irányuló szerepét és eredményességét tárgyalja Pierre Duhem tudománytörténész jól ismert munkája: DUHEM, P., *Σώζειν τὰ φαινόμενα – A jelenségek megőrzése*, Budapest 2005.

24 Vö. NEWTON-SMITH, W. H., *The Rationality of Science*, 1981., http://cdn.preterhuman.net/texts/thought_and_writing/philosophy/rationality%20of%20science.pdf.

nem a célszerűsége fókuszált, hanem az oksági összefüggések feltárását tartotta elsődleges feladatnak, miközben a metafizika megközelítési módjának érvényességét egyre többen vonták már kétségbe. A célja az lett a tudományoknak, hogy a jelenség mögötti okokat tárják fel, s ezek a jelenség mögötti okok teljesen egybeestek a jelenség magyarázatával. Ezeknek az empirikus okoknak a feltárása jelentette volna a teljes igazságot. Az empirikus alapokon nyugvó tudományfogalomnak a legradikálisabb követelményét a Bécsi Kör tárta elő. Ernst Mach célkitűzése az volt, hogy a tudományoknak kijelölje azt az elsődleges feladatot, melyben megtörténik az értelmes és értelmetlen mondatok megkülönböztetése, melynek az a kritériuma, hogy a kérdéses mondatok, kijelentések empirikus igazolásukon keresztül verifikálhatóak-e. Így lehetne kiszűrni az áltudományokat és az áltudományosságot. Nemcsak a metafizikának kellett emiatt szégyent vallania, hiszen a Bécsi Kör filozófusai szintén ezzel az empirikus verifikációval akarták kizárni a vallások, költemények, politikai ideológiák érvényességét is.²⁵ Ami ugyanis érzéki tapasztalhatóságon keresztül nem igazolódhatott, ami empirikusan nem volt felülvizsgálható, az már nem számított értelmesnek, s így az áltudományosság bélyegét viselte magán. A realitás fogalma ebben az összefüggésben arra utalt, hogy az a valós vagy valóságos, ami érzéki eljárásmodokkal igazolható.

Kialakult azonban egy másik fontos kérdés is a tudományok és a tudományosság természetét illetően. Nemcsak az vált kérdésessé, hogy elfogadható-e az empirikus igazolhatóság kritériuma az értelmes és értelmetlen kijelentések megkülönböztetésében, hanem az is, hogy egyáltalán milyen a természete van a tudományok által rögzített természeti törvényeknek. Az a filozófiai álláspont, amely szerint a természeti törvényeket mi, emberek, kutatók felfedezzük, azok tehát tőlünk függetlenül is léteznek, az érvényük, érvényességük teljesen objektív, a realizmus nevet viseli. Az antirealizmus viszont azt mondja, hogy ezek a törvények nem függetlenek a megfigyelőtől és a megismerő emberi személytől, hanem egyenesen függvényei a megismerő emberi szellemnek; így tulajdonképpen nem is léteznének természeti törvények, ha nem lenne szellemi (emberi) megfogalmazójuk. Ez eleinte talán képtelenségnek tűnik, de ha alaposabban utánajárunk, észre vesszük, hogy nem teljesen alaptalan ez a feltételezés. A verifikáció arra jó, hogy feltételezéseket, elképzeléseket, megnevezéseket eljárásokon keresztül

25 Vö. FLOR, J. R., „Ernst Mach. Der Vater des Wiener Kreises”, in *Philosophie im 20. Jahrhundert*, Band 2, *Wissenschaftstheorie und Analytische Philosophie*, Hamburg 1993, 157–183.

igazoljunk. Köztudott, hogy a tudományok használnak olyan kifejezéseket, terminusokat, amelyeknek tulajdonképpen nincs konkrét referenciájuk, tehát amit megjelölnek, azoknak konkrét fizikai megfelelőjük nincsen. Ilyen a newtoni mechanika területén is van, pl. az „erő”, de egész sokat használ ezekből a mikrofizika is. Tulajdonképpen mire is szolgálnak, miért hasznosak ezek a terminusok? Azoknak a mondatoknak az igazságáról, melyekben ezek a fogalmak szerepelnek, egyáltalán nem dönthet az ember a közvetlen megfigyelések alapján, tehát ezeket nem lehet semmiképpen sem empirikusan verifikálni. Alkalmazásuk viszont azért tűnik hasznosnak, mert rajtuk keresztül jobban megérthetjük a jelenségeket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az „erő”, „proton”, „kvark”, „gluon” ugyanolyan módon létezne, vagy ugyanúgy létezőre utalna, mint pl. az „esős idő”. Segíthet ennek pontosabb megértésében egy művészettörténeti analógia, amelyet Huoranszki Ferenc használ fel könyvében.²⁶ Tintoretto és El Greco képeire azt mondja az ember, hogy manierista művek. A „manierizmus” kifejezésen keresztül könnyű elhelyezni ezeket a műveket a művészet történetében, jobban érthető így az esztétikai értékük és jelentésük. Ennek ellenére nyugodtan megállapíthatjuk, bizonyos szempontból egyáltalán nem is létezik a manierizmus, hiszen a képeket hiába bámuljuk, soha nem fogunk rajtuk egyetlenegy „manierizmust” sem felfedezni. Tehát az antirealizmus arra utal, hogy a természeti törvényeink is úgy élnek és működnek, hogy bennük általunk megalkotott – de empirikusan egyáltalán nem verifikálható – terminusok segítenek bennünket, hogy jelenségeket megértsünk, s esetleg hasznunkra fordítsunk. Ezek tehát nem úgy igazak, mint a létező fizikai entitásokra tett kijelentéseink, hanem hasznos konvenciók, melyek a magyarázatainkhoz szükségesek.

2.5. A tudomány hit jellege

Polányi Mihály életútjában feltűnő az, hogy kezdetben a fizika és a kémia tudományok szakembere volt, így ezeknek a tudományoknak a működését belülről nagyon jól ismerte, aztán neves ismerője lett a közgazdaság-tudománynak, s majd a későbbiekben került a filozófia közelébe. A tudományok működését példaértékűnek tekintette, s úgy gondolta, ezek hasznos sugallatokat tárnak fel a politikai és gazdasági berendezkedések

²⁶ Vö. HOURANSZKI F., *Modern metafizika*, Budapest 2001, 25–65.

számára is, ezen felül azonban egy furcsa, ambivalens magatartás jeleként soha sem volt részese annak a rajongásnak, amit sok esetben kívülállók tanúsítottak a tudományok objektivitását és a tudományok igazságának szilárdságát illetően. „A tudomány bármilyen tárgyalása – írja Polányi –, amelyik nem valami olyasmiként írja le, amiben hiszünk, lényegében hiányos és hamis igény. Ez azt az állítást jelenti, hogy a tudomány lényegénél fogva eltér az összes emberi hittől, amelyek nem tudományos kijelentések, és azok felett áll – és ez nem igaz.”²⁷ Sőt az is kijelenthető nyugodtan, hogy a tudomány az asztrológiához és a boszorkánysághoz hasonlóan, végső soron hit kérdése. A tudósokra éppúgy igaz, mint másokra, hogy „egy bizonyos ponton túl minden további kritikai aggályra azt kell válaszolniuk: »mert így hiszem«”.²⁸ A „hiszem” ebben az esetben arra vonatkozik pontosan, hogy az elméletet elfogadása pillanatában még egyáltalán nem lehet kielégítő módon bizonyítani. Ezzel válik minden tudás személyessé, ami Polányi Mihálynak a legfontosabb és legnagyobb hatású ismeretelméleti, tudományfilozófiai tétele. „A tudósok egész életüket azzal töltik el, hogy darabonként felteszik életüket az egyik személyes hitükre a másik után. Amikor a tudós egy felfedezés igényével lép fel, akkor a magányos hit nyilvánossá válik.”²⁹ Egy-egy elméletnek pedig az elfogadása attól függ, hogy egy, az eddigiekben személyes hit kollektív hitté képes-e átalakulni. E folyamatban persze nagy szerepe van a bizonyítékok erejének is, de nem ez a döntő.³⁰ Ezzel a Polányi-gondolattal cseng egybe Thomas Kuhn megjegyzése, amely szerint a paradigmák elfogadásában is a tudós társadalom csoportjai foglalnak állást, mintegy vállalva az eddigiekben személyes hit-

27 POLÁNYI M., „Tudományos meggyőződések”, in Molnár Attila Károly (szerk.), *Polányi Mihály*, Budapest 2002, 68.

28 FÜLÖP, *Polányi*, 27.

29 POLÁNYI, „Tudományos meggyőződések”, 71.

30 Példaként Einstein 1915-ben közzétett relativitáselméletével kapcsolatban is elmondható, hogy bizonyos részleteit majdnem ötven évig nem tudták bizonyítani. Ez volt a XX. sz. első évtizedének legambiciózusabb, legintellektuálisabb fejleménye. „Einstein elmélete elegánsnak tűnt, és lenyűgözően jól lehetett vele magyarázni bizonyos jelenségeket. De a belőle levezetett egyik jóslatot nem lehetett igazolni. Einsteinnek talán nincs igaza, és az elmélete elvetendő. A legtöbben azonban nem így gondolkodtak. Úgy vélték, az elmélet elég meggyőző ahhoz, hogy bizakodhassanak: jóslatai egyszer a távoli jövőben igazolást nyernek majd. Közben pedig teljesen arra rendezkedtek be, hogy együtt éljenek ezzel a feloldhatatlan feszültséggel. Úgy éltek és gondolkodtak, mintha Einstein elmélete igaz lenne, holott tudták, hogy erről csak egy jövődől nemzedék bizonyosodhat meg. Amit tudtak, az elegendőnek tűnt számukra. Meg voltak róla győződve, hogy Einsteinnek igaza van, és annak luxusát, hogy ezt ténylegesen tudják is, átengedték egy jövődől nemzedéknek”. McGRATH, *Az ateizmus*, 93.

nek a kollektívvé nyilvánítását. „A politikai forradalmakhoz hasonlóan a paradigma megválasztásakor sincs magasabb szint, mint a szóban forgó közösség jóváhagyása. Így tehát, amikor igyekszünk megtudni, hogyan is mennek végbe a tudományos forradalmak, nemcsak a természet és a logika hatását kell majd megvizsgálnunk, hanem azokat a meggyőző érvelési módszereket is, melyek a tudományos közösséget alkotó, igen speciális csoportokra hatnak”.³¹ A tudós csoportok tehát különböző elméletek eltérő érvelés rendszereinek a meghallgatói, s ezek közül választják ki azt, ami a legplauzibilisebbnek tűnik számukra.

Az elméletek és hipotézisek hitjellegű történetének itt azonban még nincs vége, hiszen a Karl Popper-féle kritikai racionalizmus ezt azzal toldja még meg, hogy egyetlen tudományos elmélet sem érkezhetsz végérvényes stádiumba. Minden elmélet ugyanis a cáfolhatóság állapotában van, akkor is, ha már pl. tucatnyi cáfolatkísérletet kiállt. Az elméletek mindig is a falszifikálhatóság állapotában vannak, s az idő múltával csak a valószínűségük erősödhet jobb esetben, de végérvényes igazsággá soha sem alakulhatnak. Végérvényesen Popper szerint egyetlen elméletről sem mondhatjuk, hogy igaz.³²

3.1. A tudomány és a vallásos hit komplementer jellege

Amint láttuk, a természettudományok sikerességére épített ateizmusnak az volt az egyik vádja és a vallást érintő kritikája, hogy az csak szimbólumokkal dolgozik, nem olyan szavakban fejezi ki mondanivalóját, amelyeknek konkrét referenciájuk lenne, melyeknek jelentését empirikus eljárás-módokon keresztül lehetne igazolni. A vallás nyelve tényleg a szimbólum, s a szimbólumoknak éppen az az érdekessége, hogy azok mindig kevesebbek, mint az általuk mutatni kívánt fogalom. Ha előttünk van pl. egy műalkotás, amely egy szimbólumot próbál felmutatni és formába önteni, akkor jól tudjuk, hogy ennek a megjelenése számos szinten szól hozzánk, sőt minden egyes szemléltőt valamelyest máshogyan szólít meg. Ez azt is jelenti, hogy van egy rés maga a szimbólum és az általa közölni kívánt tartalom vagy fogalom között, mely résznek a sorsa és jelentéstöltete mindig a szemé-

³¹ KUHN, T., *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest 2000, 131.

³² „Von keiner wissenschaftlichen Theorie kann man wissen, dass sie wahr ist.” FLOR, J. R., „Karl Raimund Popper – Kritischer Rationalismus”, in *Philosophie im 20. Jahrhundert, Band 2, Wissenschaftstheorie und Analytische Philosophie*, Hamburg 1993, 473–498, 476.

lyes élményeken, ismereteken és személyes mentalitáson keresztül adódik. A szimbólumokkal való találkozás, azoknak a megértése így soha sem történik analitikus vagy matematikai módszerekkel, melyek mindig valamilyen objektív és objektíválható bázison nyugszanak. A fentebbi, nagyrészt tudományfilozófiai tematikából kölcsönzött fejezetek viszont éppen azt akarták megmutatni, hogy a tudománynak a pusztán analitikus, kizárólag matematikai és állandóan empirikusan igazoló metódusai és eljárásai csak illúziók a tudományok természetét illetően. A tudományok ugyanis képek használatán keresztül, megértési modellek cseréin keresztül, a valóság különböző rétegeit bemutató térképeken keresztül teszik meg előrelépéseiket a jelenségek megértésében. Tehát nemcsak a vallásoknak kell hasonlatokat használni, hogy valamit értelmezzenek, ami a háttérben nem érthető, hanem a tudomány is sokszor csak hasonlat, a tudományos beszéd pedig egy egyfolytában hasonlatokkal dolgozó nyelvezet formájában leplezhető le. Mindez nem baj, és nem az emberi megértő képesség szűkösségét akarja bizonyítani, hanem inkább annak jeles mutatója, hogy az ember és valóság kapcsolata egészen sokrétű. Nemcsak analizáljuk a szemben álló valóságunkat, nemcsak vonalzóval vagy mérleggel mérjük azt, hanem akár versek vagy metaforák formájában fejtegetjük, melyeken keresztül újabb és újabb ajtók tárulnak fel előttünk, s ezáltal egyre intenzívebben és teltebben érthető (és élhető) meg a valóságunk. „A tudomány és a vallás az érzékelés, illetve a tudomásulvétel szempontjából komplementer. Az egzaktság és a relevancia, vagyis a pontosság és a jelentőség kiegészítik egymást. Aki túlhajtja az egzaktságot, a tárgyát szükségképpen ki kell emelnie, el kell szigetelnie, és ezzel elveszíti a kontextust, a környezetet, amely a tájékozódáshoz és a jelentőség felbecsüléséhez szükséges. Így a tudománynak és a vallásnak nemcsak az a feladata, hogy kibéküljön egymással, hanem az is, hogy legyenek mindig tudatában komplementer-szerepüknek.”³³

Európának nem csak olyan tudósai vannak, akik a tudományaik erejében azt gondolták, hogy Istent kell közben perifériára szorítani. Sokan éppen a tudomány meglepő és új eredményein keresztül mélyedtek el hitükben, hiszen ezekben a felfedezésekben arra találtak utalást, hogy egy egészen bölcs, egy egészen emberfeletti valaki állhat a világegyetem hátterében. Ennek következtében a tudományok is képesek az embert ámulatba ejteni, sőt egyesek számára a tudomány is az áhítat, a gyermeki rajongás

33 DÜRR, *A tudomány határai*, 119.

érzetét váltotta ki.³⁴ Galilei szerint Isten nemcsak a Bibliában, hanem a természeti jelenségekben is kinyilatkoztatja magát, Newton az istentani kérdéseket a természetfilozófia kérdésköreihez sorolta, Paul Davis pedig Istent a legkönnyebben megtalálhatónak a tudományokban ítélte meg.³⁵ A vallás és tudomány komplementaritásáról tesz az is tanúságot, hogy van olyan szentünk, aki többek között annak is köszönheti a manicheizmustól való elfordulását és a katolikus hitre való rátalálását, hogy figyelembe vette a csillagászok napfogyatkozásokat érintő tudományos magyarázatait, amelyekkel lecserélhette a manicheista pontatlan és alaptalan csillagászati előrejelzéseket.³⁶

3.2. A valóság természete

Ismeretelméleti traktásokban gyakran hivatkoznak arra, hogy az embert körülövező valóságot több szinten, más mélységekben, más megközelítésekkel lehet megragadni és leírni. A leírás lehetőségének különböző szintjei egyértelműen figyelmeztetnek bennünket a fizikai redukcionális veszélyeire. Ha nem lenne a valósághoz való hozzáférésünk komplexebb, mint a pusztán fizikailag való érzékelésünk, akkor nemcsak a tudomány lehetősége, de ugyanúgy az esztétikai érzékünk is megsemmisülne. Rembrandt önarcképe számunkra nemcsak festékfoltok összessége, egy beethoveni szimfónia pedig nemcsak különböző egymást követő hangrezgések sorozata, hanem ettől jóval több, amely többletet nem az érzéki receptoraink bocsátják nekünk rendelkezésünkre.

Míndeközben azt vesszük egyre inkább észre, hogy az érzékelésünk nagyon korlátolt. Igaz, hogy minden megismerésünknek ez a kiindulópontja, de ha alaposan belegondolunk, hamar belátjuk, hogy pusztán a

34 Einstein: „A természet minden igaz kutatója vallásos tiszteletet érez, mert nem tudja elképzelni, hogy ő az első, aki kigondolta a rendkívüli törékeny szálakat, amelyek észleléséhez kötődnek. A tudás mindaddig fel nem fedett szelete ahhoz hasonló sóvárgást kelt a kutatóban, amilyen a gyermeket fűti, aki mindent elkövet, hogy az idősebbekehez hasonló ügyességgel bánjon a dolgokkal.” POLKINGHORNE, *Egyetlen világunk*, 88.; MOSZOKOWSZKI, A., *Conversations with Einstein*, Horizon 1970.

35 Galilei: „Isten nem kevésbé kitűnően mutatkozik meg a természet tetteiben, mint a Biblia szent kinyilatkoztatásában”. Newton: „Istenről értekezni bizony a természetfilozófia tárgyába tartozik”. Paul Davies: „Furcsának tűnhet, de véleményem szerint a tudomány biztosabb utat kínál Istenhez, mint a vallás”. POLKINGHORNE, *Egyetlen világunk*, 88–89.

36 Vö. AURELIUS, A., *Vallomások*, Budapest 1982, 129–131.

közvetlen érzékelésünkre támaszkodva igen sivár világtudatunk lenne. A színeket mi, egészségesen látó emberek, a vöröstől az ibolyáig látjuk. „Ez éppen csak egy oktáv az elektromágneses rezgések gyakorlatilag határtalan spektrumában. Fizikai mérőműszereink alapján több mint 80 oktávról tudunk, s ezek közül csak egy olyan van, amit ezekből a szemünkkel, mint fényt érzékelünk”.³⁷ A többi oktávot érzékeinkkel nem tudjuk közvetlenül megtapasztalni, s ebből következik, ha csak pusztán közvetlen empirikus párbeszédet folytatnánk a valósággal, akkor ezekről a fennmaradó oktávokról semmit sem tudhatnánk. Amikor a spektrum egyik végén, a vörösön túlmegyünk, látólépcségünk egyre gyengül, mígnem semmit sem látunk. Ugyanez történik a spektrum másik végén, az ibolyánál, ahol szintén képességeink határához értünk. Az, hogy ennek ellenére jól bánunk a világgal, és hogy sokkal több ismeretünk van róla, mint amit közvetlenül receptoraink megengednének, az annak köszönhető, hogy a szellemi képességeinken keresztül az anyagiség mögé, vagy inkább annak mélyére tudunk tekinteni. Mára már teljesen egyértelmű mindenki számára – s ez leginkább a mikrofizikának köszönhető –, hogy az alakiség, a belső forma alapvetőbb és meghatározóbb, mint maga az anyag. Igaz, hogy mindig a konkrét anyaggal, a fizikalitással találkozunk elsősorban, de ezek mögött alakzat, kapcsolatstruktúra rejlik, amit szemléletesen – tehát hasonlatokkal, szimbólumokkal, modellekkel, ha úgy tetszik, tudományos hitekkel – tudunk megragadni. Mindennek a lényege a belső forma, és csak erre akaszkodik rá az anyagi közeg. Az anyag egy palást, aminek a belsejében folyamatosak az átmenetek, változások és mikrotörténések. Az anyag és szellemi világ között így egyáltalán nincs is meg az az éles határvonal, amit nagyon sokáig nagyon sokan – tudományos alapokból kiindulva is – feltételeztek. Mára talán csak annyit mondhatunk, hogy a bennünket körülvevő anyagi valóság az anyagtalanságon nyugszik.

37 DÜRR, *A tudomány határai*, 101.

MAROSI István

Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása

TARTALOM: Bevezető gondolatok; 1. Firczák Gyula, a munkácsi püspökök sajátos küldetésének kiemelkedő alakja; 2. Firczák Gyula egyházszemlélete és az egyház működési hatékonyságának feltételei; 3. A Munkácsi Egyházmegye területén megjelenő társadalmi problémák és Firczák Gyula által szorgalmazott megoldási kísérletek; Összegzés.

Bevezető gondolatok

Firczák Gyula munkácsi püspök (1891–1912) halálának 100. évfordulója egybeesik a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának évével (magát az eseményt a püspök nem érte meg), így illik néhány gondolat erejéig megemlékezni a születés körül bábáskodó püspökről is. A Hajdúdorogi Egyházmegye a magyar görögkatolikusok természetes fejlődési vágyának a következményeként teremtette meg önmaga számára a létjogosultságot, de gyökerei vitathatatlanul a történelmi Munkácsi Egyházmegyében találhatók.

Nem lenne szabad elfelejteni, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor jelentős számú magyar görögkatolikus hívő maradt az egyházmegye joghatóságán kívül a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyékben is. 1912-ben és 1938 és 1944 között, amikor mindhárom egyházmegye egy politikai állam keretei között létezett, a magyar görögkatolikuság szinte akadálytalanul élte meg az egységet. Papp Antal munkácsi püspöksége idején (1912–1920) az első világháború és az azt követő határmódosítások által szétszakított területek magyar görögkatolikusága számára más lehetőségek jelentkeznek. Ezt követően a cseh érában és a kommunizmus idején a fejlődési lehetőségek más-más utakat jelölnek ki.

Firczák Gyula személyében az utolsó olyan görögkatolikus püspökre emlékezünk, aki a történelmi Munkácsi Egyházmegye szellemiségét a maga teljes küldetéstudatával magában hordozta püspökségének a kezdetétől egészen a végéig. A munkácsi püspökök személye az unió (1646) és a Munkácsi Egy-

házmegye felállítása (1771) által létrejött folyamat jelképe is volt, mely biztosította a bizánci szertartású lakosság integrálását a Magyar Királyság népei közé.

Dolgozatunkban arra keressük a választ, hogy a 19–20. század fordulóján az északkeleti Felvidéken milyen elvárások kapcsolódtak a munkácsi püspök hivatalához, milyen egyházi és társadalmi kérdések merültek fel, s hogyan próbált választ adni a szociális és nemzetiségi kérdésekre Firczák Gyula, a Munkácsi Egyházmegye egyházfejedelme.

1. Firczák Gyula, a munkácsi püspökök sajátos küldetésének kiemelkedő alakja

A Magyar Királyság területére a középkor végén a Kárpátok hágóin¹ keresztül beszivárgó ruszin lakosság² az egyházi uniók után egyházmegyékbe tömörül, amelyek közül az egyik legjelentősebb a munkácsi püspökség lett. A munkácsi püspök sokáig egy személyben volt a Galícia irányából érkezett bizánci szertartású lakosság vezetője is. Ez a népesség ugyanis arisztokrácia és szinte teljes vezetői réteg nélkül érkezett.³ S előbb a munkácsi kolostor igumenje, később pedig a munkácsi püspök vált meghatározó személlyé a térségben. Ehhez társul még az a tény is, hogy a 18–19. században általánossá válik a munkácsi püspököt (majd az Eperjesi Püspökség felállítása után az eperjesi püspököt is) a ruszinok püspökeként titulálni, ami azt is sejteti, hogy a vallási és társadalmi kérdések szorosan együtt éltek.

A görögkatolikus egyház kialakulásában a vallási elkötelezettség mellett nagy szerepe, illetve gazdasági és kulturális hozzájárulása is volt az egyházi uniónak (1646). Elsősorban a papság számára jelentett szociális, szellemi és társadalmi előrelépést az egyházi unió.⁴ A jobbágysorból való kiemelkedés-

1 Főleg a Vereckei-hágóra gondolhatunk, amelyet a középkorban Orosz-kapunak neveztek. Vö. KRISTÓ GY., *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Budapest 2003, 101kk.

2 Vö. KRISTÓ, *op. cit.*, 101kk; GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1963–1998, I. köt., 539–549kk; Vö.: FONT M., „Házasságok és hadjáratok – Keleti szláv–magyar kapcsolatok a középkorban”, in *Rubicon* 3 (1990) 87.

3 Vö. LEHOCZKY T., *Bereg vármegye*, Budapest–Beregszász 1996, 200kk.

4 Vö. VÉGHSEŐ T., „...mint igaz egyházi ember...” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza 2013. (Collectanea Athanasiana, I/4.) 18–75. Uő. „Unió, integráció, modernizáció: A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe)” *Athanasiana* 32 (2010), 9–36. Uő. „...meliozem vivendi ordinem introducere». Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-level tanulságai”

sel a papság számára lehetőség teremtődött a felemelkedésre, a papképzés megszervezésével a megfelelő szellemi színvonal elérésére, az állam részéről pedig a népnevelés lehetőségeinek a megteremtésére adott alkalmat. A munkácsi püspökök pedig hivataluknál fogva a főrendiház tagjaivá váltak, s ezáltal részesei lettek közügyeknek, s társadalmi rangot is kaptak. E feltételek azonban nem következtek automatikusan az unióval, hanem egy közel százharminc éves küzdelemnek az első lépését jelentették. A Munkácsi Egyházmegye (1771) felállításával azonban ratifikálódik a görögkatolikus egyház történelmi küldetése, miszerint az egyház a saját szolgálatán keresztül a Magyar Királyság és a katolikus kultúrkör egészébe szocializálja a több évszázadon keresztül beszivárgott szláv népességet. Ez a ruszin névvel jelölt nemzetiség a görögkatolikus hatására alakul egységessé, és a görögkatolikus egyház kebelén ki tud alakítani egy sajátos kultúrát és nemzeti eszmét.⁵

Mária Terézia abszolutista nézetei hatására⁶ és talán azért is, hogy a Rákóczi-szabadságharchoz hasonló esemény ismételten be ne következzen, stratégiai partnert látott a munkácsi püspökök által megjelenített, s immár a főrendiházban is képviselttel rendelkező görögkatolikus egyházban. Bacsinszky András püspök működésével (1772–1809, akit egyben a ruszin felvilágosodás képviselőjének is tekintenek⁷) kezdődik meg egy olyan alapvetés, amely az egyházmegye felemelkedésének, szellemi, lelki fejlődésének az igazi hordozója lett. Az egyházmegye felállítása az uralkodó részéről nem volt teljesen önzetlen, mert előtte lebegett a ruszin és a magyar nép szabadságvágya, az óriási elmaradottság gazdasági és szellemi vonatkozásban, a térségre jellemző szinte teljes analfabetizmus, az egyházszerzet hiánya, s az egy tömbben élő ruszinság elkötelezettsége a magyar főuraknak (pl. Rákóczi-szabadságharc).

Az egyházmegye felállításával, az egyházszerzet megszervezésével, a papképzés biztosításával növelte az uralkodói tekintélyt, magához láncolta a szertartása iránt elkötelezett szláv népességet, és pótolhatta a jezsuita rend eltörlése által az északkeleti Felföldön keletkezett kulturális űrt is. Ez az alapvetés elegendőnek bizonyult arra, hogy a „hosszú 19. század” folyamán a gö-

in *Athanasiana* 30 (2009), 85–118.

5 MEDVE Z., „Proklátij vrag ili drug naroda? Kul'tura greko-katoličeskih rusinov”, in *Studia Russia XX*, Budapest 2003, 282–289.

6 A felvilágosult abszolutizmus egyházszemlélete ez volt: az egyházat megreformálni és az uralkodó által felfogott közjó szolgálatába állítani, ezért növelték az állam befolyását az egyház felett.

7 Удварі, І., *Образчики з історію Пудкарпатських Русинів XVIII. Століття, Удасвателіство В. Падяка*, 2000, 73–106.

rögkatolikus egyház és a munkácsi püspökök megkerülhetetlenek legyenek az északkeleti Felvidék vallási, szellemi és kulturális életének irányításában.

E kiemelkedő szerepkörnek a betöltője Firczák Gyula munkácsi püspök (1891–1912), aki Bacsinszky András után a legnagyobb hatással és jelentőséggel rendelkező görögkatolikus püspökké vált a térségben. Országgyűlési képviselőként és egyben az országgyűlés oktatási bizottságának a tagjaként a képviselőházban, püspökként pedig a főrendiházban a vallási kérdéseken túl a szociális-gazdasági és kulturális kérdések megoldásáért egyformán küzd. Az általa képviselt ügyeknek (hegyvidéki akció, a liturgikus nyelv kérdése, a Gergely-naptár ügye, a könyvkiadás és az olvasókörök ügye, az egyesületi élet szorgalmazása, a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása, illetve az észak-amerikai kivándorlásnak és a skizmatikus parasztmozgalom megjelenésének) legalább annyi társadalmi vonatkozása volt, mint vallási.⁸

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókjában őrzött egyházmegyei levéltár ide vonatkozó dokumentumai⁹ és az abban található állami hivatalokkal való levelezések bizonyítják a térség fejlődésében, irányításában, oktatásában és nemzetpolitikájának alakításában vállalt szerepét egyházunk püspökeinek. A 19. század folyamán a munkácsi püspök az egyik legfontosabb stratégiai partnere lett a magyar államvezetésnek. Firczák Gyulával pedig egy olyan személy került a munkácsi püspöki székbe, aki megfelelő lelkipásztori, szellemi és nemzeti elkötelezettséggel rendelkezett ennek a feladatnak az ellátására. Prudenciája és társadalmi elfogadottsága lehetőséget biztosított ennek a partnerségnek a továbbélésére, egyben védelmet a politikai és nemzetiségi túlkapasok (akár magyar, akár szláv) ellen.

2. Firczák Gyula egyházszemlélete és az egyház működési hatékonyságának feltételei

Firczák Gyula munkácsi püspök jelentős terjedelmű körlevéllel¹⁰ tartotta a kapcsolatot papjaival. A körlevelek közül kiemelkednek a nagybőjti körle-

8 Vö. MAYER M., *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*, Budapest 1977, 99kk.

9 A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye dokumentumait 1947-ig – amikor likvidálták a görögkatolikus egyházat és elkobozták a levéltárat is – a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 151-es fondjában őrzik továbbra is állami felügyelet alatt.

10 A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 19. századi körlevelei is az egyházmegyei archívumban találhatóak Beregszászon. – Jelentős gyűjtemény található még a Bendász-hagyatékban (Nagyszöllős-Beregszász) és a nyíregyházi Görögkatolikus Püspöki Levéltárban is meg-

velei, melyek leginkább tanulmányként, értekezésként tekinthetők. Kifejezi, hogy tartja magát a munkácsi püspökök szokásához, s írásának szándéka a papi-lelkipásztori munka teológiai megalapozása.¹¹

Első nagybőjti körlevelével az egyházzól alkotott képét és a kor teológiai álláspontját tárja papjai elé, mely már XIII. Leó szellemiségét is magában hordozza. Lényege az egyház és a társadalom közeledése, új utak megtalálása a keresztény hit terjesztése számára, amelyben a keresztény egyházak közötti közeledést is felveti.¹² Az államot ugyan különálló egységként képzeli el, de egyes kérdésekben (szociális problémák, modern tanítások, munkáskérdés stb.) közös területeket és megoldási kísérleteket is felvet az egyház és az állam között. Pápaságában a 19. században kialakult egyház és állam közötti szakadék feloldására, s az egyház és a társadalom közeledésére törekszik, de az egyház megjelenésének és küldetésének a markáns megjelenítésével.¹³

találhatóak, amely a Hajdúdorogi Főesperesség leveleit is őrzi. Összefüggő gyűjtemény vagy forráskiadás azonban ezekből mindezekig nem valósult meg. – Firczák Gyula körleveleinek gyakori témái: (1) értekezések – nagybőjtnben, és egyes komolyabb téma kapcsán, (2) az ünnep és jeles események értelmezése, aktualizálása – pl. a millenniumi események, az 1900-as szentév eseményei, az uralkodó emléknapi, Rákóczi újratemetése, (3) az adminisztratív jellegű rendelkezések kihirdetése, melyekbe az egyházi és a világi kormányzat részéről érkezett, az állami hivatalok által közölt rendeletek közlése is beletartozott, melyek leginkább oktatási, kulturális, hitéleti, mezőgazdasági és egészségügyi jellegűek voltak, (4) könyv, folyóirat és egyesület ajánlása, (5) egyházmegyét és az egyházmegye híveit foglalkoztató kérdések, (6) Hegyvidéki (Ruszin) akció, polgári házasság ügye, (7) papok és kántortanítók kinevezése.

- 11 1893. február 13-án jelent meg sorszám és rendeltszám nélkül. A továbbiakban: *Nagybőjti körlevél*.
- 12 Az 1878. február 20-án megválasztott XIII. Leó grófi családba született, hatodik gyermekként. 25 éven át kormányozta a katolikus egyházat, melynek kormányzási programját az 1878-ban kiadott *Inscrutabili Dei consilio* kezdetű enciklikájában fogalmazta meg. Szellemisége és mondanivalójának lényege, hogy az egyházat és a kultúrát összhangba kell hozni, a modern világot újból kereszténnyé, a keresztény életet pedig korszerűvé kell alakítani. Szakítva az egyház merevségével és a közeledéssel sikerült változtatnia az ellenséges viszonyokon is, miáltal uralkodása alatt az egyház világegyházzá vált. Kereste a megoldásokat, hogy új utakat találjon a nem katolikus keresztényekkel is (az ortodoxokkal és az anglikánokkal). Lásd: a *Grande munus* (1880), a *Praeclara gratulationis* (1893), az *Orientalium dignitas* (1894) körleveleket, amelyekben elismeri a keleti rítusok jogát, s lemondott a latin rítus és egyházfegyelem terjesztéséről más rítusú keresztények között.
- 13 Vö. KELLY, J. N. D., *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford 1986, XIII., 311.; AUBERT, R., (Hsg.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI. Band (*Kirche in der Gegenwart*), Zweiter Halbband: *Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand 1878 bis 1914*, Freiburg, 1973, 12.; IJJAS A., *Húsz évszázad viharában (Az egyház és a pápaság története)*, Budapest 1948, 395.; IJJAS, A., *A jelenkor egyháztörténelme*, in BANGHA, B. – IJJAS, A., *A keresztény egyház története*, VIII. kötet, Budapest 1941, 131–167.; SZÁNTÓ K., *A katolikus egyház története*, Budapest II. köt., 1984.; ЧОБОТ, F., *Jézus Krisztus Egyházának története*, Budapest–Rákospalota 1907, III. köt., 333.

Firczák Gyula, mint az Ungvári Papnevelő Intézet rektora, minden bizonnyal ismerte XIII. Leó álláspontját és a katolikus egyház korabeli irányvonalait. Rektorsága (1876–1888) egybeesik a pápa munkásságának bő első évtizedével. A katolikus egyház előző magatartását is közelről ismerte, mivel 1861-től már professzor volt.¹⁴

A püspök egyházképe nem az abszolutizmus időszakában megszokott modellre épül, amely az államigazgatás eszközének és az államapparátus részének tekinti az egyházat. (A 19. századi restaurációs törekvések és elődjének, IX. Piusnak az irányvonala is az egyház tekintélyének a történelmi hagyományára épült.) Firczák elképzelésében az egyház önálló, minden hatalomtól mentes szellemiséget képvisel, amelyben úgy válik hatalmi tényezővé, hogy közben nem az uralkodók gondolkodásához kötődik, hanem saját értékrendjét követve, kifejezetten a hívek felé a szellemi életet és elkötelezettséget szándékozik képviselni a társadalomban. Ezzel az egyház önmaga és a hívők számára egy új szellemiséget, az államok feletti kereszténységet képviseli.¹⁵

Ennek különleges jelentősége van a 19. században kialakuló nemzeti (nacionalista) alapokon nyugvó államrendszerek idején, amelyek a saját identitásuk megfogalmazásában és tevékenységükben már egyre kevesebb teret engedtek az egyháznak. Az egyház egy autonóm egység az állammal és a társadalommal folytatott párbeszédben. A katolikus hagyományú országokban ez komoly nehézségeket okozott, hiszen az államvezetés más autonómmá váló és jogi személyiséggel rendelkező egyházakat (pl. Magyarországon a protestánsok, ortodoxok) is tárgyalópartnernek tekintett. A magyar katolikusok a 19. század közepén kezdték el a több hullámban zajló egyházi autonómiatárgyalásokat váltakozó eredménnyel.¹⁶ Az egyház

MEDVIGY, M., *Pápa életpályák*, Budapest 1991, 95–102.; HARGITAY, Z., *A pápák könyve*, Budapest 1991, 215–217.; GERGELY, J., *A pápaság története*, Budapest 1999, 305.; MARX I., *A katolikus Egyház története*, Székesfehérvár 1932, 744–745.

14 Vö. KTÁL, F(ond). 151, op(isz). II, od(inica). Zb(eriannya). 1913 (iratgyűjtő számozása), lap 14. Továbbiakban: KTÁL, F. 151, op. II, od. Zb. 1913, lap 14. – XII. Pius halálakor a következőket írja a papságnak: „Szellemének nagysága előtt tisztelettel hajol meg a világ sok elismert férfia, koronás fők keresték barátságát és fogadták el vitás ügyeikben döntőnek az ő ítéletét... Atyai szeretete kiáradt a világ minden tája felé. Hálával gondolnak reá a katolikus Egyháznak a görög szertartás követő hívei is azon atyai figyelemért, amellyel ősiség által megszentelt szertartásunk magasztosságát kiemelte és annak épségben való tartásáról gondoskodott”. *Körlevél* 1893(év)/VII(a körlevél sorszám az adott éven belül)/5051(ügyiratszám, valószínűleg a káptalani jegyzőkönyv száma. A továbbiakban: *Körlevél* 1893/VII/5051

15 *Nagyböjti körlevél*.

16 *Magyar Katolikus Lexikon*: Katolikus autonómia.

azonban – társadalmi küldetéséből kifolyólag – mindig érintkezésben maradt az állammal. Kereste azokat a területeket, melyeken keresztül lehetővé volt szolgálni, megjeleníteni az evangélium üzenetét, illetve kidomborítani azokat a problémákat, amelyeket az állam kevésbé vesz figyelembe.

A Munkácsi Egyházmegye püspöke számára, a görögkatolikus egyház sajátos helyzetéből kifolyólag, a nyelvi sajátosságokból eredő nehézségek, a ruszinok problémája, az oktatás elmaradottsága, a szociális nehézségek, az egyház infrastruktúra hiányossága, illetve egy igényes vallási és társadalmi szemlélet kialakítása jelentette a legnagyobb kihívásokat. Firczák Gyula püspöknek már kinevezésekor is jelentős tapasztalata volt ezen a téren. A helyi és a világegyház, illetve a magyar társadalom és az északkeleti Felvidék vármegyéinek az életét közéről ismerte. Bécsben végezte tanulmányait, felesége halála után a szemináriumi tanári évek alatt több európai országban tanulmányozta az oktatást, 1876-tól szemináriumi rektor volt, 1888–1891 között országgyűlési képviselő és az országgyűlés oktatási bizottságának elnöke.

Méltán mondhatjuk, hogy életviteléből és egyházi, politikai előéletéből kifolyólag bőséges tapasztalata volt már a székfoglalásakor is. A helyzetértékelésnek egyik kiemelkedő gondolatkörét kinevezésekor fejezi ki legszembetűnőbben: „Kinevezésem, megerősítem és székfoglalásom által... ezen nagy görög szertartású megyének, az ősi munkács-egyházmegyének a kormányzása lett vállaimra téve. E megyét, e megyének hiveit és papjait vezetni, igazgatni és kormányozni a lelkiekben, a hitéletet és az erkölcsiséget, a tudományt és igaz haladást előmozdítani, viszont távol tartani mindazt, mi a hitélet és erkölcsiségnek ártalmára lehetne, másodsorban a megye, a papság és mindennemű intézményeik anyagi érdekeit is szemmel tartani és pártolni, képezik feladatomat, mellyel az isteni gondviselés megbízott, és a mely feladat egyszersmind szigorú kötelmet is képez”.¹⁷ Ezt támasztja alá „egy külső szemlélőnek” a méltatása a kinevezésekor: „Egy oly férfi foglalja el ezúttal az ősrégi Munkácsi Egyházmegye püspöki székét, kinek eddigi buzgó munkássága, széleskörű műveltsége, a tanügy, zene, irodalom és képzőművészet iránti szeretete, párosulva megnyerő modorral, kiváló biztosítékot nyújtanak, hogy magas állásában nemcsak vallásának, de a magyar nemzeti kulturális törekvéseknek is előmozdítója, számottevő munkása lesz”.¹⁸

¹⁷ *Nagyböjti körlevél.*

¹⁸ „Firczák Gyula, munkácsi görög szertartású katolikus püspök”, in: *Vasárnapi Újság*, 1892.

Ezek után értelmezhetjük úgy az első nagyböjti körlevelet, mint egy programbeszédet, egy ekkleziológiai alapokon megfogalmazott gyakorlati leírást/útmutatást a Munkácsi Egyházmegye pappjai számára. Egy olyan vezető programbeszéde ez, aki alaposan ismerte a kihívásokat és elképzeléssel rendelkezett a megoldásokat illetően.

Kifejezésre juttatja, hogy a Munkácsi Egyházmegye püspökeként személyesen is kapcsolódik a világegyház egészébe: „Dicsőségesen uralkodó apostoli királyunk Ő felsége legmagasabb kinevezése, és szentséges Atyánk, XIII. Leó Pápa legkegyesebb megerősítése által, mint az ősi munkácsi egyházmegyének törvényes püspöke, be lettem vezetve a ker. kath. világ-egyházba... A püspöki állás fennkölt magaslatáról végig tekintek a kath. egyház óriási, az egész világot magában felölelő, nagy rendezett táborán, melyben a hívek nagy tömege vezetve papjaik által mindnyájan kellő alávetettséggel a látható fej, az uralkodó Pápa, Krisztusnak látható helyettése és az egyház legfőbb kormányzója iránt, bámulatra keltő, de egyszerismind utánozhatatlan látványt nyújt.”¹⁹ Firczák megfogalmazásában „a kath. egyház az üdvösségnek az Isten Fia Jézus Krisztus által a földön alapított azon intézménye, amelynek célja az emberiséget általában, és az egyes embert egyenként is üdvözíteni... Mert az egyház nem egyéb, mint egyesülése és közössége, mindazon ker. katolikusoknak, kiket bensőleg ugyanaz a hit, remény és szeretet éltet az egy láthatatlan mennyei fő, Jézus Krisztus alatt, s akik ugyanazon Jézus Krisztus rendelte törvényes pásztorok, elöljárók t.i. papok és püspökök, különösen a látható fő sz. Péter utódja, a római Pápa, mint Krisztus földi helytartójának kormánya alatt azon egy igaz hitet vallják, követik s ugyanazon szentségekkel élnek.”²⁰ Alapvetően az egyház egysége áll a szeme előtt, amely az egyházmegyékben, s az általa lefedett területen élő emberek számára kell hogy megteremtse a hit és az erkölcs, az úgymond „földi boldogulás” perspektíváit.

Az egyház lényegi, általános teológiai meghatározása után a konkrét működésének az összefoglalására tér át. Az egyház működésének három területét domborítja ki: (1) „Az egyháznak elsősorban az emberi nem tanítójának, nevelőjének kell lennie.”²¹ Itt érdemes megemlíteni az elvallástalnodás és az értékek relativizmusának a meglátását, mikor azt mondja, „a

május 1. (XXXIX) 18. szám, 1.

19 *Nagyböjti körlevél.*

20 *Uo.*

21 *Uo.*

mai kornak a fő jelszava már majdnem az, hogy az emberi nemet visszavezessék a régi boldog (?) pogányságra”.²² Körleveleiben számos helyen ír az elvallástalanodás, a szocializmus, a liberalizmus és a modernizmus káros hatásairól az emberiségre nézve. (2) „Az egyháznak másodszor feladata, hogy az embert Istennel kiengesztelje, hogy az Isten és az ember között a jó viszonyt fenntartsa és ápolja.”²³ (3) „Az egyháznak harmadszor, hogy czélját, feladatát megoldhassa, az embereket – ha már egyszer elfogadták tanait és Istennel ki lettek engesztelve – az üdv útján tovább kell vezetni.”²⁴

Az egyház lényegi meghatározása és feladatainak megjelölése után a helyi egyház működéséről ír abban a szellemiségben, amelyet ő képvisel. A legmélyebb gondoskodás és iránymutatás mutatkozik meg a püspök levelének a következő részében, amelyben a munkatársainak a körét s azok feladatkörét igyekszik meghatározni. Mintegy piramisszerűen felépülő szervezetként határozza meg az egyházmegyét, melyben nem alá- és fölérendelések vannak, hanem a különböző hivatali szinteknek a saját területükön való kifejeződése mutatkoznak meg. Ezek a szintek egyre szélesebb köröket alkotnak. Minden szintnek a saját felelőssége a jelentős kihívás teljesítése, és az egyes hivatalok saját területeinek működésétől függ az egész egyháznak a működése és hatékonysága. A püspök gondolatmenetében felülről halad lefelé, de nem érződik az alárendelődés, sokkal inkább az egyes feladatkörök megélésének és teljesítésének az igazi felelőssége domborodik ki.

„Püspök – Káptalan – Esperesek – Papok” rendszerén keresztül halad a hívek irányába. A teljes egyházmegyei struktúrát bemutatja, s értelmezi azok feladatköreit.

A *püspök* ebben, Firczák leírásában, mint összefogó kapocs és atya jelenik meg. Ez persze nem azt jelenti, hogy ne lenne személyes kapcsolat az emberekkel és papjaival. Nem zárkózik el a találkozásoktól, fogadóórákat rendszeresít a papok és hívek számára.²⁵ Fontos lehetett a püspök számára

22 *Uo.* – Hosszan ecseteli az elvallástalanodás és a pogányság jeleit a társadalomban s az erkölcselenség, liberalizmus jeleit is.

23 *Uo.*

24 *Uo.*

25 „Szükségesnek találtam papjaim, énekléstanítóim, híveim s az összes ügyfelek személyes kihallgatásának az idejét meghatározott napokhoz és órákhoz kötni” – írja egyik első körlevelében a munka hatékonysága miatt: 1892(VIII)/3263. S hogy mennyire nem a hivatalnok mutatkozik meg ebben, bizonyítja az a tény is, hogy időpontokon kívül is szívesen foglalkozik a személyes problémákkal. Ugyanebben a levelében írja: „Mindamellert az oly természetű ügyekre nézve, melyek valamely igen fontos érdeket érintenek, ha elintézésök a legközelebbi

a személyes kapcsolat s a parókiák, a hívek látogatása, mert a Lipót renddel való kitüntetése alkalmával történt méltatásában a dicséretnek sorában az is megjelenik, hogy „látogatja az egyházmegyét, „canonica visitaciot” tart.”²⁶ Egy másik helyen úgy írnak róla, hogy „a papságnak ragaszkodása főpásztorához, lelkesedése magasztos intentiói megvalósításához valóban olyan, mint a keletiek rajongása az ő eszményeik iránt.”²⁷

A püspök legközelebbi munkatársi köre a tanácsadó testületként és a különböző hivatalok vezetőiként funkcionáló *Székesegyházi Káptalan*. „Ti képezitek az egyházmegye ékességét, a ti tisztelendő testületek van hivattva arra, hogy az egyházmegye papsága elé úgy erkölcsi, mint minden egyéb tekintetben méltó példaképül és követendő például szolgáljon... a ti nyomotokon jár az egész egyházmegye... de még, egy más tekintetben is példával kell szolgálnotok az egész egyházmegyének s ez az erkölcsi tekintet főleg pedig a testületi egyetértés, megegyezés, kölcsönös tisztelet és kölcsönös egymásiránti szeretet... az én közvetlen és legmegbízhatóbb tanácsadóim, kiktől minden kérdésben a hamisíthatatlan tisztaságot kell elvárnom.”²⁸

Az *espereseket és alepereseket* „a régi zsinatok megnevezésével élve a püspök szemeinek”²⁹ nevezi. Mint fontos munkatársakat, az adott területen a paptársak iránti kölcsönös tisztelet, tettekérség és megfelelő szigor kell hogy jellemezze. Megjegyzendő tény az is, hogy nem lehet tapasztalni az egyházmegye irányításában, vezetésében olyan helyi ügyet, amelybe ne lettek volna bevonva az esperesek. Minden probléma megoldásánál (akár fegyelmi, akár egyéb jellegű), amely a hívek, illetve a lelkipásztorkodó papság ügyeit illette, elsősorban az esperesek voltak megkérdezve, nekik kellett véleményt mondani. Jól mutatják ezt azok a jegyzőkönyvek, amelyek a Püspöki Levéltár Személyes ügyeinek a felsorolásánál találhatók.

Végül a *papságról* ír, s nagyon személyes hangon beszél hozzájuk. Érezhető belőle, milyen fontos szerepet tulajdonít a lelkipásztori munkában az alsó papságnak, mely a püspök atyai hatalmának a legnagyobb részét képezi.³⁰ „Szemmel láthatólag ti viselitek a nap terheit és fáradalmaikat az Úr

fogadónapig csak az illető ügyfél jelentékeny erkölcsi avagy anyagi vesztesége árán volna elhalasztható, kivételt tesztek.”

26 A *Kelet* X (1897/18), 1. közli a kitüntetés adományozásának tényét.

27 „Főpásztorunk 50 éves papi jubileumához”, in *Görög Kath. Szemle* XIV (1910/45) 315.

28 *Nagyböjti körlevél*.

29 *Uo.*

30 *Uo.*

szőlőjében közvetlenül. Ti vagytok, kik élteteket úgy szólva egészen arra áldoztátok, hogy az egyszerű híveket tanítsátok, oktassátok, a lelkiekben nekik szolgáljatok, és őket az üdv útján vezessétek a bölcsőtől... a sírhalmig... Két dologra akarom atyailag felhívni a figyelmeteket: az egyik a szóolás, a prédikálás, a másik az iskola, a gyermekek nevelése és tanítása... napjainkban ugyanis az anyagelviség és a hitetlenség, a hívők nem alsóbb rétegeibe is már behatolt... és arra tör, hogy ezt eredeti egyszerűségéből kivetkőztesse, romlatlan erkölceit beszennyezze – és hitében megingassa... lépjetez minél gyakrabban a szószékre és hirdessétek Krisztust.”³¹ Aztán hosszan ecseteli az igehirdetés megfelelő módját, amely egyfelől a szószékről történik, másfelől pedig a helyesen megélt szellemiség példamutató életviteléből.

A másik lényeges eleme a papság feladatának, amelyet későbbi körleveleiben számos alkalommal kiemel, az oktatás kérdése, illetve a papság szerepvállalása az oktatásban. Az oktatást, az iskolaügyet egy szintre helyezi az igehirdetéssel. „Ti vagytok Krisztusban kedvelt Fiaim iskolánk igazgatói... s járuljatok magatok is hozzá, hogy jól és lelkiismeretesen tanítsák a hitigazságokat, hogy az erkölcsi elveket a fiatalság szívébe csepegtessék... ha kikerülnek az iskola padjai közül, az egyháznak és a hazának hű, engedelmes fiai, s az emberi társadalomnak hasznos tagjai legyenek.”³² Az iskolát nagyon gyakran a templom előcsarnokának nevezi és különös gonddal viseltetik annak megfelelő színvonalra, szellemiségre tekintetében. Későbbi körleveleinek egy jelentős részét az oktatással, neveléssel kapcsolatos rendelkezések töltik ki.

További aktuális problémaként a polgári házasság tényéről is beszél a körlevélben, mely a kor társadalmát és egyházát mélyen megrázta. Érzékelhető, hogy ez a kérdés milyen komoly társadalmi problémát jelentett mind a magyar egyház, mind pedig a Munkácsi Egyházmegye számára.

A levél utolsó részében még *a teológiai tanárokhöz és a papnövendékekhez* szól. Itt is fontos szempontként emeli ki a lelkiéletet, az elkötelezettséget és a hazafias, erkölcsi nevelést. Legvégül pedig a szerzetesekhez szól, és buzdítja őket a szemlélődő lelki életre.

Mindezek függvényében láthatjuk, hogy Firczák Gyula püspöki gondolkodása kiemelkedő és elkötelezett szellemiséget jelenít meg. Egy egységes rendszert ír le, amely jogi és lelki szempontból is alapvetés az egyház-

³¹ *Uo.*

³² *Uo.*

megye számára, és lehetőséget teremt ezáltal, hogy az alsó és felső papság világosan láthassa helyét és feladatkörét. Az egyházfejedelmi rendszerrel szemben inkább a XIII. Leó által szorgalmazott szellemiséget, az egyház és a papság belső reformját, elkötelezettségét tartja kiemelendő és elmélyítendő szempontnak. Olyan pasztoráló, szolgáló és felkészült püspöknek a programbeszéde ez, aki a társadalomra igazi hatással akar lenni, hatékonyan szeretne dolgozni, és egy egységes klerikális közösséget szeretne megvalósítani az igehirdetés számára. Az erkölcsi rend, a szociális biztonság és a szellemi fejlődés elkötelezett híve, aki az addigi tapasztalatból megtudja határozni azokat a területeket, melyekre a legnagyobb hangsúlyt kell fektetni. Vizionálja azt is, hogy lelki és szellemi téren vezetője és nevelője akar lenni a Munkácsi Egyházmegye népeinek. Azt is láthatjuk a levél hangulatából, hogy jól ismeri népe helyzetét és a társadalomban élő emberek problémáját. Látja azokat az irányzatokat, amelyek veszélyt jelentenek a hívek számára, s jól láthatóak a magyar egyház problémái is. De haladó gondolkodással és a papokkal, mint néptanítókkal való kollegialitás szellemében érzi a lehetőséget a társadalom jobbá tételére.

3. A Munkácsi Egyházmegye területén megjelenő társadalmi problémák és Firczák Gyula által szorgalmazott megoldási kísérletek

A Munkácsi Egyházmegye területi kiterjedésének nagysága és az országon belül elfoglalt területi helyzete olyan helyzetet teremtett, hogy az egyházvezetésnek a különböző kérdéseket nem egységesen kellett kezelni. Bizonyos kérdések egyes területen fel sem merültek, máshol pedig hatványozottabban jelen voltak.

A Munkácsi Egyházmegyéhez tartozó vármegyék egy része *hegyvidékre* esett, egy másik jelentős része pedig síkságra. Mindez azért fontos, mert különböző kérdések foglalkoztatták a hegyvidéki, mint a síksági járásokat. A választvonal nagyjából az Ungvár–Munkács–Nagyszöllös–Beregszász tengelynél volt. Ettől északkeletre homogén ruszin közösség élt nagyon kevés magyar nemzetiségű lakossal, akik többnyire valamilyen állami vagy egyházi hivatal (pap, kántortanító stb.) betöltése miatt voltak odavezényelve, tehát csak időlegesen időztek ott, és nem rendelkeztek helyi identitással. A *síkvidéki* megyék (Szabolcs, Szatmár, Hajdú vármegyék) nemzeti ösz-

szetetele azonban ebben az időszakban már homogén magyar. Az eredetileg szláv nyelven beszélő, az adott korban azonban már teljesen magyar nyelvvel és identitással rendelkező görögkatolikusok számára a liturgikus ószláv nyelv már érthetlenné vált. Így a bizánci egyház ősi hagyománya, miszerint népnyelven végzik a szertartásaikat, jogos igényként merült fel. A liturgikus nyelvsváltás kérdése azonban nem foglalkoztatta a hegyvidéki járásokat. Számukra a ruszin nyelv gyakorlása és az ószláv liturgikus nyelv használata más irányból jelentett komoly veszélyt. A nyelvi homogenitás a Kárpátok északi oldalán élő szláv népességhez kapcsolta őket, amiben a pánszláv eszme – századvégre már jelentős – terjedése is fontos szerepet kapott. Ehhez jön még a ruszin ébredés 19. század végi bonyodalma (ukranofil, ruszofil és szlavofil irányzatokra szakadás).

A *nyelv-, illetve nemzetiségi kérdés* nagyon komoly és szerteágazó problémává nőtte ki magát, amely hamarabb volt politikai és társadalmi kérdés, mint hitbéli (azon belül is inkább egyházfegyelmi). A nyelvkérdés magyar vonatkozásai a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításánál vizsgálható meg a maga teljességében, és az is, hogy milyen körülmények között, elkötelezetten és bölcsen intézte a liturgiafordítások ügyét a püspök.³³ Meg kell említenünk, hogy a levéltári anyag több száz oldalnyi iratanyagot tartalmaz a liturgiafordítások tekintetében, melynek csak egyik részét jelentette a magyar fordítá-

33 Vö.: VÉGHSEŐ T., „Firczák Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében”. – Az előadás 2012. november 22-én hangzott el Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán rendezett emlékkonferencián, mely Firczák Gyula munkácsi püspök halálának 100. évfordulója emlékére volt szervezve. Az előadás rezüméje: A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása 1912-ben a „legérzékenyebben” a Munkácsi Egyházmegyét érintette, hiszen az új egyházkormányzati egység mintegy 160 parókiájának felét a Firczák Gyula vezette Munkácsi Egyházmegyétől kapta. – Az előadó azt vizsgálta, hogy a Munkácsi Egyházmegye főpásztora hogyan viszonyult nemcsak a területi veszteség kérdéséhez, hanem a magyar nyelv liturgikus használatáért folytatott több évtizedes küzdelemhez is, mely 1912-ben – éppen Firczák püspök halála évében – a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításához vezetett. Ez utóbbi kérdés szempontjából különös jelentőséggel bír az a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött iratanyag, mely az 1896 júniusában Budapesten megtartott magyar nyelvű görögkatolikus Szent Liturgia után kiobbant egyházi és diplomácia botrány eseménysorát tárja fel előttünk. A dokumentumok vizsgálatából kiderül, hogy Firczák püspök a magyar nyelv liturgikus használata iránt mutatkozó egyre erősödő igényt reálisan mérte fel, s a mozgalom támogatása érdekében súlyos kockázatok vállalásától sem riadt vissza. A kérdéshez vö. VÉGHSEŐ T. – TERDIK Sz., „...minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*, Strasbourg 2012. 23–25. és VÉGHSEŐ T., „Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye”, in: VÉGHSEŐ T. (szerk.), *Symbolae: A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza 2010, (Collectanea Athanasiana I/3.), 91–98., valamint Uő., „A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei” in *Athanasiana* 35 (2013) 108–121.

sok elkészítése, másik jelentős része tartalmazza az ószláv szövegek revideálásának munkálatait is.³⁴

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az adminisztratív eszközökkel erőltetett magyarosítás, melyet a püspök és papjai tompítani próbáltak. Ennek illusztrálására egy máramarosszigeti eset a legkézenfekvőbb, melynek peranyaga az egyházmegyei levéltárban megtalálható. A megyei közgyűlés 1903-ban levelet intézett a püspökhöz, melyben kéri a felsőbb hatóság eljárását, mert szerintük a hívek magyarul beszélnek, de a prédikáció, az oktatás és a szertartás nyelve a ruszin. Ez pedig a hatóság szerint nem segíti „a magyar szellemű” nevelést. Az egyházmegyei kormány felkérésére többek között a huszti esperes (Vaszkó János, címzetes kanonok) azokat a tényeket mondta el, miszerint az egyházközségben 5 000 görögkatolikus közül csak 40-50 beszéli folyékonyan a magyar nyelvet, s van még talán 200, aki társalkodásban, a piacon képes megszólalni, de egy prédikációt nem lenne képes megérteni.³⁵ Ez és számos más eset is mutatja a nemzetiségi viszonyokat, de az is nyilvánvaló, hogy a görögkatolikus egyház nem volt kerékkötője a magyar eszme terjedésének, de esetenként felhívta a figyelmet az annak erőszakos terjesztés általi problémára. Számos parlamenti megnyilatkozásában, újságcikkében püspökként – és előtte is – kifejezte, hogy a ruszin a magyarral kiváló testvérközösséget alkot, de a nyelv megtanulása csak folyamatos és hosszadalmas munkával lehetséges, melyet a mérhetetlen analfabetizmus komolyan hátráltat.

34 Az 1896-os millenniumi évet lezáró körlevelében egyébként az ószlávot és a románt jelöli meg, melyet az unió óta használnak „az oltár nyelveként”. Ezt a körlevelet azonban bizonyos szentszéki nyomásra volt kénytelen kiadni a püspök, viszont a gyakorlatban igyekezett tompítani azt a feszültséget, ami a Szentszék és a magyar liturgia szorgalmazása között kialakult. Firczák ugyanis a magyar liturgia ügyét támogatók közé tartozott, sőt az eset miatt egy időre kegyvesztetté is vált Rómában. – Vö. VÉGHSEŐ T., „Firczák Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében”. (A Beregszászon rendezett emlékkonferencia előadásának tanulmányváltozata, mely a készülő tanulmánykötet részeként előkészítés alatt van.) A magyar liturgiafordítással és az ószláv liturgia revideálásával kapcsolatos legfontosabb iratanyagok a KTÁL következő munkaanyagaiban találhatóak:

F. 151, op. 2, od. zb. 946.

F. 151, op. 3, od. zb. 27.

F. 151, op. 2, od. zb. 23.

F. 151, op. 3, od. zb. 1560.

F. 151, op. 3, od. zb. 1175.

F. 151, op. 3, od. zb. 1183.

35 F. 151, op. 2, od. zb. 942. – Az irat tartalmazza azokat a jegyzőkönyveket, jelentéseket, melyeket a püspök bekért a szóban forgó egyházközségek papjaitól az ügyben. S azt a levelet is, melyben kifejezi a papjai elkötelezettségét a magyar ügy érdekében, de az elkötelezett, bölcs és mérsékelt hozzáállásukat is a magyar nyelv terjesztésének az ügyéhez.

Ezen a ponton érdemes megállnunk, hogy a „ruszinok püspöke”, aki ízig- vérig magyar ember volt, hogyan vélekedett a ruszinok és a magyar haza kapcsolatáról, egy népcsoport integrálódásának feltételeiről. Firczák Gyula korát az utókor az erőszakos magyarosítás időszakaként is aposztrofálja, ami azért a nemzeti állam megteremtésének időszakában nem volt rendkívüli magatartás. A rendkívüliségét inkább a püspök hozzáállása adja híveit illetően. Tisza István miniszterelnökkel 1903-ban történt egy levélváltása, mely az egyházmegyei levelezésben a *Nauka*-ügy nevet viseli. A miniszterelnöknek írt válaszlevelében megdöbbenő bátorsággal vonja kérdőre azokat, akik egyes szavakból vagy elnevezésekből akarnak levonni következtetéseket, s meghatározni egy nép hazafias magatartását. Kifejti, hogy a Keleti-Kárpátok között élő „ruthén, vagy magyarorosz nép”, s annak papjai és tanítói évszázadokon keresztül ragaszkodásukkal és elkötelezettségükkel igyekeztek bizonyítani lojalitásukat, mindig hűek maradtak a magyar hazához. Jól mutatja vezetőiknek, papjaiknak magatartása. „Tekintsen be Nagyméltóságod – írja a püspök – egyházmegyémbe a Hegyvidéktől a rónáig bármely lelkészem hajlékába, sehol sem fog azok családjában más szót hallani, mint a magyart, más szellemet tapasztalni, mint a magyar hazához való tartozandóság és kifogástalan hazaszeretet szellemét.” Megerősíti a véleményét Széll Kálmán, előző miniszterelnök véleményével, miszerint (1.) a papok hazafisága és elkötelezettsége bizonyított, (2.) s „az államnak a hű ruténság érdekében kifejtett akciója az egész Európa és a nemzetiségeink előtt fényesen beigazolja azt, hogy amely nép nem valószínűsíthető fantomnak kalandos hajhászásában pazarolja legjobb erőit, hanem nehéz sorsában is becsületes lélekkel nyújtja felénk kezét... szellemileg anyagilag gyarapodhat és a magyarságnál hamisítatlan testvéri érzelmekre, ha kell anyagi támogatásra talál... Híveim, papjaim és tanítóim ismerik és követik intencióimat, mely nem más, mint az, hogy a hegyvidéki ruthén, vagy orosz nép, mely előtt épp oly kedves e hazának röge, mint magyarajku testvére előtt, a magyar nyelvet honpolgári kötelességből és saját javát tekintve minél alaposabban megtanulhassa, hogy nyelvben is megérthesse testvérét a magyart, kivel érzelemben mindig egy volt és egy akar maradni.”³⁶ Mindez azért érdekes számunkra, mert munkácsi püs-

36 F. 151, op. 2, od. zb. 918. – Firczák reagál azokra a „vádakra”, melyek a *Naukát* „rusznyák” néplapnak nevezik. Kiemeli, hogy a miniszterelnök által leírt „rusznyák” név pejoratív, gúnynév. Vagy a latinus ruthént, vagy a magyaroroszt, vagy a magyarországi oroszot kell használni. Kérdőre vonja levelében a miniszterelnököt, hogy milyen alapon használja a ruszin, rusznyák,

pökként (akit a „ruszinok püspökének” neveztek) a ruszin nép integrálásának az erőszakosságát igyekezett visszafogni, de ugyanezzel a lendülettel képviselte az évszázados együttélés értékeit, és a természetes folyamatokat helyezte előtérbe a nemzeti tudat kialakulásában.

A *vallási keveredés* szempontjából is jelentős különbség mutatkozik a vármegyék hegyvidéki és síksági járásai között. A hegyvidéki járásokban a nyelvi homogenitás mellett a vallási (görögkatolikus) egység is jellemző volt. Csak a városokban és a járási székhelyeken (Rahó, Kőrösmező, Dolha, Técső stb.) voltak jelen római katolikusok, akik többnyire az állami adminisztráció vagy a gazdasági élet irányítása miatt érkezett hivatalnokréteg volt. A 19. század második felében jelent meg az izraelita vallású réteg, amely szintén a gazdaságot és a kereskedelmet vonta elsősorban befolyása alá. A síksági járásokra azonban a vallási pluralizmus volt a jellemző: római katolikusokkal, reformátusokkal és evangélikusokkal éltek közös területen. Ugyanazon egyházmegyéhez tartozó görögkatolikus számára a beszélt nyelv és a liturgia nyelve nem egyezett, ami a római katolikusok tekintetében is igaz volt. A protestánsok irányából elsősorban a népnyelv liturgikus használatára irányuló impulzusok voltak a legjelentősebb hatások. Firczák Gyula kivívta más felekezetek elismerését is. Az egyes évforduló alkalmából érkezett köszöntőlevelek között ott találjuk más felekezetek vezetőinek a hivatalosságon is túllépő, a személyes köszöntőit, ami feltételezi az elismerésüket.

A Munkácsi Egyházmegye hegyvidéki társadalmában a ruszin hívek között szolgálatot teljesítő papságnak egyéb sajátos és súlyos gonddal kellett megküzdeni. Az állami infrastruktúra elmaradottsága, az iskolahálózat fejletlensége, az iskolába járás elhanyagolása, a munkanélküliség, az alkoholizmus és az óriási tudatlanság jelentett igazi kihívást. Az államvezetés gyakorlatilag belátta, hogy a görögkatolikus papságon keresztül, velük egyetértésben lehet irányítani a területet. Firczák Gyula körleveleiben jelentős alkalommal jelentek meg állami rendeletek a Mezőgazdasági, a Vallás- és közoktatásügyi-, a Belügyminisztériumok részéről, amelyek kihirdetését kérte papjaitól. A „ruszin problémára” mind nemzetiségi, mind pedig szociális értelemben Firczák Gyula hívta fel a figyelmet. A püspöki beiktatásáról címdalonn hírt

illetve ruszinszki, rusznyáczki etnográfiai szavakat, holott az egyházmegyében lévő etnográfiai elnevezések mindig a ruszin vagy orosz jelzót használják. Maga a nép sem nevezi így magát. Kifejezi, hogy tévesen tájékoztatták a miniszterelnököt, hogy a ruszkij szó a nagyoroszhoz való kapcsolódást jelenti. Továbbmegy, és azt is elmondja, milyen rombolást végeznek azok, akik muszkának, oroszoknak nevezik azt a népet, amely érzelmeiben magyar: kirekesztik őket.

adó *Ungvári Közlöny* – még a püspöki hivatal előtti munkájára visszautalva – lelkesen méltatta benne azt a személyt, aki meglátta, hogy a helyi társadalomban a nemzetiségi és szociális kérdés milyen súlyos probléma, és hogy viszály okozója is a régióban.³⁷

Munkácsi püspökként „örökölt problémája” volt az oktatási kérdésekkel való foglalkozás szükségessége. Firczák Gyula kiemelt és állandóan visszatérő gondolata volt, hogy a nép csak akkor tud kilábalni a szellemi és anyagi elmaradottságból, ha megfelelő tudást, képességet, intelligenciát és műveltséget szerez önmaga számára. Ezen a téren bizonyos helyzetekben szembekerült az állammal a millennium idején megfogalmazott állami iskolaalapítási program miatt, mert ezek a nehéz helyzetben lévő felekezeti oktatást veszélyeztették. A *Lex Apponyi* pedig a magyar nyelv eredményes oktatásához kötötte az iskolák törvényességét és bezárással fenyegetett sok nemzetiségi iskolát, amely jelentős számban a görögkatolikus egyházmegye területén volt.³⁸ Mindezeket azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy az oktatás színvonalát mind a tanár-, kántor- és papképzés, mind pedig az iskolai oktatás területén „minőségesnek” követte meg.³⁹ Az oktatási kérdésekről való megnyilatkozás egyébként is visszatérő gondolata körleveleinek. Két központi gondolata: „akié az iskola azé a jövő”,⁴⁰ és „a templom előcsarnoka az iskola. Ez a melegágya a hitélet plántálásának és egyúttal a hazafias nevelésnek.”⁴¹

37 „Firczák Gyula munkácsi püspök beiktatásához”, in *Ungvári Közlöny* XIV (1892/18) 1–2.

38 POLYÁK M., „Oktatási kérdések és az oktatási intézmények helyzete Firczák Gyula tevékenysége idején a Munkácsi Egyházmegyében”. – Az előadás 2012. november 22-én hangzott el Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán rendezett emlékkonferencián, mely a püspök halálának 100. évfordulója emlékére volt szervezve. Az előadást az előadó a következőképpen foglalja össze: A dualizmus korában a népiskolákról szóló törvény értelmében már a felekezetek mellett az állam is alapíthatott iskolákat. Ez a lehetőség a Munkácsi Egyházmegyében azt eredményezte, hogy a több száz görögkatolikus felekezeti iskola mellé egyre több népiskolát indított be az állam. Ennek következtében sok helyen ellehetetlenedett a felekezeti iskolák léte. Többségük azonban mindent megtett annak érdekében, hogy a törvényes előírásoknak megfeleljen, és ezzel fenntarthassa felekezeti sajátosságainak zálogát. – Firczák Gyula püspöksége alatt egy újabb állami iskolaalapítási hullám érte el a görögkatolikus püspökséget is, a millenniumi ünnepek kapcsán megfogalmazott 1000 állami iskola felállításának a terve következtében. – Egy másik, megoldásra való oktatási problémakör a századforduló után alakult ki a *Lex Apponyi* kapcsán, amely a magyar nyelv eredményes oktatásához kötötte az iskolák törvényességét, és bezárással fenyegetett sok nemzetiségi iskolát, így a többségében ruszin anyanyelvű görögkatolikus egyházmegyeben is.

39 Vö. MAROSI I., *A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczák Gyula püspök (1891–1912) tevékenysége idején*, (Licencia dolgozat), 113–125.

40 *Nagybőjti körlevél*.

41 *Körlevél* 1902(VI.)/4135.

Az oktatás tekintetében nem kizárólagosan a közoktatással, hanem mai fogalommal élve a felnőttképzéssel is foglalkozott. A később még tárgyalásra kerülő szociális kérdéssel kapcsolatosan is jelentős szerepet kap a felvilágosítás, de nevelői ars poeticájának is tekinthető egy 1909-es körlevele, mely értékelés és problémameghatározás is egyben. „Ha csak a gyermekek tanításával törődünk s a tanítás nélkül a felnőttek ezreit elhanyagoljuk, egyoldalú és kétségtelen értékű munkát végzünk, mert a távol jövőnek dolgozunk akkor, mikor a jelen elvesztésétől kell tartanunk... Itt sajnálattal kell hangsúlyoznom a szomorú valóságot, mely a legutóbb nyilvánosságra hozott statisztikai adatokból azt állapítja meg, hogy az analfabéták arányszámaiban az első helyet vallás szerint a görög katolikusok, anyanyelv szerint a ruthének foglalják el.⁴² Minden probléma gyökerének a tudatlanságot tekinti, s a tudatlanság megszüntetését és az erkölcsi nevelést a papság legalapvetőbb feladatkörének jelöli meg.

Az erős alapiskola-hálózat megteremtése mellett komoly hangsúlyt helyezett a felnőtt lakosság körében történő ismeretterjesztésre, ami a szövetkezeti étellel való megismerkedésre, az állattenyésztés modernizálására, a gyümölcsstermesztésre, a kézműiparra vonatkozott. Több körlevelében beszél ennek fontosságáról, és kéri őket a kiemelt támogatásra. Legfontosabb körlevelét ebben a témában 1899 nagybőjtjén küldi meg papjainak. Más alkalommal is szorgalmazza az egyesületi életet és azokhoz való csatlakozást,⁴³ de ezen a helyen öt olyan egyesületet ajánl, amely kiemelten a Munkácsi Egyházmegye viszonyai között alkalmazható a hívek lelkipásztori ellátása és a közösség nevelése érdekében. Ezek az egyesületek, amelyekhez alapszabály-tervezeteket is csatoltak: az oltáregylet, a rózsafüzértársulat, a mértékletességi egylet (ez az iszákosságtól való visszatartást segíti), a hitelszövetkezet és az olvasókörök.⁴⁴ A püspök indoklásként leírja, hogy az imatársulatok „fejlesztik... a társulási hajlamot, az erőegyesülést, az összetartást és a tömörülést”, fegyelmezik a híveket, nevelik őket a jóban és igazban, fejlesztik őket a keresztény értékekben, ápolják a vallás erkölcsi életet, és külső megnyilvánulásai is vannak. „A modern romboló ár, a szabadgondolkodás és a szocializmus ellen is védő bástyáink, mentő eszközeink lehetnek” – írja a püspök.⁴⁵

42 *Körlevél* 1909(VI)/6442

43 *Körlevél* 1899(V)/172, amelyben az általa legfontosabbnak megítélt 5 egyesületről ír. – Ezenkívül több mint 40 egyesületet ajánl még a körleveleiben vagy támogatásra, vagy esetlegesen bevezetésre. Ezek listája megtalálható: MAROSI, *op. cit.*, 162–163., 14. melléklet: Firczák Gyula püspök által ajánlott és támogatott egyesületek jegyzéke.

44 *Körlevél* 1899(V)/172

45 *Uo.*

Firczák Gyula személye összekapcsolódik egy nagyon komoly programmal, amelyet a szakirodalom és a közvélemény Hegyvidéki (Ruszin) akcióként ismer. Ez a program lényegében egy komplex társadalmi felzárkóztató program, amiben a püspök vezetésével az egyházmegye felvidéki (hegyvidéki) területeinek a papsága vesz részt. Az állami részről Egán Ede miniszteri biztos által felügyelt program nem vallási kérdésekkel foglalkozott, hanem az ország legelmaradottabb térségében élő ruszin lakosság társadalmi és gazdasági felzárkóztatásával.⁴⁶ Firczák Gyula szerepvállalása ebben az akcióban sokkal inkább azért lényeges, mert katolikus főpapként sikerül számára olyan érveket megfogalmazni, amely a kormányzat részéről cselekvő magtartást biztosít. A millennium kárpátaljai eseményei alkalmával tudta felhívni a figyelmet arra, hogy az ország legelmaradottabb térségében élő görögkatolikus ruszin lakosság gazdasági felzárkóztatását kiemelt feladatként kell kezelni. A társadalom akkor döbönt rá a szegénységre, a nyomorra, amelyről addig nem nagyon akartak tudomást venni.

Személyes és lelkipásztori szempontból a püspök elkötelezett magatartását talán az 1903. április 18-án kelt levele mutatja számunkra. A levélben megfeddi papjait, mivel elhanyagolták a feladatuk teljesítését, és visszaéléseket is tapasztalt az akcióval kapcsolatban, melyek hátráltatták a kitűzött célok elérését. A segélyakcióban való részvételt és abban a kérdésben az államvezetéssel való együttműködést a papságnak alapvető és hivatalából

46 BRAUN L., „Az amerikai kivándorlás és Firczák Gyula szerepvállalása a Hegyvidéki akcióban”. – Az előadás 2012. november 22-én hangzott el Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán rendezett emlékkonferencián, mely a püspök halálának 100. évfordulója emlékére volt szervezve. Az előadás rezüméje: Firczák Gyula püspök a 19–20. század fordulóján irányította a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét, egy olyan időszakban, amikor számos, korábbról alig ismert, nem egyházi jellegű probléma is felvetődött, úgy az általa vezetett közösségben, mint egészében véve a magyarországi társadalomban. Tudásának és széles látókörének köszönhetően helyesen érzékelt a gondokat, s az egyházi tevékenysége mellett sokat tett hívei társadalmi felemelése érdekében. A lelki gondozás mellett figyelme és munkája kiterjedt a szociális-gazdasági jellegű problémákra, amelyek fokozatosan politikai arculatot kezdtek ölteni. – Javaslatára készült el az a beadvány, amelynek hatására a korabeli Magyarország egyik legsikeresebb gazdasági akciója kezdte meg a működését, s amit végig támogatott a püspök és a görögkatolikus lelkészek. – A szociális-gazdasági helyzet miatt jelentős emigrációs hullám indult meg, ami különösen érzékenyen érintette az egyházmegyét. Hívei iránti gondoskodása kiterjedt az Amerikába kivándoroltakra is. – A Hegyvidéki (Ruszin) akció összefoglaló tanulmánya: GÖNCZI A., „Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció”, in *Acta Beregsasiensis*, IV évf., (4. szám), 76–85. – A hegyvidéki akció hatására létrejövő szövetkezeti élet bemutatása külön kötetben is megtalálható: BRAUN L., *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*, Ungvár 2011.

származó kötelességként kell teljesíteni.⁴⁷ A társadalom szociális helyzetének a javítása érdekében össze tudta fogni Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselőit, s egy komplex felzárkóztató programot voltak képesek kidolgozni és végigvinni, melynek hamar érzékelhetőek voltak az eredményei.

A ruszin akciót szélesebb perspektívában is láthatnunk kell, amely alapján szembetűnő, hogy Firczák Gyula jogos félelmét az idő igazolta. A hegyvidéki akció elindulását ugyanis az amerikai kivándorlás előzte meg, amely elsősorban a munkácsi egyházmegyét sújtotta. Viszont az ebben lévő veszélyek komoly társadalmi és politikai problémákat generáltak. Az Észak-Amerikában akkor már elterjedt pánszláv nézetek és politikai mozgalmak a kivándoroltakon keresztül visszahatottak és terjedtek a Monarchia, illetve a Magyar Szent Korona északkeleti térségében. Ez a folyamat a máramarosi skizma-mozgalom⁴⁸ fogalommal került be a történelembe és sokkal inkább politikai kérdés volt, mint hitbeli. Az egyházmegye történetéhez és Firczák tevékenységéhez abban az értelemben kapcsolhatjuk, hogy püspöksége kezdetétől folyamatosan hangoztatta a szellemileg és gazdaságilag elmaradott ruszin nép befolyásolhatóságát, ami be is következett és maradandó károkat okozott.

Összegzés

Firczák Gyula, munkácsi püspök méltán tekinthető az egyházmegye egyik legjelentősebb püspökének. Szellemisége és munkássága egy olyan felkészült és elkötelezett főpapot tár elénk, aki az északkeleti Felvidéken és az Alföldön élő görögkatolikusok vezetésében képes volt megtalálni azokat a súlypontokat, amelyek az egyház szolgálatát a helyi társadalom keretei között tudták megvalósítani. Mindezt úgy, hogy az általa vezetett egyházmegye mind nyelvben, mind mentalitásában, mind pedig politikai és nemzeti identitásában tagolt volt.

Papként, szemináriumi tanárként és rektorként, politikusként és egyházi előjáróként is maximális tiszteletet volt képes megteremteni önmaga számára, amely egyben előfeltétele is lett szavai súlyának és az általa képviselt ügyek megvalósíthatóságának.

47 1903(III.)/2636

48 GÖNCZI A., *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, Ungvár–Beregszász 2008.

Egyházi és társadalmi téren kifinomult álláspontokat képviselt, amelyben az egyház és a társadalom nem egymástól különálló, de egymással kölcsönhatásban lévő valóságként jelentek meg. A magyar nemzet iránt elkötelezett főpapra azonban a korára jellemző magyar nacionalizmus árnyéka sem vetődhet. A ruszinok kapcsolatát a magyar nemzettel, a nyelvtanulást és egyéb, a magyar nemzettesthez való kapcsolódást úgy igyekezett megvalósítani, hogy az ne legyen megalázó egy másik nemzet számára. A hosszú ideje tartó, nemzeti alapon zajló magyar liturgikus nyelv ügyében képviselt álláspontjában is megfelelő elkötelezettséget és prudenciát tanúsított.

Az egész alakos Krisztus-ábrázolások egyik sajátos változata: a Megváltó dicsősége

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Az előképek: a *Kyrios ton dynameon* ikonográfia formálódása; 3. Megváltó dicsősége ábrázolások a Kárpátok vidékének ikonjain; 3.1. A legkorábbi ismert Megváltó dicsősége ikonok a régióban: hármás dicsfény és trónus; 3.2. Mennyei erők a dicsfényben és az isteni fény; 3.3. A Megváltó dicsősége ikonok a 16. században; 4. Összegzés.

1. Bevezetés

A Kárpát-vidék, melynek egyik meghatározó középkori Krisztus ábrázolásával foglalkozunk, a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség területeit, majd kisebb részben a Magyar Királyság egyes felvidéki és kárpátaljai vármegyéit öleli fel, délen Moldvával szomszédos terület. A régió a 14. század végétől formálódott kulturális egységgé: egyrészt a dél-rutén irodalmi nyelv használata nyomán, másrészt a Galíciát ért 150 éves tatár iga utáni beköltözési hullámok révén, melyekben több népcsoport is érkezett ide délről és keletről, továbbá a tatárjárás után kiépülő közös, új gazdasági és egyházpolitikai kapcsolatok segítségével. A régió kultúrájában a 16. század végéig tartó időszak több szempontból a középkori viszonyokat konzerválta, s ez különösen a helyi egyházi művészetben, az ikonfestészetben mutatkozik meg.

Nagyon sajátos, hogy a vidék templomaiban a 15–16. században még korántsem tekinthető kialakultnak az ikonosztázion képi rendje, különösen alapképsorát illetően több változatról tanúskodnak a fennmaradt ikonok. Az ebben a sorban megjelenő Krisztus-ikonok esetében, ahogy már korábban bemutatuk, a monumentális hatású, ünnepélyes kompozíciók voltak előtérben: az álló és a trónoló Pantokrátor.¹ Ez a sajátosság talán annak a bizánci tradíciónak a visszhangja, amikor a korai Krisztus- és Istenszülő-képek eleinte a bizánci *templón* (szentélyrekesztő) melletti pillérekén kaptak helyet

¹ Vö. PUSKÁS B., „A Krisztus ábrázolások két egész alakos változata a 14–16. századi Kárpát-vidéki ikonosztáz alapképsorában”, in *Athanasiana* 35 (2013) 98–108.

mozaik vagy freskó technikában készülve, mindig teljes alakban láttatva az ábrázoltat.

Ebből az időszakból még a Felvidék viszonylag kis számú középkori festészeti anyagában is két ikon reprezentálja a trónoló Pantokrátor egyik sajátos ikonográfijú változatát, a Megváltó dicsősége képtípust, de az különösen nagy számban a Kárpátok túloldalára eső területekről fennmaradt ikonokon fordul elő. Helyi sajátosságnak tekinthető, hogy ez a képtípus e vidéken – az elenyésző számú kivételtől eltekintve – alapképként fordul elő az ikonosztázionon, például az oroszföldi ikonosztázionokkal ellentétben, ahol a De-észisz-sor középikonjaként ismert inkább.

2. Az előképek: a *Kyrios ton dynameon* ikonográfia formálódása

A korai trónoló Krisztus ábrázolás – formájában és tartalmában is – önálló változata a *Kyrios ton dynameon*, azaz az erőkből, vagy Dicsőségben trónoló Pantokrátor ikonográfija, ószlávul *Снас в силах* (Megváltó erőkből), más néven a Megváltó dicsősége (*Снас в славі*), amely a nyugati ikonográfiában is jól ismert *Maiestas Domini* elnevezésű képtípusként. A Krisztus-ikonok e sajátos képi változatában különösen hangsúlyosan fogalmazódik meg a végidőkről szóló teológiai tanítás, megjelenítve Jézus Krisztus második eljövételét, amikor beteljesítve az Írást, és az isteni gondviselés szándékát „újra eljő dicsőségben, ítélni eleveneket és holtakat, és országának nem lesz vége” (Nicea-konstantinápolyi hitvallás).²

Az ikonográfiai típus elsődlegesen az Ószövetség Izajás prófétánál olvasható apokaliptikus jövendölés (Iz 6,1–3), Ezekiel látomása (Ez 1,4–28, Ez 10,13–16) és a hagyomány szerint János evangélistához kapcsolódó Apokalipszis (Jel 4,2–8) szövegén alapul.

A képtípus előzményének a római Santa Pudenziana apszisának trónoló Krisztus ábrázolása tekinthető (4. század vége – 5. század eleje, 16. századi restaurálások), ahol a tanítványai körében trónoló Megváltó felett, az ég szférájában, a *crux gemmata* két oldalán a négy apokaliptikus lény tűnik fel. Jól ismert, hogy a trónoló, triumfális Krisztus ábrázolások kompozíciójának kialakulására egyrészt a késő római, majd a kora bizánci világi ikonográfia, így a császárok ábrázolásai hatottak. Már ebben a korai fázisban egyesül a

2 Жишківич, В., „»Спас у Славі« в українському малярстві XIV–XV століть”, in *Українська Греко-Католицька церква і релігійне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності)*. Науковий збірник. Випуск 2., Львів–Рудно, 2003, 79–86.

kompozícióban a teofánia és az apokaliptikus látomás.³ Még közvetlenebb előképnek számít bizánci vonatkozásban a thesszaloniki Latomos kolostor Hosios David-templomának apszismozaikja (5. század vége – 6. század eleje), ahol a templom apszisában ovális dicsfényben trónoló Krisztus látható, körülötte a négy szárnyas lényel. A Megváltó kezében tartott tekercs szövege: „Ezt mondják majd azon a napon: / Íme, a mi Istenünk ő, / benne reméltünk, hogy megszabadít minket. / Ő az Úr, benne reméltünk, / ujjongjunk és örvendezzünk szabadításán!” (Iz 25, 9). A legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a kompozíció Ezekiel látomását ábrázolja.⁴ Az ikonfestészetben a legkorábbi ismert példa az a 8. századi enkauszтика ikon, amely „Emmanuel” felirattal tulajdonképpen az ősz hajú Ósöreget ábrázolja keresztes glóriával, mandorlában, szivárványon trónolva (Sínai-hegyi Szent Katalin -kolostor).⁵

A képrombolás utáni bizánci művészetben viszont a képtípus kissé háttérbe szorul a Jelenések könyvével együtt, amely – a Szentírás nem teljes értékű részeként – teljesen kimaradt a liturgikus olvasmányok szakaszjegyzékéből a bizánci egyházban.⁶

Ugyanekkor a dicsfényben trónoló Krisztus, mint *Maiestas Domini*, a nyugati ikonográfia egyik központi képtípusává vált a kora középkortól kezdve: egyaránt megjelent miniatúrákon és a könyvkötő táblákon, oltár-előlapokon, a templomok főapszisének freskóin, a nyugati kapuzatok feletti domborműveken. A nyugati típus jellegzetessége a mandorla, vagyis a mandula formájú dicsfény és a kibontott írástekercseket tartó evangélista szimbólumok, a négy szárnyas lény, akiknek szimbolikáját Jézus Krisztusra vonatkoztatva Lyoni Szent Iréneusz úgy bontotta ki, hogy az oroszlán a Királyra utal, az ember a Megtestesültre, az ökör az Áldozatra, a sas a Lélekre (ahogy később Germanosz pátriárka Liturgia-magyarázatában is olvasható).

Bizáncban a ritka előfordulású típus példái mégis arra utalnak, hogy a kompozíció minden elemét itt is ismerték és részben kombinálva alkalmazták is, többféle technikában, különösen a 12–13. században, amikor a korai keleti

3 Лазарев В., *История византийской живописи*, Москва, 1986, 26.; Пуцко В., „Византийское наследие в искусстве Московской Руси („Спас в силах” в русской живописи XIV–XV вв.)”, in *Византийский временник* 1995/56 (81) 267.

4 Лазарев, *op. cit.*, 31, табл. 12–14. Lazarev másképp interpretálja a jelenetet, „fons aquarum viventium”-ként, a trónus alól forrászó négy paradicsomi folyamra hivatkozva.

5 Лидов А., *Византийские иконы Синяя*, Москва–Афины, 1999, kat. 4.

6 A későbbi görögkatolikus gyakorlat egyes helyeken ettől eltérő lett. Vö. NYIRÁN J., „Il Praxapostolos nella Tradizione Bizantina Greca e nella Chiesa Greco-cattolica”, in BUZALIC, A. – POPESCU, I. M., *230 de Ani de la Înfințarea Eparchiei Române Unite de Oradea Mare – Trecut, Prezent și Viitor (Oradea, 9–11 mai 2007)*, 2008, 233–256.

keresztény kompozíciós elemek és az épp ebben az időszakban behatoló kora középkori nyugati elemek egyesülése figyelhető meg (Sínai, kolostor, Maestas Domini-ikon – mandorlával).⁷ Így bukkan fel a könyvfestészetben a Megváltó ovális és rombusz alakú dicsfényben trónoló ábrázolása a négy evangélista szimbólum között (Máté evangélista és a Megváltó dicsősége, Evangélium, bizánci kézirat, 13. század utolsó negyede, Szentpétervár, Állami Könyvtár), majd szintén mandula formájú dicsfényben a Perejaszlávi Evangélium miniatúráján (14. század vége – 15. sz. eleje, Szentpétervár, Orosz Nemzeti Könyvtár). Bizáncon túl a Balkán, Arménia, Grúzia művészetében is jelen voltak ezek az elemek, azonban olyan összetett ikonográfiai képtípusként, ahogy majd a Kárpát-vidéken találkozunk vele, a szláv területek késő középkori festészetében lett használatos.

A képtípus végleges formájának kialakulása és továbbterjedése mindmáig eldöntetlen kérdés. Az orosz kutatás szerint elsőként orosz területeken fordultak kitüntetett figyelemmel a 14. században e típus felé, feltehetően nyugati hatásra.⁸ Kocsetkov később mások által is elfogadott megállapítása szerint pedig nemcsak a nyugati Maistas Domini-ábrázolások hatására, hanem nyugati teológusok, főképp Nagy Szent Gergely idekapcsolódó írásainak (Ezekiel könyvéhez írt magyarázatok) hatására jött létre ez a sajátos ikonográfiai variáns.⁹ Scsennyikova ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy nemcsak Ezekiel első fejezetének és nyugati teológiai írások ismerete áll az ikonográfiai típus jelentésének hátterében, a fő forrást a liturgikus imák, mindenekelőtt az Eucharisztikus kánon (*Anaphora*) jelenti, amelyekben több szövegmozzanat is utal az Úr dicsőségének trónus oltárára és az azt énekükkel környező angyali erőkre.¹⁰ A szerző arra is emlékeztet, hogy már Germanosz konstantinápolyi pátriárka (†733) is Szent Liturgia-magyarázatában olyan további elemekre is kitér, mint a négy apokaliptikus lény, amelyek nem szerepelnek a Szent Liturgia szövegében direkt módon, valamint a liturgikus szövegekben a 9 szintű égi hierarchiában említett kerubokra és szeráfokra, s így szövegében már minden olyan elem jelen van, amely az új, teljesebb ikonográfiai típus hangsúlyos részeivé fog válni.¹¹

7 Пуцко, *op. cit.*, 273–274.

8 Щенникова, Л., „Иконы Деисуса и Праздников из иконостаса Благовещенского собора: иконография и богослужебные тексты”, in Щенникова, Л. (red.), *Искусство средневековой Руси*, Москва 1999, 55.

9 Кочетков И., „»Спас в силах«: развитие иконографии и смысла”, in *Искусство Древней Руси. Проблемы иконографии*, Москва 1994, 45–68.

10 Щенникова, *op. cit.*, 56.

11 Щенникова, *op. cit.*, 59. (idézve: Св. Герман Константинопольский. Сказание о Церкви и

Ahogy Scsennyikova kiemeli, a különféle szövegekben a kerubok, szeráfok és az apokaliptikus lények leírásában két tendencia figyelhető meg. Az egyik szerint a hierarchiai különbségek és külső jegyek eltérései elmosódtak, a másik szerint pedig – főképp a liturgikus szövegekben az ószövetségi képek nyomán – inkább a speciális sajátosságok kerülnek kihangsúlyozásra (sokszemű kerubok, hatszárnyú szeráfok). A két felfogás gyakran párhuzamosan fut az egyidejű szövegekben, ami azt eredményezte, hogy a bizánci ikonográfiában nagyon sokrétű a testetlen égi erők ábrázolása, s gyakran a feliratozás („kerub”, „szeráf”) teljesen azonos ábrázolásokat kísér.¹²

A Kárpát-vidéken is ismert részletekkel kidolgozott kompozíciót ugyanabban a formában Oroszöldön először a konstantinápolyi Theophanész, azaz Feofan Grek alkalmazta: a moszkvai Kreml Örömhírvétel-székesegyház ikonosztázionján, annak Deészisz-sorában (Megváltó dicsősége, 14. század vége). Azaz itt együtt szerepel a hármasság dicsőfény – a középső nem mandorlaként, hanem oválisként –, a trónus, az angyali karok és az apokaliptikus lények. Majd Rubljov 1408 körül festett ikonjai (Moszkva, Tretyakov Képtár) és miniatúrája a típus következő szintetizáló és magas minőségű példái. A 15. század első felében pedig már általánossá vált az orosz ikonosztázion Deészisz-sorában nemcsak Moszkvában, hanem más városokban is (pl. Tver).

Egyes ukrán kutatók szerint a Megváltó dicsősége ikonográfiai típus – a közvetlenebb nyugati kapcsolatoknak köszönhetően – Galíciában jelenhetett meg és innen került át északkeletre, más vélemények szerint épp fordítva.¹³ Így Volodimir Jarema úgy véli, hogy a kárpáti régió korai művészete jelenthette a közvetítő láncszemet, hisz itt a képtípus mind egyes 14. század végi ikonokon ismert volt, mind a falképfestészetben (Lublin, Szentháromság-kápolna, 1418 körül, Krakó, a Waweli székesegyház, Szent Kereszt-kápolna), s ebben a kiforrott formában kerülhetett át északkeletre.¹⁴ Marija Helitovics, továbbá Oleh Szidor szerint ennek a típusnak a Kárpátok vidékén önálló története lehetett, annál is inkább, mert szemben az orosz gyakorlattal, a Megváltó dicsősége ebben a régióban az alapképsorban szerepelt, és nem a Deésziszben.¹⁵

рассмотрение таинств, М., 1995, 65–66.). Germanosz Szent Liturgia magyarázatának görög-angol szövegét és a további szakirodalmi támpontokat ezúton is köszönöm Nyirán Jánosnak.

12 Щенникова, *op. cit.*, 60.

13 Сидор О., „Іконографія Ісуса Христа в давньому українському мисцетві”, in *Київська церква (Київ–Львів) 2000/5 (II)* 84.

14 Ярема Володимир (Патріарх Димитрій), *Іконопис Західної України XII–XV ст.*, Львів 2005, 94.

15 Гелитович, М., *Українські ікони „Спас у Славі”*, Львів 2005, 5.; Сидор, *op. cit.*, 85.

3. Megváltó dicsősége ábrázolások a Kárpátok vidékének ikonjain

3. 1. A legkorábbi ismert Megváltó dicsősége ikonok a régióban: hármás dicsfény és trónus

A Kárpátok vidékén a legkorábbi Megváltó dicsősége ikon ismeretlen közszégből, *Volhíniából* származik, a 14. század végére – 15. század elejére datálják (85 x 62 cm, Kijev, Nacionalnij Chudozdnij Muzej Ukrajini, a továbbiakban NChMU).¹⁶ Az ikon a Theophanész féle változat szerint készült. Az ikon ikonográfiájával kapcsolatban lényegesen eltérőek a vélemények. Jarema az ikonográfia formálódásának példáját látja benne, hiszen itt hiányoznak a trónus mellől az égi erők ábrázolásai, Helitovics viszont egyszerűen befejezetlennek tartja, megjegyezve azt, hogy szinte aláfestés vékonyságú a dicsfények festékrétege.¹⁷ Ez utóbbinak mégiscsak ellentmond, hogy elkészült az ikon feliratozása, ami általában a festés befejező fázisának művelete.

„Az égboltozat fölött pedig, amely fejük felett volt, olyasmi látszott, mint a zafírkő, királyi székhez hasonló; s a királyi székhez hasonló dolog fölött fenn emberi alakhoz hasonló valami látszott. Ebben köröskörül olyasvalamit láttam, mint a fénylő érc, olyasmit, mint a tűz; derekától felfelé pedig és derekától lefelé köröskörül olyan valamit láttam, mint a fénylő tűz, olyasmit, mint a szivárvány, amikor esős napon a felhőben feltűnik. Ilyennek látszott a fényesség köröskörül. Így láttam az Úr dicsőségének jelenését.” (Ez 1,26–28)

A kompozíció egyik sajátossága az ikon hátterét kitöltő geometrikus elemek szinte általánosító, absztrakt megoldása. A legbelső vörös, rombusz alakú, a következő kék, ovális, a harmadik szintén vörös négyszög, ezek alkotják azt a hármás dicsfényt, amelyben Krisztus helyet foglal. A dicsfények ezen az ikonon teljesen egyszerű, színes, geometrikus formák, s csak a legszélső, négyzetes formájú mezőben jelenik meg a négy apokaliptikus szimbólum vonalrajza. A kék és vörös szimbolikája sokrétűen bontható ki a teológia és a liturgikus irodalmi képek alapján. Egyrészt a Krisztusban lévő isteni és emberi természetének jelzője, az égi királyság és a földi világ,

16 Мельник, А., *Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ*, Київ 2007, 42–43, kat. 9.

17 Ярема, *op. cit.*, 95.; Гелитович, *op. cit.*, 6.

a Lélek tüze és az élő víz. Konkrétabban a külső vörös négyzet nyújtott sarkokkal a négy világtáj, az univerzumot alkotó négy elem jelzője, mintegy kupolatartó csigelyeket idézve (ahogy Nagy Szent Gergely is a földi világgént magyarázta). Az ovális vagy közel ovális alakú második kék mező az égi szféra. Ez hordozza a belső vörös rombuszt, amely az ószövetségi látomásokban leírt tűz és említett trónszék megjelenítője.

„...láttam az Urat, amint magas és kiemelkedő trónuson ült” (Iz 6, 1).

A dicsfényben látható trónus típusa a trónoló Krisztus kompozíciókról köszön vissza, formája ezen az ikonon egyszerű, díszítése kevés motívumból áll. Ahogy a későbbi ikonokon is, támlája magas, félkörívesen fogja körül Krisztus alakját. A Megváltó dicsősége ikonográfiának megfelelően azonban a trónus csupán vonalrajzként jelenik meg, így tulajdonképpen mintegy áttetsző, anyagtalán elem, s nem anyagi mivoltában megalkotott uralkodói szék. Absztrakt voltát sajátos perspektívája is erősíti, alsó része szinte kiterül az ikon síkján. Ugyanilyen áttetsző a trónpárna is. A Megváltó nem helyet foglal a trónszékben, hanem dicsőségében alászállva szinte lebeg. Ahogy számos későbbi ikonon, a trónus faragott lábai itt is kilépnek a mandorlából, így Krisztus mintegy magában az univerzumban jelenik meg. Alakja szembenéző, statikus, szigorúan a rombuszba záródik, lábait összezárva tartja a lábtartón. Ezen a korai ikonon chitonja még vöröses, himationja viszont már okker, a dicsőség fényére utalóan. Könyvének felirata egy másik ikonográfiai típus, a trónoló Krisztus ikonjain szokásosan olvasható idézetekből áll, melyek az igazságos ítéletről szólnak: „Ne ítéljetek a látszat után, hanem igaz ítélettel ítéljetek... Mert amilyen ítélettel ti ítéltetek, olyannal fognak megítélni titeket is, és amilyen mértékkel mértetek, olyan mértékkel mérnek majd nektek is” (Jn 7,24 és Mt 7,2).

A másik vitatott ikonográfiájú korai ikon a Magyar Királyságban, a munkácsi püspökség területén maradt fenn *Csebinye* község görögkatolikus templomában (Svidník, Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku).¹⁸ Festésmódja nagyon archaikus, ami megnehezíti datálását, s így az ikonográfia értelmezését. Krisztus alakja itt dinamikus beállításban látható a trónon, amely körül csak hat kerub látható. Jarema, aki a 15. századra datálja az ikont, úgy véli, hogy olyan korai változat ez, amely megelőzi az Oroszöldön a 14. század végétől ismert megoldásokat. Pucko ezzel szemben az ikonográfia szétesését látja benne, aminek ellentmond az, hogy a

¹⁸ PUSKÁS B., *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008, 39.

Megváltó dicsősége típus még a 17. században is továbbélt épp ugyanebben a formában, egyszerűsítések nélkül.¹⁹ A Krisztus könyvében olvasható szöveg sem a jóval később szokásos, hanem a korai álló Pantokrátor ikonokon olvashatóval egyezik (*Mondá az Úr: Én vagyok a világ világossága* – Jn 8, 12). Így egyrészt az ikonográfiai sajátosságok, másrészt a stílusjegyek alapján az ikon mégis – ha nem is nagyon korai időszakra – a 15–16. század fordulójára datálható, s archaikus vonásait a perifériákra jellemző konzervatív felfogás magyarázza. Fontos megjegyezni, hogy miközben a korai nyugati ábrázolások az Ítélet igazságosságát hangsúlyozzák, a 13. századtól változik ez a szemléletmód már a ritka bizánci emlékeken is, s a kegyelmes Megváltó képe kerül előtérbe.²⁰

3.2. Mennyei erők a dicsfényben és az isteni fény

A 15. századtól már több kárpát-vidéki ikon a Megváltó dicsősége ikonográfiai típus minden részlemét ábrázolja. Ettől az időszaktól az isteni dicsőség nemcsak geometrikus, hanem izomorf módon is megjelenik Krisztus körül, így láttatva a különféle földi és égi szinteket, az égi erőket.²¹ A hagyományosnak tekinthető apokaliptikus szimbólumokon kívül így kerülnek a kompozícióba Krisztus trónusa köré az angyali rendek. Bár a liturgikus szövegek és magyarázataik pontosan megnevezik a kilenc angyali rendet, az ikonokon nem különülnek el ilyen pontosan, illetve nem jelennek meg mindnyájan.

A *turzei* ikonon (15. század, Kijev, NChMU, 15. század) Krisztus trónja mögött és körülötte a dicsfények színeiben tündöklő, vagy inkább szintén átetsző sokszárnyú kerubok lebegnek, kitöltve a két belső, a vörös rombusz és a kék ovális dicsfény mezejét.²² Legtöbbjük négyszárnyú, néhányuk hatszárnyú szeráf. Feliratok sem segítenek azonosságuk megállapításában. Szárnyak takarásából bukkan elő kissé titokzatos arcuk, amint részt vesznek Isten dicsőítésében. Sokaságuk mintegy fenntartja és környezi a trónust, amelynek háttámláját is kis angyalarcok keretezik. A lábtartó sarkánál a trónusok rendjét ábrázoló szárnyas, sokszemű, vörös kerek látható. A hátsó, négyzetes dicsfény négy sarkában az evangélista szimbólumok tűnnek fel Krisztuséhoz hasonló kerek, arany gloriolával.²³ Miközben a nyugati Maiestas Do-

19 Ярема, *op. cit.*, 101.

20 Пуцко, *op. cit.*, 277.

21 Жишквич, *op. cit.*, 82.

22 Гелитович, *op. cit.*, 2. kép.

23 Жишквич, *op. cit.*, 84.

mini-ábrázolásokon az evangélista szimbólumok mintegy kísérik a szabályos mandorlában látható Krisztust, a Megváltó dicsősége képtípusban alakjaik csak félig bukkannak elő, mintegy kitekintenek a második ovális mögül, azzal szinte összekapcsolódva.²⁴ Ebben a korai keleti keresztény képi tradícióhoz igazodnak, kezükben a csukott könyv az evangéliumra utal. Mivel a Kárpát-vidék ikonfestészetében alakjaikat mindig felirat kíséri, az oroszországi festészetben előforduló típuskeveredéssel ellentétben itt szinte mindig kötött rend figyelhető meg a 15. századtól. A szimbólumok jelentését feliratok erősítik meg: a bal felső sarokban angyal (Máté), a bal alsó sarokban szárnyas oroszlán (Márk), a jobb oldalon lent szárnyas ökör (Lukács), jobbra fent sas (János).

A Megváltó a szokásos beállításban látható az átlósan állított trónon, kisére a képi bal oldal felé fordulva trónol, de felső teste szembenéz. A fordított perspektívában ábrázolt lábtartó még inkább erősíti a figura dinamikus mozdulatát. Krisztus maga előtt emeli jobbát áldásra, ellentétben a korai keleti, majd az azt követő nyugati ábrázolásokon látható, oldalt magasra emelt, áldó jobbal. Gesztusa a hagyományos bizánci ún. névbetűs áldás, baljában nyitott könyv. Ruhája kék chiton és okker himation, amit az élfények sűrű vonalhálója szőtt át, arany hatását keltve.

Az isteni fény megjelenítése Krisztus ruházatán ugyancsak a 15. század második harmadától kap hangsúlyosabb szerepet. A 15. század második felére-végére datált *malnóvi* ikonon Krisztus aranyokker himationt visel, a második eljövétel, a dicsőség ragyogását jelezve.²⁵ Az ikonográfia ebben a formában már teljesen összhangba kerül a moszkvai ikonfestészet gyakorlatával, amelyhez az orosz kutatás köti a típus megalkotását. A Sanoki Történeti Múzeumban őrzött, *Nowosielcéből* származó Megváltó dicsősége ikonon (15. század második fele, 120 x 86 cm, Muzeum Historyczne) ugyanakkor új elemként, hangsúlyosan jelennek meg azok a fénysugarak, amelyek mintegy az arany himationt viselő Krisztus testének középpontjából, vállai és lábai mögül indulnak ki.²⁶ A Megváltó dicsősége tartalmában és formai elemek – az alakját övező és a belőle sugárzó fény – révén a hészükhazmus gondolatkörét is megidézi.

24 Пуцко, *op. cit.*, 274.

25 Мельник, *op. cit.*, 40–41., kat. 7. (130 x 99 cm).

26 BISKUPSKI, R., *Król Chwały – Spas w Siłach z Nowosielec i Matka Boska Hodigitria z Doliny: ikony z 2 połowy XV wieku. Katalog zbiorów*, Sanok: Muzeum Historyczne, 1999, 12–14.

Az ikon felirata ЦАРЬ СЛАВЫ ИС ХС (Dicsőség királya), ami a későbbiekben csak a Keresztrefeszítés ikonokon olvasható, s a halál feletti győzelemre, a feltámadás dicsőségére utal. Az ábrázolás így szorosan kapcsolódik a Liturgia áldozati részéhez, a Szent Adományok liturgikus megszenteléséhez, ahol a szövegek meg is említik az angyali karok közreműködését.²⁷

Krisztus mintegy egyszerre egyesíti magában a Mindenhatót – utalva az evangéliumra: „Aki látott engem, látta az Atyát” (Jn 14, 9–10) –, a Bírát, a Dicsőség Királyát és a Tanítót. Ez az összetett jelentés szolgálhat magyarázattal az ikon ikonosztázion-alapképként való beállítására, használatára is. Az ikon felirata ismét az igaz ítélkezésre figyelmeztet (Jn 7,24 és Mt 7,2).

3.3. A Megváltó dicsősége ikonok a 16. században

A 16. század folyamán festett Megváltó dicsősége ikonok már pontosan követik a kialakult ikonográfiát, inkább másodlagos, sokszor csupán dekoratív elemekben történtek változtatások (Megváltó dicsősége Surowicáról, 16. század második fele, 110 x 85, 5 cm Sanok, Muzeum Historyczne; Megváltó dicsősége Jaroslawlról 16. század eleje, Łańcut, Muzeum-Zamek).²⁸ Ilyen a *zurawnai* Megváltó dicsősége ikon is (16. század eleje, Lemberg, Nacionalnij muzej u Lvovi, a későbbiekben NML), amelyen Krisztus fehér díszkendőn tartja az evangéliumos könyvet, amiben a népi sajátosságok megjelenését látja a kutatás.²⁹ Valóban, a kendő a későbbiekben a paraliturgikus gyakorlatban használatos textilek egyik központi darabja, melyet elsősorban ikonok jelentésének, szerepének kiemelésére használtak (ubruszi, náobrazniki).

A legtöbb ikonon ebben az időszakban és korábban is – a kerubok, a trónus, a dicsfények különféle absztrakt-stilizált megjelenítései mellett – Krisztus alakjára terelődik a figyelem. A *Jamnáról* (Sanok, MH fotóarchívuma) származó ikonon ezt maguk a kerubok teszik azáltal, hogy itt többen közülük arcukkal Krisztus felé fordulnak, némelyikük szabályos oldalprofilban, a szokásos előretékintő fejtartás helyett.³⁰

A *czukwai* Megváltó dicsősége ikonon (Lemberg, NML, 16. század első fele-közepé), melynek tábla kivágata közel négyzetes, új kompozíciós

27 BISKUPSKI, *op. cit.*, kat. 129, 5–6.

28 BISKUPSKI, *op. cit.*, 131, kat. 49.; GIEMZA, J., *O sztuce sakralnej przemyskiej eparchii – słowem i obrazem. Muzeum – Zamek w Łańcucie*, Łańcut 2006, 120, kat. 72.

29 ГЕЛИТОВИЧ, *op. cit.*, 8.

30 ГЕЛИТОВИЧ, *op. cit.*, 17. kép.

hangsúly jelenik meg. Krisztus korábbi, többi ikonjával ellentétben, ahol alakja mintegy kiemelkedik, részben takarva a belső rombuszos dicsfényt, itt figurája lényegesen kisebb az ikon többi eleméhez képest. A szembefordított trónuson ülő figurája emiatt mintegy térben érzékelhető, ugyanakkor misztikus mélységbe távolodik. Ezt a benyomást a dicsfények struktúrája és színkontrasztjaik révén kialakuló sajátos perspektíva csak erősíti, s már újkori megoldásnak tekinthető.³¹

Új stiláris megoldások, késő gótikus jellegű motívumok a mandorlaformák megfestésénél is előfordulnak (pl. Megváltó dicsősége Leszczynyról, 16. század, Muzeum Okręgowe w Przemysłu: sajátos szamarhátíves mandorlában).³² Később egyszerűsödik a kompozíció, kevesebb kerub szerepel a dicsfényekben, néhol elmaradnak a trónusok. A trónszék egyes ikonokon egyre robusztusabb formát ölt, máskor inkább absztrahálva, többféle perspektívában létező síkok mentén fordulnak el oldalai, támlája.

A 16. század közepétől vált jellemzővé, s szinte kizárólagossá ebben a kompozícióban a „Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot” (Mt 25,34), azaz később a félalakos, ún. Tanító Krisztus-alapképeken általánossá váló idézet. Továbbá ebben az időszakban jelentek meg az alapképeken, így néhány Megváltó dicsősége ikonon is, adományozási feliratok.³³ Sajátos, hogy a kialakult típus a stílusváltozások ellenére a 16–17. század fordulóján túl is megőrizte megállapodott ikonográfiai formuláját minden részletével együtt.³⁴

A történelmi munkácsi püspökség területén ebből a századból is maradt fenn Megváltó dicsősége ikonográfiájú ikon. Az *ulicskrivai* templomban őrzött, a 16. század második felében festett ikon pontosan illeszkedik az ikonográfiai típus alakulásának történetébe, az ikonográfia kiérlelt változatának példája. A képtípus minden szokásos eleme szerepel rajta. Méretei

31 Гелитович, *op. cit.*, kat. 44.

32 КИWAŁA, B. – BURZYŃSKA, J., *Ikonny ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Przemysłu*, Kraków 1981, kat. 3.

33 Гелитович М., *Иконостасний ансамбль церкви Успіння Богородиці з Наконечного у контексті українського іконопису другої половини XVI століття*, Дис. канд. мистецтвознавства. Інститут народознавства НАН України (автореферат), Львів 2001, 11–12.

34 Гелитович, М., *Иконы Старосамбірщини*, Львів 2010, 210, kat. 45. (Megváltó dicsősége, 16. század második fele, Busowiska, Lemberg, NML); lásd még Гелитович, М., „Иконы останньої чверті XVI ст. „кола майстра ікони Преображення з Яблунева” (Спас у Славі з церкви Святого Миколая у Комарниках та Моління з церкви Богоявлення Господнього у Буковці)”, in GRONEK, A. (szerk.), *Szczelina światła. Ruskie malarstwo ikonowe*, Kraków 2009, 143–151.

alaján (137 x 89 cm) – ahogy ez a Kárpát-vidéken már hagyományos volt – szintén egykor alapképként készült.³⁵

Az orosz gyakorlattal ellentétben, a kárpáti régióban csak néhány példát ismerünk a fennmaradt emléanyagban, ahol a Megváltó dicsősége Deésziszt ábrázoló episztilion központi ikonjaként szerepel.³⁶ A *Tyliczről* származó, a Megváltó dicsősége központi jelenettel megfestett Deésziszt-ikont (Lemberg, NML) az ukrán kutatás korábbi időszakra datálja, mint a lengyel, a dicsfénymustrák, az árnyékolás 15. századi megoldásaival indokolva. Az ikon sajátossága, hogy a bizánci episztilionokhoz hasonlóan, eredetileg egyetlen, közel 6,5 m hosszúságú táblára készült. A Megváltó dicsőségben, mandorlában trónoló alakja itt nem illeszkedik szervesen a kompozícióba, a könyörgők alakjai közé. Ábrázolása a festett vonalkeret és az arany háttér révén élesen elkülönül a mellékalakoktól, mintegy rátétként jelenik meg a tábla középpontjában.³⁷

A tyliczi, továbbá a Skwarzawa Staráról származó Deészisztől eltekintve a Megváltó dicsősége ikonja a 15. század második felében és a 16. század első felében kizárólag alapképsorban volt látható. Az ikontípus helyét tekintve több, közel egyszerre készült és fennmaradt ikon igazolja, hogy sajátosan a félalakos Hodigitria profétákkal ikonnal az arányaiban tőle eltérő, egész alakos Megváltó dicsősége ikon alkotott párt a királyi ajtó két oldalán (Wola Wysocka, 16. század).³⁸ Ezek a párként álló ikonok sokszor nemcsak kompozíciós arányaikban, hanem méretükben sem egyeztek. Más hasonló példák is arra utalnak, hogy ebben az időszakban még nem törekedtek feltétlenül az ábrázolások formai összehangolására az ikonosztáziók készítésénél. Csupán a két ikon háttérének plasztikus, ezüstözött mustrájának motívumait kezdték összeegyeztetni, azaz egymáshoz közel azonos módon kialakítani.

A két ikontípus így kezdetben általános jelentésében, tartalmában, központi gondolata révén vált egymás párdarabjává. A félalakos Istenszüdő a gyermek Jézussal ábrázolás – ahogy nevezték is – a Dicsőített Theotokosz ikonja (Богородиця в славі), ahol a középmezőben látható Máriát a ke-

35 SKROBUCHA, H., *Ikonen aus der Tschechoslowakei*, Prag 1971, kat. 16. ; PUSKÁS, *op. cit.*, 2008, 15. kép.

36 Ярема, *op. cit.*, 93.

37 Гелитович, *op. cit.*, 2005, 6.

38 Гелитович, *op. cit.*, 2005, 8–9. kép. A Megváltó dicsősége ikon restaurálás és jelentős kiegészítések után a volja viszockai templom szentélyikonjaként látható, a dicsőített Istenszüdő ikont rendkívül rossz állapotban a leMBERGI Nemzeti Múzeum raktárában őrzik.

retsávon megfestett melléklakok dicsőítik, éneklük meg. Ennek vált párhuzamává a Pantokrátor dicsőítése, amit ebben az időszakban a mandorlában trónoló, megdicsőült Krisztus ábrázolásával, a Megváltó dicsősége típusal jelenítettek meg.

4. Összegzés

Az Istenszülő-, Szent Miklós- és a Mandylion-ábrázolások mellett a Megváltó dicsősége ikon típus a negyedik nagy számban fennmaradt ikoncsoportot jelenti a Kárpát-vidék középkori ikonfestészetében. Ikonográfiaja a második dicsőséges eljövételről való liturgikus megemlékezés révén alakulhatott ki összetett mivoltában. Kompozíciójában nemcsak az összetett dicsfény szimbolikája és az apokaliptikus lények kapnak helyet, hanem a liturgikus kánonban is említett, testetlen égi erők is ábrázolásra kerülnek, így a Megváltó anyagtalan trónszékét hordozó szárnyas trónusok és a sokszárnyú kerubok, akik isteni dicsőségének ragyogását, fényességét szemlélve őt szüntelenül dicsőítik.

A típus már a 14–15. század fordulóján ismert volt a régióban, de a 15. század második felétől kezdtek szélesebb körben megfesteni. Előfordulása alapján a 16. század közepétől állandósult a korabeli ikonosztázion alapképsorában. A korabeli alapképsor jelentésének központi gondolata egyrészt az Istenszülő, a Megtestesülés dicsőítése Mária többnyire ószövetségi melléklakjai révén. Ehhez kapcsolódva kap helyet a Pantokrátor Jézus Krisztus dicsőítése, amit ebben az időszakban a mandorlában trónoló Krisztus, a Megváltó dicsősége ábrázolásaként festettek meg. Annál is inkább, mert a mennyei erők által kísért alakjának dicsőségét a legkomplexebben ez a képtípus jelenítette meg, kapcsolódva a liturgikus „ábrázoláshoz”. A két képtípus együttesen pedig megvalósíthatta azt a szintézist a kozmikus látomászerűség és az Üdvtörténet történetisége között, amelyre más síkon a Liturgia magyarázataiban is törekedtek a közép-bizánci idősaktól.³⁹ A Kárpátok vidékének egyszerű hívőközösségében mindez nyilvánvalóan csak az ikon és a liturgikus szöveg útján válhatott írott magyarázatok híján legalább részben érthetővé, vagy legalább megközelíthetővé.

A Megváltó dicsősége ikon, ritkábban a trónoló Krisztus ikonja a 16. század második felében már az alapképsor kötött helyén rögzül. Tekintet-

39 TAFT R. F. – SCHULZ H.J., *A bizánci liturgia*, Budapest 2005, 82–84.

tel arra, hogy ekkor bővül ünneppalattával és festett királyi ajtó-szárnyakkal a helyi ikonosztázió, mindez együtt azt jelzi, hogy architektonikus-konstruktív formájának összetettebbé válásával egyidejűleg megkezdődhetett alapképsorának összerendeződése, képi témáinak bővülése, ami előjelezte a már programszerűen kiépült együttes létrejöttét a 17. század elején.

KRISZTIÁN Vincze

Bemerkungen zur Natur der Wissenschaften

Unter den atheistischen Argumenten spielten durch lange Zeit wichtige Rolle die naturwissenschaftlichen Überlegungen, die auf der Basis des Empirismus die Gotteshypothese zu widerlegen versuchten. Anhand naturwissenschaftlicher Erkenntnisse hätten demnach die Inhalte der Religion dementiert und das irrationale Verhalten des Glaubens vorgewiesen werden müssen. Zu der naturwissenschaftlichen Kritik gesellten sich der logische Empirismus und auch der Neopositivismus. Diese atheistischen Argumente bewerten zu können, braucht man auch die Theorien der Wissenschaftslehre zu kennen. Die Wissenschaftstheorie ist ein sehr wichtiges Teilgebiet der Philosophie, die die Kernfragen bezüglich der Methoden, Voraussetzungen, Ergebnisse und Ziele der Wissenschaften untersucht. In meinem Artikel wollte ich wichtige Feststellungen von Wissenschaftstheoretiker, wie Polányi Mihály, Thomas Kuhn, Pierre Duhem, Karl Popper, wachrufen, durch die die atheistischen Argumente – die sich auf die Natur der Wissenschaften beziehen – in ihren Fehlern erwischt werden können. Schliesslich beziehe ich mich auf Autoren, die die Erkenntnisse der Wissenschaften und des religiösen Glaubens in einer Komplementarität vorstellen.

BERNADETT Puskás

Une version spécifique des représentations de la figure assise du Christ: la gloire du Sauveur (Maiestas Domini – Спас в славе)

Selon le nombre des icônes, la gloire du Sauveur est le quatrième type le plus fréquent de l'iconographie dans la peinture médiévale des icônes dans la région des Carpates. La composition complexe de son iconographie a été formée dans le cadre de la commémoration liturgique du Deuxième

retour glorieux du Sauveur. À part du symbolisme de la gloire triple et des créatures apocalyptiques qui se présentent dans cette composition, sont dépeints aussi des forces célestes désincarnées qui sont mentionnées dans le Canon liturgique: les trônes ailés portant le trône immatériel du Sauveur et les chérubins aux six ailes, qui le saluent constamment en contemplant la lumière et l'éclat divin de sa gloire.

Le type était déjà connu dans la région au tournant du 14-15ème siècle, mais il s'est répandu à partir de la seconde moitié du 15ème siècle. Sur la base des icônes datantes du milieu du 16e siècle, il devait être presque obligatoire dans la première rangée des icônes sur l'iconostase. L'idée centrale du contenu, du sens de cette rangée principale est d'une part la célébration de la Mère de Dieu et de l'Incarnation de Dieu, par des principales figures de l'ancien Testament représenté sur les côtés de Marie. De même façon, pouvait être située la glorification de Jésus-Christ Pantocrator, qui à cette époque était dépeinte dans le type du Christ sur le trône en mandorle, comme le Christ dans la gloire. D'autant plus, parce que sa gloire accompagnée des pouvoirs célestes se manifeste d'une manière la plus complexe, exactement dans ce type iconographique, qui est lié étroitement avec les images verbales liturgiques. Ces deux images ensemble créent la synthèse entre l'image cosmique de la Seconde venue et l'historicité de l'histoire du Salut, qui est tant recherchée dans les explications de la Liturgie à partir de la période de l'iconoclasme byzantin.

Katekumenátus tegnap, ma és holnap

Szerkesztette: Obbágy László és Verdes Miklós, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2013. ISBN 978-615-5073-15-1

A Hajdúdorogi Egyházmegye szervezésében minden évben megrendezett, nem csak a görögkatolikus klérus továbbképzését célzó *Máriapócsi Teológiai Napok* több évtizedes múltra tekint vissza, és a szervezőknek hála, minden évben sikerül érdeklődést keltő témát és abban kompetens előadókat találni. A tavalyi találkozó témájául választott *katekumenátus* első hallásra talán inkább nagyvárosi pasztorációs kihívásnak tűnhet, de *dr. Véghseő Tamás* rektor megnyitója saját lelkipásztori tapasztalatából vett példával és választ váró kérdéseivel egy másik perspektívát nyitott meg előttünk.

Mint a konferencián személyesen részt vevő gyakorló hitoktató és lelkipásztor a tartalmas konferencia-előadások után örömmel vártam a könyv megjelenését. Érdeklődésemet és várakozásomat egyrészt az előadások tudományos értéke, másrészt gyakorlati használhatóságuk reménye táplálta. Jelen kötet a 2012. október 12–13. között rendezett Máriapócsi Teológiai Napok előadásainak majdnem teljes értékű kiadványa, két értékes előadás sajnos hiányzik belőle. Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani a szervezőknek, *dr. Obbágy László* és *Verdes Miklós* atyáknak.

Az elején két köszöntővel és egy bevezető jellegű előadással találkozunk. Rektor úr köszöntőjére már utaltunk, a másik *dr. Udvardy György* pécsi megyéspüspök úrnak, az Országos Hitoktatási Bizottság elnökének a levele a résztvevőkhöz, amelyben méltatja a téma aktualitását, nem feledkezve el a bizánci liturgia katekumenekre vonatkozó gazdag hagyományáról és tanításáról.

Dr. Obbágy László teológiai tanár, az Egyházmegyei Hitoktatási Iroda vezetője, a konferencia egyik szervezője, előadásában egyrészt a kommunista rendszernek „köszönhető” elmaradásunkat vázolta, másrészt beszámolt a rendszerváltás óta elért örömteli eredményekről is. Ezek között említésre méltó az OICA, a *Felnöttek beavatása a keresztény életbe* című vatikáni dokumentum magyar változatának – *Felnöttek katekumenátusa* – az 1999-es kiadása. A magyar görögkatolikus katekumenátus rendszerének kidolgo-

zása sajnos még erős hiányosságokat mutat, de László atya igazi gyakorlati teológusként használható modelleket és javaslatokat tárt a hallgatóság elé, amelyek közül az egyházi évet alapul vevő változatot tartja megvalósíthatóságát tekintve is leginkább használható mintának.

A további előadásokat nehéz lenne tisztán elméleti és gyakorlati témájukra osztani, és egy ilyesfajta erőszakos felosztást az előadások egymásutánisága sem támogat. Mindenesetre találunk patrisztikus, liturgikus, filozófiai, pszichológiai, pedagógiai előadásokat, és konkrét lelkipásztori tapasztalatokat bemutatókat, sőt, megismerkedhettünk a „másik oldal”, a felnőtt fejjel katekumenátusi utat bejárt és megkeresztelkedett hívek két képviselőjével is.

Dr. Orosz Atanáz püspök úr *Megfontolandó tapasztalatok a katekumenátus patrisztikus görög gyakorlatából* címmel tartott előadást. Láthattuk, hogy az első századokban már a katekumenátusba fogadás sem ment automatikusan, és ahogy előadásának gyakorlati következtetéseiben szerzőnk maga is felvázolja, a katekumenátus komolyságot, tudatosságot, igazi elkötelezettséget kell hogy jelentsen.

Kató Csaba római katolikus diakónus roppant gyakorlatias és élvezetes előadása nyomtatásban megjelent szintézisének az *A templom mint út – a beavatás folyamata* címet adta, nagyon használható képét adva a templom felépítésén keresztül a katekumenátus folyamatának. Ez a kép nemcsak hogy alkalmazható egy bizánci templomra, hanem annak sajátosságaival még tovább árnyalható és gazdagítható.

Üdítő jelenség volt az előadók között *Gyombolai-Kocsis Fruzsina* pszichológus, aki *A felnőttek megtérésének pszichológiai vetületei* címet viselő előadásában tárta elénk kutatásainak jól megalapozott eredményeit. A katekumennel való munka kiindulópontjaként nagyon hasznos a megtérő motivációinak megértése, amelyhez segítséget nyújt az előadásban vázolt ötfajta megtérési típus. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a klasszikusan megtérő kornak tartott serdülőkorról a megtérés eseménye későbbre, a 23. életév utánra tolódott el.

Dr. Gyurkovics Miklós teológiai tanár előadása – *Tanulságos kateketikai viták a harmadik század hajnalán – a XXI. század pszichológiai eredményei után hamar visszavezetett minket a keresztény vallásbölcselet gyökereihez. A tanár úr előadásában egy meglepően színes keresztény világot tár elénk, amelyben komoly és mélyreható viták zajlottak akár a keresztség hatásának kérdéséről is. Ezek közül kiemelkedik Alexandriai Szent Kele-*

men tanítása és érvelése, aki a keresztségben az ember autentikus emberi alakjának Logosz általi „újjá-nemzését” látja, amely újjá-nemzés majd az átistenülésben teljesedik be.

A következő két előadás liturgikus témájú, de különböző látásmódú: egy liturgiatudós és egy szentségtanra specializálódott teológus veszi górcső alá a bizánci hagyomány katekumenátussal kapcsolatos szertartásait.

Nyirán János protodiakónus, teológiai tanár *A katekumenátus liturgia-történeti sajátosságai a bizánci hagyományban* című előadása a címevel ellentétben nem korlátozódik a Barberini görög 336. kézirat, ill. több liturgikus könyv bemutatására, hanem néhány érdekes középkori gyakorlat említésével színesedik, majd a környező országok mai görögkatolikus katekumenátusi gyakorlatát ismerteti. A szerző mintegy saját magával vitatkozva hoz érveket és ellenérveket a katekumenátus intézményét illetően, de egyértelműen a katekumenátus intézményes jellegének visszaállítása és ennek a liturgikus gyakorlatunkban megvalósítása mellett tör lándzsát.

Dobos András prefektus, teológiai tanár előadásának az *A katekumenátus szertartásai a bizánci hagyományban* címet adta. Nagyon érdekes látni, hogy az eredeti, többéves hitjelöltség különböző állomásai miképpen sűrűsödtek bele és maradtak fent keresztlési szertartásunkban, a névadásban, a hitjelöltek közé történő felvételben, az ördögűzésben, a hitvallásban. Erre támaszkodva András atya nem marad adós egy gyakorlati, letisztult javaslattal sem, amely nemcsak a katekumenben, hanem a keresztség felé vezető útján őt kísérő minden hívőben tudatosíthatja: „életük legnagyobb ajándéka a keresztség”.

Dr. Vincze Krisztián filozófatanár előadása új szempontot tett hozzá a Teológiai Napok előadásaihoz. *A hívő ember látásmódja – a valóság és annak rejtjelei* cím modern csengése nem hazudtolja meg önmagát: az újkor emberének világ- és Isten-látását hozza hozzánk közelebb, Claudel, Frossard, Jaspers, Rahner és természetesen a saját gondolataival. A hit ajándékának a lényege éppen a nem hívőétől különböző látásmód, a képesség, hogy az ember a száraz tények mögött titokra bukkan.

Verdes Miklós prefektus, teológia tanár diakónus, aki a konferencia társ-szervezője, előadásával *A felnőttek katekumenátusának didaktikai és módszertani kérdéseibe* vezet be bennünket. Sajátos kihívást jelenthet például a katekumeneknek a hagyományosan elsőáldozóktól eltérő életkora is. A gyakorló lelkipásztor számára is kihívás a hitjelöltek felkészítése, feladatainak és felelősségének a megértéséhez az előadó a *Magyar Kateketikai*

Direktóriumot hívja segítségül. Végül felhívja a figyelmet: nemcsak a hit ajándék, hanem az a személy is – a katekumen –, aki Istentől azt megkapta.

A kötet a pedagógiai szempontok gyakorlati megvalósításával zárul. Három, különböző életkorú, de egyaránt kitűnő katekéta és lelkipásztor, *dr. Verdes Miklós, Kruppa Levente és Szabó Tamás* atyák számolnak be tapasztalataikról, és osztják meg praxisuk „műhelytitkait”, nem fukarkodva a gyakorlati tanácsokkal sem. Jellemzően, ki és miért lesz katekumen, milyen témákat érdemes velük mindenképpen átbeszélgetni, átélmélni: olyan kérdések ezek, amelyekre nehéz lenne az előadást jegyző atyák tapasztalata nélkül válaszolni.

Megható esemény és nagyon jó ötlet volt a szervezők részéről két, felnőtt korban megkeresztelkedett hívő, *Tóth Andrásné és Pacsuta-Lakatos Orsolya* útkeresését, tanúságtételét és élménybeszámolóját hallani. Életútjuk és megtérésük, habár egyedi és másra rá nem szabható, mégis fontos üzenetet hordozott mindannyiunk számára. És egy, bár mindig sejtett, de ezúttal egyértelműen megfogalmazott nagyon lényeges dolog: a katekéta személye, felkészültsége, Isten és ember felé elkötelezettsége egyáltalán nem elhanyagolható.

A kötetet *Kocsis Fülöp* püspök *Magasság, mélység, egyenesség* címet viselő, egyházát, annak múltját, jelenét és jövőjét egyaránt istenszeretettel és féltő gonddal körbevevő gondolatai zárják. Az idők felett álló, isteni örökléte hordozó egyház értékeit megőrizni és újra felfedezni nagy feladat, amelyet görögkatolikus egyházunknak vállalnia és élnie kell. Az Istentől kijelölt egyenes úton, Őfelé tartva kell haladnunk a mélyből, önmagunk, történelmünk, teológiánk, liturgiánk megismerésétől a magasság felé, ahová maga Krisztus akar emelni minket. Ezt hitelesen hirdetni csak ikonná válva, a szemlélőben a Mennyországot felidézve lehet.

Összefoglalásként a 2012. évi Máriapócsi Teológiai Napok kiadványáról elmondhatjuk: mindazon túl, hogy sokat tanulhattunk és új lendületet kaphattunk sokrétű és tartalmas előadásaiból, és számos új ismerettel gazdagodtunk, nem szabad elfeledkeznünk az *Obbágy László* által megfogalmazott figyelmeztetésről sem, azaz igazi elkötelezettség nélkül holt betű marad ez a célja szerint a lelkipásztori gyakorlatot segítő és megtermékenyítő gazdagság.

(Ism.: *Lukács Imre*)

Ruzsa György két kézikönyve:

Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika

Budapest, Russica Pannonicana, 2012. ISBN 978-963-7730-71-9 (256 p. 49 színes képpel)

Képes ikonlexikon

Gödöllő, Sztárstúdió, 2012. ISBN 978-963-89448-1-8 (444 p. 182 színes képpel)

Dr. Ruzsa György szakmai pályafutásának kezdetétől fő kutatási területe az ikonfestészet, elsősorban az orosz ikonfestészet. Ezzel összefüggésben nem csak az egyes hagyományosnak tekinthető résztémák feltárására törekedett, mint a stílustörténet, az egyes ikonfestészeti iskolák körühatárolása, ikonográfiai kérdések. Ezek mellett, a téma komplexitásából fakadóan számos, tágabb értelemben idekapcsolódó elméleti kérdéssel is foglalkozott, mint az orosz művészettörténet-tudomány története, meghatározó alakjai, gyűjtemények története, tárgytörténet, az ikonokhoz kapcsolódó hagiografikus és történeti források. Ezekből a kutatásokból nem hiányozhattak az ikonológiai, általános esztétikai, formai vizsgálatok mellett a gyakorlati megvalósításhoz kapcsolódó kérdésselvetések. Jelentősebb munkái: A Keresztény Múzeum ikonjai (1978), Larionov (1977), Nowgorod, Pleskau und der Russische Norden (Hanau, 1981), melynek magyar kiadása is volt, Ikonen in ungarischen Sammlungen (Berlin, 1986), Orosz fémikonok (1996), Görög és orosz ikonok (1997).

Az ikonok stiláris, technikai sajátosságainak pontos meghatározása már 1975-től, Lazarev akadémikusnál végzett aspirantúráját követően, az Iparművészeti Múzeum munkatársaként végzett szakértői tevékenységben, s az ottani ikongyűjtemény feldolgozása során is szerepet kapott. Még inkább vált fontossá ez a látásmód, a tízéves muzeológiai tapasztalat birtokában is, az 1985-től végzett oktatói munkában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészka Művészettörténeti Intézetében, a Képzőművészeti Főiskolán, majd Egyetemen. Az ELTE egyetemi tanára, a közelmúlttól *professor emeritusa* az elmúlt évtizedekben számos, nemcsak művészettörté-

neti, muzeológiai kurzust tartott művészettörténész hallgatóknak, hanem a képzőművész, restaurátor hallgatók képzésébe is bekapcsolódott. Nem pusztán a művészeti képzésben, hanem a művészettörténész képzésben is egyes részterületen még hiányoznak az ismeretek pontosítását, kiegészítését, netán pótlását segítő, magyar nyelvű kézikönyvek. Így Ruzsa György 2012 során megjelent két könyve jelentős hiátust pótol.

A két könyv csak részben mutat hasonlóságot, egyes szócikkeiben, bár a lexikonfejezeteknek különbségei is vannak, amelyekre még később kitérünk.

Elsőként *Az ikon* című mű jelent meg – keménytáblás borítóján a máriapócsi kegyoltáron álló pócsi kegykép felvételével –, a Magyar Ruszisztikai Egyesület és az ELTE BTK Ruszisztikai Központja kiadásában, kisebb példányszámban. A terjedelmének közel harmadát kitevő első fejezetek az alcímben foglalt témákat (Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika) járják be három tanulmányban. Az alapvetést *Az ikon teológiája és esztétikája* című fejezet adja meg, több, az ikon lényegét megfogalmazó történeti és irodalmi forrást is idézve, melyek felsorakoztatása jól illusztrálja, hogyan alakul az ezzel a szakrális műfajjal kapcsolatos látásmód a 8. századtól a 20. századig. A szerző példákkal is alátámasztja, hogy az ikon egyik fő problémája, hogy fizikai eszközökkel kell láttatnia a transzcendenst, sajátos jellemzője pedig az ősképhez, prototípushoz való kapcsolódás, aminek révén kiemelt tiszteletben lehet része, s e tiszteletet az ábrázolt felé képes közvetíteni. Bár az ikonteológia e nagy kérdése Bizáncban, a képrombolás időszakában került tisztázásra, a fejezet emlékeztet a Rómában tisztelt korabeli ikonokra is. A transzcendenssel való kapcsolat különleges példáiként a kegyikonokra is kitér, így a pócsi Mária-ikont is bemutatja. E kapcsolat folytonosságát a hagyományos kánon követése biztosítja, ugyanakkor – ahogy a Florenszkij-idézet is utal erre – a festő személyes vallási élménye megmutatkozhat a kivitelezésben, és még teljesebbé teheti az ikont, közben megőrizve a hagyományt, amely valójában keretet szolgáltat az alkotáshoz. A fejezet zárógondolata az ikon szimbolizmusát emeli ki, s a műfaj 20. század elején való újrafelfedezését a szimbolizmusal is összefüggésbe hozza. A második, *Ikonográfia, ikonológia* című fejezet rendjében elsőként a Szentháromság teológiájával és ikonográfiájával foglalkozik a szerző, tömören összefoglalva a téma legfontosabb szakirodalmának megállapításait és részletesen elemezve a legismertebb, Rubljov által festett ikont: kitér az alakok jelentésére, gesztusaikra, a ruházat színeinek

szimbolikájára. Másodikként a Krisztus-ábrázolásokat mutatja be a fejezet, s olyan Pantokrátor-, Deészisz-, Akheiropoietosz-ikonokat is elemez, amelyek hazai szerb mesterek munkái. Következőként az Istenszülő ábrázolási típusokat sorakoztatja fel, a Hodigitria változatait, az Eleuszát többek között görög és orosz példák segítségével. Az orosz ikonfestészet hagiográfiai vonatkozásai több kötetnyit tennének ki. Az angyalok és szentek ikonjait bemutató alfejezet egyfajta rendszerként kívánja az olvasó elé tárni az ikonokon gyakran ábrázolt patrónusok sokaságát: angyalok, próféták, apostolok, vértanúk, püspökök. Hagiografikus, történeti, ikonográfiai részletek színesítik a leírást. Ezt követi a tizenkét főünnep ikonjainak tárgyalása, kitérve a naptárikonokra, amelyek egy adott hónapban, liturgikus naptári rendben sorakoztatják fel a napi szenteket, emléknapokat. A fejezetet az ikonosztázion kialakulásának és képi rendjének bemutatása zárja, szintén az Evangéliumból és teológiai írásokból vett idézetekkel utalva egy-egy motívum jelentésére. A harmadik fejezet az elmélet gyakorlatba való átültetését segíti, ismételten forrásidézeteket állítva példaként, bemutatja az ikonfestés előkészítő fázisait és folyamatát, tisztázza az ikonborítók terminológiáját. A fejezet mintegy a lexikonfejezet előkészítésének is tekinthető. A tanulmányok végén bőséges jegyzetapparátus és további ott idézett források segítik az olvasót a témában való elmélyülésben.

A következő kétszáz oldalon a Kislexikon kapott helyet. Már a tanulmányokban is találkozunk egy-egy *terminus technicus*, egy anyag, technika vagy téma magyarázatával, történeti háttér bemutatásával. Az ikon műfajához különféle területről kapcsolódó számtalan kifejezés rendszerezett bemutatásához, a könnyebb használhatóság érdekében, Ruzsa György a lexikonszerűen felépülő szócikk rendszert választotta ki.

A görög, orosz, ósláv kifejezésekhez, ahol lehetett, Ruzsa György – gyakran elsőként – magyar szakkifejezéseket igyekezett kialakítani, ami a mű értékét még inkább emeli. A feladatban külön nehézséget okozott, hogy a szakirodalom jelentős részét kitevő orosz munkákban sem mindig egységes a terminológia. A kislexikont egy szűkített, válogatott irodalomlista zárja, hiszen a részletesebb adatolás a fejezetek hivatkozásaiban és az egyes szócikkekhez kapcsolódóan is megtalálható. A kötet végén katalógusszerűen részletes képjegyzékkel ellátott színes képmelléklet található – köztük a szerző fotóival –, amelynek tételeire az egyes fejezetekben kövérrel szedett számok hivatkoznak.

Az ugyanebben az évben megjelent *Ikonlexikon* már kimondottan kézi-

könyvként készült. Formájában ezt segíti a kéthasábos tördelés és az előző kötet szemet próbáló, apró betűi helyett egy barátságosabb betűméret. A szócikkek felépítése hasonló az előző kötetben szereplőhöz. A magyar vagy magyar átírású kifejezést zárójelben a görög, vagy a hangsúlyjelöléssel is ellátott orosz, illetve ószláv kifejezés követi.

A szócikkek betűrendben következnek az ikonfestészetéről és annak kutatását érintő legkülönbözőbb szakterületekről. Számos közülük megtalálható szinte változatlanul az előző könyv kislexikonában, azonban itt jelentősen kibővített számú apparátussal találkozunk. A teljesség igénye nélkül emelném ki ebből a legjelentősebbeket. Így található itt magyarázatok a bizánci teológia, liturgia (ezen belül a szakrális textil- és ötvösművészet tárgyai), hagiográfia, szakrális irodalom köréből, továbbá a néprajzban, antropológiában használatos kifejezések, egyes művészettörténeti és esztétikai vonatkozások. A tájékozódást történelmi személyek, események, földrajzi egységek rövid bemutatása segíti. A szócikkek legnagyobb részét talán az ikonográfiai típusok leírása teszi ki, valamint az ikontábla elkészítésének technológiájával összefüggő szakkifejezések, a festés kompozicionális és technikai terminusai, festékványok. Külön érdemes kikeresni a neves ikonkutatók életrajzát bemutató szócikkeket, amelyek megírásához számos kevésbé ismert forrást dolgozott fel Ruzsa György. A jelentősebb szócikkeknél szakirodalom is szerepel, azonban a különféle területek ikonfestészetével kapcsolatos irodalomból egy válogatott bibliográfia is készült a kötet végére.

Bár a könyv kisebb részét kitevő képmelléklet közel egyharmada ismétli az előző kötetben megjelenteket, a jelentős bővítés segítséget nyújt az ikonfestészet ikonográfiai rendszerében való eligazodáshoz, továbbá számos kevésbé ismert vagy nehezen elérhető publikációban elhelyezett külföldi mű megismeréséhez. A tájékozódást a képjegyzék témákra való bontása segíti.

A képanyag első része (A.) az ikonokat ikonográfia szerint sorakoztatja fel, az előző kötet tanulmányrészében bemutatott rendben: Szentháromság, Krisztus, Istenszülő, angyalok és szentek, ünnepek ikonjai, továbbá néhány ikonosztáz (ikonosztázion) felvétele. A második rész (B.), Ruzsa György 1981-es, külföldön is ismert monográfiájának (Ikonok könyve) struktúráját idézi meg, ahol területi csoportok, ún. ikonfestő iskolák szerint tárgyalta az emlékanyagot. Az *Ikonlexikonban* ebben a képanyagrészben elsőként a bizánci ikonok szerepelnek, majd a különféle területek Bizánc bukása előtti és azt követő posztbizánci időszakának ikonjai: grúz, görög,

bolgár, szerb, román, az Északkeleti Kárpátok vidékének ikonjai, ukrán, fehérorosz, orosz ikonok. A képmelléklet utolsó részét szakrális tárgyak és helyek bemutatása alkotja (C.).

Ebben a tagolásban egy pont vitatható, mégpedig az, hogy az ukrán ikonok között – egy kijevitől eltekintve – mindegyik a történeti kárpáti kulturális régióhoz tartozott, amely az egykori Lengyelország-Litvánia területét és a Magyar Királyság északkeleti megyéit foglalta magába. Ez a stílári, ikonográfiai kapcsolat különösen erős a 17. század elejéig, de ezt követően is csak nagyon lassan mutatkoznak meg a nemzeti sajátosságok e vidéken, nemcsak a szakrális művészetben, hanem világi vonatkozásban is. Így véleményem és több lengyel művészettörténész álláspontja szerint egyáltalán nem különíthető el a sanoki és przemysli gyűjteményekben őrzött ikonanyag a lebergitől vagy a krakkóitól. Az azonosságokat az 1991-es, általam rendezett ikonkiállításon a Magyar Nemzeti Galériában csak azért nem állt módomban kézzel fogható módon is bemutatni, mert ez a lebergi és a krakkói Nemzeti Múzeum nem kölcsönzött ikonokat, értékükre hivatkozva, miközben az *Ikonlexikonban* 109-113. számon reprodukált ikonokat viszont akkor láthatta a hazai közönség. A szakmai nézeteltérés mindmáig megosztja a kárpáti régió mellett, vagy ellenkezőleg, e nemzeti ikonfestő iskolák mellett érvelő művészettörténészeket.

Azonban Ruzsa György rendkívül hasznos és hiánypótló művének jelentőségét természetesen a fenti vita nem érinti. Mind az érdeklődő laikus olvasók, mind a szakemberek számos fontos információt, s köztük akár csemegének beillő adalékot találnak, melyek különösen is olvasmányossá teszik ezt a pontos megfogalmazású, ugyanakkor nagyon világos, jól követhető stílusban megírt nagyszabású munkát. Az ikonfestészettel kapcsolatba kerülő kutatók, történészek, művészettörténészek, antropológusok, szlavisták, teológusok – hallgatók és oktatók egyaránt – haszonnal forgathatják e könyvet.

(Ism.: Puskás Bernadett)

Janka György: *A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története*

Nyíregyháza, Hajdúdorogi Egyházmegye, 2013, ISBN: 978-963-88535-5-4

A Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi évének rendezvényei ráirányították a figyelmet a magyar görögkatolikusok történetére. Nemcsak a görögkatolikus egyház tagjai fordultak érdeklődéssel saját történelmük felé, hanem a más felekezetek képviselői is kíváncsian keresték a választ arra a kérdésre, hogy kik a görögkatolikusok, milyen történelmi utat jártak be, mit kell róluk tudni? Bár Pirigy István 1991-ben kiadott könyve óta számos fontos tanulmány, tanulmánykötet, forráskiadás és monográfia jelent meg a görögkatolikus történelemről, s a centenáriumi év történeti jellegű rendezvényei, kiállításai és az ezekhez kapcsolódó kiadványok is törekedtek a minél szélesebb körű ismeretterjesztésre, a kínálatból mindeddig hiányzott egy tömör, informatív, illusztrált, összefoglaló jellegű és könnyen elérhető kötet.

A centenáriumi év lezárása után – szinte az év során különböző formában elhangzott és közzétett történelmi tudás összegzéseként – jelent meg Janka György tanszékvezető főiskolai tanár, a görögkatolikus múlt jeles kutatója tollából az a hiánypótló mű, mely *A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története* címet viseli.

A mű a magyarság és a bizánci kereszténység első találkozásainak és kapcsolatának bemutatásával kezdődik, ami elengedhetetlen a 19. század elejétől formálódó, sajátos magyar görögkatolikus identitás megértéséhez. Ezt követi az ungvári unió eseménytörténetének és a munkácsi püspökség görögkatolikus egyháza első másfél évszázadának ismertetése, melynek során a szerző utal a hajdúdorogi közösség szerepére, illetve a máriapócsi kegyhely jelentőségére. A fejezet az első magyar nyelvű liturgiafordítások bemutatásával zárul. A harmadik fejezetben kezdi el a szerző a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításához vezető történelmi eseménysor felidézését a hajdúdorogi mozgalom, az áldozatkész ősök időnként heroikus küzdelmének áttekintésével. A Hajdúdorogra összehívott kongresszus, az Állandó Végrehajtó Bizottság, az ország vezetőihez intézett feliratok, a Hajdúdorogi Külhelynökség felállítása, a liturgikus fordítóbizottság munkája, az Egyetemi templomban végzett magyar liturgia, a szentévi római zarándoklat fontos mérföldkövei a magyar görögkatolikus kálváriáútnak.

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának rövid bemutatása után a szerző az eparchia püspökeinek kronológiai sorrendjében ismerteti meg az olvasót az első magyar görögkatolikus egyházkormányzati egységbe szerveződött közösség sorsának alakulásával. A Miklósy István, Dudás Miklós, Timkó Imre, Keresztes Szilárd és Kocsis Fülöp megyéspüspökök irányítása alatt fejlődő egyházmegye eseménytörténete arról árulkodik, hogy a régi álmom beteljesüléséhez vezető rögzös út nem zárult le. Az első világháború megpróbáltatásai, a trianoni Magyarország belső feszültségei, a második világháború szenvedései, a berendezkedő, majd kiteljesedő kommunista rendszer ütései és alattomos rombolása, majd pedig a jelenkor fogyasztói szemlélete és erkölcsi relativizmusa újra és újra aktuális figyelmeztetéssé teszik azt, amit az első megyéspüspök hálás örömmel választott jelmondatával: *Kitartásban a siker!*

A mű terjedelmével, rendkívül igényes tipográfiai kialakításával és magas illusztrációs szintjével egyértelműen azt a célt szolgálja, hogy a görögkatolikus történelem iránt érdeklődők számára bevezetést nyújtson a közösség múltjába. Desiderátumként fogalmazódik meg az, hogy Janka György művét kövessék hasonló, ismeretterjesztő jellegű kiadványok a görögkatolikus múlt egy-egy fontos korszakáról.

(Ism.: Véghseő Tamás)

Krónika

Főiskolai képzéseink szentszéki jóváhagyása

A Katolikus Nevelés Kongregációja - anyaintézményünk, a Pápai Keleti Intézet rektorának előterjesztésére - 2013. január 13-án kelt rendeletével újabb öt évre felhatalmazta Főiskolánkat a teológiai baccalaureátus-, illetve licencia-képzés lebonyolítására és a diplomák kiadására. Az ötévente esedékes megújítást a Főiskola működésének felülvizsgálata előzte meg, mely 2012 májusában P. James McCann SJ, a Pápai Keleti Intézet rektorának vizitációjával vette kezdetét. A Zenon Grocholewski bíboros-prefektus és Vincenzo Zani érsek-titkár által jegyzett dokumentum egyúttal megadja a szentszéki jóváhagyást Véghseő Tamás rektori kinevezéséhez is.

Véghseő Tamás

„A II. Vatikáni Zsinat: Isten ajándéka az Egyház és a világ számára”

A II. Vatikáni Zsinat megnyitójának 50. évfordulója adta a mot-

tót a Hit Évében, hogy a Teológiai Tanári Konferencia a PPKE Hittudományi Karán ezzel a témakörrel foglalkozzon 2013. jan. 30. és febr. 1. között Budapesten. *Kuminetz Géza* dékán megnyitó és üdvözlő szavai után *Puskás Attila* (PPKE) professzor ismertette a konferencia tematikáját. A nyitó előadást a Zsinat jelentőségéről *Erdő Péter* bíboros, a PPKE magnus cancellarius tartotta. *Fejérdy András* a római Magyar Akadémiáról „Magyar főpásztorok a II. Vatikáni zsinaton” címmel tartott előadást. *Marton József* (Gyulafehérvár) „A II. Vatikáni Zsinat és a Római Katolikus Egyház Erdélyben” címmel helyezte tágabb összefüggésbe a Zsinatot. Ezután kérdések-válaszok percei következtek, majd két újfent érdekes előadást hallhattunk: *Lukács László* piaristától: „Joseph Ratzinger/XVI. Benedek pápa és a zsinati ekklezológia” és *Reuss András* evangélikus teológia-professzortól: „A II. Vatikáni Zsinat protestáns értékelése” címmel. Este főiskolánk professzorai megtartották az ilyenkor szokásos „kihelyezett tanári” konferenciájukat püspök atyáink részvételével, melyen mindig fontos, időszerű

kérdések kerülnek terítékre. Másnap délelőtt a következő előadások hangzottak el: *Várnai Jakab* (OFM, rektor, Sapientia): „A kinyilatkoztatás fogalma a Dei Verbum (DV)-ban”; *Kocsis Imre* (PPKE): „Szentírásértelmezés a DV tanításában és a zsinat utáni magiszteriumi megnyilatkozásokban”; *Seszták István* (SZAGKHF): Az élő hagyomány fogalma a DV-ban. A tradíció értelmezése a nyugati és a keleti teológiában”; *Kajtár Edvárd* (PPKE): „Liturgikus megújulás és hagyomány a Sacrosanctum concilium (SC) konstitúcióban”. Ezek után is a kérdések és válaszok ideje következett, olykor fontos kiegészítésekkel az elhangzottakhoz. Délután *Pákozdi István* (Sapientia): „A SC megszületése és hatása az egyházi életre”, *Diósi Dávid* (Gyulafehérvár): „Participatio actuosa és a posztmodern. Egy vitatott téma újragondolása korunk vallásosságának fényében”, valamint *Czopf Tamás* (München): „Az Isten népe zsinati fogalmának felvirágzása és hanyatlása” előadása elemezte tovább, új megvilágításban a zsinat által felvetett fogalmakat. Szekcióbeszélgetések és liturgia lehetősége után másnap folytatódott a konferencia. *Szuromi Anzelm* (OPrem, rektor, PPKE): „A Lumen Gentium mint az Egyház Alkotmányának gerince és annak forrásai”, *Fejérdy Áron* (Fribourg): „Krisztus

és a Szentlélek kapcsolata az Egyház titkában a II. Vatikáni Zsinat alapján. A katolikus és az ortodox megközelítés összehasonlítása”, *Török Csaba* (PPKE/Esztergom): „Az Egyház és a világ kapcsolatát értelmező ‚istenemberi’ teológiai paradigma a Gaudium et spes-ben (GS 22.)” előadása és a hozzászólások után *Kránitz Mihály* (PPKE): „Karol Wojtyła szerepe a GS megalkotásában és a GS jelentősége II. János Pál tanítóhivatalában”, valamint *Liviu Jitianu* (Kolozsvár): „A tegnapi zsinat a mai világban” című előadása zárta a sokszínű, tartalmas konferenciát, méltó megemlékezés-ként a XX. század talán legnagyobb egyházi eseményéről, a II. Vatikáni Zsinatról.

Soltész János

Nyílt tanítás nap

2013. február 8-án (kedden) főiskolánkon nyílt tanítási napot szerveztünk azon középiskolás és már végzett diákok számára, akik érdeklődnek a teológia, a hitbeli ismeretek vagy az egyházzene iránt.

A főiskola nyitott napunkra a korábbi évekhez hasonlóan 10-12 érdeklődő érkezett, hogy közelebbről ismerkedhessen meg a főiskola épületével, valamint a falak mögött folyó felsőoktatással. A papság iránt érdeklődő fiatal emberek már előző

este beköltözhetnek a Papnevelő Intézetbe, hogy ne csak az oktatással, hanem a papságra felkészítő lelki neveléssel is ismerkedhessenek. Ezáltal bekapcsolódhattak a szemináriumi életbe, belekóstolhattak a házirendbe.

A nyílt tanítási nappali – mint az ország valamennyi felsőoktatási intézményének, nekünk is – az a célunk, hogy ne csak hallomásból kapjanak információt a potenciális érdeklődők az oktatásról, hanem saját szemükkel és fülükkel tapasztalhassák meg a falak között folyó munkát.

Riczuné Vadász Csilla

Véradás

Intézményünk a 2012/2013-as tanévben is csatlakozott az országos felsőoktatási véradó versenyhez. Ezen kezdeményezés keretében szeptember 17-én, majd ezt követően február 14-én szereztünk intézményünk hallgatói, oktatói és munkatársai részére véradást. Ezen napon több mint 30 fő önkéntes véradó csatlakozott a nemes kezdeményezéshez és járult hozzá a versenyben való sikeres részvételünkhöz. A tanévben esedékes 3. véradásra 2013. május 6-án került sor, ahol szintén ugyanennyi lelkes jelentkező csatlakozott az „Adj vért és ments meg három életet” kezdeményezéshez.

A lelkes részvétel nem is maradt eredmény nélkül: főiskolánk ebben az esztendőben is megszerezte az első helyet az 1000 fő alatti kategóriában.

Riczuné Vadász Csilla

Theolingua Akkreditált Egyházi Szaknyelvi Vizsga

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola 2008 óta biztosítja a nyelvtanulók számára az államilag elismert egyházi szaknyelvi vizsga letételének lehetőségét. Ebben az évben, immár II. alkalommal biztosítottunk lehetőséget az írásbeli és a szóbeli nyelvvizsga letételére.

Mivel a Theolingua nyelvvizsgán kívül más egyházi szaknyelvi ismeret mérő vizsga nincs Magyarországon, sőt Európában sem, így mindenképpen egyedinek tekinthető, már csak a nemzetközi elismertsége miatt is. A Theolingua határokon átívelő egyházi szaknyelvi vizsgaként nemcsak görögkatolikus papnövendékeink, katekéta, kántor és teológus hallgatóink számára biztosította és biztosítja a vizsga letételének lehetőségét, de református és római katolikus teológus hallgatók, lelkészek és civil egyetemisták is választottak minket vizsgahelyként.

A Theolingua Egyházi Szaknyelvi Vizsga államilag elismert nyelvvizsga és jelenleg angol, német és olasz nyelv-

vekből három szinten (alap-, közép-, és felsőfokon) lehet letenni, és a sikeres vizsgázók ugyanolyan előjogokat, előnyöket élveznek, mint azok, akik más, államilag elismert általános vagy szaknyelvi vizsgát tesznek.

Ebben az évben február 23-án angol és német nyelvekből és mind a három szinten (alap-, közép- és felsőfokon) voltak vizsgázóink.

Inántsy-Pap Ágnes

Kántorhangok 13

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola kántor szakos hallgatói 2013. február 24-én a Kántorhangok koncertsorozat újabb állomásaként a Budapest-Fő utcai görögkatolikus templomban adtak nagyszerű koncertet.

Riczuné Vadász Csilla

Firczák Gyula emlékkiállítás Főiskolánkon

A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskolán működő Görögkatolikus Főiskolai Lelkészség 2012 novemberében konferenciával és kiállítással emlékezett meg Firczák Gyula munkácsi püspökről halálának 100. évfordulója alkalmából. A Marosi István főiskolai lelkész által összeállított vándorkiállítást – a Hierotheosz Egyesület támogatásának

köszönhetően – az érdeklődők 2013. február 28. és április 30. között főiskolánk aulájában is megtekinthették.

Véghseő Tamás

Bubnó Tamás kitüntetése

2013. március 15-én nemzeti ünnepünk alkalmából Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere, kiemelkedő művészi tevékenysége elismeréseként Liszt Ferenc-díjjal tüntette ki Bubnó Tamás karnagyot, a Szent Efrém Férfikar alapító-vezetőjét, főiskolánk tanszékvezető tanárát.

Kollégánknak szívből gratulálunk és további eredményes alkotói-oktatói tevékenységet kívánunk!

Véghseő Tamás

A főiskolai könyvtár új honlapja és elektronikus katalógusa

A TÁMOP 3.2.4.A-II/1-2012-0054 „Az élethosszig tartó tanulás elősegítése a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában” című projektnek köszönhetően könyvtárunk 2013. március 29-től új honlappal és elektronikus katalógussal várja az olvasókat.

Az új könyvtári portál címe: <http://www.lib.atanaz.hu/>

Az elektronikus katalógus köz-

vetlen elérhetősége: <http://atanaz.hu/WebPac/CorvinaWebSecure>

Véghseő Tamás

Erkölcstan oktatásra felkészítő akkreditált pedagógus továbbképzés

Hittudományi Főiskolánk 2012 nyarán külön szervezeti egységként létrehozta a Képzési és Továbbképzési Intézetet, hogy akkreditált továbbképzések indításával, szervezésével járuljon hozzá az élethosszig tartó tanuláshoz. 2012. április 6-án indította el intézményünk újra a 30 és 60 órás akkreditált pedagógus továbbképzést, mely felkészíti a pedagógusokat a 2013 szeptemberétől bevezetésre kerülő Erkölcstan oktatására. Az ősszel elindított továbbképzésen több mint 100 pedagógus vehette kézhez a továbbképzés sikeres elvégzését igazoló tanúsítványt. Jelenleg 50 fő pedagógus igyekszik felvértezni magát azzal a tudással, mely képessé teszi őket az Erkölcstan oktatására. A 30 órás képzésben részt vevő tanító május 11-én, a 60 órás képzésben részt vevő tanárok pedig június 1-jén kaphatják kézhez az ismeretek megszerzését igazoló tanúsítványt.

Riczuné Vadász Csilla

Hallgatók lelki napja

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola hallgatói 2013. április 8-án lelki napon vettek részt, melyet a HÖT szervezett. Helyszíne az orosi görögkatolikus templom volt, ahol Szokira János atya és egyházközsége látta vendégül a hallgatókat.

Ki busszal, ki kerékpárral, néhányan pedig gyalog tették meg az utat a helyszínig. A lelki nap imaórával kezdődött, majd Szabó Tamás örökösöldi parókus atya tartott előadást, melynek témája a közösség volt. Ezt követően a taizéi ökumenikus szerzetesközösség énekeit énekeltük. A második előadás után kisebb csoportokban folytattuk a beszélgetést a személyiségről, az érett személyiségről és a személy és a közösség kapcsolatáról. A lelki program paraklisszal zárult, melyet a parókus atya vezetett, végül ebédre az egyházközség vendégei lehetünk.

Köszönetet mondunk még egyszer Szabó Tamás és Szokira János atyáknak, az orosi görögkatolikus egyházközségnek és a szervezőknek is.

Köteles Ádám

Csereprogram a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolával

Főiskolánk Hallgatói Önkormányzata a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolával közös csereprogramba kezdett, melynek keretében 2013. április 8. és 12. között vendégünk volt Kiss Gábor, a pécsi főiskola Hallgatói Önkormányzatának elnöke.

A kezdeményezés célja, hogy közelebről megismerjük egymás intézményét, képzéseit, hallgatói önkormányzatának munkáját. Az együtt töltött héten nem csak iskolánk életét mutattuk be pécsi kollégáknak, hanem elkísértük Mária-pócsra és Hajdúdorogra is, valamint közösen megtekintettük a Szent Miklós Görögkatolikus Általános Iskolát és a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményt. Egy rövid képes bemutató és Kiss Gábor beszámolója által mi is bepillantást nyerhettünk a pécsi diákság életébe, s hogy még közelebről megismerkedhessünk munkájukkal és főiskolai mindennapjaikkal, tőlünk is el látogatott egy hallgató (Debreceni Zoltán, III. évf.) Pécsre.

Reméljük, a program hasznos tapasztalatokkal segíti mindkét főiskola hallgatói önkormányzatának munkáját.

HÖK kommunikációs bizottság

Görögkatolikus egyháztörténeti konferencia Eperjesen

2013. április 29-én és 30-án az Eperjesi Egyetem Görögkatolikus Teológiai Kara szervezésében került sor „A szlovák görögkatolikus egyház a források tükrében” című konferenciasorozat harmadik nemzetközi tudományos konferenciájára Eperjesen. A 29 előadót felvonultató konferencián a szlovákok mellett 8 külföldi előadó ismertette kutatási eredményeit. Az idei konferencia egyik kiemelt témája a szláv népek apostolai Szent Cirill és Metód évfordulójához kapcsolódott: kilenc előadás hangzott el ebből a témakörből. Számunkra a legérdekesebb évforduló Novák István eperjesi püspök kinevezésének centenáriuma-hoz kapcsolódott. *Janka György* főiskolai tanár előadásában Novák István kinevezésének levéltári dokumentumait mutatta be, *Jaroslav Coranič* pedig Novák püspök életét és főpásztori tevékenységét dolgozta fel. *Puskás Bernadett* Bacsinszky András 1773-as püspökszenteléséhez kapcsolódó barokk művészeti emlékekről tartott előadást.

Janka György

„Keleti Tanulmányi Nap” főiskolánkon (2013. május 2.)

A kisebb léptékű teológiai karokon, intézetekben szokás – gyakran meghatározott dátumhoz kötődő – évenkénti tudományos napot, szimpóziumot tartani. A nyíregyházi hittudományi főiskola is törekszik ennek a hagyománynak a meghonosítására. Ennek jegyében a tanári kar tagjai 2012 tavaszán vendégelőadókkal kibővített, élénk eszmecserét kiváltó professzori szemináriumot és kerekasztal-beszélgetés tartottak. Ez év május 2-án, a főiskola patrónusának ünnepén pedig nemzetközi kánonjogi konferencia szervezésére került sor, az alábbi címmel: *‘Codice’ e ‘diritto particolare’. Questioni nomotecniche e interpretative da ieri a oggi. 2a Giornata di studio delle Scienze Sacre Orientali, anno accademico 2012/2013.*

Az ünnepi püspöki liturgiát követő tudományos program öt előadást ölelt fel. Fülöp püspök atya bevezető köszöntőjében többek között arról szólt, hogy jelen konferencia témájánál fogva a magyar görögkatolikus közösség határain túlmutató relevanciával is bírhat, illetve arról, hogy a főiskola által útnak indított keleti tanulmányi napok hathatósan hozzájárulhatnak közösségünk önazonosságának jobb megértéséhez és kibontakozásához.

Első előadóként Paolo Gherri, a római Pápai Lateráni Egyetem tanára a „kódex” jogi jelenségét elemezte, mely a jogszabályok elrendezésének sajátos modern formája. Gondolatmenete keretében precíz képet rajzolt a „törvénykönyv” (modern kódex) klasszikus ideája fejlődésének történeti hátteréről, a jelenség XIX. századra kiteljesedő jogi arculatáról, meghatározó jellemzőiről, majd az előadás sorra vette, hogy e jegyek közül melyeknek milyen mértékben felelnek meg az egyházi törvénykönyvek. Egyik figyelemre méltó konklúziója szerint az egyházi törvénykönyv ma is inkább egy breviáriumszerű kivonatnak tekinthető, s nem annyira a klasszikus civiljogi kodifikációk által teremtett modern, kizárólagos törvénykönyvek másának.

A következő előadó Federico Marti az ugyancsak római Pápai Szent Kereszt Egyetem tanára az 1891-es lemergi „rutén” helyi zsinat jogi szövegeit elemezte. Ez az előadás is arra a központi kérdésre kereste a választ, hogy az itt kiadott zsinati könyv joganyaga milyen értelemben nevezhető „kódexnek” (modern törvénykönyvnek), illetve értelemszerűen főleg arra, hogy melyek azok a – távolról sem elhanyagolható – jegyek, amelyek miatt e fogalom az említett anyagra nyilvánvalóan csak erős megszorítások-

kal, analóg értelemben alkalmazható.

A délutáni szesszió első szereplőjeként Durás Márk atya, nyitrai egyházmegyes pap, a Kánonjogi Posztgraduális Intézet doktorandusza tartott előadást. Ez a részleges jog fogalmi meghatározásának aspektusairól, illetve a részleges jog különböző lehetséges funkcióiról adott érdekes német nyelvű elemzést.

Ezt követően Helmuth Pree, a müncheni Ludwig-Maximilians Egyetem professzora, a sajátjogú részleges jogalkotás technikai mozgásteré bonyolult kérdésének elemzését adta. A keleti kódex (CCEO 1990) kihirdetése óta zajlott sajátjogú normaalkotási törekvések eddigi eredményeinek elemzése szinte egyöntetűen arra a következtetésre jutnak, hogy a kiadott sajátjogú törvények többsége a jogalkotás spektrumát tekintve igen szűk térben mozog. Így a közös jog melletti („*praeter legem*”) jogszabályokkal közegükben csak elvétve találkozhatunk. Ez utóbbi jogszabálytípusra ugyanakkor az említett egyházak egységes jogi arculatának kialakításánál, illetve fegyelmi-lelkipásztori életének megújításában nélkülözhetetlen szerep hárulna. A keleti törvénykönyv ugyanis bevallottan egy „minimalista” jogszabálygyűjtemény (vö. “*Codex communis*”),

azaz szándékoltan csakis azoknak a témáknak a rögzítésére szorítkozik, melyekről úgy tartották, hogy továbbra is valamennyi keleti katolikus egyházban egységes szabályozást igényelnek. A részleges jogalkotók szemszögéből ez – tudniillik a szubszidiaritás elvének következetes érvényesítése – értelemszerűen szélesebb körű helyi jogalkotási kötelezettséget is magában hordoz. A müncheni előadó imponáló rendszerességgel, szigorú metodológiai következetességgel és nagyfokú precizitással törekedett a részleges jog említett mozgásterének minél jobb beazonosítására. Az előadás után zajló érdekes eszmecseréből is az derült ki, hogy a kérdésnek több megközelítési módja lehetséges. Ezek szerint egyrészt eltérő ekkleziológiai modellek mentén, másrészt a természetüknél fogva igen elvont (s ezért szükségszerűen „alacsonyabb tényleges tartalmi meghatározottságú”) egyetemes jogszabályok interpretációjának terén elfogadott rugalmasság mértékétől függően a normaalkotási legalitás alapelve (CIC 135. kán. 2. § [b]/CCEO 985. kán. 2. § [b]) más és más mozgásteret látszik engedni a részleges jogalkotók számára! Úgy tűnik, hogy a téma – főleg éppen az imént említett ekkleziológiai és hermeneutikai vonalak mentén – további reflexióra és elmélyítésre érdemes. Erre jó

alkalom lehet a Keleti Kánonjogi Társaság (Society for the Law for the Oriental Churches) XXI. világgongresszusa, melyet ez év szeptemberében Bariban tartanak. Az összejövetel a részleges jog témakörének szenteli figyelmét, s az előzetesen jóváhagyott program szerint több a részleges jogalkotás elméleti-jogtechnikai problémáinak szentelt előadás is várható.

Az utolsó előadó, a jelen beszámoló szerzője, a keleti kódex és az antik jog kapcsolatának kényes kérdését igyekezett górcső alá venni. Ennek keretében részletesen elemezte két neves keleti kánonjogász CCEO 2. kánonjáról szóló tanulmányainak lényegi megállapításait: (1) Dimitrios Salachas megfogalmazásából az említett normaszövegnek egyenesen a szent kánonok formális hatályát [?] érintő (azt mintegy helyreállító) relevanciája lenne („maximalista” értelmezés); (2) George Nedungatt – az előbbi megközelítéssel mintegy szöges ellentétben – viszont úgy látja, hogy a CCEO 2. kánonjában megfogalmazott – értelemszerűen csak interpretációs és nem hatályossági – szabály, még a keleti kódex kánonjai közül is csak egyesekre és nem valamennyire alkalmazható („minimalista” pozíció). A jelen előadás e téma kapcsán az alábbi téziseket igyekezett bizonyítani: (1) a CCEO 2. kánonja szí-

gorúan csak jogértelmezési szabály, azaz a szent kánonok formális hatályát – konkrétan azok modern kodifikáció által megvalósult hatályon kívül helyezését – nem érint[het]; (2) az említett hermeneutikai regula viszont a keleti kódex valamennyi kánonja kapcsán érvényesítendő interpretációs elvet hordoz, sőt ez az alapvető regula tágabb értelemben a keleti jogrend többi normájára is alkalmazandó; (3) A CCEO 2. kánonja és a többi interpretációs szabály (mindenekelőtt a CCEO 1499. kán.) között nincs feloldhatatlan feszültség. A 2. kánonban megfogalmazott elv valójában a törvényhozó általános jogpolitikai irányvonalának, alapvető beállítottságának, ökumenikus elkötelezettségének, összességében mintegy „keleti szellemiségének” tükrö. A keleti jogszabályok „szent kánonok” szellemében történő értelmezésének kötelezettségét megfogalmazó 2. kánon így nem annyira archaikus, fejletlen hermeneutikai eszközök újbóli hadrendbe állítását várja el a keleti kanonistáktól, hanem – az előadó meglátása szerint – sokkal inkább azt, hogy a keleti interpretáció e zsinórmértéke nyomán a jogértelmezők eleve tartózkodjanak minden olyan magyarázati megoldástól, mely a keleti fegyelmi hagyomány konstans, értékhordozó jegyeivel volna összeegyeztethet-

len, vagy feszültségben álló. Ezen alaptétel mentén nyilvánvaló, hogy a II. Vatikáni Zsinat előírásai sem ellentétesek a CCEO 2. kán. hermeneutikai alapszabályával. A zsinati atyák is éppen arra buzdították a keleti katolikusokat, hogy ezeket a konstans, az egész katolikus egyház számára is komoly értékeket hordozó, korok feletti, állandónak mondható jegyeket állítsák egyházi megújulásuk középpontjába (vö. OE 1, 6, UR 15e 17b).

A tudományos program – a főiskola hagyományainak megfelelően – Csoma Ernő tolcsvai borász pincéjében zárult. Nem kis meglepetésre az előadók egyike professzionális borszakértőnek is bizonyult, s a részleges jog kérdéseinek elemzése után a henológia és a borkereskedelem néhány titkába is beavatta a pincelátogatás résztvevőit.

Végül köszönet mindazoknak, akik munkájukkal lehetővé tették, illetve figyelmükkel megtisztelték a főiskola e rendezvényét. Ha a Jósiten is úgy akarja, jövő ilyenkor, az alexandriai püspök emléknapiján, a „keleti szent tudományoknak” szentelt tanulmányi nap már a teológia valamely érdekes témáját fejtegetheti.

Szabó Péter

Élet és Természet

Ezzel a címmel tartottak fórumot Főiskolánkon 2013. május 8-án, az E-misszió Természet- és Környezetvédelmi Egyesület, a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága, a Magyar Természetvédők Szövetsége és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hit tudományi Főiskola szervezésében, melyet a Svájci-Magyar Együttműködési Program támogatott. A fórum a biológiai sokféleségről, annak megtartásával kapcsolatos feladatokról szólt. Három előadás tárta a téma alapjait a résztvevők elé. Az első előadó *dr. Soltész János* teológiai tanár volt, aki „Teremtésvédelem” címmel Bibliai-teológiai háttérét körvonalazta az élet és a természet értékére, védelmére és megőrzésére vonatkozó kérdéseknek. A gondolati váza a következő volt: A világ a teremtés gyümölcse; A teremtmények értéke; A természet normatív jellege; A „homo faber” felelőssége, melyek mind a keresztény környezetetika alapvető és hangsúlyozott szempontjai. A második előadást *dr. Lesku Balázs* tartotta, aki a biológiai sokféleség megőrzése mellett kiemelte a helyreállítás lehetőségeit és szempontjait, melyek a védett területeken kívül is fontosak és megvalósítandó feladatokat jelentenek számunkra. A harmadik előadó *dr. Szigetvári Csaba* volt, aki bemutatta

régióink természetvédelmi területeit, s azokra a hétköznapi feladatokra hívta fel a figyelmet, melyek a biológiai sokféleség fenntartható használatára irányulnak, s amelyek a társadalmi tudatosság fejlesztéséhez szükségesek. A tulajdonképpen vitaindítónak szánt előadások után az előadókkal közös eszmecsere nyílt lehetőség, mellyel élt is a hallgatóság. A jó hangulatú fórum alatt eredeti és különleges ízeket (pl. lekvár) és teákat kóstolhattak meg a résztvevők. Színesítette a tájékoztatást egy aznap rendezett kiállítás is a főiskola aulájában.

Soltész János

A Költészet Napja

Idén első alkalommal emlékezünk meg főiskolánkon közösen a költészet napjáról.

Aki ezen a napon belépett az épületbe, egy pódiummal találta magát szembe, amelyre a nap folyamán az óráközi szünetekben bárki fölállhatott, hogy felolvasson vagy elszavaljon egy költeményt. A rendezvényt Véghseő Tamás rektor atya nyitotta meg gondolataival. Utána következtek mindazok, akik elhozták egy-egy kedves versüket, hogy megosszák a hallgatósággal. Számos diák és tanár is részt vett az eseményen.

A nap élményeért leginkább ma-

gyar költőinknek vagyunk hálásak, akik nem csak a pódium mögött fölállított paravánon biztosítottak háttérrel az eseménynek, hanem költészetünknek, kultúránk fényes ékkövének csiszolásával is.

Szikora Gábor

Erdélyi iskola konferencia Nagyváradon

2013. április 12-én és 13-án immáron nyolcadik alkalommal került megrendezésre Nagyváradon a „Scoală Ardeleană/Erdélyi iskola” című görögkatolikus egyház- és művelődéstörténeti szimpózium, mely évről-évre alkalmat ad a szakterület képviselőinek kutatási eredményeik bemutatására és a tudományos eszmecsere.

A szervezők – a Nagyváradai Görögkatolikus Püspökség és a Babes-Bolyai Tudományegyetem Görögkatolikus Hittudományi Kara – ebben az esztendőben társrendezőnek főiskolánkat is felkérték. A Bihar Megyei „Gheorghe Sincai” Könyvtár impozáns új épületében megrendezett szimpóziumon intézményünket a Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport tagjai képviselték. Véghseő Tamás a magyar görögkatolikusok 19-20. századi történetéről, Nyirán János a magyar nyelvű liturgia-fordításokról, Ter-

dik Szilveszter pedig a nagyváradi görögkatolikus székesegyház építéstörténetéről tartott előadást.

Véghseő Tamás

Ruszin nemzeti ünnep főiskolánkon

Május 25-én szombaton a Ruszin Nemzeti Ünnep alkalmából az Országos Ruszin Önkormányzat megemlékezést tartott intézményünkben, melynek nyitányaként főiskolánk aulájában Véghseő Tamás rektor megnyitotta a Fedinecz Atanáz ruszin festőművész vallásos tematikájú képeiből rendezett kiállítást. A megemlékezésen részt vett és beszédet mondott Latorcai Csaba államtitkár-helyettes.

A rendezvény után a mintegy 200 jelenlévő a nyíregyházi görögkatolikus társszékesegyházban Szent Liturgián vett részt, melyet Kocsis Fülöp megyéspüspök pontifikált.

Riczuné Vadász Csilla

Nemzetközi konferencia az idegennyelvi szaknyelvoktatás irányvonalairól

2013. május 30. és 31. között került megrendezésre a British Council szervezésében az „English for the 21st Century Professionals” elnevezésű nemzetközi konferencia Bukarestben.

A szaknyelvoktatás magasan kvalifikált kutatóinak részvételével zajló konferencia a téma aktuális kérdéseit igyekezett körüljárni. Hazánkat *Inántszy-Pap Ágnes* a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Idegennyelvi Lektorátusának vezetője képviselte. Előadásának címe: “Motivation and Success in the Vocational language education in Hungary” volt.

A két napos program – amelyet a brit nagykövet, a román oktatási miniszter nyitottak meg – előadásai 3 nagy témakör köré épültek:

A munkaerőpiacon való hatékony részvételhez szükséges kommunikációs technikák, a szakiskolákban megvalósuló szakmai idegen nyelvoktatás és a felsőoktatásban bevezetett szaknyelvi képzések irányvonalai és gyakorlata.

Inántszy-Pap Ágnes prezentációjában a magyarországi helyzetet bemutató kiemelte, hogy világos tendenciák mutatkoznak arra vonatkozóan, hogy az általános nyelvismeretet ki kell bővíteni szaknyelvi ismeretekkel, amelynek igazodni kell az oktatási intézmény szintjéhez. Kiindulópontként mind a két szinten – szakiskola és felsőoktatás – szükséges az instrumentális motivációra alapoznunk az oktatást, célként megfogalmazva, hogy minél felkészültebb és eredményesebb munkaerőpiaci szereplőkké váljanak, hozzájárulva és részesévé válva

a kormány által megálmodott munkaalapú társadalomnak.

Inántsy-Pap Ágnes

Szlavisztikai konferencia főiskolánkon

Főiskolánk már számos nivós konferenciának adott otthont, melyek mind a tematika, mind a nyelv tekintetében sokszínűnek mutatkoztak. Nemrég új színnel gazdagodott intézményünk tudományos életének palettája. Május 31-én főiskolánkon zárta egyhetes konferenciáját a Slavia Christiana tudományos műhely.

A kutatócsoport, mely az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének keretén belül működik, a szlavisztikához kötődő, különböző tudományágakat átfogó kutatóprogramokat koordinál, úgy mint filológia történelem, teológia, vagy képzőművészet. A tudományos műhely évente több alkalommal rendez konferenciát Európa különböző országaiban; ezúttal hazánkra esett a választás, pontosabban a Nyíregyházi Főiskolára.

Még múlt év októberében járt nálunk Natalija Nyikolajevna Zapolszkaja professzor asszony, a Slavia Christiana irányítója Zoltán András, az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet Ukrán Filológiai Tanszékének vezetője és Ki-

rill Alekszejevics Vah, a moszkvai Indrik Könyvkiadó vezérigazgatója kíséretében. Látogatásuk alkalmával megtekintették könyvárunkat is, és annak értékes szláv anyaga fölkelte érdeklődésüket. Főiskolánk rektorával abban állapodtak meg, hogy a konferencia utolsó napját nálunk töltik.

A nap programjába –melynek előadásait az „Egyházi unió mint kulturális kategória” téma fűzte össze – tanáraink aktívan is bekapcsolódhattak. Végheő Tamás rektor köszöntő szavai után elhangzott az első előadás, a magyar görögkatolikusság gyökereiről és történelméről (Dobos András), amely téma elsősorban a liturgikus nyelv problematikája miatt illeszkedett az előadássorozatba. Ezt követően dr. Jankáné dr. Puskás Bernadett ismertette meg a történelmi Munkácsi Egyházmegye művészetét a jelenlévőkkel. Golub Xénia, aki antikva gyűjteményünk cirill betűs anyagának új feldolgozását végzi, ízelítőt adott kutatómunkájának eddigi eredményeiről, és röviden ismertette a kollekción. Előadását nemcsak fotók illusztrálták, hanem az antikva gyűjtemény néhány értékes darabja is, melyet a főiskola földszinti aulájában tekinthetett meg a közönség, az előadó által összeállított kiállítás kertben. A továbbiakban még három hosszabb

lélegzetvételi előadásra került sor: T. Oparina, az Orosz Képzőművészeti Akadémia Művészettörténeti Karának dékánja „Az unió témája a XVII. századi Oroszország polemikus irodalmában” címmel a számkra ismertebb Ungvári Uniótól sok tekintetben különböző Breszti Unió körül kialakult diszkusszió gazdag írásos anyagának főbb jellegzetességeit vázolta föl. M. Moser (Bécs-München-Piliscsaba) előadása – még mindig a polemikus irodalom témakörében – Geraszim Szmotrickijnak, a XVI. századi Kis-Oroszország területén működő írónak és pedagógusnak a Menyország Kulcsa című művére koncentrált. A Levocsszkaja (Moszkva) az államhatalom szláv fogalmainak nem-szláv modelljeit mutatta be. Végezetül F. Ljudogovszkij és V. Ljudogovszkij ismertették az általuk szerkesztett új egyházi szláv-orosz szótáron és egyházi szláv nyelvtankönyvön folyó munkálatok állását.

A konferencián részt vett mintegy harminc fő Oroszország és Európa több egyeteméről érkezett. A vendégek a konferencia zárásaképpen június 1-én megtekintették a magyar és ruszin görögkatolikus közös kegyhelyét, Máriapócsot. A zarándoklatot Puskás Bernadett szakszerű idegenvezetése kísérte.

Reméljük, a konferencia csak nyitánya egy gyümölcsöző közös

együttműködésnek, melynek első kézzelfogható eredménye reményeink szerint a konferencia válogatott előadásait tartalmazó, a Folia Athanasiana-szám lesz.

Dobos András

Tehetséggondozás Főiskolánkon

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Nyelvi Lektorátusa és a Hajdúdorogi Egyházmegye Pasztorációs Irodája együttműködve 2012/2013. tanévben újra meghirdetette a „Görögkatolikus Tudásolimpia” elnevezésű tanulmányi versenyt, melynek célcsoportját azok a görögkatolikus diákok jelentették, akik a 2012/2013. tanévben 7-8., illetve 11-12-13. évfolyamba járnak.

Ebben a tanévben már nemcsak angol és német nyelvekből, de liturgikus ismeretekből is meghirdettük a versenyt. Nagy örömeinkre mind egyik görögkatolikus iskolánkban voltak bátor aspiránsok a megméretetésre.

A verseny legfontosabb célja az volt, hogy erősödjön a tanulóknál az érzés, hogy ők egy nagy, szerető közösség, a Görögkatolikus Egyház tagjai.

A verseny további céljának azt tűztük ki, hogy közel egy tanéven átívelő versenyszituációt teremtsünk az angol és német nyelvet tanuló

diákok számára és hogy a tanulók komplexebb rálátást nyerjenek az adott idegen nyelv nyelvtani problémáira. Illetve a liturgikus ismereteket elmélyítve még teljesebb fényében láthassák Egyházunk szellemi kincseit.

2013. június 8-án lezajlott a döntő forduló, ahova 61 diákot hívtunk be az 1-3. fordulón elért eredményeik alapján. Az írásbeli döntő feladatSORÁNAK megírása után a versenyzők meglátogatták a szeminárium kápolnáját, egy rövid imádság után pedig utunk a városközpontban lévő sétáló utcába vezetett, ahol egy rövid séta és fagyizás következett. Végül az eredményhirdetés, majd a hálaadás következett.

Gratulálva a legjobb eredményt elért diákoknak Pierre de Coubertin francia nevelőnek az olimpiai esküben megfogalmazott gondolataival zárjuk le a versenyt: „A legfontosabb dolog az olimpiai játékokban nem a győzelem, hanem a részvétel, hasonlóan az élethez: nem a diadal, hanem az igyekezet a fontosabb. A legalapvetőbb dolog nem az, hogy legyőzd társadat, hanem hogy jól küzdj.”

Inántsy-Pap Ágnes

Egyháztörténeti konferencia Moszkvában

Az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete, a Moszk-

vai Magyar Kulturális Intézet, a PPKE BTK Újkori Történeti Tanszék, a Moszkvai Magyar Levéltári Intézet, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet és a Magyar-Orosz Vegyes Bizottság 2013. június 6. és 7. között Moszkvában nagyszabású nemzetközi egyháztörténeti konferenciát szervezett „Kölcsönhatások és konfliktusok a többfelekezeti és többnemzetiségű Közép- és Kelet-Európában, 1517-1918” címmel, a szláv írásbeliség 1150. évfordulójának tiszteletére. A konferenciát Íjgyártó István magyar nagykövet, Baranyi András a Moszkvai Magyar Kulturális Intézet igazgatója és Konsztantyin Nyikiforov az OTA Szlavisztikai Intézet főigazgatója nyitotta meg. A kétnapos konferencia három történeti korszak közé csoportosította az előadásokat. A reformáció és ellenreformáció kora, a felvilágosodás kora és a nemzeti mozgalmak kora tagolta az elhangzott 24 előadást. Az OTA Oroszországi Történettudományi Intézetét 3 előadó, az OTA Szlavisztikai Intézetét 9 előadó, a Moszkvai Lomonoszov Állami Egyetemet 3 előadó, a Szent Tyihon Pravoszláv Bölcsészettudományi Egyetemet egy előadó képviselte. Eva Kowalska a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéből „Felekezeti száműzetés a 16. századi Magyarországról” címmel, Forgó

András a PPKE BTK Újkori Történeti tanszékéről „Vallási türelem Magyarországon a jozefinizmus korában (1780-1790)” címmel tartottak előadást. Gózszy Zoltán a Pécsi Tudományegyetemről „A püspökök helye a 18. századi Magyarországon” Varga Szabolcs a Pécsi Hittudományi Főiskoláról „Megújulási törekvések a magyar katolikus egyházban a 16. század első felében”, Janka György a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskoláról „A trienti zsinat hatása a görögkatolikusokra a Magyar Királyságban a 17-19. században” címmel értekeztek. Az orosz előadók körében sok hozzászólást generált az orosz, ukrán és belorusz népesség nemzeti, nyelvi vagy történeti megkülönböztetésének alapvető kérdése. Érdekes volt megtapasztalni, hogy a sokmillió pravoszláv államban még mindig relatíve sok kutatás kapcsolódik az unió kérdésköréhez, elsősorban ortodox szempontból vizsgálva azt. A konferencia érénye volt a nyitott légkör, a véleménykülönbségek fenntartásával is egymás meghallgatása és akceptálása. Az elhangzott előadások a szervezők szándéka szerint kétnyelvű kötetben is olvashatók lesznek, és a jelenlévők kifejezték szándékukat a konferencia jövőbeli folytatására s az újabb kutatási eredmények megosztására.

Janka György

GÁNICZ Endre

Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven

2012–2013

- CSIBI Norbert: „Végheő Tamás: Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai: a Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulójára rendezett konferencia tanulmányai, Nyíregyháza, 2007. november 23–24.”, in *Századok* 1 (2013) 239–243.
- DÉRI Balázs: „A vízkereszt tropár Szentendrén”, in *Magyar Egyházzene* 1 (2012–2013) 83–84.
- DOBOS András: „Keresztvízszentelés – egy elhagyott hagyomány – Második rész”, in *Athanasiana* 35 (2013), 7–32.
- ENDRÉDI Csaba: „Pásztory Árkád – A legenda tovább él”, in *Athanasiana* 35 (2013) 122–169.
- GÁNICZ Tamás – GERNER Attila (szerk.): *A Hajdúdorogi Egyházmegye név- és címtára*, Nyíregyháza 2012, 118 p.
- GYURKOVICS Miklós: „Az önnemző Logosz képe Alexandriai Kelemen teológiájában”, in *Athanasiana* 35 (2013) 170–183.
- HAVAS László: „Könyv a keresztény állam születésének 1700. évfordulója alkalmából”, in *Klió* 1 (2013) 50–61.
- JANKA György: *A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története*, Nyíregyháza 2013, 65 p. ISBN: 978-963-88535-5-4
- KISS Péter: „Ikonkaland. (Beszélgetés Szegő Attila festő-restaurátorral és Ruzsa György művészettörténésszel)”, in *Új Ember Magazin* 6 (2012) 22–25.
- KONCZ Veronika: „Keletről jövő fény – Ikonok a nyugati egyházban”, in *Új Ember* 2 (2013) 11.
- MÉSZÁROS Károly: *Ungvár története a legrégebb időktől máig*, Budapest 2012, 114 p. (az 1861-es kiadás reprintje).
- MISKOLCI APOSTOLI EXARCHÁTUS (közreadó): *Miskolci Apostoli Exarchátus név- és címtára*, Miskolc 2012, 60 p.
- NACSINÁK Gergely András: „A megismerés pillanata» Andrej Tarkovszkij

- ikonjai”, in *Vigilia* 3 (2013) 206–210.
- OBÁGY László, „A felnőttek katekumenátusának speciális esélyei és lehetőségei a keleti egyház liturgikus esztendejének horizontjában”, in Vértesi Lázár (szerk.): *„Íme, kiment a magvető vetni.” Kateketikai tanulmányok a nyolcvan esztendő Dobos László tiszteletére*, Pécs 2012, 29–39.
- OBÁGY László: „A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században – Második közlemény”, in *Athanasiana* 35 (2013) 54–97.
- PUSKÁS Bernadett: „A Krisztus ábrázolások két egész alakos változata a 14–16. századi Kárpát-vidéki ikonosztáz alapképsorában”, in *Athanasiana* 35 (2013) 98–108.
- RUZSA György: „A sokarcú bölcspüspök Szent Miklós az orosz ikonokon”, in *Új Ember* 49 (2012) 12.
- RUZSA György: „Az orosz ikonfestészet ikonográfiájának Szent István kori forrásai. (Megjegyzések Magyar Mózes, Magyar György és Magyar Efrém ikonográfiájához)”, in Gáti József (szerk.): *Államalapítástól egyetemalapításig. Tudományos közlemény Szent István koronázásának 1010., az Óbudai Egyetem újjáalapításának 600. évfordulója alkalmából*, Budapest 2012, 153–178.
- RUZSA György: „Megjegyzések az orosz ikon teológiájához és esztétikájához”, in Mányoki János – Pintér Gábor (szerk.): *BIVIO Tanulmányok az Evangélikus Országos Könyvtár műhelyéből*, Budapest 2012, 130–145.
- RUZSA György: *Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika*, Budapest 2012, 256 p. ISBN 978 963 7730 71 9
- RUZSA György: *Képes ikonlexikon*, Gödöllő 2012, 444 p. ISBN 9789638944818
- SIVADÓ Csaba (ford.): „Michael Aksionov Meerson: Szergej Bulgakov szentháromságtani szintézise. A szentháromsági szeretet paradigmája és a kenózis”, in *Athanasiana* 35 (2013) 207–217.
- VAK Didümosz – CSIZMÁR Oszkár (ford.): *A Szentlélekről*, (Ókeresztény Örökségünk 17.) Budapest 2012, 235 p. ISBN 978-615-5147-17-3 ISSN 1219-5588
- VÉGHSEŐ Tamás – NYIRÁN János: *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára (1749) – 19. századi kézirat görögkatolikus szerzők Nyírgyulajból és Fábianházáról*, (Collectanea Athanasiana Textus/Fontes II/2.) Nyíregyháza 2012, 285 p. ISBN 978-615-5073-10-6 ISSN 2063-0433

- VÉGHSEŐ Tamás: „A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, in *Athanasiana* 35 (2013) 109–121.
- VINCZE Krisztián: „A személy fogalma Nyikolaj Bergyajev gondolkodásában”, in *Athanasiana* 35 (2013) 33–53.
- ZADUBENSZKI Norbert – SZABÓ Sándor: *Emlékkönyv a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi ünnepségsorozatáról „...önmagunkat, egymást és egész életünket Krisztus Istenünknek ajánljuk!”*, h.n. é.n., 218 p. ISBN 978-963-08-5796-3
- ZADUBENSZKI Norbert (szerk.): *Görögkatolikus Szemle Kalendárium a 2013-as esztendőre*, Nyíregyháza 2012, 216 p. ISSN 1585-6593